Муқәддәс Китап

Тәврат 1-қисим

«Яритилиш»

© Муқәддәс Китап 2012

CC BY-SA 4.0

www.mukeddeskalam.com

«Уйғурчә Муқәддәс тәрҗимиси»

Тәврат 1-қисим

«Яритилиш»

Кириш сөз

Тәвратниң бу қисми Худаниң аләмни апиридә қилғанлиғи вә Униң аләмни яритиштики мәхсәтлири тоғрисида йезилған қиммәтлик хатиридур. Бу бизниң Худани вә инсанларни чүшинишимизгә нисбәтән бизни қиммәтлик асаслар билән тәминләйду. Мәзкур китапни биз қисқартип «Яритилиш» яки «Аләмниң яритилиши» дәпму атаймиз.

Бу китапта, конкрет һалда (1) Худаниң һәр қайси маддий шәйиләр, һайванатлар, шундақла ахирида инсанни яратқанлиғи; (2) Худаниң инсанни яритишида, инсан Мән билән сирдаш-достлуқ мунасивәттә болсун дегән муддиа-нишанлири; (3) инсанниң гуна садир қилиши билән шу достлуқ мунасивәтниң үзүлгәнлиги; (4) Худаниң мөлчәрлигүсиз бәдәл төләп инсанниң Өзи билән болған мунасивитини әслидики мәхситидикидәк әслигә кәлтүрүш җәриянининң башлиниши қатарлиқлар хатирилиниду. Шуңа «Аләмниң яритилиши» китавини һәр қайси җәһәтләрдики «башлинишлар баян қилинған китап» дейишкиму болиду.

Шуниң билән биз ушбу китаптин: — аләмниң яритилиши, болупму инсанниң яритилиши тоғрилиқ бирдин-бир һәқиқий хатирини; Худаниң «инсанни Өз сүрәт-образида, Өзигә охшаш қилип» яритишиниң мәхсәтлирини; инсанниң гунаға петишини; Худаниң инсанларниң гунайи түпәйлидин инсанларниң үстигә чүшәргән биринчи җазасини, шундақла гунадин қутқузидиған ниҗати тоғрилиқ вәдисини; инсанларниң тунҗа гунани садир қилғандин кейин тезла һәртүрлүк бузуқчилиқ вә бутпәрәсликкә петип қалғанлиғини; Худаниң пүткүл инсанларға чүшәргән иккинчи еғир җазасини, йәни Нуһ пәйғәмбәрниң дәвридә йәр йүзигә әвәткән топанни; инсанларға чүшәргән үчинчи еғир җазасини, йәни инсанларниң тилини «Бабил мунари»да хилму-хил қилип бөлүвәткинини вә шундақла тилни бөлүветиш арқилиқ Шәйтанниң инсанларға қаратқан вәсвәслирини чәклигәнлигини; Ибраһимниң бутпәрәсликтин айрилип, йәккә йиганә Пәрвәрдигарға ибадәт қилишқа чақирилғанлиғини; Ибраһимға һәр хил синақ-қийинчилиқлар арқилиқ үгитилгән әҗайип савақларни; Исмаил вә Исһақниң туғулуши вә уларниң тарихини; Әсав вә Яқупниң туғулуши вә уларниң тарихини; Йүсүпниң туғулуши вә униң тарихини тапалаймиз.

Худадин қорқидиған барлиқ мөмин бәндиләр Тәвратниң бу биринчи қисминиң муәллипини Муса пәйғәмбәрниң өзи дәп етирап қилиду. Һалбуки, ушбу тарихта хатириләнгән барлиқ вақиәләр Муса пәйғәмбәр дунияға келиштин бир-икки миң жил илгири йүз бәргән еди. Ундақта, бу тарих Муса пәйғәмбәргә қандақ йолда тапшурулған? «Аләмниң яритилиши»дин шуни байқаймизки, китапта авал Худаниң аләмни яритиши тәсвирлиниду, андин он бир «айрим тарих» баян қилиниду. Һәр бир тарихий қисим «төвәндә паланчи-пүкүнчиниң дәвирлири... (хатирилиниду)» яки «төвәндә паланчи-пүкүнчиниң тарихи... (хатирилиниду)» дегәндәк сөзләр билән башлиниду. Мошу

йәрдики «дәвир» яки «тарих» ибраний тилида «толидот» дегән сөз билән ипадилиниду; шуниң билән бу он бир қисим бәзидә «он бир толидот» дәпму атилиду.

Қедимки заманларда тарихларниң көпинчиси сапал яки таш тахтайларға хатирилинәтти. Әгәр тарих бәк узун болуп кәтсә, бир нәччә тахтайлар ишлитишкә тоғра келәтти; шундақ болғачқа, тахтайларниң тәртивини сақлаш үчүн һәр бир тахтайдики ахирқи җүмлә кейинки тахтайниң бешида тәкрарлинатти. «Он бир толидот»та биз дәл мошундақ нусхиларни байқаймиз. Демәк, бир «толидот»тики ахирқи сөзләр кейинки «толидот»ниң бешида қайтилиниду. Шуңа, «Аләмниң яритилиши»ниң тарихлири әслидә таш яки сапал тахтайлар үстигә пүтүлгән, дегән хуласигә келимиз. Худаниң орунлаштурушлири билән Муса пәйғәмбәр шу тахтайларға егә болуп, Муқәддәс Роһниң йолйоруғи вә көрсәтмилири билән шу тахтайлардики тарихларни тәртипкә кәлтүрүп, уларни бир китап қилип җәм қилған, дәп қараймиз. Шуниң үчүн Муса пәйғәмбәрниң «Аләмниң яритилиши» китавиға нисбәтән роли шу болдики, у бу китапниң рәсмий муәллипи әмәс, бәлки Худаниң вәһийсигә әгишип, йүз бәргән вақиәләрни «топлап рәтлигүчи» яки «мәзкур топламниң муһәррири» болған. Униң мошу тарихларни топлиған вақти тәхминән миладийәдин илгәрки 1475-жили болуши мүмкин.

«Толидотлар» болса төвәндикидәк: —

Муқәддимә:	Аләмниң яритилиши (1:1-2:3)
1-толидот (тарих):	«Асман-зиминниң толидоти» (2:4-4:26)
2-толидот (тарих):	«Адәм атиниң толидоти» (5:1-6:8)
3-толидот (тарих):	«Нуһниң толидоти» (6:9-9:29)
4-толидот (тарих):	«Нуһниң оғуллириниң толидоти» (10:1-11:9)
5-толидот (тарих):	«Шәмниң толидоти» (11:10-26)
6-толидот (тарих):	«Тәраһниң толидоти» (11:27-25:11)
7-толидот (тарих):	«Исмаилниң толидоти» (25:12-18)
8-толидот (тарих):	«Исһақниң толидоти» (25:19-35:29)
9-толидот (тарих):	«Әсавниң толидоти» (36:1-8)
10-толидот (тарих):	«Едомларниң атиси Әсавниң толидоти (униң иккинчи толидоти)» (36:9-37:1)
11-толидот (тарих):	«Яқупниң толидоти» (37:2-50:37)

Мәзмун: —

Мәзмун җәһәттин бөлсәк бөлүнмиләр төвәдикидәк болиду: —

1. Муқәддимә: — Аләмниң яритилиши (1:1-2:25)
2. Гунаниң аләмдә пәйда болуши (3:1-24)
3. Адәм атиниң әвлатлири (4:1-5:32)
4. Нуһ пәйғәмбәр, топан баласи (6:1-9:29)
5. Нуһниң әвлатлири; дунийдики барлиқ әл-милләтләрниң нәсәпнамиси (10:1-32)
6. Бапил мунари; Худаниң инсанниң тилини қалаймиқанлаштуруветиши (11:1-9)
7. Ибраһимниң чақирилиши вә униң тәрҗимиһали (11:10-25:11)
8. Ибраһимниң әвлатлири — Исмаил вә Исһақ (25:12-45:28)
9. Яқупниң җәмәти; уларниң Йүсүпниң вастиси билән ачарчилиқтин қутулуп, Мисирға чүшүши вә шу йәрдә олтарақлишиши (46:1-50:26)

«Яритилиш»

«Аләмниң яритилиши»да оқурмәнләргә тунҗа қетим Худаниң маһийити, характери вә йоллири тоғрисидики йеңи муһим һәқиқәтләр тонуштурулғанлиғи үчүн бу муһим темилар үстидә адәттикидин сәл узунрақ «қошумчә сөз» қоштуқ. Лекин бу қошумчә сөзлиримиз оқурмәнләргә бу темилар тоғрилиқ пүтүнләй тәпсилий учур тәминлийәлиши натайин. Биз пәқәт һәр темида байқиғинимизни вә ойлиримизни ейтип беримиз; бу ойлиримизни оқурмәнләрниң Муқәддәс Китапни давамлиқ тәкшүрүп-издинишлиригә ярдими болсикән дәп үмүт қилимиз.

Яритилиш

Худаниң аләмни яритиши

1 1 Муқәддәмдә Худа асманлар билән зиминни яратти. 2 У чағда йәр болса шәкилсиз
вә қупқуруқ һаләттә болди; қараңғулуқ чоңқур суларниң йүзини қаплиди; Худаниң
Роһи чоңқур сулар үстидә ләрзан пәрваз қилатти.
3 Худа: «Йоруқлуқ болсун!» девиди, йоруқлуқ пәйда болди. 4 Худа йоруқлуқниң яхши екән-
лигини көрди; Худа йоруқлуқ билән қараңғулуқни айриди. 5 Худа йоруқлуқни «күндүз»,
қараңғулуқни «кечә» дәп атиди. Шу тәриқидә кәч билән сәһәр өтти, бу тунҗа күн болди.
6 Андин Худа: — Суларниң арилиғида бир бошлуқ болсун вә сулар *жуқури-төвән* иккигә
айрилип турсун, деди. 7 Шуниң билән Худа бир бошлуқ һасил қилип, суларни бошлуқ-
ниң астиға вә бошлуқниң үстигә айривәтти; иш әнә шундақ болди. 8 Худа бу бошлуқни
«асман» дәп атиди. Шу тәриқидә кәч билән сәһәр өтти, бу иккинчи күн болди.
9 Андин Худа: «Асманниң астидики сулар бир йәргә жиғилсун, қуруқ тупрақ көрүн-
сун!» девиди, дәл шундақ болди. 10 Худа қуруқ тупрақни «йәр», жиғилған суларни болса
«деңизлар» дәп атиди. Худа буларниң яхши болғанлиғини көрди.
11 Андин Худа йәнә: «Йәр һәр хил өсүмлүкләрни, уруқлуқ отяшларни, мевә беридиған
дәрәқләрни түрлири бойичә өзидә үндүрсун! Мевиләрниң ичидә уруқлири болсун!» де-
види, дәл шундақ болди; 12 йәрдики өсүмлүкләрни, йәни уруқ чиқидиған отяшларни өз
түрлири бойичә, мевә беридиған, йәни мевилириниң ичидә уруқлири болған дәрәқләр-
ни өз түрлири бойичә үндүрди. Худа буларниң яхши болғанлиғини көрди. 13 Шу тәриқи-
дә кәч билән сәһәр өтти, бу үчинчи күн болди.
14 Худа йәнә: «Күндүз билән кечини айрип бериш үчүн асманларда йоруқлуқ жи-
симлар болсун. Улар күнләр, пәсиллар вә жилларни айрип турушқа бәлгү болсун;
15 улар асманларда туруп нур чиқарғучи болуп, йәр йүзигә йоруқлуқ бәрсун!» де-
види, дәл шундақ болди. 16 Худа икки чоң нур чиқарғучи җисимни яратти; чоң нур
чиқарғучини күндүзни башқуридиған, кичик нур чиқарғучни кечини башқури-
диған қилди. Һәмдә йәнә юлтузларниму яратти. 17-18 Худа буларни йәргә йоруқлуқ
берип, күндүз билән кечини башқуруп, йоруқлуқ билән қараңғулуқни айрисун дәп
асманларниң гүмбизигә орунлаштурди. Худа буниң яхши болғанлиғини көрди.

1:1 **«Худа»** — ибраний тилида «Әлоһим» дейилиду. Бу тоғрилиқ «Тәбирләр»ни көрүң. **«Асманлар»** — Муқәддәс Китап бойичә үч қатлам асман бар; биринчи қат асман «атмосфера», иккинчи қат асман «аләм бошлуғи», үчинчи қат асман Худаниң әршидур. Шуңа «асман» көп йәрләрдә «асманлар» дейилиду.

1:1 Аюп 38:4; Зәб. 32:5-6; 88:12; 135:5-6; Рос. 14:15; 17:24; Ибр. 11:3

1:2 **«болди»** — Бәзи тәрҗимиләрдә «еди» яки «тураттии» дәп елинған. Алимларниң бу айәт үстидики үч хил қариши тоғрилиқ «қошумчә сөз»имизни көрүң. **«чоңқур сулар»** — деңиз-океанларни көрситиду. **«қаплиди»** — яки «қаплиған еди». **«ләрзан пәрваз қилатти»** — мошу һаләтни ибраний тилида «*(тухум басиватқан)* күрүк тохудәк һаләттә туриду» дәп чүшүнүшкиму болиду.

1:5 **«кәч билән сәһәр»** — «тунҗа күни»дә «кәч билән сәһәр» болған екән, ундақта «тунҗа күн» адәттики бир күнни, йәни 24 саатлик бир күнни көрсәткән болуши мүмкин.
–Адәттә Муқәддәс Китаптики барлиқ хатириләрдә, шундақла бүгүнгә қәдәр ибранийларда «күн»ниң беши кәч яки ахшам билән башлиниду дегән қараш бар.

1:6 **«бир бошлуқ»** — ибраний тилида «йейилған бир нәрсә».

1:6 Зәб. 32:6; 103:3; 135:5-6; Пәнд. 8:28; Йәш. 42:5; Йәр. 10:12; 51:15

1:7 **«суларниң айрилиши»** — бу тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.

1:7 Зәб. 32:7; 135:6; Пәнд. 8:24; Зәб. 148:4.

1:9 Аюп 26:10; 38:8; Зәб. 23:2; 135:6.

1:14 Зәб. 135:7.

1:15 Қан. 4:19; Йәр. 31:35

[19] Шу тәриқидә кәч билән сәһәр өтти, бу төртинчи күн болди.
[20] Худа йәнә: «Суларда миғ-миғ жаниварлар болсун, учар-қанатлар йәрниң үстидә, ас-
ман бошлуғида учсун» деди.
[21] Шундақ қилип Худа судики чоң-чоң мәхлуқларни, шундақла суларда миғ-миғ жани-
варларни өз түрлири бойичә вә һәр хил учар-қанатларни өз түрлири бойичә яратти.
Худа буниң яхши болғанлиғини көрди. [22] Худа бу жанлиқларға бәхит-бәрикәт ата қи-
лип: «Нәсиллинип, көпийип, деңиз сулирини толдуруңлар, учар-қанатларму йәр йүзи-
дә көпәйсун» деди. [23] Шу тәриқидә кәч билән сәһәр өтти, бу бәшинчи күн болди.
[24] Худа йәнә: «Йәр жаниварларни өз түрлири бойичә чиқарсун — мал-чарвиларни, өмү-
лигүчи жаниварларни вә явайи һайванларни өз түрлири бойичә апиридә қилсун» — де-
види, дәл шундақ болди. [25] Шундақ қилип Худа йәрдики явайи һайванларни өз түрлири
бойичә, мал-чарвиларни өз түрлири бойичә вә йәр йүзидә өмүлигүчи барлиқ жанивар-
ларни өз түрлири бойичә яратти. Худа буниң яхши болғанлиғини көрди. [26] Андин Худа:
«Өз сүрәт-образимизда, Бизгә охшайдиған қилип инсанни яритайли. Улар деңиздики
белиқларға, асмандики учар-қанатларға, барлиқ мал-чарвиларға, пүткүл йәр йүзигә вә
йәр йүзидики барлиқ өмилигүчи жаниварларға егидарчилиқ қилсун» деди.
[27] Шундақ қилип, Худа инсанни Өз сүрәт-образида яратти;
Уни Өзиниң сүритидә яратти; Уларни әркәк-чиши қилип яратти.
[28] Худа уларға бәхит-бәрикәт ата қилип: «Силәр нәсиллинип, көпийип, йәр йүзини
толдуруп бойсундуруңлар; деңиздики белиқлар, асмандики учар-қанатларға, шу-
ниңдәк йәр йүзидә жүридиған һәр бир һайванларға егидарчилиқ қилиңлар» деди.
[29] Андин Худа йәнә: «Мана, Мән пүткүл йәр йүзидики уруқлуқ отяшлар билән уруқлуқ
мевә беридиған һәр бир дәрәқләрни силәргә озуқлуқ болсун дәп бәрдим; [30] шундақла
йәрдики барлиқ жаниварлар билән асмандики барлиқ учар-қанатлар вә йәр йүзидә
барлиқ өмилигүчиләргә, йәни барлиқ жан-жаниварларға озуқлуқ болсун дәп барлиқ
гүл-гияларни бәрдим» девиди, дәл шундақ болди. [31] Худа яратқанлириниң һәммисигә
сәпселип қариди, вә мана буларниң һәммиси наһайити яхши болған еди. Шу тәриқидә
кәч билән сәһәр өтти, бу алтинчи күн болди.

2

[1] Шундақ қилип асман билән зимин, пүткүл мәвжудатлири билән қошулуп
яритилип болди.
[2] Худа йәттинчи күнигичә қилидиған ишини тамамлиди. У йәттинчи күни барлиқ яритиш
ишини тохтитип арам алди. [3] Йәттинчи күни Худа барлиқ яритиш ишлиридин арам алған
күн болғанлиғи үчүн, шу күнни бәхитлик күн қилип, уни «муқәддәс күн» дәп бекитти.

1:21 **«чоң-чоң мәхлуқлар»** — бу сөз гаһи вақитларда «әждиһа»ни билдүриду.
1:22 Яр. 8:17.
1:26 **«Худаниң сүрәт-образида болуш»** — бу тоғрилиқ вә «Худаға охшайдиған қилиниш», шундақла Худаниң бу айәттә «Биз, Бизниң» дегини тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
1:26 Яр. 5:3, 9:6; Мат. 22:20; 1Кор. 11:7, 15:49; 2Кор. 4:4; Кол. 1:15, 3:10; Яқ. 3:9
1:27 Яр. 5:1; 9:6; 1Кор. 11:7; Әф. 4:24; Кол. 3:10.
1:28 Яр. 8:17; 9:1, 2, 7.
1:29 Яр. 9:3; Зәб. 103:14, 15
1:30 Зәб. 103:13-14
1:31 Қан. 32:4; Мар. 7:37.
2:1 **«пүткүл мәвжудатлар»** — ибраний тилида «барлиқ қошунлири». Бу сөз, шүбһисизки, барлиқ жаниварларнила әмәс, асмандики барлиқ юлтузлар вә керуб-периштиләрниму өз ичигә алиду.
2:2 **«арам алди»** — Худаниң «арам елиш»и тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
2:2 Мис. 20:11; 31:17; Қан. 5:14; Ибр. 4:4.
2:3 **«муқәддәс күн»** — «Муқәддәс Китап»та, «муқәддәс» дегән сөз «Худаға мәхсус аталған», «Худаниң ишлитишигә мәхсус айрилған», «Худағила мәнсуп» дегәндәк мәнада ишлитилиду.

«Яритилиш»

«Асман-зиминниң тарихлири» 2:4-4:26
Ерәм бағ — Адәм атини яритиш җәрияни

[4] Пәрвәрдигар Худа зимин билән асманни яратқан күнидә, асман-зиминниң яритилиш җәриянининиң тарихлири мундақ: — [5] Зиминда техи һеч гүл-гия, йәрдә һеч отяш үнмигән еди; чүнки Пәрвәрдигар Худа йәр йүзигә һөл-йеғин яғдурмиған еди, шундақла йәр терийдиған адәмму йоқ еди. [6] Лекин йәрдин булақ сүйи чиқип, тамам йәр йүзини суғарди. [7] Андин Пәрвәрдигар Худа адәмни йәрниң тописидин ясап, һаятлиқ нәпәсини униң бурниға пүвлиди; шуниң билән адәм тирик бир җан болди. [8] Андин кейин Пәрвәрдигар Худа мәшриқ тәрәптә Ерәм дегән җайда бир бағ бена қилип, ясиған адәмни шу йәргә орунлаштурди. [9] Пәрвәрдигар Худа йәрдин көзни қамлаштуридиған чирайлиқ, *мевилири* йейишлик һәр хил дәрәқни үндүрди; у йәнә бағниң оттурисида «һаятлиқ дәриғи» вә «яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ»ни үндүрди. [10] Бағни суғиришқа Ерәмдин бир дәрия еқип чиқти; андин бөлүнүп, төрт еқин болди. [11] Биринчи еқинниң нами Пишон болуп, алтун чиқидиған пүткүл Һавилаһ зиминини айлинип өтиду. [12] Бу җутниң алтуни наһайити есил еди; шу йәрдә пурақлиқ девирқай билән ақ һеқиқму чиқиду. [13] Иккинчи дәрияниң нами Гиһон болуп, пүткүл Куш зиминини айлинип өтиду. [14] Үчинчи дәрияниң нами Диҗлә болуп, Ашурниң шәрқидин еқип өтиду, төртинчи дәрияниң нами Әфрат еди.

[15] Пәрвәрдигар Худа адәмни елип Ерәм бағиға ишләп, пәрвиш қилсун дәп уни шу йәргә қоюп қойди. [16] Пәрвәрдигар Худа адәмгә әмир қилип: бағдики һәр бир дәрәқ мевилиридин халиғиниңчә йә;[17] амма «яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ»ниң мевисидин йемигин; чүнки униңдин йегән күнүңдә җәзмән өлисән, — деди.

Һава аниниң яритилиши

[18] Андин Пәрвәрдигар Худа йәнә сөз қилип: — Адәмниң ялғуз туруши яхши әмәс; Мән униңға мас келидиған бир ярдәмчи һәмраһни ясап берәй, — деди.

2:4 **«Пәрвәрдигар»** — мошу китапта елинған «Пәрвәрдигар» болса, ибраний тилидики «Яһвәһ» дегәнниң тәрҗимисидур. «Яһвәһ» Худаниң йәнә бир исми болуп, «Мәңгүлүк Болғучи», «Өзәм бардурмән», «Әһдисидә мәңгү турғучи Худа» дегәнни билдүриду. Бу тоғрилиқ йәнә мунасивәтлик тәбирләрни көрүң. **«Асман-зиминниң яритилиш җәриянининиң тарихлири мундақ»** — ибраний тилида: «асман-зиминларниң дәвир-тарихлири мундақ болди». «Кириш сөз»имиздә ейтқинимиздәк, «Аләмниң Яритилиши» дегән китапта он бир «толидот» *(«тарих»)* болуп, һәр бири «булар паланчи-покунчи дәвриниң толидоти *(тарихи)*...» дегән сөзләр билән башлиниду. Бу йәрдә баян қилиниватқини тарихниң биринчисидур *(2:4-4:26)*.
– «Пәрвәрдигар Худа зимин билән асманни яратқан күни» дегән мошу йәрдә бәлким 24 саатлик бир күн әмәс, бәлки 2:4-4:26дә баян қилинған пүткүл мәзгилни көрсәтсә керәк.
2:5 **«һеч гүл-гия, йәрдә һеч отяш үнмигән еди»** — бу җүмлидә бәлким Ерәм бағида алаһидә болған әһвал көздә тутулған болуши мүмкин.
2:6 **«булақ сүйи»** — яки «бирхил туман».
2:7 **«Адәм» вә «топа»** — ибраний тилида «топа» вә «адәм» дегән сөзниң тәләппузи йеқин; у йәнә «қизил» дегән сөз билән мунасивәтлик *(Оттура Шәриқтә топа қизилға майил болиду)*. **«һаятлиқ нәпәси»** — ибраний тилида «һаятларниң нәпәси».
2:7 1Кор. 15:45, 47.
2:8 **«Ерәм»** — ибраний тилида «Едән». Мәнаси «ләззәт», «һозур».
2:9 **«һаятлиқ дәриғи» вә «яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ»** — бу дәрәқләр тоғрилиқ «қошумчә сөз»имизни көрүң.
2:9 Вәһ. 2:7.
2:12 **«девирқай»** — яки «мәрвайит».
2:14 **«Диҗлә»** —ибраний тилида «Һиддәкәл». **«Ашур»** —Асурийәниң қедимки нами.
2:15 **«пәрвиш қилсун»** —ибраний тилида «пәрвиш қилиш» мошу йәрдә йәнә «қоғдаш, мудапиә қилиш, қараш» дегән мәнани өз ичигә алиду.
– Ениқки, инсанниң әмгәк-хизмәт қилиши инсанниң гунакар болғанлиғиниң нәтиҗиси әмәс, бәлки Худа инсанларға ата қилған бирхил бәхит-бәрикәттур. Бирақ инсанларниң гунаға петип қалғандин кейинки қилған әмгиги бәк җапалиқ болиду.
2:18 **«униңға мас келидиған»** — яки «өзигә охшаш». **«ярдәмчи һәмраһ»** — бу сөз һәргиз аял кишиниң әр

[19] Пәрвәрдигар Худа тупрақтин даладики барлиқ җаниварлар билән асмандики һәммә
учар-қанатларни ясиған еди; уларға адәмниң немә дәп ат қойидиғанлиғини билиш
үчүн, У уларни адәмниң алдиға кәлтүрди. Адәм һәр бир җаниварға немә дәп ат қойған
болса, униң ети шу болуп қалди.[20] Бу тәриқидә адәм һәммә мал-чарвиларға, асмандики
учар-қанатларға вә даладики һәр бир җаниварларға ат қойди; вәһаләнки, адәм өзигә
мас келидиған һеч бир ярдәмчи һәмраһ учратмиди.
[21] Шуниң билән Пәрвәрдигар Худа адәмгә бир қаттиқ уйқа салди; у ухлап қалди. У ухла-
ватқанда, У униң биқинидин бир аз елип, андин униң орнини әт-гөш билән етип қойди.
[22] Шуниң билән Пәрвәрдигар Худа адәмниң биқинидин алған шу қисимдин бир аялни
ясап, уни адәмниң қешиға әкәлди. [23] Адәм ата хошал болуп: — Мана бу сүйәклиримдики
сүйәк, етимдики әт болғач, «аял» дәп аталсун; чүнки у әрдин елинғандур, — деди.
[24] Шуниң үчүн әр киши ата-анисидин айрилип, өз аялиға бағлинип бир болуп, иккиси
бир тән болиду.
[25] Адәм ата билән аяли һәр иккиси яладач болсиму, һеч уялмайтти.

Адәм атиниң Худаниң әмригә хилаплиқ қилиши

3 [1] Йәр йүзидә илан Рәб Пәрвәрдигар яратқан даладики һайванларниң һәммисидин
һейлигәр еди. У аялдин: — Худа растинла бағдики дәрәқләрниң һеч қайсисиниң
мевисидин йемәңлар, дедиму? — дәп сориди.
[2] Аял иланға җавап берип: — Бағдики дәрәқләрниң мевилирини йесәк болиду.[3] Амма
бағниң оттурисидики дәрәқниң мевиси тоғрисида Худа: «Буниңдин йемәңлар, қолму
тәккүзмәңлар, болмиса өлисиләр» дегән, деди.
[4] Илан аялға: — Ундақ әмәс! Һәргиз өлмәйсиләр! [5] Бәлки силәр уни йегән күнүңларда,
Худа көзүңларниң ечилип, Худаға охшаш яхши билән яманни билидиған болуп қали-
диғанлиғиңларни билиду, — деди.
[6] Аял дәрәқниң *мевисиниң* йемәклик үчүн яхшилиғини, униң көзни қамлаштуридиған-
лиғини көрүп, һәмдә дәрәқниң адәмни әқиллиқ қилидиған җәлипкарлиғини көрүп, ме-

---

кишидин мәлум тәрәптә төвән туридиғанлиғини көрсәтмәйду. Чүнки Муқәддәс Китаптики бәзи йәрләрдә Худа Өзиниң инсанға «ярдәмчи» болидиғанлиғи көрситилиду *(мәсилән, «Зәб.» 9:35, 29:11, 45:1-2, 53:6дә)*.

2:21 **«биқинидин бир аз елип»** — яки «бир тал қовурғисини елип».

2:22 1Кор. 11:8.

2:23 **«аял»** — ибраний тилида: «ишшаһ», «әр киши» «иш» дегән сөз билән ипадилиниду. Бу сөзләр әрәбчә «инсан» вә «ниса» дегән сөзләр билән мунасивәтлик.

2:23 Мал. 2:14; Әф. 5:30,31.

2:24 **«бағлиниш»** — ибраний тилида: «бағлиниш» дегән бу сөзниң мәнаси «җилим билән чаплиниш» дегәнгә йеқиндур. **«бир тән»** — яки: «бир әт». **«бир тән болиду»** — яки: «бир тән болушиға тоғра келиду».

2:24 Мат. 19:5; Мар. 10:7; Әф. 5:28, 29, 31; 1Кор. 6:16.

2:25 **«яладач болсиму, һеч уялмайтти»** — бу муһим айәт тоғрилиқ биз «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.

2:25 Яр. 3:7.

3:1 **«илан... дәп сориди»** — биздә гуман йоқки, иланни ишлитип сөз қилғучи Шәйтан еди *(«Вәһ.» 12:9, 20:2ни көрүң)*. Оқурмәнләр шуни байқайдуки, Шәйтан «Худа» дегини билән, «Рәб» яки «Пәрвәрдигар» дегән намларни қәтъий ишләтмәйду. У аялдин соал сориғанда Худаниң ейтқан сөзидики «халиғиниңчә» дегән сөзни чиқириветиду.

3:3 **«Бағдики дәрәқләрниң мевилирини йесәк болиду»** — Һава анимиз Худаниң тапилиғинини ейтқанда, биринчидин «халиғиниңчә» дегән сөзни дейишни унтуп қалған, иккинчидин Худаниң сөзигә: «қол тәккүзмәңләр» дегәнни қошуп қойиду *(2:4)*. Лекин Һава анимиз мошу сөзләрни беваситә Худадин аңлиған әмәс, ери Адәм атимиз униңға тоғра йәткүзүши керәк еди; шуңа бу хаталиқниң мәсъулийити Адәм атимиздиму болуши мүмкин.
–Йәнә диққәт қилимизки, гәрчә «бағниң оттурисида» икки дәрәқ болсиму, Һава анимиз пәқәт «бағниң оттурисидики дәрәқ» дәп, бирла дәрәқни тилға алиду. Униң көңли аллиқачан шу дәрәққә мәптун болуп қалған болуши мүмкин.

3:4 2Кор. 11:3.

3:5 Юһ. 8:44.

видин йеди вә униңдин йенида турған еригиму бәрди; уму йеди. 7 Йейиши биләнла һәр
иккисиниң көзлири ечилип, өзлириниң ялаңач екәнлигини билип, әнҗир йопурмақли-
рини елип бир-биригә улап тикип, өзлиригә япқуч қилип тартти.
8 Күн салқинлиғанда, улар Пәрвәрдигар Худаниң бағда маңған шәписини аңлап қелип,
адәм аяли билән Пәрвәрдигар Худаниң һазир болғинидин қечип бағдики дәрәқләрниң
арисиға йошурунувалди. 9 Лекин Пәрвәрдигар Худа товлап адәмни чақирип униңға: сән
нәдә? — деди.
10 Адәм ата җавап берип:
— Мән бағда шәпәңни аңлап, ялаңач турғиним үчүн қорқуп кетип, йошурунивалдим, —
деди.
11 *Худа* униңға: — Ялаңач екәнлигиңни саңа ким ейтти? Мән саңа йемә, дәп әмир қилған
дәрәқниң мевисидин йедиңму-я? — деди.
12 Адәм җавап берип: — Сән маңа һәмраһ болушқа бәргән аял дәрәқниң мевисидин маңа
бәргән еди, мән йедим, — деди.
13 Пәрвәрдигар Худа аялға: — Бу немә қилғиниң? — деди. Аял җавап берип: — Илан мени
алдап аздурса, мән йәп саптимән, — деди.

Худаниң илан, Адәм ата вә Һава анини җазалиши

14 Пәрвәрдигар Худа иланға мундақ деди: — «Бу қилғиниң үчүн,
Сән һәммә мал-чарвилардин,
Даладики барлиқ һайванатлардин бәкрәк ләнәткә қалисән;
Қосиғиң билән беғирлап меңип,
Өмрүңниң барлиқ күнлиридә топа йәйсән.
15 Вә мән сән билән аялниң арисиға,
Сениң нәслиң билән аялниң нәслиниң арисиға өчмәнлик салимән;
У сениң бешиңни дәссәп зәхимләндүриду,
Сән қопуп униң тапинини *чеқип* зәхимләндүрисән».
16 Андин Худа аялға: — «Сениң һамилдарлиғиңниң җапа-мушәққәтлирини көпәйтимән;
Сән қаттиқ толғақ ичидә бошинисән;
Сән эриңдин үстүн турушқа һәвәс қилсаңму,

3:6 «Аял ... көрди» — Һава ана учриған аздурулушни Мәсиһ Әйса учриған синақ билән селиштурсақ уларда охшаш үч амил мәвҗут — «Луқа» 4:1-14 вә «1Юһ.» 2:16ни көрүң.
–Инҗил бойичә Һава анимиз алдинип қалғучи, толуқ гуна садир қилғучи адәматимиздур; чүнки у һеч қаршилиқ көрсәтмәй, билип туруп шу мевидин йеди (*«1Тим.» (1)*» 2:14ни көрүң). Адәм атимиз Һава анининң йенида болғини билән, йәнила уни мевини йейиштин тосумиди.
3:6 Рим. 5:12,14-21; 1Тим. 2:14.
3:8 «күн салқинлиғанда» — яки «күнниң салқин шамал вақтида». «Күнниң салқинлишиш вақти» Оттура Шәриқтә кәчқурун башлиниду.
3:13 Вәһ. 12:13.
3:14 «Пәрвәрдигар Худа иланға мундақ деди» — Худа иландин һеч қандақ соал соримайду. **«бәкрәк ләнәткә қалисән»** — башқа бирхил тәрҗимиси: «пәқәт сәнла шу ләнәтләргә қалисән...». Амма Адәм атимизниң гунайи үчүн барлиқ җан егилири ләнәткә келип өлиду; шуңа биз 3:14дики тәрҗимини тоғра дәп қараймиз. **«Топа йәйсән»** — Иланларниң озуғи топа әмәс, әлвәттә, бирақ улар һәрдайим озуқ йегәндә топа йемәй қалмайду. Бу иш иланниң пәсләстүрүлгәнлигини, номусқа қалдурулғанлиғини тәкитләйду.
3:15 «У сениң бешиңни дәссәп зәхимләндүриду» — аялниң нәсли шундақ қилиду. **«У сениң бешиңни дәссәп зәхимләндүриду, сән қопуп униң тапинини чеқип зәхимләндүрисән»** — мошу бешарәттә көрситилгән иш шуки, аял кишиниң нәсли Шәйтанниң бешини пути билән дәссәп янчиғанда, Шәйтанму униңға һуҗум қилип тапинини яриландуриду. Бу бешарәтни дунияға келидиған Қутқазғучи тоғрилиқ, дәп ишинимиз. Буниң үстидә «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
3:15 Мат. 4:1; Кол. 2:15.

У үстүңдин ғоҗилиқ қилиду» — деди.
[17] Андин У Адәм атиға: — «Сән аялиңниң сөзигә қулақ селип,
Мән саңа йемә, дәп әмир қилған дәрәқтин йегиниң түпәйлидин,
Сениң түпәйлиңдин йәр-тупрақ ләнитимгә учрайду;
Өмрүңниң барлиқ күнлиридә пәқәт җапалиқ ишләпла, андин униңдин озуқлинисән.
[18] Йәр саңа тикән билән қамғақ үндүриду;
Шундақтиму сән йәрдики зираәт-отяшларни йәйсән.
[19] Таки сән тупраққа қайтқичә йүз-көзүң тәргә чүмгәндә, андин нан йейәләйсән;
Чүнки сән әсли тупрақтин елинғансән;
Сән әслидә топа болғач,
Йәнә топиға қайтисән» — деди.
[20] Униң аяли барлиқ җан егилириниң аниси болидиғини үчүн адәм униңға «Һава» дәп ат қойди.

[21] Пәрвәрдигар Худа Адәм ата билән униң аялиға һайван терилиридин кийим қилип кийдүрүп қойди.

Адәм ата билән Һава аниниң Ерәм бағдин қоғлиниши

[22] Пәрвәрдигар Худа сөз қилип: — Мана, адәм Бизләрдин биригә охшап қалди, яхши билән яманни билди. Әнди қолини узитип һаятлиқ дәриғидин елип йәвелип, та әбәткичә яшавәрмәслиги үчүн *уни тосушимиз керәк*, деди.
[23] Шуниң билән Пәрвәрдигар Худа уни Ерәм бағдин қоғлап чиқиривәтти; шундақ қилип уни йәргә ишләйдиған, йәни өзи әсли апиридә қилинған тупраққа ишләйдиған қилип
қойди.[24] Адәмни қоғливетип, һаятлиқ дәриғигә баридиған йолни муһапизәт қилиш үчүн, у Ерәм бeғиниң мәшриқ тәрипигә керубларни вә төрт тәрәпкә пирқирайдиған ялқунлуқ бир шәмшәрни қоюп қойди.

3:16 **«һамилдарлиғиңни. ... көпәйтимән»** — инсан өлидиған қилинғачқа, аял киши көпрәк бала туғуши керәк. **«Сән ериңдин үстүн турушқа һәвәс қилсаңму, у үстүңдин ғоҗилиқ қилиду»** — башқа бирхил тәрҗимиси: «Шундақтиму, ериңгә күчлүк иштияқ бағлайсән вә у сени башқуриду». Амма Худаниң мошу һөкүми билән гуна түпәйлидин әр-аял арисида зиддийәт вә күрәш пәйда болди, дегәнликтур, дәп қараймиз. Охшаш пеилларни ишләткән, охшаш шәкиллик бир җүмлә 4:7дә тепилиду.
3:16 1Кор. 14:34; 1Тим. 2:11,12; Тит. 2:5; 1Пет. 3:6.
3:17 **«аялиңниң сөзигә»** — ибраний тилида «аялиңниң авазиға». **«... дәрәқтин йегиниң түпәйлидин»** — әлвәттә, Адәм атиниң бу дәрәқниң мевисини йейишини көрситиду. Әслий текст ибраний тилида «дәрәқтин» дәп елиниду.
3:18 **«Сән йәрдики зираәт-отяшларни йәйсән»** — Нуһ пәйғәмбәрниң дәвригичә инсанларға пәқәт зираәт-отяш *(гөшни әмәс)* йейишкә рухсәт еди *(1:29ни көрүң)*.
3:20 **«һава»** — ибраний тилидики «һаятлиқ» дегән сөз билән аһаңдаш. Адәм атиниң бу сөзлири бешарәтлик еди; чүнки Һава ана техичә бала туғмиған еди.
3:21 **«һайван терилири»** — бу териләрни ишлитиш үчүн мәлум гунасиз һайванатлар өлүши керәк. Бу бәлким биринчи қурбанлиқлар болуши мүмкин. Худаниң Адәм ата вә Һава анимизға ейтқан сөзлири вә қилған муамилиси тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
3:21 2Кор. 5:1-5
3:22 **«Бизләр»** — тоғрилиқ йәнә «қошумчә сөз»имизни *(1:26 тоғрилиқ)* көрүң. **«Уни тосушимиз керәк»** — мошу сөзләр әйни текстта йоқ.
3:24 **«Керублар»** — бәлким аләмдики әң күчлүк вә әң жуқури дәриҗилик пәриштиләр яки мәхлуқлар болуши мүмкин. «Тәбирләр»ни көрүң.

Қабил билән Һабил

4 [1] Адәм ата аяли Һава билән биллә болди; Һава һамилдар болуп Қабилни туғуп: «Мән
бир адәмгә егә болдум — У Пәрвәрдигардур!» — деди.
[2] Андин у йәнә Қабилниң иниси Һабилни туғди. Һабил падичи болди, Қабил болса те-
рикчи болди. [3] Бекитилгән шундақ бир вақит-саəттә шундақ бир иш болдики, Қабил
тупрақниң һосулидин Пәрвәрдигарға һәдийә кәлтүрди. [4] Һабилму падисидин қойли-
риниң тунҗилиридин, йәни уларниң йеғидин һәдийә сунди. Пәрвәрдигар Һабилни вә
униң сунған һәдийәсини қобул қилди. [5] Лекин Қабил вә униң сунғиниға қаримиди. Шу
вәҗидин Қабилниң толиму аччиғи келип, чирайи тутулди.
[6] Шуниң билән Пәрвәрдигар Қабилға: немишкә аччиқлинисән? Немә үчүн чирайиң ту-
тулуп кетиду?[7] Әгәр дурус иш қилсаң, сән көтирилмәмсән? Лекин дурус иш қилмисаң,
мана гуна ишик алдида *сени пайлап* беғирлап ятиду, у сени өз илкигә алмақчи болиду;
лекин сән униңдин ғалип келишиң керәк, деди.
[8] Қабил иниси Һабилға: «Далиға чиқип келәйли!» деди. Далада шу вақиә болдики, Қабил
иниси Һабилға қол селип, уни өлтүрди.
[9] Пәрвәрдигар Қабилға: Иниң Һабил нәдә? — дәп сориди. У җавап берип: Билмәймән, мән
инимниң баққучисиму? — деди.
[10] Худа униңға: — Сән немә қилдиң? Мана, иниңниң қени йәрдин маңа пәряд көтирива-
тиду! [11] Әнди иниңниң қолуңда төкүлгән қенини қобул қилишқа ағзини ачқан йәрдин
қоғлинип, ләнәткә учрайсән. [12] Сән йәргә ишлисәңму у буниңдин кейин саңа қуввитини
бәрмәйду; сән йәр йүзидә сәрсан болуп, сәргәрдан болисән, — деди.
[13] Буни аңлап Қабил Пәрвәрдигарға җавап қилип: — Мениң бу җазайимни адәм көтирәл-
мигидәк![14] Мана, Сән бүгүн мени йәр йүзидин қоғлидиң, мән әнди Сениң йүзүңдин йо-
шурунуп җүримән; йәр йүзидә сәрсән болуп сәргәрданлиқта җүримән; шундақ болиду-

---

4:1 **«Адәм ата аяли Һава билән биллә болди»** — ибраний тилида «Адәм ата аяли Һавани тониди» билән ипадилиниду. **«Қабил»** — ибраний тилида «Қайин» яки «Кайин» дейилиду. «Қайин» дегән исим ибраний тилида «егә болдум» дегән сөз билән аһаңдаш. **«Мән бир адәмгә егә болдум — у Пәрвәрдигардур!»** — башқа бир хил тәрҗимиси: «Пәрвәрдигарниң ярдими билән бир оғулға егә болдум». Әйни текст «Мән бир адәмгә егә болдум — Пәрвәрдигар!» дегән мәзмундидур. Бизниңчә Һава анимиз «Худаниң Қутқазғучи тоғрилиқ вәдиси һазир мән туққан бала билән әмәлгә ашурулди!» дәп ойлап қалған болса керәк. У наһайити тезла Қабилниң вәдә қилинған Қутқазғучи әмәслигини билип йетиду, әлвәттә.
4:2 **«Һабил»** — ибраний тилида «һәбәл» болуп, мәнаси «бир тиниқ», «һор», «бус» «һеч немә» дегәндәктур. Шүбһисизки, бу исим Һава анимиз яки Адәм атимизниң бирхил үмүтсизлинишини билдүриду.
4:3 **«Бекитилгән шундақ бир вақит-саəттә»** — ибраний тилида «күнләрниң ахирида» дегән сөзләр билән ипадилиниду. Бу сөзгә қариғанда, Худа Һабил вә Қабилға Өзиниң һозуриға киридиған бир күнни бекитип бәргән болуши мүмкин.
4:4 **«уларниң йеғи»** — қойларниң әң есил қисми дәп қарилатти. **«Пәрвәрдигар Һабилни униң сунған һәдийәсини қобул қилди»** — ибраний тилида «Пәрвәрдигар униң өзигә вә униң сунған һәдийәсигә қариди».
4:4 Ибр. 11:4.
4:7 **«Әгәр дурус иш қилсаң, сән көтирилмәмсән?»** — ибраний тилида «Әгәр дурус иш қилсаң, көтирилиш болмамду?» дейилиду. Әнди немә көтирилиду? Яки Қабилниң йүзи яки елип кәлгән қурбанлиғи *(тоғра болса)* көтирилиду яки қобул қилиниду. Йәнә бир мүмкинчилиги бар тәрҗимиси шуки: — «Сән *(Қабил)* иниңдин жуқури *(ака сүпитигә лайиқ)* көтирилисән» дегәндәк болиду. **«дурус иш қилмисаң...»** — Немишкә Қабилниң һәдийәси қобул қилинмиди? «Қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
4:8 **«Қабил иниси Һабилға: «Далиға чиқип келәйли!» деди»** — әң кона көчүрмиләрдә пәқәт «Қабил иниси Һабил билән сөзлишип туруп, далада...» дейилиду.
4:8 Мат. 23:35; 1Юһа. 3:12; Йәһ. 11.
4:10 Ибр. 12:24.
4:11 **«ағзини ачқан йәрдин қоғлинип...»** — демәк: *(1)* йәр-зимин Һабилниң қенини қобул қилишқа ағзини ачқан вә *(2)* Қабил шу зиминдин қоғланған.
4:12 Пәнд. 28:17.

ки, кимла мени тепивалса, өлтүрүветиду!, — деди.
15 Лекин Пәрвәрдигар униңға җавап берип: — Шундақ болидуки, кимки Қабилни өлтүр-
сә, униңдин йәттә һәссә интиқам елиниду, — деди. Шуларни дәп Пәрвәрдигар Қабилға
учриған бириси уни өлтүрүвәтмисун дәп униңға бир бәлгү қоюп қойди.
16 Шуниң билән Қабил Пәрвәрдигарниң һозуридин чиқип, Ерәмниң мәшриқ тәрипидики
Нод дегән жутта олтирақлишип қалди.

Қабилниң әвлатлири — «мәдинийәт»ниң башлиниши

17 Қабил аяли билән биллә болуп, аяли һамилдар болуп Һанохни туғди. У вақитта Қабил
бир шәһәр бена қиливататти; у шәһәрниң намини оғлиниң исми билән Һанох дәп ати-
ди. 18 Һанохтин Ирад төрәлди, ирадтин Мәһуяил төрәлди, Мәһуяилдин Мәтушаил төрәл-
ди, Мәтушаилдин Ләмәх төрәлди.
19 Ләмәх өзигә икки хотун алди. Бириниң исми Адаһ, йәнә бириниң исми Зиллаһ еди.
20 Адаһ Ябални туғди. У чедирда олтиридиған көчмән малчиларниң бовиси еди, 21 униң
инисиниң исми Юбал еди. Бу чилтар билән нәй чалғучиларниң бовиси еди. 22 Зиллаһ
йәнә Тубал-қайин дегән бир оғулни туғди. У мис-төмүр әсвапларни соққучи еди. Ту-
бал-қайинниң Наамаһ исимлиқ бир сиңлиси бар еди.
23 Ләмәх болса аяллириға сөз қилип:
— «Әй Адаһ билән Зиллаһ, сөзүмни аңлаңлар!
Әй Ләмәхниң аяллири, гепимгә қулақ селиңлар!
Мени зәхимләндүргини үчүн мән адәм өлтүрдүм,
Тенимни зедә қилғанлиғи үчүн бир жигитни өлтүрдүм.
24 Әгәр Қабил үчүн йәттә һәссә интиқам елинса,
Ләмәх үчүн йәтмиш йәттә һәссә интиқам елиниду!» — деди.

Шет билән Енош

25 Адәм ата йәнә аяли билән биллә болди. Аяли бир оғул туғуп, униңға Шет дәп ат қоюп:
Қабил Һабилни өлтүрүвәткини үчүн Худа униң орниға маңа башқа бир әвлат тикләп
бәрди, деди.
26 Шеттинму бир оғул туғулди; у униңға Енош дәп ат қойди. Шу вақиттин тартип адәм-
ләр Пәрвәрдигарниң намиға нида қилишқа башлиди.

4:14 **«кимла мени тепивалса, өлтүрүветиду!»** — рошәнки, шу вақитта йәр йүзидә адәмләр аллиқачан көпийип кәткән еди.
–«Кимла мени тепивалса өлтүрүветиду!» — Қабил қәйәргила барса шу йәрдики тупрақ үнмәс болуп қалиду. У меңиватқан бир апәттур, шуңа уни көргәнла киши уни йоқитишни ойлайду.
4:14 Аюп 15:20, 21.
4:16 **«Нод»** — мәнаси «сәргәрданлиқ», «беарамлиқ».
4:17 **«Қабилниң аяли»** — Қабилниң аяли бәлким униң сиңлиси яки нәврә сиңлиси болса керәк (*«Яр.» 5:4ни көрүң*). Шу вақитта йеқин туққанлири билән никаһлиниш мәнъий қилинған әмәс; йәнә бир тәрәптин, бундақ никаһлиниш дәсләпки дәвирләрдә һеч қандақ иркий (*генетикилик*) кәмтүклүк яки кесәл кәлтүрүп чиқармайтти.
4:19 **«Ләмәх өзигә икки хотун алди»** — бу әрләрниң тунҗа қетим икки аял елиши еди. Гәрчә шу чағда Худа бу тоғрилиқ беваситә әмир бәрмигән болсиму, рошәнки, У Адәм атимизға пәқәт бир Һава анимизни яритип бәргән еди (*«Мат.» 19:3-6ни көрүң*).
4:20 **«бовиси»** — яки «пири», «асасчиси»
4:21 **«Енош»** — яки «пири», «асасчиси».
4:24 **«Ләмәх болса аяллириға сөз қилип... деди»** — Ләмәхниң бу сөзлириниң хатирилинишидики мәхсәт бәлким инсанийәтниң умумән наһайити тәкәббурлишип, мәнмәнчиликкә петип кәткәнлигини көрситиш үчүн болуши мүмкин.
4:24 Яр. 4:15.
4:25 **«Шет»** — ибраний тилида «бекитилгән» яки «тикләнгән» дегән мәнада болуши мүмкин.
4:26 **«Енош»** — «(*аҗиз*) инсан» дегән мәнада. Бу сөз әрәбчидин уйғур тилиға кирип «инсан» болуп қалған.
–«Адәмләр Пәрвәрдигарниң намиға нида қилишқа башлиди» — бу ибарә Худаға ибадәт-дуа қилишни билдүриду (*«Йоел» 2:32, «Рос.» 2:21, «Рим.» 10:13, «1Кор.» 1:2ни көрүң*).

Адәм атиниң әвлатлири — Нуһ пәйғәмбәргичә

1Тар. 1:1-27

5 1 Бу Адәм атиниң әвлатлириниң нәсәпнамисидур: —
Худа инсанни яратқан күнидә, уни Өзигә охшаш қилип яратти. 2 У уларни әр жинис
вә аял жинис қилип яритип, уларға бәхит-бәрикәт ата қилип, яритилған күнидә улар-
ниң намини «адәм» дәп атиди.
3 Адәм ата бир йүз оттуз яшқа киргәндә униңдин өзигә охшайдиған, өз сүрәт-образидәк
бир оғул төрәлди; у униңға Шет дәп ат қойди. 4 Шет туғулғандин кейин Адәм ата сәккиз
йүз жил өмүр көрүп, униңдин *йәнә* оғул-қизлар төрәлди. 5 Адәм атимиз җәмий тоққуз
йүз оттуз жил күн көрүп, аләмдин өтти.
6 Шет бир йүз бәш яшқа киргәндә униңдин Енош төрәлди. 7 Енош туғулғандин кейин Шет
сәккиз йүз йәттә жил өмүр көрүп, униңдин *йәнә* оғул-қизлар төрәлди. 8 Шет җәмий тоққуз
йүз он икки жил күн көрүп, аләмдин өтти. 9 Енош тохсән яшқа киргәндә униңдин Кенан
төрәлди. 10 Кенан туғулғандин кейин, Енош сәккиз жүр он бәш жил өмүр көрүп, униңдин
йәнә оғул-қизлар төрәлди. 11 Енош җәмий тоққуз йүз бәш жил күн көрүп, аләмдин өтти.
12 Кенан йәтмиш яшқа киргәндә униңдин Маһалалел төрәлди. 13 Маһалалел туғулғандин
кейин Кенан сәккиз йүз қириқ жил өмүр көрүп, униңдин *йәнә* оғул-қизлар төрәлди. 14 Ке-
нан җәмий тоққуз йүз он жил күн көрүп, аләмдин өтти.
15 Маһалалел атмиш бәш яшқа киргәндә униңдин Ярәд төрәлди. 16 Ярәд туғулғандин
кейин Маһалалел сәккиз йүз оттуз жил өмүр көрүп, униңдин *йәнә* оғул-қизлар төрәл-
ди. 17 Маһалалел җәмий сәккиз йүз тохсән бәш жил күн көрүп, аләмдин өтти.
18 Ярәд бир йүз атмиш икки яшқа киргәндә униңдин Һанох төрәлди. 19 Һанох туғулған-
дин кейин Ярәд сәккиз йүз жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди. 20 Ярәд
җәмий тоққуз йүз атмиш икки жил күн көрүп, аләмдин өтти.
21 Һанох атмиш бәш яшқа киргәндә униңдин Мәтушәлаһ төрәлди. 22 Мәтушәлаһ туғулған-
дин кейин Һанох үч йүз жилғичә Худа билән бир йолда меңип, йәнә оғул-қизларни тап
ти. 23 Һанохниң *йәр йүзидә* барлиқ көргән күнлири үч йүз атмиш бәш жил болди; 24 У Худа
билән бир йолда меңип яшайтти; у *туюқсиз көздин* ғайип болди; чүнки Худа уни Өз йе-
ниға елип кәткән еди.

5:1 «Бу Адәм атиниң әвлатлириниң нәсәпнамисидур» — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң иккинчи «толидот»и *(«тарихи»)*, йәни «Адәм атиниң толидоти» *(«Адәм атиниң әвлатлириниң нәсәпнамиси») (5:1-6:8)*. башлиниду *(«толидот» тоғрилиқ «кириш сөз»ни көрүң)*. **«бу Адәм атиниң әвлатлириниң нәсәпнамисидур»** — мошу җүмлә йәнә келип бәлким Адәм ата өзи хатириләп қалдурған қисминиң хатимиси болуши мүмкин вә китапниң йеңи бир қисминиң, йәни 3-қисминиң башлинишидур *(5:1-6:8)*.

5:1 Яр. 1:26; 9:6; 1Кор. 11:7.

5:2 «Уларни әр жинис вә аял жинис қилип яритип,...» — 1-айәттә инсан «уни» дейилиду; 2-айәттә «уларни» дейилиду. Демәк, 1-айәттә әр-аялниң бир гәвдә екәнлиги көрситилиду; шуңа инсан «у» дейилиду.

5:2 Яр. 1:26; Мат. 19:4; Мар. 10:6.

5:4 Шет туғулғандин кейин Адәм ата сәккиз йүз жил өмүр көрүп...» — ибраний тилида «Шет туғулғандин кейин Адәм атиниң күнлири сәккиз йүз жил болди». Бу бабтики охшаш шәкиллик җүмлиләрниң ибраний тилидики шәкли шундақ.

5:4 1Тар. 1:1.

5:6 Яр. 4:26.

5:9 1Тар. 1:2.

5:18 1Тар. 1:3.

5:21 Йәһ. 14.

5:22 Ибр. 11:5.

5:24 «Һанох... Худа билән бир йолда меңип яшайтти» —Һанох болса пәйғәмбәр еди; у Худаниң чүширидиған җазалири тоғрилиқ агаһландуратти *(«Йәһ.» 14-айәтни көрүң)*. «Ибр.» 11:5ниму көрүң.
–Униң оғлини «Мәтушәлаһ» дәп атиши бәлким бешарәт болуши мүмкин еди. Чүнки «Мәтушәлаһ»ниң мәнаси «У өлгәндә, *(шу иш)* барлиққа келиду!» дегән мәнада. Оқурмәнләр һесаплап көрсә, Мәтушәлаһ өлгән жили Худаниң җазаси болған топан апити йәр йүзигә чүшкәнлигини билиду.

5:24 Ибр. 11:5.

[25] Мәтушәлаһ бир йүз сәксән йәттә яшқа киргәндә униңдин Ләмәх төрәлди.[26] Ләмәх
туғулғандин кейин Мәтушәлаһ йәттә йүз сәксән икки жил өмүр көрүп, униңдин оғул-қиз-
лар төрәлди.[27] Мәтушәлаһ җәмий тоққуз йүз атмиш тоққуз жил күн көрүп, аләмдин өтти.
[28-29] Ләмәх бир йүз сәксән икки яшқа киргәндә бир оғул тепип, униң исмини Нуһ атап: —
Пәрвәрдигар тупраққа ләнәт қилди; шуңа биз *йәргә* ишлигинимиздә һәмдә қоллиримиз-
ниң җапалиқ әмгигидә бу бала бизгә тәсәлли бериду, — деди.[30] Нуһ туғулғандин кейин
Ләмәх бәш йүз тохсән бәш жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.[31] Ләмәх
җәмий йәттә йүз йәтмиш йәттә жил күн көрүп, аләмдин өтти.
[32] Нуһ бәш йүз яшқа киргәндин кейин, униңдин Шәм, Һам вә Яфәт төрәлди.

Худаниң инсанларниң рәзиллигидин азаплиниши

6 [1] Вә шундақ болдики, инсанлар йәр йүзидә көпийишкә башлиғанда, шундақла
қизларму көпләп туғулғанда,[2] Худаниң оғуллири инсанларниң қизлириниң
чирайлиқлиғини көрүп, халиғанчә таллап, өзлиригә хотун қилишқа башлиди.
[3] У вақитта Пәрвәрдигар сөз қилип: —
— Мениң Роһум инсанлар билән мәңгү күрәш қиливәрмәйду; чүнки инсан әттур, халас.
Кәлгүсидә уларниң өмри пәқәт бир йүз жигирмә яштин ашмисун! — деди.
[4] Шу күнләрдә (вә шундақла кейинки күнләрдиму), Худаниң оғуллири инсанларниң
қизлириниң йениға берип, улардин балиларни тапқинида, гигантлар йәр йүзидә пәйда
болди. Булар болса қедимки заманлардики даңлиқ палван-батурлар еди.[5] Пәрвәрдигар
инсанниң өткүзүватқан рәзиллиги йәр йүзидә көпийип кәткәнлигини, уларниң көңли-
дики нийәтлириниң һәр қачан яман болуватқинини көрди.[6] Шуниң билән Пәрвәрдигар
йәр йүзидә адәмни апиридә қилғиниға пушайман қилип, көңлидә азапланди.[7] Буниң
билән Пәрвәрдигар: —
Өзәм яратқан инсанни йәр йүзидин йоқитимән — инсандин тартип мал-чарвиларғичә,
өмилигүчи һайванлардин асмандики қушларғичә, һәммисини йоқ қилимән; чүнки Мән
уларни яратқинимға пушаймән қилдим, — деди.
[8] Лекин Нуһ болса Пәрвәрдигарниң нәзиридә шәпқәт тапқан еди.

5:28-29 **«Нуһ»** — бу исимниң мәнаси «арам» дегәнлик болуп, ибраний тилида «тәсәлли» дегән сөзгә йеқин келиду.
6:2 **«Худаниң оғуллири»** — бу тоғрилиқ төрт хил чүшәнчә бар: —
–*(1)* инсан әмәс, бәлки әрштики бир хил затлар, пәриштиләр яки роһлардин ибарәттур.
–*(2)* инсан әмәс, бәлки җинлар яки яман роһлардин ибарәттур.
–*(3)* һәр җәһәттин адәттики инсанлардин жуқури адәмләр, падиша яки һөкүмдар.
–*(4)* Қабилниң худасиз әвлатлиридәк әмәс, бәлки Худа йолида маңидиған шетниң ихласмән әвлатлиридур.
–Биз биринчи көзқарашта болимиз; «Аюп» 1:6, 2:1, 38:7ни көрүң. Буниң сәвәвини «қошумчә сөз»имиздә беримиз.
6:2 Йәһ. 6-7
6:3 **«Инсан әттур»** — «әт» дегән ибарә *(вә униңға охшап кетидиған башқа ибарилләр)* инсанларниң гуналири билән мунасивәтлик һалда тилға елинғанда, дайим дегидәк инсанларниң гунаға әсир болуп келишини, йәни өз етидики һәвәс-иштияқлириға әсир болуп келишини тәкитләйду. «Әт» дегән сөз Муқәддәс Китапта мошу йәрдә биринчи қетим инсанниң тәбиитини көрсәткән. «Римлиқларға»дики кириш сөзниму көрүң. **«Мениң Роһум инсанлар билән мәңгү күрәш қиливәрмәйду»** — бу җүмлиниң башқа бирхил тәрҗимиси: «Мениң Роһум инсанлар билән мәңгү яшавәрмәйду». Лекин бизниңчә Худа бу айәттә Өз Роһиниң адәмниң гунайини чәкләш үчүн униң виҗданида күрәш қилидиғанлиғини көрсәткән болуши керәк; бу тәрҗимини алди-кәйнидики баянларға әң мувапиқ тәрҗимә дәп қараймиз. Худа адәмниң гуналириға чәк қоюш үчүн униң өмригә чәк *(120 яш)* қойиду *(«Тесалоникалиқларға (2)»)*дики «қошумчә сөз»имизниму көрүң.
– Оқурмәнләр шуни байқайдуки, Нуһтин илгири адәмләр бир нәччә йүз жил яшайтти.
–«Кәлгүсидә уларниң өмри пәқәт бир йүз жигирмә яштин ашмисун» дегәнниң башқа бирхил чүшәнчиси: «Бирақ уларға йәнила бир йүз жигирмә жил *(топан кәлгичә)* өмүр беримән».
6:4 **«гигантлар»** — ибраний тилида «нәфилим» дегән сөз билән ипадилиниду. «Нәфилим» дегәнниң әслидики мәнаси «жиқилғанлар» болуши мүмкин. **«даңлиқ палван-батурлар»** — улар гәрчә «палван-батурлар» болсиму, улар Худаниң нәзиридә интайин рәзил еди *(5-айәтни көрүң)*.
6:5 **«һәр қачан»** — ибраний тилида «пүткүл күнидә».
6:5 Яр. 8:21; Аюп 15:16; Пәнд. 6:14; Йәр. 17:9; Мат. 15:19; Рим. 3:10,11,12; 8:6.

Нуһниң кемә ясиши

[9] Нуһ вә униң иш-излири төвәндикичә: —
Нуһ һәққаний, өз дәвридикиләр арисида әйипсиз адәм еди; Нуһ Худа билән бир йолда
меңип яшайтти. [10] Нуһтин Шәм, Һам, Яфәт дегән үч оғул төрәлди.
[11] Пүткүл җаһан Худаниң алдида рәзиллишип, һәммә йәр зораванлиққа толуп кәткән
еди. [12] Худа йәр йүзигә нәзәр селивиди, мана, җаһан рәзилләшкән еди; чүнки барлиқ әт
егилириниң йәр йүзидә қиливатқини юзуқчилиқ еди. [13] Шуниң билән Худа Нуһқа: —
Мана, алдимға барлиқ әт егилириниң заваллиғи йетип кәлди; чүнки пүткүл йәр-җаһан-
ни уларниң сәвәвидин зораванлиқ қаплиди. Мана, Мән уларни йәр билән қошуп һалак
қилимән. [14] Әнди сән өзәңгә гофәр яғичидин бир кемә ясап, кеминиң ичидә бөлмә-ха-
ниларни қилип, ичи-тешини қаримай билән суга. [15] Сән уни шундақ ясиғин: — Узун-
луғи үч йүз гәз, кәңлиги әллик гәз вә егизлиги оттуз гәз болсун. [16] Кеминиң пешайвини
астиға бир очуқчилиқ яса, униң егизлиги бир гәз болсун; ишигини кеминиң йенифа
орунлаштур; кемини асти, оттура вә үсти қилип үч қәвәт яса.
[17] Чүнки мана, Мән Өзәм асманниң астидики һаятлиқ тиниқи барлиги һәр бир әт еги-
сини һалак қилидиған су топанни йәр йүзигә кәлтүримән; буниң билән йәр йүзидики
барлиқ мәхлуқлар тиниқидин тохтайду. [18] Лекин сән билән әһдәмни түзимән. Сән өзәң,
оғуллириң, аялиң вә келинлириңни елип бирликтә кемигә кириңлар. [19] Өзәң билән тәң
тирик сақлап қелиш үчүн, барлиқ җандарлардин һәр қайсисидин бир җүп, йәни әрки-
кидин бирини, чишидин бирини кемигә елип киргин; [20] Тирик қелиш үчүн қушларниң
һәр бир түрлиридин, мал-чарвиларниң һәр бир түрлиридин вә йәрдә өмилигүчи җани-
варларниң һәр бир түрлиридин бир җүпи қешиңға кириду. [21] Өзәң вә уларниң озуқлуғи
үчүн һәр хил йемәкликләрдин елип, йениңға ғәмлигин, — деди.
[22] Нуһ шундақ қилди; Худа өзигә буйруған һәммә ишни у беҗа кәлтүрди.

Топан баласи

7 [1] Пәрвәрдигар Нуһқа мундақ деди: —
«Сән пүтүн өйдикилириң билән кемигә киргин; чүнки бу дәвирдә алдимда сени
һәққаний дәп көрдүм. [2-3] Һәммә һалал һайванларниң әркәк-чишисидин йәттә җүптин,
һарам һайванларниң әркәк-чишисидин бир җүптин елип, шуниңдәк асмандики
учар-қанатларниңму әркәк-чишисидин йәттә җүптин елип, уларниң нәслини пүткүл

6:9 **«Нуһ вә униң иш-излири төвәндикичә: —»** — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң үчинчи «толидот»и (*«тарихи»*), йәни «Нуһниң тарихи» яки «нуһниң толидоти» *(6:9-9:29)* башлиниду (*«толидот» тоғрилиқ «кириш сөз»ни көрүң)*.
6:9 Яр. 5:22.
6:12 **«әт егилири»** — бу ибарә Муқәддәс Китапта адәттә инсанларни көрситиду *(6:3ниң изаһатиниму көрүң)*.
–Бәзи вақитларда «әт егилири» *(мәсилән, 19-айәттә)* һайванларни өз ичигә алиду *(6:4ни көрүң)*.
– **«Барлиқ әт егилириниң ... қиливатқини юзуқчилиқ еди»** — ибраний тилида «барлиқ әт егилири... өз йолини бузған еди».
6:14 **«гофәр яғичи»** — яки «арча яғичи». **«кемә»** — мошу йәрдә «сандуқ» дегән сөз билән ипадилиниду. Узунлуғи, кәңлиги вә егизлиги вә буларниң бир-биригә болған нисбити һазирқи замандики әң чоң кемиләрниңкигә охшап кетиду. Лекин шәкли пәқәт сандуқтәк еди. Сәвәви, шу кеминиң мәхсити деңизда меңиш әмәс, пәқәт ләйләп жүрәштин ибарәт еди.
6:15 **«гәз»** — Муқәддәс Китапта ишлитилгән «гәз» адәмниң қолниң җәйнәктин бармақниң учиғичә болған арилиғи *(тәхминән 45 сантиметр)* еди.
6:16 **«Кеминиң пешайвини астиға бир очуқчилиқ яса»** — бу җүмлиниң көп хил тәрҗимилири бар, лекин асасий мәнаси охшаш.
6:18 1Пет. 3:20; 2Пет. 2:5.
6:19 **«барлиқ җандарлар»** — ибраний тилида «әт егилиридин».
–Бәзи вақитларда «әт егилири» *(мәсилән, 7:15дә)* һайванларни өз ичигә алиду.
6:22 Яр. 7:5; Ибр. 11:7.
7:1 Яр. 6:9; 2Пет. 2:5.

йәр йүзидә тирик сақлаш үчүн өзәң билән биллә әкир. [4] Чүнки йәттә күндин кейин уда
қириқ кечә-күндүз йәр йүзигә ямғур яғдуримән; Өзәм ясиған һәммә җаниварларни йәр
йүзидин йоқитимән».
[5] Шуниң билән Нуһ Пәрвәрдигар униңға буйруғинининң һәммисигә әмәл қилди. [6] Йәр
йүзини топан басқанда Нуһ алтә йүз яшта еди.[7] Топандин *қутулуп қелиш* үчүн Нуһ билән
оғуллири, аяли вә келинлири биллә кемигә кирди.[8-9] Һалал һайванлар болсун, һарам
һайванлар болсун, қушлар билән йәрдә өмилигүчи җаниварлар болсун, *һәр бир түрдин*
бир җүп-бир җүптин әркәк-чиши болуп, Худа Нуһқа буйруғандәк кемигә, Нуһниң қе-
шиға кирди.[10] Вә шундақ болдики, йәттә күндин кейин, йәр йүзини топан бесишқа
башлиди.
[11] Нуһниң өмриниң алтә йүзинчи жили, иккинчи ейиниң он йәттинчи күнидә чоңқур
деңизларниң тәглиридики барлиқ булақлар йерилип, асманниң пәнҗирилири ечилип
кәтти. [12] Ямғур уда қириқ кечә-күндүз йәр йүзигә тохтимай яғди.
[13] Дәл ямғур башланған күни, Нуһ, Нуһниң Шәм, Һам, Яфәт дегән оғуллири, Нуһниң аяли
билән үч келини кемигә кирди.[14] Улар билән биллә һәр хил явайи һайванлар түр-түри
бойичә, һәр хил мал-чарвилар түр-түри бойичә, йәрдә өмилигүчи һәр хил җаниварлар
түр-түри бойичә вә һәр хил учар-қанатлар, йәни һәр хил қанатлиқ җаниварлар түр-
түри бойичә кемигә кирди.[15] Әт егилиридин, йәни барлиқ һаятлиқ тиниқи болған һәр
хил җандарлардин, бир җүп-бир җүп болуп, кемигә нуһниң қешиға кирди.[16] Киргәнләр
Худаниң нуһқа буйруғинидәк әт егилириниң һәртүриниң әркәк-чишиси еди. Андин
Пәрвәрдигар ишикни етивәтти.
[17] Топан йәр йүзини уда қириқ күн бесип, сулар улғийип кәтти. Кемә йәр үстидин көти-
рилип ләйләп қалди.[18] Су улғийип, йәр үстидә техиму егизләп кәтти; кемә су үстидә да-
валғуп туратти.[19] Сулар йәр йүзидә толиму улғийип, пүткүл асманниң астидики барлиқ
егиз тағларниму бесип кәтти.[20] Сулар *тағлардин* йәнә он бәш гәз өрләп, тағ чоққилириму
су астида қалди.
[21] Буниң билән йәр йүзидә җүргүчи һәммә әт егилири, учар-қушлар, мал-чарвилар,
явайи һайванлар, йәрдә өмилигүчи һәммә җаниварлар, җүмлидин пүткүл адәмләр
һәммиси өлди; [22] қуруқлуқта яшиғучи, бурнида һаятлиқ тиниқи бар болғанларниң
һәммиси өлди.[23] Йәр йүзидики җени барларниң һәммиси, инсан болсун, мал-чарвилар
болсун, өмилигүчи һайванлар болсун, асмандики қушлар болсун, һәммиси һалак болуп
йәр йүзидин йоқ қилинди; пәқәт Нуһ вә кемидә униң билән биллә турғанлар қутулуп
қалди. [24] Бир йүз әллик күнгичә йәр йүзини су бесип турди.

7:2-3 **«һәммә һалал һайванларниң әркәк-чишисидин йәттә җүптин»** — яки «һәммә һалал һайванларниң әркәк-чишисидин йәттидин». **«һалал» вә «һарам»** —Нуһниң дәвридә «һалал» вә «һарам» дегән уқум йегили болидиған вә йегили болмайдиған һайванларни көрсәткән әмәс *(9:3-34ни көрүң)*, бәлки қурбанлиққа немини сунушқа болидиған яки болмайдиғанлиғини көрсәткән еди *(8:20ни көрүң)*. **«учар-қанатларниңму әркәк-чишисидин йәттә җүптин»** — яки «учар-қанатларниңму әркәк-чишисидин йәттидин».
7:2-3 Лав. 11.
7:5 Яр. 6:22.
7:7 Мат. 24:38; Луқа 17:27; 1Пет. 3:20.
7:11 **«чоңқур деңизларниң тәглиридики барлиқ булақлар»** — яки «йәрниң *(астидики)* чоңқур тәглиридики барлиқ булақлар».
7:16 **«Пәрвәрдигар ишикни етивәтти»** — ибраний тилида «Пәрвәрдигар уни ичигә солап қойди».
7:21 Луқа 17:27.
7:23 2Пет. 2:5.
7:24 **«йәр йүзини су бесип турди»** — яки «су йәр йүзиниң үстидин ғалип кәлди».
7:24 Зәб. 27:10; 92:1-4; 103:6-9

Топанниң йениши

8 [1] Худа Нуһни, шундақла кемидә униң билән биллә болған барлиқ явайи һайванлар
билән барлиқ мал-чарвиларни әслиди. Шуниң билән Худа бир шамал чиқирип
йәр йүзини йәлпүтти вә сулар йенишқа башлиди.[2] Чоңқур деңизларниң тәглиридики
булақлар вә асманниң пәнҗирилири етилип, асмандин төкүлгән ямғур тохтиди.[3] Сулар
барғансери йәр йүзидин янди; бир йүз әллик күн өткәндин кейин хелә азлиди.
[4] Йәттинчи айниң он йәттинчи күни, кемә Арарат тағ тизмилиридики бириниң үстидә
тохтап қалди. [5] Сулар онинчи айғичә барғансери азийип, онинчи айниң биринчи күни
тағ чоққилири көрүнүшкә башлиди.
[6] Қириқ күндин кейин Нуһ кемигә өзи орнатқан деризини ечип,[7] бир қузғунни сиртқа
чиқарди. У йәр йүзидики сулар тартилип болғичә уян-буян учуп жүрди.[8] Униңдин кей-
ин Нуһ суларниң йәр йүзидин тартилған-тартилмиғанлиғини билиш үчүн, бир кәптәр-
ни чиқарди. [9] Лекин сулар техичә пүткүл йәр йүзини қаплап турғачқа, кәптәр путини
қойғидәк җай тапалмай, Нуһниң қешиға кемигә йенип кәлди. Шуниң билән Нуһ қолини
сунуп уни тутуп, кемигә әкиривалди.[10] У йәттә күн сақлап, бу кәптәрни кемидин йәнә
сиртқа чиқарди.[11] Кәптәр кәчтә униң қешиға йенип кәлди; мана, униң тумшуғида йеңи
үзүвалған зәйтун йопурмиғи бар еди. Буни көрүп Нуһ суларниң йәр йүзидин тартилғи-
нини билди.[12] У йәнә йәттә күн сақлап, кәптәрни йәнә сиртқа чиқарди, амма бу қетим
кәптәр униң йениға қайтип кәлмиди.
[13] Нуһ алтә йүз бир яшқа киргән жили, биринчи айниң биринчи күнидә су йәр йүзидин
қуруған еди. Нуһ кеминиң қапқиқини ечип қаривиди, йәрниң қуруғинини көрди.[14] Ик-
кинчи айниң жигирмә йәттинчи күни, йәр йүзи пүтүнләй қуруп болди.
[15-16] У вақитта Худа Нуһқа сөз қилип: — Сән өзәң, аялиң, оғуллириң вә келинлириң кеми-
дин чиқиңлар.[17] Өзәң билән биллә болған барлиқ әт егилиридин һәр бир түрдики жани-
варларни, йәни учар-қанатларни һәм мал-чарвиларни, йәрдә өмилигүчи һайванларниң
һәммисини өзәң билән қошуп кемидин елип чиққин; шуниң билән улар йәр йүзидә та-
рилип-тарқилип, нәсиллинип зиминда көпәйсун, — деди.
[18] Шуниң билән Нуһ, аяли, оғуллири вә келинлири билән биллә сиртқа чиқти.[19] Жани-
варларниң һәммиси, барлиқ өмилигүчи һайванлар, барлиқ учар-қанатлар, йәрдә ми-
дирлап жүридиғанларниң һәр қайсиси өз түрлири бойичә кемидин чиқишти.

Нуһниң Худаға атап қурбанлиқ сунуши

[20] Шу чағда Нуһ Пәрвәрдигарға атап бир қурбангаһни ясиди; у һалал жаниварлар билән
һалал қушларниң һәр түридин елип келип, қурбангаһниң үстидә «көйдүрмә қурбан-
лиқ» өткүзди. [21] Шундақ қилип Пәрвәрдигар хушбуй пурап *мәмнун болди*; Пәрвәрдигар
көңлидә: — «Инсанниң көңүл-нийити яшлиғидин тартип рәзил болсиму, Мән инсан
түпәйлидин йәргә йәнә ләнәт оқумаймән вә әнди бу қетимқидәк һәммә җандарларни
уруп йоқитиватмаймән.

8:4 **«тохтап қалди»** —ибраний тилида «дәм алди». –«Арарат тағлири» шәрқий Түркийәдә болуши мумкин.
8:8 **«кәптәрни»** — яки «пахтәк». Ибраний тилида бу қуш «йона» дәп атилиду. «Йона» ибраний тилида һәм кәптәрни һәм пахтәкниму көрситиду.
8:17 Яр. 1:22, 28; 9:1.
8:20 **«көйдүрмә қурбанлиқ»** — сунушта һайванниң һәммә қисми Худаға атап көйдүрүлиду.
8:20 Лав. 11.
8:21 **«хушбуй»** — ибраний тилида «арам бәргүчи пурақ» дегән сөзләр билән ипадилиниду. Тәвратта қурбанлиқлардин чиққан «хушбуй» дейилгәндә адәттә «арам бәргүчи пурақ» дегән сөз билән ипадилиниду. **«яшлиғидин тартип»** — яки «кичигидин тартип». **«Мән ... йәргә йәнә ләнәт оқумаймән вә әнди бу қетимқидәк һәммә җандарларни уруп йоқитиватмаймән»** — ахирқи заманда Худа пүткүл йәрни топан билән әмәс, бәлки от билән йоқитиду *(9:11ни, «2Пет.» 3:6-7, «Вәһ.» 21:1ни көрүң)*.
8:21 Яр. 6:5; Пәнд. 22:15; Мат. 15:19. Мар. 7:21-23

[22] Бундин кейин, йәр мәвҗут күнлиридә,
Териш билән орма,
Соғ билән иссиқ,
Яз билән қиш,
Күндүз билән кечә үзүлмәй айлинип туриду» — деди.

Худаниң Нуһ билән әһдә түзүши

9 [1] Худа Нуһ билән униң оғуллириға бәхит-бәрикәт ата қилип, уларға мундақ деди: —
«Силәр җүплишип көпийип, йәр йүзини толдуруңлар. [2] Йәр йүзидики барлиқ җани-
варлар, асмандики барлиқ қушлар, барлиқ йәр йүзидә мидирлап җүргүчиләр вә деңизди-
ки барлиқ белиқларниң һәммиси силәрдин қорқуп вәһимидә болсун; булар қолуңларға
тапшурулғандур.[3] Мидирлап җүридиған һәр қандақ җаниварлар силәргә озуқ болиду;
Мән силәргә көк отяшларни бәргәндәк, буларниң һәммисини әнди силәргә бәрдим.
[4] Лекин силәр гөшни ичидики җени, йәни қени билән қошуп йемәслигиңлар керәк. [5] Қе-
ниңлар, йәни җениңлардики қан төкүлсә, Мән бәрһәқ униң һесавини алимән; һәр қандақ
һайванниң илкидә қениңлар бар болса Мән униңға төләткүзимән; инсанниң қолида бар
болса, йәни бирисиниң қолида өз қериндишиниң қени бар болса, Мән униңға шу қанни
төләткүзимән.
[6] Кимки инсанниң қенини төксә,
Униң қениму инсан тәрипидин төкүлиду;
Чүнки Худа инсанни Өз сүрәт-образида яратқандур.
[7] Әнди силәр, җүплишип көпийип, йәр йүзидә тарилип-тарқилип көпийиңлар».
[8-9] Андин Худа Нуһ билән униң оғуллириға сөз қилип мундақ деди: — «Мана Өзәм силәр
билән вә силәрдин кейин келидиған әвлатлириңлар билән, шундақла силәр билән бил-
лә турған һәр бир җан егиси, учарқанатлар, мал-чарвилар, силәр билән биллә турған
йәр йүзидики һәр бир явайи һайванлар, кемидин чиққанларниң һәммиси билән — йәр
йүзидики һеч бир һайванни қалдурмай, улар билән Өз әһдәмни түзимән. [11] Мән силәр
билән шундақ әһдә түзиманки, нә барлиқ әт егилири топан билән йоқитилмас, нә йәрни
вәйран қилидиған һеч бир топан йәнә кәлмәс».
[12-13] Худа йәнә: — «Мән Өзәм силәр билән вә қешиңлардики һәммә җан егилири билән мәң-
гүлүк, йәни пүткүл әвлатлириңларғичә бекиткән мошу әһдәмниң бәлгүси шуки: — Мана,
Мән Өзәм билән йәрниң оттурисида болған әһдиниң бәлгүси болсун дәп һәсән-һүсинимни
булутлар ичигә қоймән; [14-15] вә шундақ болидуки, Мән йәрниң үстигә булутларни чиқарғи-
нимда, шундақла һәсән-һүсән булутлар ичидә аян болғинида, Мән силәр билән әт егилири
болған барлиқ җаниварлар билән түзгән әһдәмни яд етимән; буниңдин кейин сулар һәргиз
һәммә җандарларни һалак қилғучи топан болмас.[16] Һәсән-һүсән булутлар арисида пәйда
болиду; Мән униңға қараймән вә шуниң билән Мәнки Худа йәр йүзидики әт егилири болған
барлиқ җаниварлар билән оттуримизда бекиткән әһдәмни яд етимән», — деди.

8:22 **«Териш билән орма, соғ билән иссиқ, яз билән қиш»** — Оттура Шәриқтә «жилниң алтә пәсли» дәп қарилиду.
8:22 Йәр. 33:20,25.
9:1 Яр. 1:28; 8:17.
9:3 Яр. 1:29.
9:4 Лав. 3:17; 7:26; 17:14; 19:26; Қан. 12:23.
9:5 Мис. 21:12,28.
9:6 Яр. 1:27; Жиғ. 4:13; Мат. 26:52; Вәһ. 13:10.
9:7 Яр. 1:28; 8:17.
9:8-9 Йәш. 54:9.
9:11 **«әһдә»** — ибраний тилида «әһдәм».

[17] Худа Нуһқа йәнә: — «Мана бу Мән Өзәм билән йәр йүзидики барлиқ әт егилири отту-
рисида бекиткән әһдәмниң нишан-бәлгүсидур», — деди.

Нуһ вә униң оғуллири; Нуһниң өз оғуллири тоғрилиқ бешарити

[18] Нуһниң кемидин чиққан оғуллири Шәм, Һам вә Яфәт еди. Һам Қанаанниң атиси болди.
[19] Бу үчи Нуһниң оғуллири болуп, пүткүл йәр йүзигә таралған аһалә шуларниң нә-
сил-әвлатлиридур. [20] Нуһ терикчилик қилишқа башлап, бир үзүмзарлиқ бәрпа қилди.
[21] У униң шарабидин ичип, мәс болуп қелип, өз чедири ичидә кийим-кечәклирини се-
ливетип, ялаңач йетип қалди. [22] Қанаанниң атиси Һам келип, атисиниң әвритини көрүп,
сиртқа чиқип икки қериндишиға ейтти. [23] Шәм билән Яфәт қопуп йепинҗини елип,
мүрисигә артип, кәйничә меңип кирип, атисиниң ялаңач бәдинини йепип қойди. Улар
йүзини алди тәрәпкә қилип, атисиниң ялаңач тенигә қаримиди. [24] Нуһ шарапниң кәй-
пидин ойғинип, кәнҗи оғлиниң өзигә немә қилғинини билип: —
[25] Қанаанға ләнәт болғай!
У қериндашлириниң қулиниң қули болсун,
— дәп қарғиди.
[26] У йәнә: —
Шәмниң Худаси болған Пәрвәрдигарға тәшәккүр-мәдһийә кәлтүрүлгәй!
Қанаан Шәмниң қули болсун.
[27] Худа Яфәтни авутқай!
У Шәмниң чедирлирида турғай,
Қанаан болса униң қули болғай! — деди.
[28] Нуһ топандин кейин үч йүз әллик жил өмүр көрди. [29] Бу тәриқидә Нуһ җәмий тоққуз
йүз әллик жил күн көрүп, аләмдин өтти.

Нуһниң үч оғлиниң әвлатлири — «Әлләрниң нәсәпнамиси»

1Тар. 1:1-27

10 [1] Төвәндикиләр Нуһниң оғуллириниң әвлатлиридур: — униң оғуллири Шәм, Һам
вә Яфәт болуп, топандин кейин улардин оғуллар төрәлгән: —
[2] Яфәтниң оғуллири болса, Гомәр, Магог, Мадай, Яван, Тубал, Мәшәк вә Тирас еди.
[3] Гомәрниң әвлатлири: Ашкиназ, Рифат вә Торгамаһ еди.
[4] Яванниң әвлатлири: Елишаһ, Таршиш, киттийлар вә доданийлар еди. [5] Буларниң әвлат-
лири деңиз бойлирида вә араллларда айрим-айрим яшиған хәлиқләр болуп, һәр қайсиси

9:18 **«Қанаан»** — мошу «Қанаан» дегән киши «Қананийлар»ниң әҗдади еди.
9:18 Яр. 6:10.
9:20 **«терикчилик қилишқа башлап»** — ибраний тилида «тупрақ әһли еди» дегән сөзләр билән ипадилиниду.
9:23 **«йепинчи»** — мошу йәрдә бәлким атисиниң кийимини көрситиши мүмкин. Бу сөздин қариғанда, Һам уни дадисиниң чедиридин елип чиққан болуши мүмкин.
9:25 **«Қанаанға ләнәт болғай!»** — Яман иш қилғини Һам турса, немишкә оғли Қанаан ләнәткә қалди? Бу мәсилә тоғрилиқ, шундақла Нуһ пәйғәмбәрниң бу бешаритиниң башқа қисимлири үстидә «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
9:27 **«Нуһ пәйғәмбәрниң 25-27-айәттики бешарити»** — Нуһ пәйғәмбәрниң бу бешарити үстидә «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
10:1 **«изаһат»** — мошу бабтики нәсәпнамидики бәзи тәпсилатлар вә нәсәпнамидики йәтмиш әлниң һазирқи қайси әл екәнлиги тоғрилиқ «қошумчә сөз»имизни, шундақла мунасивәтлик хәритини көрүң. **«Төвәндикиләр Нуһниң оғуллириниң әвлатлиридур: — »** — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң төртинчи «толидот»и (*«тарихи»*), йәни «Нуһниң оғуллириниң толидоти» (*«Нуһниң оғуллириниң әвлатлириниң тарихи»*) (10:1-11:9) башлиниду.
10:1 1Тар. 1:4
10:2 1Тар. 1:5.
10:4 **«буларниң әвлатлири»** — Бәзи алимлар «Яфәтниң барлиқ әвлатлири»ни көрситиду, дәп қарайду. Йәнә бәзиләр пәқәт Яванниң әвлатлирини көрситиду, дәп қарайду. Биз иккинчи пикиргә майил.

өз тили, өз аилә-қәбилилири бойичә өз зиминлирида тарқилип олтирақлашқан.
[6] Һамниң оғуллири Куш, Мисир, Пут вә Қанаанлар еди.
[7] Кушниң оғуллири Себа, Һавилаһ, Сабтаһ, Раамаһ вә Сабтика еди. Раамаһниң оғуллири
Шеба вә Дедан еди.[8] Куштин йәнә Нимрод төрәлгән; у йәр йүзидә наһайити күчтүңгүр
адәм болуп чиқти.[9] У Пәрвәрдигарниң алдида күчтүңгүр овчи болди; шу сәвәптин «па-
ланчи болса Нимродтәк, Пәрвәрдигарниң алдида күчтүңгүр овчи екән» дегән гәп тарқал
ған.[10] Униң падишалиғи Шинар зиминидики Бабил, Әрәк, Аккад вә Калнәһ дегән шәһәр-
ләрдә башланған еди.[11-12] У бу зиминдин Ашур зиминиға чиқип Нинәвә, Рәһобот-Ир, Ка-
лаһ вә Нинәвә билән Калаһниң оттурисидики Рәсән дегән шәһәрләрниму бена қилди
(булар қошулуп «Катта Шәһәр» болди).
[13] Мисирниң әвлатлири Лудийлар, Анамийлар, Ләһабийлар, Нафтуһийлар,[14] Патросий-
лар, Каслуһийлар (Филистийләр Каслуһийлардин чиққан) вә Кафторийлар еди.
[15] Қанаандин тунҗа оғул Зидон төрилип, кейин йәнә Һәт төрәлгән.[16] униң әвлатлири
болса Йәбусийлар, Аморийлар, Гиргашийлар,[17] Һивийлар, Аркийлар, Синийлар,[18] Ар-
вадийлар, Зәмарийлар вә Һаматийлар еди. Шуниңдин кейин, Қананийларниң қәбили-
лири һәр тәрәпкә тарқилип кәтти.[19] Қананийларниң жут чегариси болса Зидондин тар-
тип, Гәрар тәрипигә созулуп, Газаға чиқип, андин Содом, Гоморра, Адмаһ билән Зәбоим
тәрипигә тутишип, Лешағичә йетип баратти.
[20] Жуқириқилар болса Һамниң оғуллири болуп, өз қәбилиси вә тиллири бойичә қовм
болуп өз зиминлирида олтирақлашқан еди.
[21] Шәмму оғул пәрзәнтлик болди; Шәм болса Яфәтниң акиси, Ебәрләрниң ата-бовиси болди.
[22] Шәмниң оғуллири Елам, Ашур, Арфахшад, Луд, Арам;[23] Арамниң оғуллири Уз, Һул,
Гәтәр, Маш еди.
[24] Арфахшадтин Шелаһ төрәлди, Шелаһтин Ебәр төрәлди.[25] Ебәрдин икки оғул төрәлгән
болуп, бириниң исми Пәләг еди, чүнки у яшиған дәвирдә йәр йүзидә бөлүнүш болди;

10:6 **«Мисир»** — ибраний тилида «митсраим». **«Пут»** — «Ливийә»дикиләрниң әҗдади болди.
10:6 1Тар. 1:8.
10:8 **«Нимрод»** — бу исим «асий» «исиян көтәргүчи» дегән мәнада. Шүбһисизки, бу исим униңға кейинрәк қоюлуп, униң Худаға қарши чиққанлиғини көрсәткән.
10:8 1Тар. 1:10.
10:9 **«У Пәрвәрдигарниң алдида күчтүңгүр овчи болди»** — бу сөзләр бәлким Нимродниң исмини чүшәндүриду. «Овчи» мошу йәрдә бәлким һайванларнила әмәс, инсанларни овлайдиғанлиғини көрситиши мүмкин; бу йәрдә «овчи» дегән сөзниң «җаһангир» дегән мәнасиму бар. Кона йәһудий устазлар *(«раббилар»)*ниң һәммиси: «Пәрвәрдигар алдида күчтүңгүр овчи болди» дегән сөзләр униң Худаға қарши турғанлиғини көрситиду, дәп қарайтти. Чүнки Нимрод кейин бәрпа қилған шәһәрләр, җүмлидин Бабил шәһири Худа вә униң хәлқигә қарши чиққан, шундақла Худаға қарши чиқишниң символи болуп қалған. **«паланчи болса Нимродтәк, Пәрвәрдигарниң алдида күчтүңгүр овчи екән»** — бу сөзниң мәнаси интайин сәлбий болуши мүмкин: «у наһайити хәтәрлик адәм», «наһайити тәкәббур бир җаһангир», «һәтта Пәрвәрдигарға қарши чиқишқа петиниду» дегәндәк мәналарни көрситиду.
10:10 **«Шинар»** — «Бабил» яки «Бабилон»ниң башқа бир намидур. **«айәтниң башқа хил тәрҗимиси»** — «униң падишалиғиниң асаси Шинар зиминидики Бабил, Әрәк, Аккад вә Калнәһ дегән шәһәрләр еди».
10:11-12 **«Ашур»** — йәни «Асурийә». Мүмкинчилиги барки, Нимрод Бабил шәһиридә Худаға қарши болған һәрикәткә башламчи болған еди; шуңа кейин *(инсан тиллири қалаймиқанлаштурулғанда)* у Бабил шәһиридин чиқип кетишкә мәҗбур болди.
–«У бу зиминидин Ашур зиминиға чиқип» дегәнниң башқа бирхил тәрҗимиси «Ашур шу зиминдин чиқип,...».
–**«булар қошулуп «Катта Шәһәр» болди»** — демәк, Нинәвә дегән «катта шәһәр»ни көрситиду *(«Юн.» 1:1, 3:2, 3:3, 4:11ни көрүң)*. Чүнки кейинрәк, бу Нинәвә, Рәһобот-Ир, Калаһ вә Рәсән дегән төрт шәһәр бирлишип бир чоң катта шәһәр, йәни «Нинәвә шәһәр»и болди.
–Бәзи алимлар «Катта Шәһәр» пәқәт Калаһ билән Рәсәндин ибарәт икки шәһәрни көрситиду, дәп қарайду; бизниңчә «катта шәһәр» Нинәвә, Рәһобот-ир, Калаһ вә Рәсәнләрниң һәммисини өз ичигә алиду.
10:22 Яр. 11:10; 1Тар. 1:17.
10:23 **«Маш»** — яки «Мәшәк».
10:24 **«Ебәр»** — мәнаси бәлким «*(дәриядин)* өткүчи». «Ибраний» дегән сөз бәлким бу сөздин чиққан.
10:24 1Тар. 1:18.

Пәләгниң инисиниң исми Йоқтан еди.
[26] Йоқтандин Алмодад, Шәләф, Хазармавәт, Йераһ,[27] Һадорам, Узал, Диклаһ,[28] Обал, Абимаәл, Шеба,[29] Офир, Һавилаһ вә Йобаб төрәлди. Буларниң һәммиси Йоқтанниң оғуллири еди.[30] Уларниң олтарған жайлири болса Мешадин тартип, Сәффар дегән районниң шәриқ тәрипидики тақкичә созулатти.
[31] Жуқириқилар болса Шәмниң оғуллири болуп, өз қәбилиси вә тиллири бойичә қовм болуп өз зиминлирида олтирақлашқан еди.
[32] Жуқиридикиләр Нуһниң әвлатлири болуп, улар өз нәсәблири вә қовмлири бойичә хатириләнгән. Топандин кейинки йәр йүзидики барлиқ қовмлар уларниң ичидин тарқалған.

«Бабил мунари вақиәси» — Худаниң инсанларниң тилини парчиливетиши

11 [1] У заманда пүткүл йәр йүзидики тил һәм сөз бирхил еди. [2] Лекин шундақ
болдики, адәмләр мәшриқ тәрәпкә сәпәр қилип, Шинар жутида бир түзләңликни
учритип, шу йәрдә олтирақлашти. [3] Улар бир-биригә: — Келиңлар, биз хиш қуюп, отта
пиширайли! — дейишти. Шундақ қилип, улар қурулушта ташниң орниға хиш, лайниң
орниға каримай ишләтти.[4] Улар йәнә: — Келиңлар, әнди өзимизгә бир шәһәр бена
қилип, шәһәрдә учи асманларға тақашқидәк бир мунар ясайли! Шундақ қилип өзимизгә
бир нам тикләләймиз. Болмиса, пүткүл йәр йүзигә тарилип кетимиз, — дейишти.
[5] У вақитта Пәрвәрдигар адәм балилири бена қиливатқан шәһәр билән мунарни көрги-
ли чүшти.[6] Пәрвәрдигар: — «Мана, буларниң һәммиси бир қовмдур, уларниң һәммиси-
ниң тилиму бирдур; бу уларниң ишиниң башлинишидур! Бундин кейин уларниң нийәт
қилған һәр қандақ ишини һеч тосувалғили болмайду.[7] Шуңа Биз төвәнгә чүшүп уларниң
бир-бириниң гәплирини уқалмаслиғи үчүн уларниң тилини *башқа-башқа қилип* қалай-
миқанлаштуруветәйли» — деди.
[8] Шундақ қилип Пәрвәрдигар уларни у жайдин пүткүл йәр йүзигә таритиватти. Шуниң
билән улар шәһәрни ясаштин тохтап қалди. [9] Шуңа бу шәһәрниң нами «Бабил» дәп атал-
ди; чүнки у йәрдә Пәрвәрдигар пүткүл йәр йүзидикиләрниң тилини қалаймиқанлашту-
рувәтти. Шундақ қилип Пәрвәрдигар уларни у жайдин пүткүл йәр йүзигә таритиватти.

10:25 **«Пәләг»** — бу сөзниң тәләппузи «бөлүнүш»кә йеқиндур. «У яшиған дәвирдә йәр йүзидә бөлүнүш болди» — бу сөз һәқтә үч хил имканийәт бар: *(1)* бу сөзләр Бабил мунари вақиәсидә *(11-бап)*, Худаниң тилни бөлүши билән әлләрниму бөлгәнлигини, шундақла «йәр йүзидикиләрниң бөлүнүп кәткән»лигини көрситиду; *(2)* йәр-зиминниң өзиниң бөлүнүп кәткәнлигини көрситиду *(«Яр.» 1:9 бойичә йәр-зимин әслидә бирла қуруқлуқ еди, чоқум кейинчә мәлум вақитта һазирқи Асия, Явропа, Африқа, Америка, Австралийә вә Антарктика қитәлиригә бөлүнгән)*; *(3)* жуқурида тилға елинған икки имканийәтниң тәң йүз бәргәнлигини көрситиду.
10:32 Рос. 17:26
11:1 **«пүткүл йәр йүзидики тил ... бирхил еди»** — бу тил қайси тил болуши керәк? Биз уни ибраний тили, дәп қараймиз. Сәвәви: *(1)* «Аләмниң Яритилиши»да учрайдиған, «Бабил мунари» вақиәсидин илгәрки барлиқ нам-исимлар ибраний тилидики нам-исимлар еди; *(2)* «Аләмниң Яритилиши» 1-11 баблардики көп айәтләрдә «сөз оюни» ишлитилгәнлиги бизгә мәлум *(мәсилән, 2:32, 11:9 вә шуниңға мунасивәтлик изаһатларни көрүң)*. Әгәр шу замандики тил ибраний тили болмиған болса, ундақта, «Аләмниң Яритилиши»да шундақ «сөз оюни»ниң ишлитилиши мүмкин болмайтти.
11:2 Яр. 10:10.
11:4 **«учи асманларға тақашқидәк бир мунар ясайли»** — уларниң мошу мәхсити бир хил мәғрурлуқни билдүрүпла қалмай, бәлки йәнә мунар арқилиқ асмандики роһлар *(жин-шайтанлар)* билән алақә қилиш *(«Әф.» 2:2)*, палчилиқ қилиш мәхситиниңму барлиғини ипадиләйду. Демәк, у мунар Худаниң йолиға каримуқарши болған. Униң үстигә уларниң бундақ өзлирини тарилип кетиштин сақлаш тәдбири Худаниң адәмләргә: «силәр жүплишип көпийип, **йәр йүзини толдуруңлар**» *(9:1)* дегән әмригә хилап еди.
11:4 Қан. 1:28
11:8 Қан. 32:8; Рос. 17:26.
11:9 **«Бабил»** — бу сөзниң икки мәнаси бар: — «Худаниң дәрвазиси» вә «қалаймиқанчилиқ»; шүбһисизки, шәһәрни қурғучилар «мошу шәһәр билән асманларға житимиз» дегән мәхсәттә шәһәргә «Худаниң дәрвазиси» дегән мәналиқ намни қойған; лекин кейин «Бабил» дегән сөзниң «қалаймиқанчилиқ» дегән иккинчи мәнаси шу шәһәргә дәл мунасип кәлди. **«Пәрвәрдигар уларни у жайдин пүткүл йәр йүзигә таритиватти»** — бу вақиә

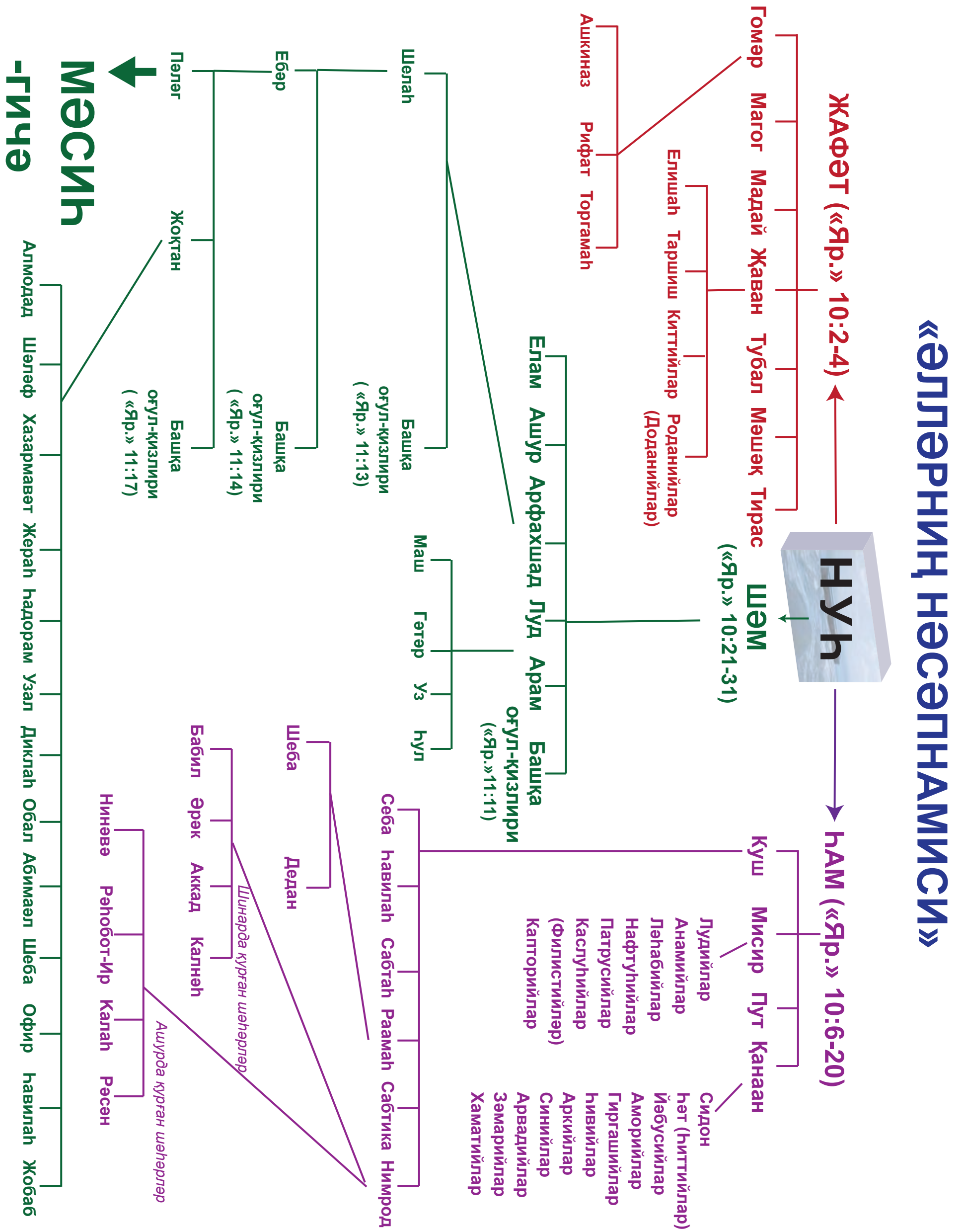
«Әлләрниң нәсәбнамиси»
Нуһ
ЖАФӘТ («Яр.» 10:2-4)
Гомер Магог Мадай Җаван Тубал Мешек Тирас
Ашкиназ Рифат Торгамаһ
Елишаһ Таршиш Киттийлар Роданийлар (Доданийлар)
ШӘМ («Яр.» 10:21-31)
Елам Ашур Арфахшад Луд Арам Башқа оғул-қизлири («Яр.»11:11)
Маш Гетер Уз Һул
Шелаһ
Башқа оғул-қизлири («Яр.» 11:13)
Ебәр
Башқа оғул-қизлири («Яр.» 11:14)
Пелег
Жоқтан
Башқа оғул-қизлири («Яр.» 11:17)
Месиһ-гичә
Алмодад Шелеф Хазармавет Җераһ Һадорам Узал Диклаһ Обал Абимаел Шеба Офир Һавилаһ Жобаб
ҺАМ («Яр.» 10:6-20)
Куш Мисир Пут Қанаан
Лудийлар Анамийлар Ләһабийлар Нафтуһийлар Патрусийлар Каслуһийлар (Филистийләр) Кафторийлар
Сидон Һәт (Һиттийлар) Йәбусийлар Аморийлар Гиргашийлар Һивийлар Аркийлар Синийлар Арвадийлар Земарийлар Хаматийлар
Себа Һавилаһ Сабтаһ Раамаһ Сабтика Нимрод
Шеба Дедан
Бабил Әрәк Аккад Калнеһ
Шинарда қурған шәһәрләр
Нинәвә Реһобот-Ир Калаһ Ресән
Ашурда қурған шәһәрләр

«Яритилиш»

Шәмниң нәсәпнамиси

1Тар. 1:1-27

10 Төвәндикиләр Шәмниң әвлатлиридур: — топан өтүп икки жилдин кейин, Шәм йүз йе-
шида, униңдин Арфакшад төрәлди. 11 Арфакшад туғулғандин кейин Шәм бәш йүз жил
өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
12 Арфакшад оттуз бәш яшқа киргәндә униңдин Шелаһ төрәлди. 13 Шелаһ туғулғандин
кейин Арфакшад төрт йүз үч жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
14 Шелаһ оттуз яшқа киргәндә униңдин Ебәр төрәлди. 15 Ебәр туғулғандин кейин Шелаһ
төрт йүз үч жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
16 Ебәр оттуз төрт яшқа киргәндә униңдин Пәләг төрәлди. 17 Пәләг туғулғандин кейин
Ебәр төрт йүз оттуз жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
18 Пәләг оттуз яшқа киргәндә униңдин Рәу төрәлди. 19 Рәу туғулғандин кейин Пәләг икки
йүз тоққуз жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
20 Рәу оттуз икки яшқа киргәндә униңдин Серуг төрәлди. 21 Серуг туғулғандин кейин Рәу
икки йүз йәттә жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
22 Серуг оттуз яшқа киргәндә униңдин Наһор төрәлди. 23 Наһор туғулғандин кейин Серуг
икки йүз жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
24 Наһор жигирмә тоққуз яшқа киргәндә униңдин Тәраһ төрәлди. 25 Тәраһ туғулғандин
кейин Наһор бир йүз он тоққуз жил өмүр көрүп, униңдин йәнә оғул-қизлар төрәлди.
26 Тәраһ йәтмиш яшқа киргәндә униңдин Абрам, Наһор вә Һаран төрәлди.

Тәраһниң нәсәпнамиси

27 Тәраһниң әвлатлири төвәндикичә: — Тәраһтин Абрам, Наһор вә Һаран төрәлди; Һа-
рандин Лут төрәлди. 28 Лекин Һаран туғулған жути болған, калдийләрниң Ур шәһиридә
атиси Тәраһниң алдида, Тәраһтин илгири өлди. 29 Абрам билән Наһор иккиси өйлән-
ди. Абрамниң аялиниң исми Сарай, Наһорниң аялиниң исми Милкаһ еди; Милкаһ Һа-
ранниң қизи еди; Һаран болса Милкаһ вә Искаһниң атиси еди. 30 Лекин Сарай туғмас
болғачқа, униң балиси йоқ еди.
31 Тәраһ болса оғли Абрамни, нәвриси Лут (Һаранниң оғли)ни вә келини, йәни Абрамниң
аяли Сарайни елип, Қанаан зиминиға бериш үчүн калдийләрниң Ур шәһиридин йолға
чиқти; бирақ улар Һаран дегән жайға йетип кәлгәндә, шу йәрдә олтирақлишип қалди.
32 Тәраһниң көргән күнлири икки йүз бәш жил болуп, Һаранда аләмдин өтти.

10-баптики йәтмиш әл-қовмниң қайси йол билән бир-биридин айрилип кәктләнлигини, шундақла Нимродниң Бабил шәһиридин чиқип кәткәнлигини чүшәндүриду. Йәнә бир мүмкинчилиги барки, Бабилдикиләр кейинки дәвирләрдә чоқунған илаһ «Мардук» яки «Мәродак» әслидә Нимродниң өзи еди.

11:10 **«Төвәндикиләр Шәмниң әвлатлиридур: — »** — мошу жүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң бәшинчи «толидоти» *(«тарихи»)*, йәни «Шәмниң толидоти» *(«Шәмниң әвлатлириниң тарихи») (11:9-11:26)* башлиниду.

11:10 Яр. 10:22-31; 1Тар. 1:17.

11:18 1Тар. 1:25

11:27 **«Тәраһниң әвлатлири төвәндикичә: —»** — мошу жүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң алтинчи «толидот»и *(«тарихи»)*, йәни «Тәраһниң толидоти» *(«Тәраһниң әвлатлириниң тарихи») (11:27-25:11)* башлиниду.

11:27 Йә. 24:2; 1Тар. 1:26.

11:28 **«Калдийләр»** — ибраний тилида «касдийлар».

11:29 Яр. 22:20.

11:30 Яр. 16:1, 2; 18:11, 12.

11:31 **«Қанаан зиминиға бериш үчүн калдийләрниң Ур шәһиридин йолға чиқти»** — хәритә бетини көрүң.

11:31 Йә. 24:2; Нәһ. 9:7; Рос. 7:4.

«ЯРИТИЛИШ» 10-БАП – ӘЛЛӘРНИҢ «БАБИЛ МУНАРИ» ВӘҖИДИН ТАРКАҚЛАШТУРУЛУШИ

ИБРАҺИМНИҢ СӘПИРИ (Яритилиш 12-баб)

Худаниң Ибраһим, йәни Абрамни таллиши — Ибраһимниң етиқади

12 1 Пәрвәрдигар *әслидә* Абрамға мундақ дегән еди: —
Сән өз журтуңдин, өз уруқ-туққанлириңдин вә өз ата җәмәтиңдин айрилип, Мән
саңа көрситидиған зиминға барғин. 2 Шундақ қилсаң Мән сени улуқ бир хәлиқ қилип,
саңа бәхит-бәрикәт ата қилип, намиңни улуқ қилимән; шуниң билән сән өзәң башқи-
ларға бәхит-бәрикәт болғин; 3 кимләр саңа бәхит-бәрикәт тилисә Мән уларни бәрикәт-
ләймән, кимки сени хорлиса, Мән чоқум уни ләнәткә қалдуримән; сән арқилиқ йәр йү-
зидики барлиқ аилә-қәбилиләргә бәхит-бәрикәт ата қилиниду! — деди.
4 Абрам Пәрвәрдигар униңға ейтқини бойичә *һарандин* айрилди; Лутму униң билән бил-
лә маңди. Абрам һарандин чиққинида йәтмиш бәш яшта еди.
5 Абрам аяли Сарай билән инисиниң оғли Лутни елип, уларниң жиққан барлиқ
мал-мүлүгини қошуп, һаранда егидарчилиқ қилған адәмләрни биллә кетип, Қанаан
зиминиға бериш үчүн йолға чиқти; шундақ қилип улар Қанаан зиминиға йетип кәлди.
6 Абрам зиминни кезип, Шәкәм дегән жайдики «Мораһниң дуб дәриғи»ниң йениға кәл-
ди (у чағда у зиминда Қананийлар туратти).
7 Пәрвәрдигар Абрамға көрүнүп, униңға: — Мән бу зиминни сениң нәслиңгә ата қи-
лимән, — деди.

12:1 Рос. 7:3; Ибр. 11:8.
12:3 **«сени хорлиса»** — яки «сени төвән көрсә», «сени пәс қилса». **«сән арқилиқ йәр йүзидики барлиқ аилә-қәбилиләргә бәхит-бәрикәт ата қилиниду!»** — Худаниң бу интайин муһим әһдиси вә шәртлири тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
12:3 Яр. 18:18; 22:18; 26:4; Рос. 3:25; Гал. 3:8.
12:5 Рос. 7:4.
12:6 Яр. 10:18,19; 13:7.

Шуниң билән у шу йәрдә өзигә көрүнгән Пәрвәрдигарға атап бир қурбангаһ салди.[187][188]
[8] Андин у бу йәрдин йөткилип, Бәйт-Әлниң шәрқидики таққа барди; ғәрип тәрипидә
Бәйт-Әл, шәриқ тәрипидә Айи дегән җай бар еди; у шу йәрдә чедир тикти. У шу йәрдә
Пәрвәрдигарға атап бир қурбангаһ ясап, Пәрвәрдигарниң намини чақирип ибадәт
қилди.[189] [9] Андин кейин Абрам тәдрижий көчүп, җәнубидики Нәгәв райониға қарап
йөткәлди.

Абрамниң Мисирға чүшүши

[10] Зиминда ачарчилиқ болған еди; Абрам Мисирға чүшти; у шу йәрдә вақтинчә тур-
мақчи болған еди, чүнки зиминда ачарчилиқ бәк еғир еди.[190] [11] Амма шундақ болди-
ки, у Мисирға йеқинлашқанда, аяли Сарайға: — Мана, мән сениң һөсүн-җамалиң-
ниң гөзәллигини билимән.[12] Шундақ болидуки, мисирлиқлар сени көрсә, «Бу униң
аяли екән» дәп, мени өлтүрүветип, сени тирик қалдуриду.[13] Шуниң үчүн сениң:
«Мән униң сиңлиси» дейишиңни өтинимән. Шундақ қилсаң, мән сениңдин яхши-
лиқ тепип, сән арқилиқ тирик қалимән, — деди.[191]
[14] Абрам Мисирға киргәндә шундақ болдики, мисирлиқлар дәрвақә аялниң гөзәл екән-
лигини көрди.[15] Пирәвнниң әмирлирому уни көрүп, Пирәвнгә униң тәрипини қилди;
шуниң билән аял Пирәвнниң ордисиға елип кирилди.[192] [16] Пирәвн Сарайниң сәвәвидин
Абрамға яхши муамилә қилди; шуниң билән у қой, кала, һаңга ешәкләр, қул-дедәкләр,
мада ешәкләр вә төгиләргә еришти.[17] Амма Пәрвәрдигар Пирәвн вә өйидикилирини
Абрамниң аяли Сарайниң сәвәвидин толиму еғир вабаларға муптила қилди.[193] [18] Шуниң
үчүн Пирәвн Абрамни чақирип униңға: — «Бу зади сениң маңа немә қилғиниң? Немиш-
кә униң өз аялиң екәнлигини маңа ейтмидиң?[19] Немишкә уни «сиңлим» дәп мениң уни
хотунлуққа елишимға сәвәпкар болғили тас қалисән! Мана бу аялиң! Уни елип кәткин!
— деди.
[20] Пирәвн өз адәмлиригә Абрам тоғрисида әмир қилди; улар уни, аялини вә униң бар-
лиғини қошуп йолға селивәтти.

Абрам билән Лутниң айрилип кетиши

13 [1] Шуниң билән Абрам аяли вә униң барлиқ нәрсилирини һәмдә Лутни елип
Мисирдин чиқип, Қанаанниң җәнубидики Нәгәв жутиға чүшти.[2] У чағда Абрамниң
мал-варан вә алтун-күмүчлири көп болуп, хелә бай еди.
[3] У көчүп жүрүп, җәнуптики Нәгәвдин Бәйт-Әлгә, йәни Бәйт-Әл билән Айиниң оттури-

---

12:7 «У... Пәрвәрдигарға атап бир қурбангаһ салди» — қизиқ бир йери шуки, Абрам бир нәччә қурбангаһ салиду, лекин сунған қурбанлиқлири тоғрисида һеч қандақ хатирә йоқтур. Бәлким у көңлидә: — «Пәрвәрдигар маңа шундақ шапаәт көрсәткән турса, униңға ибадәт йолида мәлум бир қурбанлиқ сунушум керәк» дәп ойлиған болсиму, лекин немини қурбанлиқ сүпитидә сунушниң мувапиқ болидиғанлиғини билмәй, ясиған қурбангаһлар қурбанлиқсиз қуруқ туруп қалған болуши мүмкин.

12:7 Яр. 13:15; 15:18; 17:8; 24:7; 26:4; Қан. 34:4.

12:8 «Пәрвәрдигарниң намини чақирип ибадәт қилди» — яки «Пәрвәрдигарниң намини чақирип нида қилди». 4:26ни көрүң.

12:10 «чүшти» —Ибранийларға нисбәтән улар Худаниң «муқәддәс зимин»и болған Қанаан (*Пәләстин*)дин чиқип һәр қайси җайларға (*уларниң җуғрапийилик орни егиз болсун, пәс болсун*) маңса, «чүшүш» дегән пеил билән ипадилиниду; шуниңдәк һәр қайси йәрдин Пәләстингә қарап маңса, «чиқиш» дегән пеил билән ипадилиниду. **«Абрам Мисирға чүшти»** — Абрам (*Ибраһим*)ниң Мисирға чүшүши тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиз (*«Ибраһимниң һаятидин алидиған савақлар вә ибрәтләр»*)дә азрақ тохтилимиз.

12:13 Яр. 20:12; 26:7.

12:15 «Пирәвн» — Мисирниң Падишасиниң умумий унвани еди.

12:17 Зәб. 104:14-15

сидики әслидә чедир тиккән җайға, 4 қурбангаһ ясиған җайға қайтип кәлди. Абрам шу
йәрдә Пәрвәрдигарниң намини чақирип ибадәт қилди. 5 Абрам билән биллә маңған
Лутниңму қой-кала падилири вә чедирлири бар еди.
6 Әнди улар биллә турса, зимин уларни қамдиялмайтти; 7 бу сәвәптин Абрамниң пади-
чилири билән Лутниң падичилириниң арисида җедәл чиқти (у вақитта Қананийлар
билән Пәриззийләр шу зиминда туратти). 8 Шуңа Абрам Лутқа: — «Биз болсақ қерин-
дашлармиз, сән билән мениң арамда, мениң падичилирим билән сениң падичилириң
арисида талаш-тартиш пәйда болмисун. 9 Мана, алдиңда пүткүл зимин турмамду? Әнди
сән мәндин айрилғин; әгәр сән сол тәрәпкә барсаң, мән оң тәрәпкә барай; әгәр сән оң
тәрәпкә барсаң, мән сол тәрәпкә барай», — деди.
10 У вақитта Лут нәзәр селип көрдики, Иордан вадисидики барлиқ түзләңликниң Зоар
шәһиригичә һәммила йәрниң сүйи интайин мол еди; Пәрвәрдигар Содом билән Гомор-
рани вәйран қилиштин илгири бу йәр бәәйни Пәрвәрдигарниң беғи, Мисир зиминидәк
еди. 11 Шуниң билән Лут өзигә Иордан вадисидики пүткүл түзләңликни талливалди; ан-
дин Лут мәшриқ тәрәпкә көчүп барди. Шундақ қилип иккилән айрилди. 12 Абрам Қана-
ан зиминида олтирақлашти; Лут болса түзләңликтики шәһәрләрниң арисида турди; у
бара-бара чедирлирини Содом шәһири тәрәпкә йөткиди. 13 Содом хәлқи рәзил адәмләр
болуп, Пәрвәрдигарниң нәзиридә толиму еғир гунакарлар еди.

Абрамниң Һебронға көчүши

14 Лут Абрамдин айрилип кәткәндин кейин, Пәрвәрдигар Абрамға: — Сән әнди бешиң-
ни көтирип, өзәң турған җайдин шимал вә җәнупқа, мәшриқ вә мәғрип тәрәпкә қа-
риғин; 15 чүнки сән һазир көрүватқан бу барлиқ зиминни саңа вә нәслиңгә мәңгүлүк
беримән. 16 Сениң нәслиңни йәрдики топидәк көп қилимән; шундақки, әгәр бириси
йәрдики топини санап чиқалиса, сениң нәслиңниму санап чиқалиши мүмкин болиду.
17 Орнуңдин тур, бу зиминни узунлуғи вә кәңлиги бойичә айлинип чиққин; чүнки Мән
уни саңа ата қилимән, — деди.
18 Шуңа Абрам чедирлирини йөткәп, Һеброн шәһиригә йеқин Мамрәдики дубзарлиқниң
йениға берип олтирақлашти; у шу йәрдә Пәрвәрдигарға атап бир қурбангаһ ясиди.

13:3 Яр. 12:8.
13:4 Яр. 4:26; 12:8.
13:6 Яр. 36:7.
13:7 **«У вақитта Қананийлар билән Пәриззийләр шу зиминда туратти»** — «Қананийлар вә Пәриззийләр»ниң тилға елинишиниң сәвәви бәлким *(1)* Ибраһимниң аилисидә ички җедәл болса, әтрапидики бутпәрәсләр алдида Ибраһимниң Худа тоғрилиқ бәргән гуваличиға дағ чүшәтти; *(2)* ички җедәл аилини аҗизлаштурувәтәтти, шуниң билән әтрапидики қәбилиләр пурсәттин пайдилинип уларға һуҗум қилишиму мүмкин еди.
13:7 Яр. 12:6.
13:9 Яр. 20:15; 34:10.
13:10 **«барлиқ түзләңлик.... сүйи интайин мол еди»** — бу йәрләр һазир «Өлүк Деңиз» әтрапидики қупқуруқ қағҗирақ җайлардур. **«Пәрвәрдигарниң беғи»** — демәк, Ерәм беғи. **«Мисир зиминидәк»** — Мисир зимини, болупму Нил дәрияси әтрапи толиму мунбәт, сүйи мол зиминдур.
13:13 Яр. 18:20; Әз. 16:49.
13:15 **«сән һазир көрүватқан бу барлиқ зиминни саңа ... беримән»** — у көрүватқан зимин Лут талливалған Иордан вадисини өз ичигә алатти.
–Бу Худаниң биринчи қетим зиминни Ибраһимниң нәслигила әмәс, бәлки йәнә Ибраһимғиму беримән, дәп вәдә қилиши еди. Лекин әмәлийәттә, Ибраһим өмридә Пәләстин зиминидин пәқәт бир парчә йәрликла сетивалған *(23-бап)*; шуңа Худаниң бу вәдиси Ибраһимниң тирилгәндә, зиминға мирасхор болидиғанлиғини көрситидиған бир бешарәт болса керәк.
13:15 Яр. 12:7; 15:7,18; 17:8; 26:4; Қан. 34:4; Рос. 7:5.
13:16 Яр. 15:5; 17:4; Қан. 10:22; Йәр. 33:22; Рим. 4:17,18; Ибр. 11:12.
13:18 Яр. 14:13.

Абрамниң Лутни қутқузуши

14 [1] Шинарниң падишаси Амрафәл, Әлласарниң падишаси Ариоқ, Еламниң падишаси Кедорлайомәр вә Гойимниң падишаси Тидалниң күнлиридә шу вақиә болдики,[2] улар бирлишип Содомниң падишаси Бера, Гоморраниң падишаси Бирша, Адмаһниң падишаси Шинаб, Зәбоимниң падишаси Шәмебәр вә Бела (йәни Зоар)ниң падишасиға қарши һуҗумға атланди.[3] Бу *бәшиниң* һәммиси келишип Сиддим вадисиға, йәни «Шор Деңизи» вадисиға жиғилди.[4] Улар он икки жил Кедорлайомәргә беқинди болди, он үчинчи жилға кәлгәндә, Кедорлайомәргә қарши исиян көтәрди.

[5] Он төртинчи жили Кедорлайомәр вә униңға иттипақдаш болған падишалар һәммиси жиғилип, Аштарот-Карнаим дегән йәрдә рәфайийларға, шундақла Һам дегән йәрдә зузийларға, Шавәһ-Кириатайимда Емийларға һуҗум қилип уларни йәңди; [6] андин улар Һорийларни уларниң Сеир теғида мәғлуп қилип, чөлниң йенидики Әл-Паранғичә сүрүп-тоқай қилди.[7] Арқидинла, уларӘн-Мишпатқа (йәни Қадәшкә) йенип келип, Амаләкләрниң пүткүл жутини булаң-талаң қилди; Һазазон-Тамарда олтиришлиқ Аморийларниму һуҗум қилип мәғлуп қилди.[8] Шуниң билән Содомниң падишаси, Гоморраниң падишаси, Адмаһниң падишаси, Зәбоимниң падишаси вә Беланиң (йәни Зоарниң) падишаси чиқип, Сиддим вадисида уларға қарши җәң қилишқа сәп тизди;[9] мошу *бәшәйлән* Еламниң падишаси Кедорлайомәр, Гойимниң падишаси Тидал, Шинарниң падишаси Амрафәл, Әлласарниң падишаси Ариоқ қатарлиқлар билән соқушти; йәни төрт падиша билән бәш падиша өз ара соқушти.[10] Сиддим вадисидики һәммила йәрдә қаримай *орәклири* бар еди. Содом вә Гоморраниң падишалири қечип, орәкләргә чүшүп кәтти. Амма қалғанлар болса таққа қечип кәтти.

[11] *Ғалип кәлгән төрт падиша болса* Содом билән Гоморраниң һәммә мал-мүлкини вә барлиқ озуқ-түлүгини елип кәтти.[12] Улар йәнә Абрамниң җийәни Лутниму маллири билән қошуп елип кәтти; чүнки у Содомда олтирақлашқан еди.

[13] Һалбуки, қутулуп қалған бириси берип бу ишларни ибраний Абрамға ейтти. Шу чағда у Аморий Мамрәниң дубзарлиғиниң йенида туратти. Мамрә болса Әшкол вә Анәрниң акиси еди; бу үчәйлән Абрам билән иттипақдаш еди.[14] Абрам қериндишиниң әсир болуп қалғанлиғини аңлап, өз өйидә туғулған, алаһидә тәрбийиләнгән үч йүз он сәккиз адәмни башлап чиқип, *төрт падишани* қоғлап данғичә барди.[15] Кечиси у адәмлирини гуруппиларға бөлүп, улар билән бирликтә һуҗум қилип уларни мәғлуп қилип, уларни Дәмәшқниң шимал тәрипидики Һобаһ дегән җайғичә қоғлап берип,[16] пүткүл *олҗа алған* мал-мүлүкни қайтурувалди; өз қериндиши Лутни, униң мал-мүлки вә хотун-қизлирини, шундақла *барлиқ қалған* адәмләрни яндуруп кәлди.

Мәлкизәдәкниң Абрамға бәхит тилиши

[17] Абрам Кедорлайомәр вә униң билән иттипақдаш падишаларни мәғлуп қилип, қайтип кәлгәндә, Содомниң падишаси Шавәһ вадиси (йәни Хан вадиси)ға униң алдиға чиқти. [18] Салемниң падишаси Мәлкизәдәкму нан билән шарап елип алдиға чиқти. У зат болса,

---

14:3 **«Шор деңизи»** — « Өлүк Деңиз» дәпму атилиду.

14:5 **Яр. 15:20; Қан. 2:10,11.**

14:13 **«ибраний»** — бу йәрдә «ибраний» дегән сөз биринчи қетим тилға елинған. «ибраний» дегән сөз төвәндикидәк икки хил мәнада болуши мүмкин : — *(1)* Ибраһим Ебәр дегән кишиниң әвлади *(21:10)*; *(2)* «өткүчи». «Ибраний» дегәнниң бәлким «абар» *(«өтмәк»)* дегән пеил билән мунасивити болуши мүмкин. Ибраһим Қанаан зиминда туруватқанларға нисбәтән «дәриядин өткән киши» — демәк, у «улуқ дәрия» *(Әфрат дәрияси)*дин өтүп кәлгән киши еди. **«бу үчәйлән Абрам билән иттипақдаш еди»** сәл тоғрирақ тәрҗимә қилсақ «Абрам бу үчәйлән билән иттипақдаш еди».

14:13 **Яр. 13:18.**

14:14 **«Абрам ... төрт падишани қоғлап данғичә барди»** — тәхминән 150-200 километрғичә қоғлиған.

һәммидин Алий Тәңриниң каһини еди;[19] у *Абрамни* бәхит-бәрикәтләп: — «Абрам ас-
ман билән зиминниң Егиси болған Һәммидин Алий Тәңри тәрипидин бәрикәтләнсун!
[20] Шундақла дүшмәнлириңни өз қолуңға тапшурған Һәммидин Алий Тәңригә һәмдуса-
на оқулғай!» — деди.
Абрам болса ғәниймәт алған нәрсиләрниң ондин бирини униңға бәрди.
[21] Андин Содомниң падишаси Абрамға: — Адәмләрни маңа бәргәйла, ғәниймәтләрни өз-
лиригә алғайла, — деди.
[22] Лекин Абрам Содомниң падишасиға җавап берип: — Мән болсам асман билән зимин-
ниң Егиси болған Һәммидин Алий Тәңри Пәрвәрдигарға қол көтирип қәсәм қилғанмән-
ки,[23] мән сәндин һәтта бир тал жип нә бир тал боқучиниму нә сениң башқа һәр қандақ
нәрсәңни алмаймән; болмиса, сән кейин: «мән Абрамни бай қилип қойдом» дейишиң
мүмкин.
[24] Шуңа жигитлиримниң йегән-ичкини, шундақла маңа һәмраһ болғанлар, йәни Анәр,
Әшкол вә Мамрәләргә тегишлик үлүштин башқа, мән *ғәниймәттин* һеч нәрсә алмаймән;
шулар өзлиригә тегишлик үлүшини алсун, — деди.

Худаниң Абрамға көрүнүп, униң билән әһдә түзүши

15 [1] Бу ишлардин кейин Пәрвәрдигарниң сөз-калами Абрамға аламәт көрүнүштә
келип: «Әй Абрам, қорқмиғин; Мән Өзәм қалқиниң вә зор инъамиңдурмән» — деди.
[2] Лекин Абрам: — Әй Рәб Пәрвәрдигар, маңа немә берисән? Мана, мән балисиз турсам, өй-
бисатлиримға варислиқ қилғучи мошу Дәмәшқлик Әлиезәрла бардур, — деди.
[3] Абрам йәнә: Мана, Сән маңа һеч нәсил бәрмидиң, мана өйүмдә туруватқанлардин бири
маңа варис болиду, деди.
[4] Шу һаман Пәрвәрдигарниң сөз-калами униңға келип: «Бу киши саңа варис болмайду,
бәлки өз пуштуңдин болидиған киши саңа варис болиду», — деди.
[5] Шуниң билән Пәрвәрдигар уни ташқириға елип чиқип: — Әнди асманға қарап юлтуз-
ларни сана — Қени, уларни саналамсәнкин?! — деди. Андин униңға: — Сениң нәслиңму
шундақ болиду, — деди.
[6] Абрам Пәрвәрдигарға ишәнди; Пәрвәрдигар униңдики бу *ишәшни* униң һәққанийлиғи
дәп һесаплиди.[7] Йәнә униңға: Мән бу зиминға егә қилишқа сени Калдийәдики Ур шәһи-
ридин елип чиққан Пәрвәрдигардурмән, — деди.
[8] Лекин *Абрам*: — И Рәб Пәрвәрдигар, мән униңға җәзмән егә болидиғинимни қандақ би-
лимән? — дәп сориди.
[9] *Пәрвәрдигар* униңға: — Мән үчүн үч яшлиқ бир инәк, үч яшлиқ бир чиши өчкә, үч яшлиқ
бир қочқар билән бир кәптәр вә бир бажка елип кәлгин, — деди.
[10] Шуңа у буларниң һәммисини елип, уларниң һәр бирисини йеримдин икки парчә қи-

---

14:18 **«Мәлкизәдәк»** — бу зат тоғрилиқ «Зәбур» 109-күйдики изаһатларни, шундақла «Ибранийларға»дики 5-7-бапларни вә шуларниң изаһатлири, «қошумчә сөз»иниму көрүң.
14:18 Ибр. 7:1, 2, 3.
14:19 **«Асман билән зиминниң Егиси»** — яки «асман билән зиминниң Яратқучиси».
14:24 **«жигитләр»** — Ибраһимниң өз хизмәткарлирини көрситиду. Ибраһимниң һәмраһлири Анәр, Әшкол вә Мамрә бәлким Пәрвәрдигарға етиқат қилғучилар болмиғачқа, Ибраһим өзигә қойған қаттиқ тәләпни (*һеч ғәниймәт алмаймән дегәндәк*) уларниң үстигә қоймайду.
15:1 **«Мән Өзәм қалқиниң вә зор инъамиңдурмән»** — башқа бирхил тәрҗимиси: «Мән саңа зор инъам бәргүчидурмән».
15:1 Зәб. 15:5; 17:3; 18:12
15:5 Мис. 32:13; Қан. 10:22; Рим. 4:18; Ибр. 11:12.
15:6 Рим. 4:3,9,18,22; Гал. 3:6; Яқ. 2:23.
15:7 Зәб. 104:9-13

лип, йеримини йәнә бир йеримиға удулму удул қилип қоюп қойди; амма қушларни
парчилимиди. [11] Қарға-қузғунлар тапларниң үстигә чүшкәндә, Абрам уларни үркүтүп
һайдиветти.
[12] Лекин күн патай дегәндә, Абрамни еғир бир уйқа басти вә мана, униң үстигә дәһшәт-
лик бир вәһимә, том қараңғулуқ чүшти.[13] Андин Пәрвәрдигар Абрамға: — Җәзмән би-
лишиң керәкки, сениң нәслиң өзлириниң болмиған бир зиминда мусапир болуп, шу
йәрдики хәлиқниң қуллуғида болиду вә шундақла, бу хәлиқ уларға төрт йүз жилғичә
җәбир-зулум салиду. [14] Лекин Мән уларни қуллуққа салғучи шу таипиниң үстидин
һөкүм чиқиримән. Кейин улар нурғун байлиқларни елип шу йәрдин чиқиду. [15] Амма
сән болсаң, аман-хатирҗәмлик ичидә ата-бовилириңға қошулисән; узун өмүр көрүп ан-
дин дәпнә қилинисән. [16] Лекин шу йәрдә төрт әвлат өтүп, *нәслиң* бу йәргә йенип келиду;
чүнки Аморийларниң қәбиһлигиниң зихи техи тошмиди, деди.
[17] Шундақ болдики, күн петип қараңғу болғанда, мана, гөшләрниң оттурисидин өтүп ке-
тиватқан, ис-түтәк чиқип турған бир отдан билән ялқунлуқ бир мәшъәл көрүнди.[18-19] Дәл
шу күни Пәрвәрдигар Абрам билән әһдә түзүп униңға: — «Мән сениң нәслиңгә бу зиминни
Мисирниң еқинидин тартип Улуқ дәрия, йәни Әфрат дәриясиғичә беримән; йәни Кений-
ләр, Кәниззийлар, Кадмонийлар, [20] Һиттийлар, Пәриззийләр, Рәфайийлар,[21] Аморийлар,
Қананийлар, Гиргашийлар вә Йәбусийларниң жутини уларниңки қилимән» деди.

Исмаилниң туғулуши

16 [1] Амма Абрамниң аяли Сарай униңға һеч бала туғуп бәрмиди; лекин униң Һәҗәр
исимлиқ мисирлиқ бир дедиги бар еди; [2] Сарай Абрамға: — Мана, Пәрвәрдигар
мени туғуштин тости. Әнди сән мениң дедигимниң қешиға киргин; бәлким у арқилиқ
ана болуп тиклинишим мүмкин, — деди. Абрам болса Сарайниң сөзини қобул көрди.
[3] Шуниң билән Абрамниң аяли Сарай дедиги мисирлиқ Һәҗәрни өз ери Абрамға тоқал-
лиққа апирип бәрди (у вақитта Абрам Қанаан зиминида он жил олтарған еди).[4] Абрам

15:10 «чүшәнмә» — кона заманларда икки тәрәп бир-бири билән әһдә түзмәкчи болса, авал кала яки қойни союп, икки парчә қилип парчилайтти; андин икки тәрәп союп икки парчә қилған малниң оттурисидин тәң өтүп бир-биригә қәсәм қилатти. Бу ишниң мәнаси, «қайсимиз әһдини бузсақ, Худа уни бу сойған малға охшаш қилсун!» демәклик болуши мүмкин. Шуңа ибраний тилида «әһдә түзүш» адәттә «әһдә кесиш» дейилиду. «Йәр.» 34:8, 18-20-айәтләрни көрүң.

15:13 Мис. 12:40; Рос. 7:6; Гал. 3:17.

15:14 Мис. 3:22; 11:2; 12:35,36.

15:15 «ата-бовилириңға қошулисән» — бу сөз ейтилған объектқа қарап мәнасини бекитиш мүмкин. Аңлиғучи етиқатлиқ киши болса өлгәндин кейин униң роһи һәққанийларниң роһлириниң қешиға кетиду; етиқатсиз болса, уларниң роһи етиқатсизлар билән биллә болиду *(«Луқа» 16:13-19 вә «қошумчә сөз»ниму көрүң).*

15:15 Яр. 25:7, 8.

15:16 «Аморийларниң қәбиһлиги» — аморийлар Қанаан зиминида туруватқан қәбилиләр ичдә «йетәкчи қәбилә» һесаплинатти. «Аморийларниң қәбиһлигиниң зихи техи тошмиған еди» — демәк, Худа уларға товва қилиш пурсити бәрсиму, улар товва қилмай, йәнила гунаға петип, Худа бекиткән чәккә йәткәндә, Ибраһимниң әвлатлири болған Исраиллар арқилиқ уларни җазалайду; Исраиллар уларни зиминидин һайдап йоқитиду. Бу ишлар «Чөл-Баявандики Сәпәр», «Қанун Шәрһи» вә «Йәшуа»да тәпсилий тәсвирлиниду. «Мисирдин чиқиш»тики «қошумчә сөз»имизниму көрүң.

15:16 Мис. 12:40.

15:17 «чүшәнмә» — бу нәрсиләрниң әһмийити, шундақла Худа Ибраһим билән бағлиған шу әһдә тоғрисида «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.

15:18-19 Яр. 12:7; 13:15; 24:7; 26:4; Мис. 32:13; Қан. 1:8; 34:4.

16:1 «һәҗәр» — бу исим ибраний тилида «һагар» дәп елиниду. Бирақ бәзи оқурмәнләр Исмаилниң аписини «Һәҗәр» дәп аташқа адәтләнгән.

16:2 «бәлким у арқилиқ ана болуп тиклинишим мүмкин» — ибраний тилида «бәлким у арқилиқ қурулушум мүмкин». Әйни вақиттики өрп-адәтләр бойичә, аял ғоҗайинниң дедиги аял ғоҗайинниң еригә бала туғуп бәрсә, балини аял ғоҗайинниң балиси һесаплашқа болатти.

һәҗәрниң қешиға кирди вә у һамилдар болди. Амма у өзиниң һамилдар болғинини бил-
гинидә, у аял ғоҗайинини көзгә илмас болуп қалди. 5 Сарай Абрамға қейидап: — Маңа
чүшкән бу хорлуқ сениң бешиңға чүшсун! Мән өз дедигимни қучиғиңға селип бәрдим;
әнди у өзиниң һамилдар болғинини көргәндә мән униң нәзиридә көзгә илинмидим.
Хәйр, Пәрвәрдигар сән билән мениң оттуримизда һөкүм чиқарсун! — деди.
6 Абрам Сарайға: — Мана, дедигиң өз қолуңдидур; саңа немә лайиқ көрүнсә униңға шуни
қилғин, — деди. Буниң билән Сарай униңға қаттиқлиқ қилишқа башлиди; буниң билән
у униң алдидин қечип кәтти.
7 Амма Пәрвәрдигарниң Пәриштиси уни чөлдики бир булақниң йенида, йәни Шур йо-
линиң бойидики булақниң йенидин тепип, униңға: 8 Әй Сарайниң дедиги Һәҗәр, нәдин
кәлдиң, нәгә барисән? — дәп сориди. У җавап берип: — Мән ғоҗайиним Сарайниң алди-
дин қечип чиқтим, — деди.
9 Пәрвәрдигарниң Пәриштиси униңға: — Аял ғоҗайиниңниң қешиға қайтип берип, униң
қол астида бол, — деди.
10 Пәрвәрдигарниң Пәриштиси униңға йәнә: — Сениң нәслиңни шундақ көпәйтимәнки,
көплүгидин уни санап болғили болмайду, — деди.
11 Андин Пәрвәрдигарниң Пәриштиси униңға: Мана, сән һамилдарсән; сән бир оғул туғуп,
униңға Исмаил дәп ат қойғин; чүнки Пәрвәрдигар сениң җәбир-җапайиңни аңлиди. 12 У
явайи ешәк кәби бир адәм болиду; униң қоли һәр адәмгә қарши узитилиду, шуниңдәк һәр
адәмниң қоли униңға қарши узитилиду; у қериндашлириниң удулида айрим туриду, деди.
13 Һәҗәр өз-өзигә: «Мән мошу йәрдә мени Көргүчини арқисидин көрдүм» дәп, өзигә сөз
қилған Пәрвәрдигарни: «Сән мени көргүчи Тәңридурсән» дәп атиди. 14 Шуниң билән у
қудуқ: «Бәәр-лаһай-рой» дәп аталди. У Қадәш билән Бәрәд шәһириниң арилиғидидур.
15 Һәҗәр Абрамға бир оғул туғуп бәрди. Абрам Һәҗәр униңға туғуп бәргән оғлиға Исмаил
дәп ат қойди. 16 Һәҗәр Абрамға Исмаилни туғуп бәргәндә Абрам сәксән алтә яшта еди.

Худаниң Өз әһдисини бекитиши; әһдә бәлгүси — хәтнә

17 1 Абрам тохсән тоққуз яшқа киргәндә, Пәрвәрдигар Абрамға көрүнүп униңға: —
Мән Қадир Тәңридурмән. Сән Мениң алдимда меңип, камил болғин. 2 Мән Өзәм
билән сениң араңда әһдәмни бекитип, сени интайин зор көпәйтимән, — деди.
3 Абрам өзини ташлап йүзини йәргә йеқип ятти; Худа униң билән йәнә сөзлишип мун-
дақ деди: —

16:7 **«Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»** — «Тәбирләр»ни көрүң. «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси» Тәврат дәвридә интайин алаһидә бир шәхс еди. Бәзи ишларда У Худаниң орнида көрүнәтти *(мәсилән, йәнә 7-14-айәт, 18-бапни көрүң)*.
16:11 **«Исмаил»** — ибраний тилида «Ишмаил». Мәнаси «Худа аңлиди».
16:12 **«У қериндашлириниң удулида айрим туриду »** — яки «шәриқ тәрипидә туриду». Мәйли қайси тәрҗимиси тоғра болсун, бешарәтниң асасий мәнаси шуки, Исмаил *(вә униң әвлатлири)* башқилар билән, һәтта өз уруқ-туққанлири билән арилашмай айрим туриду яки уларға өчмәнликтә яшайду.
16:12 **Яр. 25:18.**
16:13 **«мени Көргүчини арқисидин көрдүм»** — яки пәқәт «мени Көргүчини көрдүм». Йәнә башқа бирхил тәрҗимиси: «Мени көргүчини көрүпму, йәнә тирик қалдим!».
16:14 **«Бәәр-лаһай-рой»** — мәнаси «мени Көргүчиниң қудуғи».
16:14 **Яр. 24:62; 25:11.**
16:15 **Гал. 4:22.**
17:1 **«Қадир Тәңри»** — ибраний тилида «Әл-Шатдай». «Шатдай» дегән сөз бәлким «мүрә» дегән мәнадики сөздин чиққан — шуниң билән «шатдай» «мән йөләнгән мүрәм» дегәндәк йеқимлиқ мәнани билдүриду. **«Мениң алдимда меңип»** — Худаға етиқат қилғучиларға Худаниң тәйярлиған бир йоли бар, улар униңда меңиши керәк. Демәк, етиқатчилар «Худа мени көрүп туриду, вижданим бойичә меңишим керәк» дегән уқумда яшайду.
17:1 **Яр. 5:22.**
17:2 **Яр. 12:2; 13:16; 15:5, 18; Мис. 2:24; 6:4; Лав. 26:42.**

[4] Өзәмгә кәлсәм, мана, Мениң әһдәм сән билән түзүлгәндур: — Сән нурғун әл-милләт-
ләрниң атиси болисән. [5] Шуниң үчүн сениң исмиң буниңдин кейин Абрам аталмайду,
бәлки исмиң Ибраһим болиду; чүнки Мән сени нурғун әл-милләтләрниң атиси қилдим.
[6] Мән сени интайин зор көпәйтимән; шуниң билән сәндин көп әл-қовмларни пәйда қи-
лимән, пуштуңдин падишалар чиқиду. [7] Мән сән вә сәндин кейинки нәслиңниң Худаси
болуш үчүн Өзәм сән вә сәндин кейинки нәслиңниң арисида әбәдий әһдә сүпитидә бу
әһдәмни тикләймән; [8] Мән саңа вә сәндин кейинки нәслиңгә сән һазир мусапир болуп
турған бу зиминни, йәни пүткүл Қанаан зиминини әбәдий бир мүлүк сүпитидә ата қи-
лимән; вә Мән уларниң Худаси болимән, — деди.
[9] Андин Худа Ибраһимға йәнә: — Сән өзәң Мениң әһдәмни тутқин, өзәң вә сәндин кейин-
ки нәслиңму әвлаттин-әвлатқа буни тутуши керәк. [10] Мән сән билән вә сәндин кейинки
нәслиң билән түзгән, силәрниң тутушуңлар керәк болған әһдәм шуки, араңлардики һәр
бир әркәк хәтнә қилинсун. [11] Шуниң билән силәр хәтнилигиңларни кесиветишиңлар
керәк; бу Мән билән силәрниң араңлардики әһдиниң бәлгүси болиду. [12] Барлиқ әвлат-
лириңлар, нәсилдин-нәсилгә араңларда, мәйли өйдә туғулғанлар болсун, яки әвла-
диңлардин болмай ятлардин пулға сетивелинғанлар болсун, һәммә әркәк сәккиз күн-
лүк болғанда хәтнә қилинсун. [13] Өйүңдә туғулғанлар билән пулуңға сетивалғанларниң
һәммиси хәтнә қилиниши керәк. Шундақ қилғанда, Мениң әһдәм тәнлириңларда орнап,
әбәдий бир әһдә болиду. [14] Лекин хәтнилиги туруп, техи хәтнә қилинмиған һәр бир әр-
кәк Мениң әһдәмни бузған һесаплинип, үзүп ташлиниду, — деди.
[15] Худа Ибраһимға йәнә сөз қилип: — Аялиң Сарайни әнди Сарай дәп атимиғин, бәлки
исми Сараһ болсун. [16] Мән униңға бәхит-бәрикәт берип, униңдинму саңа бир оғул бе-
римән. Мән дәрвәқә уни бәрикәтләймән; шуниң билән у әл-милләтләрниң аниси боли-
ду; хәлиқләрниң падишалириму униңдин чиқиду, — деди.
[17] Ибраһим *йәнә* өзини йәргә етип дүм йетип күлүп кәтти вә көңлидә: «Йүз яшқа киргән
адәмму балилиқ болаларму? Тохсән яшқа киргән Сараһму бала туғарму?!», — деди.
[18] Ибраһим Худаға: — Аһ, Исмаил алдиңда яшиса еди! деди.
[19] Худа униңға: — Яқ, аялиң Сараһ җәзмән саңа бир оғул туғуп бериду. Сән униңға «Исһақ»
дәп ат қойғин. Мән уни билән өз әһдәмни түзимән; бу униңдин кейин келидиған нәсли

17:4 **«мана, Мениң әһдәм сән билән түзүлгәндур: —»** — яки «мана, Мән сән билән түзгән әһдәм шудур: -».
17:4 **Рим. 4:17.**
17:5 **«Ибраһим»** — ибраний тилида «Авраһам». Буниң мәнаси «нурғун әвлатлириниң атиси» яки «көплигән хәлиқләрниң атиси».
17:6 **Мат. 1:6.**
17:7 **Яр. 13:15.**
17:8 **Яр. 15:18; Қан. 1:8.**
17:10 **«Мән сән билән...»** — ибраний тилида «Мән силәр билән...». Бу «силәр» Ибраһим вә барлиқ өйидики адәмләрни көрситиши керәк.
17:11 **Рос. 7:8; Рим. 4:11.**
17:12 **Лав. 12:3; Луқа 2:21.**
17:15 **«Сарай»** — мәнаси «мениң мәликәм». Лекин «Сараһ» болса пәқәт «мәликә» дегән мәнада. Буниң әһмийити бәлким шуки, шу чағдин башлап Сараһ пәқәт Ибраһим өзигила «мәликә» болупла қалмай, бәлки Худа алдидиму етиқати түпәйлидин «мәликә» дәп һесаплиниду *(«Ибр.» 11:11ни көрүң).*
17:16 **«... у әл-милләтләрниң аниси болиду»** — Сараһдин болған шу әл-милләтләр «Йәһуда», «Исраил» *(он қәбилә)* вә «Едом» болиду. Он қәбилә сүргүн болғандин кейин улардин һазирқи бир нәччә милләт шәкилләнгән болуши мумкин.
17:17 **«Ибраһим ... күлүп кәтти»** — Ибраһим йәнә өзини йәргә етип дүм йетип күлүп кәтти ибраһимниң күлгәнлиги бәлким йерим ишәш, йерим ишәшсизлиқтин, йерим гумандин, йерим хошаллиқтин болса керәк. Лекин «Рим.» 4:17-21дә дейилгәнләр бойичә, Ибраһим тезла толуқ ишәшкә кәлди. Униң болғуси оғли «Исһақ»ниң исминиң мәнаси «күлкә»дур.
17:18 **«Исмаил Сениң алдиңда яшиса еди!»** — Мәнаси, бәлким, «Исмаил сән Худаниң бәхит-бәрикитигә еришсун!» дегәндәктур. Хелә рошәнки, Ибраһим мошу вақитқичә Исмаилни Худа вәдә қилған оғлум, дәп үмүт қилип кәлгән еди.

билән бағлиған әбәдий бир әһдә сүпитидә болиду. [20] Исмаилға кәлсәк, униң тоғриси-
дики дуайиңни аңлидим. Мана, Мән уни бәрикәтләп, нәслини көпәйтип, интайин зор
көпәйтимән. Униң пуштидин он икки әмир чиқиду; Мән уни улуқ бир хәлиқ қилимән.
[21] Бирақ әһдәмни болса Мән келәр жили дәл мошу вақитта Сараһ саңа туғуп беридиған
оғул — Исһақ билән түзимән, — деди.
[22] Худа Ибраһим билән сөзлишип болуп, униң йенидин жуқуриға чиқип кәтти.
[23] Шуниң билән шу күнила Ибраһим өз оғли Исмаилни, өз өйидә туғулғанлар вә пулға
сетивалғанларниң һәммисини, йәни униң өйидики барлиқ әркәкләрни елип, Худа
униңға ейтқандәк уларниң хәтнилигини кесип хәтнә қилди.
[24] Ибраһимниң хәтнилиги кесилип, хәтнә қилинғанда, тохсән тоққуз яшқа киргән
еди. [25] Униң оғли Исмаилниң хәтнилиги кесилип, хәтнә қилинғанда, он үч яшта еди. [26-
27] Ибраһим билән униң оғли Исмаил дәл шу күнниң өзидә хәтнә қилинди вә шундақла
униң өйидики һәммә әр кишиләр, мәйли өйидә туғулған болсун яки яттин пулға сети-
велинғанлар болсун, һәммиси униң билән биллә хәтнә қилинди.

Әрштин чүшкән үч меһман

18 [1] Пәрвәрдигар Мамрәдики дубзарлиқниң йенида Ибраһимға көрүнди; бу күн әң
иссиған вақит болуп, у өз чедириниң ишигидә олтиратти. [2] У бешини көтирип
нәзәр селивиди, мана униң удулида үч киши өрә туратти. Уларни көрүп у чедириниң
ишигидин қопуп, уларниң алдиға жүгүрүп берип, йәргә тәккидәк тазим қилип: [3] -- и
Рәббим, әгәр пекир нәзәрлиридә илтипат тапқан болсам, өтүниманки, қуллириниң
йенидин өтүп кәтмигәйла; [4] азғина су кәлтүрүлсун, силәр путлириңларни жуюп
дәрәқниң тегидә арам еливелиңлар. [5] Силәр өз қулуңларниң йенидин өткән
екәнсиләр, мән бир чишләм нан елип чиқай, силәр һардуқуңларни чиқирип, андин
өтүп кәткәйсиләр, деди. Улар жавап берип: — Ейтқиниңдәк қилғин, девиди, [6] Ибраһим
чедириға Сараһниң қешиға жүгүрүп кирип, униңға: — Үч дас есил ундин тез хемир
жуғуруп тоғач әткин, — деди.
[7] Андин Ибраһим кала падисиға жүгүрүп берип, юмран убдан бир мозайни таллап, ча-
кириға тапшурди; у буни тезла тәйяр қилди.
[8-9] Андин Ибраһим сериқ май, сүт вә тәйярлатқан мозайни елип келип, уларниң алдиға
тутуп, өзи дәрәқниң тегидә уларниң алдида өрә турди; улар улардин йеди. Улар униң-
дин: аялиң Сараһ нәдә, дәп соривиди, у жавап берип: — Мана, чедирда, деди.
[10] Бириси: — Мән келәр жили мошу вақитта қешиңға җәзмән қайтип келимән, вә мана у
вақитта аялиң Сараһниң бир оғли болиду, — деди. Сараһ болса униң кәйнидики чедир-
ниң ишигидә туруп, буларни аңлаватати.
[11] Ибраһим билән Сараһ иккиси яшинип, қерип қалған еди; Сараһта аял кишиләрдә бо-
лидиған адәт көрүш тохтап қалған еди. [12] Шуңа Сараһ өз ичидә күлүп: — Мән шунчә қе-

17:19 **«Исһақ»** — мәнаси «күлкә».
17:19 Яр. 18:10; 21:2.
17:20 **«улуқ бир хәлиқ»** — бу әрәблһрдур.
17:20 Яр. 16:10; 25:12,16.
17:21 Яр. 21:2.
18:2 Ибр. 13:2.
18:3 **«Рәббим»** — ибраний тилида «Адонай». Бу сөзигә қариғанда Ибраһим бу меһманниң Пәрвәрдигар екәнлигини билип йәткән еди.
18:6 **«үч дас»** — ибраний тилида «үч сеаһ». Үч сеаһ бәлким 22 литр ун болуши мумкин еди.
18:10 **«Бириси»** — ибраний тилида «у».
18:10 Яр. 17:19,21; 21:2.
18:11 Яр. 17:17; Рим. 4:19; Ибр. 11:11.

рип кәткән турсам, растинла ләззәт көрәләрмәнму? Еримму қерип кәткән турса? — дәп
хиял қилди.
13 Пәрвәрдигар Ибраһимға: — Сараһниң: «Мән қерип кәткән турсам, растинла бала туғар-
мәнму?» дәп күлгини немиси? 14 Пәрвәрдигарға мумкин болмайдиған тилсимат иш бар-
му? Бекиткән вақитта, йәни келәр жили дәл бу чағда қайтип келимән вә у вақитта Са-
раһниң бир оғли болиду, — деди.
15 Амма Сараһ қорқуп кетип: — Күлмидим, дәп инкар қилди. Лекин У: — Яқ, сән күлдүң,
— деди.

Ибраһимниң Худадин җийәни Лут үчүн өтүнуши

16 Андин бу затлар у йәрдин қопуп, Содом тәрәпкә нәзирини ағдурди. Ибраһимму улар-
ни узитип, улар билән биллә маңди.
17 Пәрвәрдигар: — Мән қилидиған ишимни Ибраһимдин йошурсам боламду? 18 Чүнки
Ибраһимдин улуқ вә күчлүк бир әл чиқиду вә шуниңдәк йәр йүзидики барлиқ әл-мил-
ләтләр у арқилиқ бәхит-бәрикәткә муйәссәр болидиған турса? 19 Чүнки Мән уни билип
таллиғанмән; у чоқум өз балилирини вә униң өйидикиләрни өзигә әгәштүрүп, уларға
Пәрвәрдигарниң йолини тутуп, һәққанийлиқни вә адаләтни жүргүзүшни үгитиду. Буниң
билән Мәнки Пәрвәрдигар Ибраһим тоғрилиқ қилған вәдәмни әмәлгә ашуримән, — деди.
20 Андин Пәрвәрдигар мундақ деди: — «Содом вә Гоморра тоғрилиқ көтирилгән дад-
пәряд наһайити күчлүк, уларниң гунайи интайин еғир болғини үчүн, 21 Мән һазирла
чүшимән, қилмишлири растинла шу дад-пәрядлардин Маңа мәлум болғандәк шунчә
рәзилму, билип бақай; унчә рәзил болмиғандиму, Мән уни билишим керәк».
22 Шуниң билән бу кишиләр у йәрдин қозғилип, Содом тәрәпкә йол алди. Лекин Ибраһим
йәнила Пәрвәрдигарниң алдида өрә туратти.
23 Ибраһим йеқин берип: — Сән растинла һәққанийларни рәзилләр билән қошуп һалак
қиламсән? 24 Шәһәрдә әллик һәққаний киши бар болуши мумкин; Сән растинла шу җай-
ни һалак қиламсән, әллик һәққаний киши үчүн у җайни кәчүрүм қилмамсән? 25 Яқ, яқ.
Бу иш Сәндин нери болғай! Һәққанийларни рәзилләргә қошуп өлтүрүп, һәққанийларға
рәзилләргә охшаш муамилә қилиш Сәндин нери болғай! Пүткүл җаһанниң сорақчиси
адаләт жүргүзмәмду? — деди.
26 Пәрвәрдигар җавап берип: — Әгәр Мән Содом шәһиридә әллик һәққанийни тапсам,
улар үчүн пүткүл җайни аяп қалимән, — деди.
27 Андин Ибраһим җавап берип: — Мана мән пәқәт топа билән күлдин ибарәт болсамму, мән
Егәм билән сөзләшкили йәнә петиналидим. 28 Мабада шу әллик һәққанийдин бәш киши кам
болса, Сән бу бәш кишиниң кам болғини үчүн пүткүл шәһәрни йоқитамсән? — деди.
У: — Әгәр Мән шу йәрдә қириқ бәшни тапсамму, уни йоқатмаймән, деди.
29 Ибраһим Униңға сөзини давам қилип: — Шу йәрдә қириқ кишила тепилиши мумкин,
девиди, *Пәрвәрдигар*: — Бу қириқи үчүн уни йоқатмаймән, — деди.

18:12 Һак. 19:26; 1Пет. 3:6.
18:14 Мат. 19:26; Луқа 1:37.
18:17 Ам. 3:7.
18:18 Яр. 12:3; 22:18; 26:4; Рос. 3:25; Гал. 3:8.
18:19 **«Чүнки Мән уни билип таллиғанмән; у чоқум өз балилирини вә униң өйидикиләрни өзигә әгәштүрүп...»** — башқа бирхил тәрҗимиси: «Чүнки Мән... у өз балилириға үгәтсун дәп уни билип талливалдим». Лекин бундақ тәрҗимә айәтниң иккинчи қисмиға анчә мас кәлмәйду.
18:20 **«Содом билән Гоморра тоғрилиқ көтирилгән дад-пәряд»** — бу пәряд шүбһисизки, Содом билән Гоморра тәрипидин хорланған вә зулум йегәнләрдин көтирилгән болса керәк *(«Әз.» 16:49ни көрүң)*.
18:22 **«бу кишиләр»** — кейинки баянлар бойичә, Пәрвәрдигар Ибраһим билән қалди; қалған икки зат Содомға маңиду вә шу йәрдә *(19-бап)* Лутни қутқузувалиду. Шу икки зат пәриштиләр еди *(19:1)*.
18:25 Рим. 3:6.

[30] У йәнә сөз қилип: И Егәм, хапа болмиғайсән, мән йәнә сөз қилай. Шу йәрдә оттузи тепилиши мүмкин? — деди.
У: — Әгәр Мән у йәрдә оттузни тапсамму, йоқатмаймән, — деди.
[31] У йәнә сөз қилип: — Мана әнди мән Егәм билән сөзләшкили җүръәт қилдим; шу йәрдә жигирмиси тепилиши мүмкин, — деди.
Пәрвәрдигар сөз қилип: бу жигирмиси үчүн у йәрни йоқатмаймән, — деди.
[32] У сөзләп: — И Егәм, хапа болмиғай, мән пәқәт мошу бир қетимла сөз қилай! Шу йәрдә они тепилиши мүмкин, девиди, у җавап берип: — Мән они үчүн уни йоқатмаймән, — деди.
[33] Пәрвәрдигар Ибраһим билән сөзлишип болғандин кейин кәтти; Ибраһимму өз җайиға қайтип кәтти.

Содом шәһиридикиләрниң рәзиллиги

19 [1] Икки пәриштә кәчтә Содомға йетип кәлди; шу чағда Лут Содомниң дәрвазисида
олтиратти. Лут уларни көрүпла орнидин туруп, алдиға чиқип йүзи йәргә тәккидәк
тазим қилип: [2] — Мана, әй ғожилирим, кәминилириниң өйигә чүшүп путлириңларни жуюп қонуп қалғайсиләр; андин әтә сәһәр қопуп йолға чиқсаңларму болиду, девиди, булар җававән: — Яқ, биз шәһәр мәйданида кәчләймиз, — деди.
[3] Амма у уларни чиң тутувиди, ахир улар униң билән берип өйигә кирди. У уларға дәстихан селип, петир тоғачларни пиширип бәрди, улар ғизаланди.
[4] Улар техи ятмиған еди, шәһәрдикиләр, йәни Содомниң әркәклири, яш, қери һәммиси
һәр қайси мәһәллиләрдин келип өйни қоршивалди; [5] улар Лутни чақирип униңға: — Бүгүн кәчтә сениңкигә киргән адәмләр қени? Уларни бизгә чиқирип бәр, биз улар билән йеқинчилиқ қилимиз, — деди.
[6] Лут дәрвазиниң алдиға, уларниң қешиға чиқип, ишикни йепиветип, [7] уларға: — Әй бу-
радәрлирим, мундақ рәзилликни қилмаңлар! [8] Мана, техи һеч әр билән биллә болмиған икки қизим бар; уларни силәргә чиқирип берәй. Улар билән халиғиниңларни қилиңлар. Амма бу адәмләр өгүзмниң сайиси астиға киргән екән, силәр уларни һеч немә қилмаңлар! — деди.
[9] Лекин улар җавап берип: «Нери тур!» дегиничә, йәнә: — Бу йәрдә турушқа кәлгән бу мусапир һаким болмақчимикән? Әнди саңа уларға қилғандинму бәттәр яманлиқ қилимиз! — дәп Лутни қистап, ишикни чеқишқа бастуруп кәлди.
[10] Амма у икки киши қоллирини узитип Лутни өйгә өз қешиға тартип әкиривелип,
ишикни тақивалди [11] вә өйниң дәрвазисиниң алдидики адәмләрни кичигидин тартип чоңиғичә корлуққа муптила қилди; шуниң билән улар дәрвазини издәп, һалидин кәтти.

Лутниң Содомдин қечиши

[12] Андин иккәйлән Лутқа: — Мошу йәрдә йәнә бирәр кимиң барму? Күйоғул, оғул яки
қизлириң вә яки шәһәрдә башқа адәмлириң болса уларни бу йәрдин елип кәткин! [13] Чүнки биз бу йәрни йоқитимиз; чүнки улар тоғрилиқ көтирилгән дад-пәряд Пәрвәрдигарниң алдида интайин күчлүк болғач, Пәрвәрдигар бизни уни йоқитишқа әвәтти, — деди.
[14] Шуниң билән Лут ташқириға чиқип, қизлирини алидиған *болғуси* күйоғуллириниң қешиға берип: «Әнди қопуп бу йәрдин чиқип кетиңлар; чүнки Пәрвәрдигар шәһәрни йоқи-

19:1 **«дәрвазисида олтиратти»** — кона заманларда пәқәт шәһәрниң мөтивәрлири вә ақсақаллири дәрвазида олтиришқа муйәссәр еди. Шуңа Лут Содом шәһиридә «мөтивәр» һесаплинатти.
19:2 Яр. 18:4.
19:3 Ибр. 13:2.
19:9 Мис. 2:14; Рос. 7:27; 2Пет. 2:7, 8.

тиду» — деди. Амма у *болғуси* күйоғуллириниң нәзиригә чақчақ қилғандәк көрүнди.
15 Таң атқанда, пәриштиләр Лутни алдиритип: — Әнди қопуп аялиң билән қешиңдики икки
қизиңни алғин; болмиса шәһәрниң қәбиһлигигә четилип қелип, һалак болисән, — деди.
16 Амма у техичә арисалди болуп турғанда, Пәрвәрдигар униңға рәһим қилғанлиғи үчүн,
у иккилән Лутниң қолини, аялиниң қолини вә икки қизиниң қоллирини тутуп, уларни
шәһәрниң сиртиға әчиқип, орунлаштуруп қойди. 17 Уларни чиқарғандин кейин шу иш
болдики, улардин бири униңға: — Җениңни елип қач, һалак болмаслиғиң үчүн кәйниң-
гә қаримай, түзләңликтики һеч йәрдә тохтимай, таққа қачқин! — деди.
18 Лекин Лут уларға: — Ундақ болмиғай, әй ғоҗам, өтүнүп қалай! 19 Мана, кәминәң
көзүңдә илтипат тапти, җенимни қутқуздуң, маңа зор мәрһәмәт көрсәттиң; амма мән
таққа қачалмаймән; ундақ қилсам, маңа бирәр апәт чүшүп, өлүп кетәрмәнмекин. 20 Қара,
аву шәһәргә қечип барса болғидәк наһайити йеқин екән, шундақла кичик шәһәр екән!
Өтүнүп қалай, мениң шу йәргә қечишимға йол қойғайсән! У кичик *шәһәр* әмәсму?! Җе-
ним шу йәрдә аман қалиду! — деди.
21 Пәриштә униңға җавап берип: — Хәйр, бу илтимуң саңа мақул болай, сән ейтқан шу
шәһәрни вәйран қилмай. 22 Әнди у йәргә тездин қечип барғин; чүнки сән шу йәргә йетип
бармиғичә һеч иш қилалмасмән, — деди. Шуңа у шәһәрниң исми «Зоар» дәп аталған.

Содом билән Гомора шәһәрлириниң вәйран қилиниши

23 Лут Зоарға йетип барғанда күн нури йәр йүзигә чечилған еди. 24 Шу чағда Пәрвәрдигар
әрштин, өз йенидин Содом билән Гоморраниң үстигә гуңгут вә от яғдуруп, 25 шу шәһәр-
ләрни, пүткүл түзләңликни һәмдә шәһәрләрдики барлиқ аһалиләр вә йәрдин үнгәнләр-
ни қошуп бәрбат қилди.
26 Лекин Лутниң арқисидин маңған аяли кәйнигә каривиди, туз түврүккә айлинип
қалди.
27 Әтиси таң сәһәрдә, Ибраһим қопуп илгири Пәрвәрдигарниң алдида турған җайға
чиқип, 28 Содом билән Гоморра тәрәпкә, шундақла түзләңликниң һәммә йеригә нәзәр се-
ливиди, мана, йәр йүзидин хумданниң түтүнидәк түтүн өрләватқинини көрди. 29 Амма
шундақ болдики, Худа у түзләңликтики шәһәрләрни вәйран қилғанда, У Ибраһимни
есигә елип, Лут турған шәһәрләрни бәрбат қилғанда уни балаю-апәтниң ичидин чиқи-
рип қутқузди.

19:18 **«ғоҗам»** — яки «Рәббим».
19:22 **«Зоар»** — мәнаси «кичик».
–Лутниң бу илтимаси толиму ғәлитә еди: *(1)* Зоар әслидә «түзләңликтики бәш шәһәр»дин бири болуп *(14:2)*, Содом билән йеқин мунасивәттә еди. Шундақла Содомға охшаш гуналарға петип қалған болуши мүмкин еди. Шуңа пәриштиләр әслидә Зоарни йоқатмақчи болған *(22-айәт)*; *(2)* Лут Содом шәһириниң гуналирини вә хәтәрлигини убдан билип турупму, йәнила униңға охшайдиған йәнә бир шәһәргә қачмақчи болди; *(3)* гәрчә Худа әҗайип йол билән уни вә аилисидикилирини қутқузған болсиму, у йәнила «таққа қечиш»тин қорқти, у бәлки «бирәр апәт бешимға чүшүши мүмкин» дәп ойлиған болуши мүмкин. Булар униң етиқатсизлиғи еди. *(4)* бизниңчә, униң шундақ илтимас қилишиниң сәвәви, у ««сепиллиқ шәһәр» ичидә турсам аман-есән болимән» дәп билди. Ибраһим болса Худаниң башпанаһлиғиға ишинип, сепилсиз чедирларда туруп, толиму хатирҗәм яшиди. *(5)* ахир берип Лут Зоарда хатирҗәм болалмай йәнила таққа чиқип шу йәрни макан қилди *(30-айәт)*. Бу вақиәләр тоғрилиқ йәнә «қошумчә сөз»имиздиму азрақ тохтилимиз.
19:24 **«Шу чағда Пәрвәрдигар Пәрвәрдигардин ...»** — бу айәтниң бирдинбир чүшәнчиси Худаниң «Үчтә бир» болғанлиқидур. Йәш. 13:19, Йәр. 50:40, Ам. 4:11ниму көрүң.
19:24 Қан. 29:22; Йәш. 13:19; Йәр. 20:16; 49:18; 50:40; Жиғ. 4:6; Әз. 16:50; һош. 11:8; Ам. 4:11; Зәф. 2:9; Луқа 17:29; 2Пет. 2:6; Йәһ. 7.
19:26 Луқа 17:32.
19:29 **«у Ибраһимни есигә елип...»** — ибраний тилида «Худа Ибраһимни есигә елип...».

Лут вә униң қизлири

[30] Амма Лут Зоар шәһиридә туруштин қорққачқа, Зоардин кетип, таққа чиқип, икки
қизи билән шу йәрдә маканлашти. У икки қизи билән бир өңкүрдә турди.[31] Әнди чоң қиз
кичигигә: — Атимиз болса қерип кәтти; дунияниң қаидә-йосуни бойичә бу жутта бизгә
йеқинчилиқ қилидиған һеч әр киши қалмиди.[32] Қени, атимизни шарап билән мәс қилип
қоюп, униң билән биллә ятайли; шундақ қилсақ, биз пәрзәнт көрүп атимизниң уруғини
қалдуралаймиз, — деди.
[33] Шуниң билән улар у кечиси атисиға шарап ичкүзүп *мәс қилип* қоюп, чоң қизи кирип ати-
си билән ятти. Лекин Лут униң кирип ятқининиму, қопуп кәткининиму һеч сәзмиди.
[34] Әтиси шундақ болдики, чоңи кичигигә: — Мана, мән ахшам атам билән яттим; бүгүн
кәчтиму униңға йәнә шарап ичкүзәйли; шуниң билән сән кирип униң билән ятқин; шун-
дақ қилип, һәр иккимиз пәрзәнт көрүп атимизниң нәслини қалдуралаймиз, — деди.
[35] Шуниң билән улар у кечиси атисиға шарап ичкүзүп *мәс қилип* қоюп, кичик қизи орни-
дин туруп униң билән биллә ятти. Амма Лут униң кирип ятқининиму, қопуп кәткини-
ниму һеч сәзмиди.
[36] Шундақ қилип, Лутниң иккила қизи өз атисидин һамилдар болуп қалди.[37] Чоңи болса
оғул туғуп, униң етини Моаб қойди; у бүгүнки моабийларниң атисидур.
[38] Кичигиму оғул туғуп, униң етини Бән-Амми қойди. У бүгүнки Аммонийларниң ати-
сидур.

Ибраһим билән Абимәләк

20 [1] Ибраһим у йәрдин чиқип, җәнуп тәрәптики Нәгәвгә көчүп келип, Қадәш
билән Шурниң арилиғида туруп қалди; бир мәзгилдин кейин Гәрарда
олтирақлашти.[2] Шу йәрдә Ибраһим аяли Сараһ тоғрисида: «У мениң сиңлимдур»,
дегән еди. Шуниң билән Гәрарниң падишаси Абимәләк адәм әвәтип, Сараһни *өзигә*
хотун болушқа еливалди.
[3] Лекин *бир күни* кечиси чүшидә Худа Абимәләккә келип униңға: — Мана, сән өзәңгә ели-
валған аял сәвәвидин әнди өлгән адәмдурсән; чүнки у башқа бирисиниң аялидур — деди.
[4] Амма Абимәләк униңға техи йеқинчилиқ қилмиған еди. У Худаға: — И Рәб, һәққаний
бир хәлиқниму һалак қиламсән?[5] У өзиму маңа: «У мениң сиңлим» дәп ейтмидиму?
Йәнә келип, бу аялму «У мениң акам», дәп ейтқан еди. Мән болсам сап көңлүм вә дурус
нийитим билән бу ишни қилдим, — деди.
[6] Худа чүшидә униңға йәнә: — Бу ишни сап көңүл билән қилғиниңни билимән; шу
сәвәптин Мән сени алдимда гуна қилиштин тосуп, униңға тегишиңгә қоймидим.[7] Әнди
у кишиниң аялини өзигә қайтуруп бәр; чүнки у Пәйғәмбәр, у сениң һәққиңдә дуа қи-
лиду вә сән тирик қалисән. Әгәр уни яндуруп бәрмисәң шуни билип қойғинки, сән вә
һәммә адәмлириң қошулуп җәзмән өлисиләр, — деди.
[8] Абимәләк әтигән таң сәһәрдә қопуп, һәммә хизмәткарлирини чақирип, бу сөзләрниң
һәммисини уларниң қулақлириға салди; бу адәмләр наһайити қорқушуп кәтти.[9] Андин
Абимәләк Ибраһимни чақирип униңға: — Бу бизгә немә қилғиниң? Мән саңа зади немә

19:37 **«Моаб»** — «атиниң сүйи» яки «атидин болған».
19:38 **«Бән-Амми»** — мәнаси: «хәлқимниң оғли».
20:2 **Яр. 12:13; 26:7.**
20:4 **«һәққаний хәлиқниму һалак қиламсән?»** — Абимәләкниң өйидикиләргә, болупму қиз-аялларға бир хил ваба чүшкән еди *(18-айәт)*. Шуниң билән мошу йәрдә у пәқәт өзи үчүнла әмәс, бәлки өз хәлқи үчүн рәһим тилимәкчи. Абимәләкниң көп җәһәтләрдә хелә яхши тәрәплири бар.
20:5 **«сап көңлүм вә дурус нийитим билән...»** — ибраний тилида «қолумниң паклиги билән...».

гуна қилдим, сән мән вә падишалиғимға еғир бир гунани жүкләп қойдуң? Маңа қилмайдиған ишларни қилдиң! — деди.

[10] Абимәләк Ибраһимға йәнә: — Сән зади бизниң немә ишимизни көргиниң үчүн мошу ишни қилдиң? — деди.

[11] Ибраһим жавап берип: — «Бу йәрдә шүбһисизки һеч ким Худадин қорқмайдикән, улар мени аялим түпәйлидин өлтүрүветиду», дәп ойлиған едим.[12] Әмәлийәттә, униң мениң сиңлим екәнлиги раст, лекин у мениң ата бир, ана бөләк сиңлим; кейин у мениң аялим болди.[13] Лекин Худа мени атамниң өйидин чиқирип сәргәрданлиққа жүргүзгинидә, мән аялимға: — Биз қәйәргила барсақ, сән маңа шундақ шапаәт көрсәткәйсәнки, мениң тоғрамда: «Бу мениң акам болиду», дегин, — дәп ейтқан едим — деди.

[14] Андин Абимәләк қой-калилар, қуллар вә дедәкләрни елип уларни Ибраһимға бәрди вә аяли Сараһниму униңға қайтуруп бәрди.

[15] Абимәләк: — Мана мениң зиминим болса алдиңда турупту; көзүңгә қайси йәр яқса шу йәрдә турғин, — деди.

[16] У Сараһқа: «Мана, мән акаңға миң күмүч тәңгә бәрдим; мана булар өз йениңдикиләр, шундақла һәммә адәмләрниң көз алдида уятни япқучи болиду; шуниң билән сән һәр қандақ дағ-әйиптин халас болисән».[17-18] Ибраһим Худаға дуа қилди, Худа Абимәләк, аяли вә кенизәклирини сақайтти; андин улар *йәнә* бала туғалайдиған болди; чүнки Пәрвәрдигар Ибраһимниң аяли Сараһ түпәйлидин Абимәләкниң өйидики һәммә хотунларниң балиятқулирини етип қойған еди.

Исһақниң дунияға келиши

21 [1] Әнди Пәрвәрдигар вәдә қилғинидәк Сараһни йоқлиди; Пәрвәрдигар Сараһқа дегинидәк қилди.[2] Сараһ һамилдар болуп, Ибраһим қериғанда Худа униңға бекиткән вақитта бир оғул туғуп бәрди.[3] Ибраһим өзигә төрәлгән оғли, йәни Сараһ униңға туғуп бәргән оғлиниң исмини Исһақ қойди.[4] Андин Ибраһим Худа униңға буйруғинидәк өз оғли Исһақ туғулуп сәккизинчи күни хәтнә қилди.[5] Оғли Исһақ туғулған чағда, Ибраһим йүз яшта еди.[6] Сараһ: «Худа мени күлдүрүвәтти; һәр ким бу ишни аңлиса, мән билән тәң күлүшиду», деди.

[7] У йәнә: — Кимму Ибраһимға: «Сараһ бала емитидиған болиду!» дәп ейталайтти? Чүнки у қериғанда униңға бир оғул туғуп бәрдим! — деди.

20:10 «сән зади бизниң немә ишимизни көргиниң үчүн мошу ишни қилдиң?» — Абимәләк бу иккинчи соални бәлким һәқиқий кәмтәрлик билән сориған болса керәк. У шүбһисизки Худадин қорққучқа, Худаниң Ибраһим тоғрилиқ «У пәйғәмбәр» дегән сөзини есидин чиқармиди.

20:12 «лекин у мениң ата бир, ана бөләк сиңлим» — ибраний тилида «лекин у анамниң қизи әмәс, бәлки атамниң қизи еди».

20:13 Яр. 12:13.

20:16 «шуниң билән сән һәр қандақ дағ-әйиптин халас болисән» — биз шу замандики өрп-адәтләрдин толуқ хәвәрдар болмиғачқа, Абимәләкниң бу соғитиниң әһмийитини һазир чүшинишимиз тәсрәк болиду; һалбуки, униң мәхсити ениқ көрүниду.

21:1 «Пәрвәрдигар ... Сараһни йоқлиди» — Тәврат-Инҗилда, Худа мәлум кишини яки мәлук хәлиқни «йоқлап» униңға яки уларға йеқинлашса, яки алаһидә бәхит-бәрикәт, шапаәт көрситиду, яки қаттиқ җазалайду. Мошу йәрдә бәхит-бәрикәт йәткүзүш үчүн, әлвәттә.

–Бу ишта қизиқ бир йери шуки, Ибраһим башқилар үчүн «улар балилиқ болсун» *(20:17-18)* дәп дуа қилғандин кейин өзиму пәрсәнд көриду.

21:1 Яр. 17:19; 18:10.

21:2 Яр. 18:10,14; Гал. 4:23; Ибр. 11:11.

21:3 «Исһақ» — «күлкә».

21:4 Яр. 17:10.

Һәҗәр билән Исмаилниң қоғлиниши

[8] Бала чоң болуп, әмчәктин айрилди. Исһақ әмчәктин айрилған күни Ибраһим чоң зия-
пәт өткүзүп бәрди.[9] Амма Сараһ мисирлиқ Һәҗәрниң Ибраһимға туғуп бәргән оғулниң
Исһақни мәсқирә қиливатқинини көрүп қалди.[10] Шуниң билән у Ибраһимға: — Бу дедәк
билән оғлини һайдивәт! Чүнки бу дедәкниң оғли мениң оғлум Исһақ билән тәң варис
болса болмайду!, — деди.
[11] *Сараһниң* бу сөзи Ибраһимға толиму еғир кәлди; чүнки *Исмаилму* униң оғли-дә! [12] Ле-
кин Худа Ибраһимға: — Балаң вә дедигиң вәҗидин бу сөз саңа еғир кәлмисун, бәлки
Сараһниң саңа дегәнлириниң һәммисигә қулақ салғин; чүнки Исһақтин болғини сениң
нәслиң һесаплиниду. [13] Лекин дедәкниң оғлидинму бир хәлиқ-милләт пәйда қилимән,
чүнки уму сениң нәслиң, — деди.
[14] Әтиси таң сәһәрдә Ибраһим қопуп, нан билән бир тулум суни елип Һәҗәргә берип,
өшнисигә йүдкүзүп, балини униңға тапшуруп, иккисини йолға селип қойди. Һәҗәр ке-
тип, Бәәр-Шебаниң чөлидә кезип жүрди.[15-16] Әнди тулумдики су түгәп кәткән еди; Һәҗәр
балини бир чатқалниң түвигә ташлап қоюп, өз-өзигә: «Балиниң өлүп кетишигә қарап
чидимаймән» дәп, бир оқ етимчә жирақҗа берип, удулида олтарди. У удулида олтирип,
пәряд көтирип жиғлиди.

[17] Худа оғулниң жиға авазини аңлиди; шуниң билән Худаниң Пәриштиси асмандин
Һәҗәрни чақирип униңға: — Әй Һәҗәр, саңа немә болди? Қорқмиғин; чүнки Худа оғул-
ниң *жиға* авазини ятқан йеридин аңлиди.[18] Әнди қопуп, қолуң билән балини йөләп
турғуз; чүнки Мән уни улуқ бир әл-милләт қилимән, — деди.
[19] Шуан Худа *Һәҗәрниң* көзлирини ачти, у бир қудуқни көрди. У берип тулумға су толду-
руп, оғулға ичкүзди.
[20] Худа у бала билән биллә болди; у өсүп чоң болди. У чөлдә яшап, мәргән болуп йе-
тишти.[21] У Паран чөлидә турди; шу вақитларда аниси униңға Мисир зиминидин бир
қизни хотунлуққа елип бәрди.

Ибраһимниң Абимәләк падиша билән келишим түзүши

[22] У вақитларда шундақ болдики, Абимәләк вә униң ләшкәр беши Фикол келип
Ибраһимға: — Қилған һәммә ишлириңда, Худа сениң билән биллидур.[23] Әнди сән дәл
мошу йәрдә маңа, оғлумға вә нәврәмгә хиянәт қилмаслиққа Худаниң намида қәсәм қи-
лип бәргәйсән; мән саңа көрситип кәлгән меһриванлиғимдәк, сәнму маңа вә сән һазир
туруватқан жутқа меһриванлиқ қилғайсән, — деди.
[24] Ибраһим: қәсәм қилип берәй, деди.
[25] Андин Ибраһим Абимәләкниң чакарлири тартивалған бир қудуқ тоғрисида Абимәләк-
ни әйиплиди.[26] Абимәләк: — Бу ишни қилған кишини билмәймән; сән бу ишни маңиму
ейтмапсән; мән бу ишни пәқәт бүгүнла аңлишим, — деди.
[27] Ибраһим қой-кала елип Абимәләккә тәғдим қилди; андин улар иккилиси әһдә қи-
лишти.[28] Ибраһим йәнә падидин йәттә чиши қозини бир тәрәпкә айрип қойди.[29] Абимәләк
Ибраһимдин: — Сән бир тәрәпкә айрип қойған бу йәттә чиши қозиниң немә мәнаси бар?

21:10 Гал. 4:30.
21:11 **«еғир»** — яки «яман».
21:12 Рим. 9:7; Ибр. 11:18.
21:13 Яр. 16:10; 17:20.
21:14 **«бала»** — шу вақитта Исмаил 15-16 яшқа киргән еди.
21:18 Яр. 16:10; 17:20.
21:23 Яр. 14:23.

— дәп соривиди, 30 у: — Мениң бу қудуқни колиғинимни етирап қилғиниңға гувалиқ сүпи-
тидә бу йәттә чиши қозини қолумдин қобул қилғайсән, — дәп жавап бәрди.
31 Бу иккиси шу йәрдә қәсәм қилишқанлиғи үчүн, у шу жайни «Бәәр-Шеба» дәп атиди.
32 Шу тәриқидә улар Бәәр-Шебада әһдә қилишти. Андин Абимәләк вә униң ләшкәр беши
Фикол қозғилип, Филистийләрниң зиминиға йенип кәтти.
33 Ибраһим Бәәр-шебада бир түп жулғунни тикип, у йәрдә Әбәдий Тәңри болған Пәрвәр-
дигарниң намиға нида қилип ибадәт қилди. 34 Ибраһим Филистийләрниң зиминида
узун вақитқичә туруп қалди.

Худаниң Ибраһимни синиши — Исһақни қурбанлиқ қилиш

22 1 Бу ишлардин кейин шундақ болдики, Худа Ибраһимни синап униңға: — Әй
Ибраһим! деди. У: мана мән! — дәп жавап бәрди.
2 У: — Сән оғлуңни, йәни сән сөйидиған ялғуз оғлуң Исһақни елип, Мория жутиға бе-
рип, шу йәрдә, Мән саңа ейтидиған тағларниң бирниң үстидә уни көйдүрмә қурбанлиқ
сүпитидә сунғин, — деди.
3 Әтиси Ибраһим сәһәр қопуп, ешигини тоқуп, жигитлиридин иккиләп билән Исһақни
биллә елип, көйдүрмә қурбанлиқ үчүн отун йерип, Худа униңға ейтқан йәргә қарап
маңди. 4 Үчинчи күни Ибраһим бешини көтирип қарап, жирақтин у йәрни көрди.
5 Ибраһим жигитлиригә: — Силәр ешәк билән мошу йәрдә туруп туруңлар. Мән балам
билән у йәргә берип, сәждә қилип, андин қешиңларға йенип келимиз, — деди.
6 Шуниң билән Ибраһим көйдүрмә қурбанлиққа керәклик отунни елип, оғли Исһаққа
йүдкүзүп, өзи қолиға пичақ билән отни елип, иккиси биллә жүрүп кәтти. 7 Исһақ атиси
Ибраһимға: — Әй ата! девиди, у униңға жавап берип: — Мана мән, оғлум, деди. У униң-
дин: — Мана от билән отунғу бар, амма көйдүрмә қурбанлиқ болидиған қоза қени? —
дәп соривиди, 8 Ибраһим жавап берип: — Әй оғлум, Худа Өзи Өзигә көйдүрмә қурбанлиқ
қозини тәминләйду, — деди. Андин иккиси биргә йолини давамлаштурди.
9 Ахирида улар Худа Ибраһимға ейтқан жайға йетип кәлди. Ибраһим у йәрдә қурбангаһ
ясап, үстигә отунни тизип қойди. Андин у оғли Исһақни бағлап, уни қурбангаһдики отун-
ниң үстидә ятқузди. 10 Андин Ибраһим қолини узитип, оғлини боғузлиғили пичақни алди.
11 Шуан Пәрвәрдигарниң Пәриштиси асмандин уни чақирип униңға: — Ибраһим, Ибраһим!
— дәп вақириди.
У: — Мана мән, — деди.
12 У униңға: — Сән балиға қолуңни тәккүзмигин, уни һеч немә қилмиғин; чүнки Мән
сениң Худадин қорққанлиғиңни билдим; чүнки сениң оғлуңни, йәни ялғуз оғлуңни
Мәндин айимидиң, — деди.

21:31 **«Бәәр-Шеба»** — «қәсәм қудуғи» дегән мәнада. Ибраний тилида «қәсәм» *(«шеба» яки «шебуа»)* вә «йәттә» *(«шеба»)* дегәнләрниң аһаңи охшаш болғачқа, йәнә «йәттиниң қудуғи» дегән мәнасиму бар.
21:32 **«Фикол»** — Гәрар падишаниң сәрдариниң умумий унвани еди *(26:26)*.
21:33 **«бир түп жулғунни тикип»** — жулғун тикиш хурапий иш әмәс, бәлки униң әһмийити хошна әл билән әһдә түзгәнлиги үчүн, «мошу йәрдә узун вақит турмақчимән» дегәндәк мәнани билдүрүштин ибарәт еди.
21:33 Яр. 4:26.
21:34 **«узун вақит»** — ибраний тилида «нурғун күнләр».
22:2 **«Мория»** — «2Тар.» 3:1ни көрүң. Худа Ибраһимға көрсәткән шу тағ бәлким кейин Сулайман муқәддәс ибадәтханини салған жай, шундақла Әйса Мәсиһ чапрас ягачләнгән тағ *(шимал тәрипи)* болуши мүмкин.
22:2 Ибр. 11:17.
22:9 Яқ. 2:21.
22:11 **«Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»** — 16:7 вә изаһатини көрүң.
–«Ибраһим, Ибраһим» — Худаниң адәмниң исмини икки қетим чақириши — униңға болған чоңқур меһир-муһәббитини вә Өзигә толиму әзиз екәнлигини көрситиду.

[13] Ибраһим бешини көтирип қаривиди, мана, арқисида мүңгүзлири чатқалға чирми-
шип қалған бир қочқарни көрди. Ибраһим берип қочқарни елип, уни оғлиниң орнида
көйдүрмә қурбанлиқ қилип сунди.[14] Шуниң билән Ибраһим шу жайға «Яһвәһ-Йирәһ»
дәп ат қойди. Шуңа кишиләр: «Пәрвәрдигарниң теғида тәминлиниду» дегән бу сөз бү-
гүнгә қәдәр ейтилип келиватиду.[15] Пәрвәрдигарниң Пәриштиси асмандин Ибраһимни
иккинчи қетим чақирип униңға: —
[16] Сән өз оғлуңни, йәни ялғуз оғлуңни айимай бу ишни қилғиниң үчүн Мән Өзәм билән
қәсәм қилимәнки, дәйду Пәрвәрдигар,[17] — Мән сени зор бәрикәтләп, нәслиңни асман-
дики юлтузлардәк нурғун көпәйтип, деңиз саһилидики қумдәк ғолдитимән; нәслиң
болса дүшмәнлириниң дәрвазилириға егә болиду.[18] Сән Мениң авазимға қулақ салғи-
ниң үчүн йәр йүзидики барлиқ әл-жутлар нәслиңниң нами билән өзлири үчүн бә-
хит-бәрикәт тиләйду, — деди.
[19] Андин Ибраһим жигитлириниң қешиға йенип барди. Улар һәммиси орнидин туру-
шуп Бәәр-Шебаға йол алди. Ибраһим Бәәр-Шебада туруп қалди.

Наһорниң әвлатлири

[20] Бу ишлардин кейин Ибраһимға: «Мана Милкаһму иниң Наһорға бир қанчә оғул туғуп
берипту», дегән хәвәр йәтти.[21] Улар болса тунжа оғли уз, униң иниси Буз вә Арамниң
атиси болған Кәмуәл,[22] андин Кәсәд, Хазо, Пилдаш, Йидлаф вә Бетуәл дегән оғуллар
еди.[23] (Бетуәлдин Ривкаһ төрәлди). Бу сәккизини Милкаһ Ибраһимниң иниси Наһорға
туғуп бәрди.[24] Шуниңдәк униң кенизиги Рәумаһму Тебаһ, Гаһам, Тахаш вә Маакаһ де-
гәнләрни туғуп бәрди.

Ибраһимниң Сараһни дәпнә қилиши

23 [1] Сараһ бир йүз жигирмә йәттә яшқичә өмүр көрди. Бу Сараһниң өмриниң жиллири
еди.[2] Сараһ Қанаан зиминидики Кириат-арба, йәни Һебронда вапат болди.
Ибраһим берип Сараһ үчүн матәм тутуп жиға-зерә қилди.[3] Ибраһим өз мәрһумәсиниң
йенидин қопуп, Һиттийларға сөз қилип:
[4] — Мән болсам араңларда мусапир меһман, халас; силәр әнди араңлардин маңа бир
йәрлик бериңлар; шуниң билән мән бу мәрһумәмни алдимда көрүнүп турмисун үчүн
елип берип дәпнә қилай, — деди.
[5-6] Һиттийлар Ибраһимға жавап берип: —
И ғожам, бизгә қулақ салғайла! Сили аримизда Худаниң бир шаһзадиси һесаплини-
ла! Аримиздики әң есил йәрликни таллап, шу йәрдә мәрһумәлирини дәпнә қилғайла!
Мәрһумәлирини дәпнә қилишқа һеч қайсимиз өз йәрлигини силидин айимайду, — деди.
[7] Ибраһим орнидин туруп, у зиминдики хәлиққә, йәни Һиттийларға тазим қи-
лип,[8] уларға: — Әгәр мәрһумәмниң көз алдимда туривәрмәслиги үчүн, уни елип берип,

---

22:14 **«Яһвәһ-Йирәһ»** — «Яһвәһ *(Пәрвәрдигар)* тәминлигүчидур» дегән мәнада. **«Пәрвәрдигарниң теғида тәминлиниду»** — Бу сөз етиқатчилар арисида бир тәмсил болуп қалған еди. «Қошумчә сөз»имизни көрүң.
22:16 Луқа 1:73; Ибр. 6:13.
22:17 **«дәрвазилирға егә болуш»** — пүткүл шәһәрни қолға алғанға баравәр.
22:17 Яр. 24:60.
22:18 **«йәр йүзидики барлиқ әл-жутлар ... бәхит-бәрикәт тиләйду»** — яки «йәр йүзидики барлиқ әл-жутлар нәслиңниң вастиси билән бәхит-бәрикәт тапиду».
22:18 Яр. 12:3; 18:18; 26:4; Рос. 3:25; Гал. 3:8.
23:4 **«бериңлар»** — Ибраһимниң «бериңлар» дегини билән, бу «сетип бериңлар» дегәнни билдүридиған силиқ-сипайә мәнадики гәптур *(9-айәтни көрүң)*.
23:4 Рос. 7:5.

дәпнә қилишимни рава көрсәңлар, ундақта сөзүмни аңлап мениң үчүн Зоһарниң оғли
Әфронға сөз қилип,[9] униң етизиниң айиғида өзиниңки болған Макпелаһниң ғарини
маңа беришини илтимас қилиңлар. У маңа буни силәрниң араңларда гөристан болушқа
толуқ нәрхидә бәрсун, — деди.
[10] Шу чағда Әфрон Һиттийлар арисида олтиратти. Шуниң билән Һиттийлиқ Әфрон Һит-
тийларниң алдида, йәни шәһириниң дәрвазисидин киргүчиләрниң һәммисиниң алди-
да Ибраһимға жавап берип: —[11] Йоқсу, әй ғожам, маңа қулақ салғайла. Бу етизлиқни,
шундақла униңдики ғарни силигә берәй; уни өз хәлқим болған адәмләрниң алдида си-
лигә бәрдим; өз мейитлирини дәпнә қилғайла, — деди.
[12] Андин Ибраһим йәнә зимин хәлқи алдида тазим қилип,[13] Шу зиминдики хәлиқниң
қулақлири алдида Әфронға: — Илтимасимға қулақ салғайла; мән бу етизлиқниң нәрхи
бойичә пул берәй, уни мәндин қобул қилғайла, андин мән мейитимни шу йәрдә дәпнә
қилай, — деди.
[14] Әфрон Ибраһимға жавап берип униңға:
[15] Әй ғожам, маңа қулақ салғайла; төрт йүз шәкәл күмүчкә ярайдиған бир етизлиқ, сили
билән мениң арамда немә еди? Сили мейитлирини дәпнә қилғайла — деди.
[16] Ибраһим Әфронниң сөзигә қошулди; андин Әфрон Һиттийлар алдида ейтқан бани,
йәни шу чағдики сода өлчими бойичә төрт йүз шәкәл күмүчни таразида тартип бәр-
ди. [17] Шундақ қилип Мамрәниң удулидики Макпелаһқа жайлашқан Әфронниң етиз-
лиғи, йәни етизлиқниң өзи, униңдики ғар, шундақла етизлиқниң ичи вә әтрапидики
барлиқ дәрәқләрниң һәммиси [18] Һиттийларниң көз алдида Ибраһимға тапшурулуп,
йәни Әфронниң шәһириниң дәрвазисидин барлиқ киргүчиләрниң алдида униң мүл-
ки қилип бекитилди.[19] Шуниңдин кейин Ибраһим аяли Сараһни Қанаан зиминидики
Мамрә (йәни, Һеброн)ниң удулидики Макпелаһниң етизлиғиниң ғарида дәпнә қил-
ди.[20] Шу тәриқидә у етизлиқ вә униңдики ғар Һиттийлар тәрипидин Ибраһимға гөри-
стан болушқа тайин қилинди.

Ибраһимниң хизмәткариниң Исһақ үчүн қиз издиши

24 [1] Ибраһим қерип, йеши бир йәргә берип қалған еди; Пәрвәрдигар Ибраһимға
һәр тәрәптә бәхит-бәрикәт ата қилған еди.[2] Ибраһим өйидики әң мөтивәр
хизмәткари, өзиниң пүтүн мал-мүлкини башқуридиған ғожидарға: — Қолуңни
янпашимниң астиға қойғин;[3] Мән сени асманларниң Худаси шундақла йәрниң Худаси
болған Пәрвәрдигарниң нами билән қәсәм қилдуримәнки, сән мән һазир туруватқан
бу Қананийларниң арисидин оғлумға қиз елип бәрмәй,[4] Бәлки өз жутумға, шундақла
өз уруқ-туққанлиримниң қешиға берип, оғлум Исһаққа хотун елип бәргәйсән, — деди.
[5] Хизмәткари униңға: — Мабада у қиз мән билән бу жутқа кәлгили унимиса, ундақта
өзлири чиққан шу жутқа оғуллирини яндуруп апирамдимән? — деди.
[6] Ибраһим униңға жавап берип: — Һези бол, оғлумни һәргиз шу йәргә яндуруп бар-
миғин![7] Мени атамниң өйи билән туғулған жутумдин йетәкләп елип кәлгүчи, йәни
маңа сөз қилип: — «Сениң нәслиңгә бу жутни беримән», дәп маңа қәсәм қилған, асман-

---

23:15 **«төрт йүз шәкәл күмүчкә ярайдиған бир етизлиқ, сили билән мениң арамда немә еди?»** — әмәлийәттә бу баһа интайин жуқури баһа еди. Ибраһим униң мәхситини убдан чүшинәтти.
23:16 Яр. 50:13.
23:17 Рос. 7:16.
24:2 **«әң мөтивәр»** — яки «һәммидин яшанған».
24:2 Яр. 47:29.
24:3 Яр. 28:1.

ниң Худаси болған Пәрвәрдигар Өз Пәриштисини алдиңға әвәтиду; шуниң билән сән у
йәрдин оғлумға қиз елип келәләйсән. 8 Шундақтиму, әгәр қиз сән билән бу йәргә кәл-
гили унимиса, мән саңа қилдуридиған қәсәмдин халас болисән; амма оғлумни у йәргә
һәргиз яндуруп бармиғин, — деди.
9 Шуниң билән хизмәткар қолини ғоҗиси Ибраһимниң янпишиниң астиға қоюп туруп,
бу тоғрида униңға қәсәм қилди.
10 Андин хизмәткар бу тоғрида ғоҗисиниң төгилиридин онни, шундақла ғоҗисиниң
һәр хил есил нәрсилирини елип йолға чиқти; у Арам-Наһараим райониға сәпәр қилип,
Наһорниң шәһиригә йетип кәлди. 11 У шәһәрниң сиртидики бир қудуқниң йенида төги-
лирини чөкүндүрди: бу кәчқурун, қиз-аялларниң су тартқили чиқидиған чеғи еди. 12 У
дуа қилип: — Әй ғоҗам Ибраһимниң Худаси болған Пәрвәрдигар, өтүнимәнки, бүгүн
мениң ишимни оңға тартқайсән, ғоҗам Ибраһимға шапаәт көрсәткәйсән. 13 Мана мән бу
йәрдә қудуқниң бешида туруватимән вә шәһәр хәлқиниң қизлири бу йәргә су тартқили
келиватиду. 14 Әнди шундақ болсунки, мән қайси қизға: «Комзикиңни чүшәрсәң, мән су
ичивалсам боптикән!» десәм, у җавап берип: «Мана ичкин, мән төгилириңниму суғи-
рип қояй», десә, у қиз сән қулуң Исһаққа бекиткиниңниң өзи болсун. Буниңдин сениң
ғоҗам Ибраһимға шапаәт қилғиниңни биләләймән, — деди.
15 У техи сөзини түгәтмәйла, мана Ривкаһ козини мүрисидә көтирип чиқип кәлди; у бол-
са Ибраһимниң иниси Наһорниң аяли Милкаһтин туғулған оғли Бетуәлниң қизи еди;
16 Қиз интайин чирайлиқ болуп, һеч әр киши тәгмигән пак қиз еди. У қудуқниң бойиға
чүшүп, комзикини толдуруп андин чиқти. 17 Хизмәткар униң алдиға жүгүрүп берип: —
Өтүнүп қалай, комзикиңтин азғина су отливалай, деди.
18 У җавап берип: — Ичкәйла, әй ғоҗам! дәпла, комзәкни дәрһал қолиға елип, униң су
ичиши үчүн сунди.
19 У сүйидин униңға қанғичә ичкүзгәндин кейин: — Төгилиригиму қанғичә су ичкүзүп
қояй, — деди.
20 Шуниң билән у дәрһал комзәктики суни олаққа төкүветип, йәнә қудуққа су тартқили
жүгүрүп барди; у униң һәммә төгилиригә су тартип бәрди. 21 У киши униңға көзини тик-
киничә җим-җит туруп, Пәрвәрдигарниң йолини оң қилған, қилмиғанлиғини билиш
үчүн күтүвататти. 22 Төгиләр су ичип қанғанда, шундақ болдики, һелиқи киши йерим
шәкәллик бир алтун бурун һалқиси билән икки қолиға он шәкәллик алтун биләйүзүкни
чиқирип қизға берип униңға: 23 Сән кимниң қизи болисән? Маңа дәп бәрсәң! Атаңниң
өйидә бизгә қонғидәк җай барму? — дәп сориди.
24 Қиз униңға: — Мән Милкаһниң Наһорға туғуп бәргән оғли Бетуәлниң қизи болимән,
— деди, 25 йәнә униңға: — Бизниңкидә саман билән боғуз кәңри, *силәргә* қонғили җайму
бар, — деди.
26 Шуан бу адәм еңишип Пәрвәрдигарниң алдида сәҗдә қилип: 27 Өз шапаити билән
һоҗамдин вападарлиғини айимиған, ғоҗам Ибраһимниң Худаси болған Пәрвәрдигарға
Һәмдусана оқулғай! Пәрвәрдигар бу сәпиримдә мени ғоҗамниң қериндашлири турған
өйгә башлап кәлди! — деди.

24:7 **Яр. 12:1, 7; 13:15; 15:18; 26:4; Мис. 32:13; Қан. 34:4; Рос. 7:5.**
24:10 **«Арам-Наһарааим»** — яки «Месопотамия», йәни «икки дәрияниң оттурисидики район».
24:12 **«мениң ишимни оңға тартқайсән»** — ибраний тилида «ишни мениң алдимда йүз бәргүзгәйсән!». **«шапаәт»** — мусу йәрдә «шапаәт» ибраний тилида «хәсәд» деген сөз билән ипадилиниду. Бу сөзниң мәнаси бәк чоңқур болуп, көп йәрләрдә «өзгәрмәс муһәббәт» яки «өзгәрмәс меһриванлиқ» дәп тәрҗимә қилиниду. Көп йәрләрдә бир хил әһдә билән бағлиқ болиду; шуңа сөзниң узунрақ бирхил тәрҗимиси: «меһир-муһәббәт әһдисидә һаман туриду» дегәндәк болиду.
24:15 **Яр. 22:23**
24:24 **Яр. 22:23.**

28 Қиз жүгүрүп берип, буларниң һәммисини анисиниң өйдикиләргә ейтип бәрди. 29 Әнди
Ривкаһниң Лабан дегән бир акиси бар еди. Лабан қудуқниң бешиға, у адәмниң қешиға
жүгүрүп чиқти. 30 Чүнки у сиңлисиниң бурун һалқисини вә қоллиридики биләйүзүкләр-
ни көрүп, һәмдә сиңлисиниң: у адәм маңа мундақ-мундақ деди, дегинини аңлап, у адәм-
ниң қешиға барди. Мана, у киши қудуқниң йенида төгиләрниң қешида туратти. 31 Лабан
униңға: — Әй Пәрвәрдигарниң бәхит-бәрикити ата қилинғучи, киргәйла! Немә үчүн
ташқирида турдила? Мән өйни тәйярлап қойдум, төгиләргиму җай раслидим, — деди.
32 У адәм өйгә кирди; Лабан төгиләрдин жүкни чүширип, төгиләргә саман билән боғуз бе-
рип, у кишиниң һәм униң һәмраһлириниң путлирини жуйғили су елип кәлди; 33 андин
у кишиниң алдиға таам қоюлди; лекин у: — Мән гепимни демәй туруп таам йемәймән, —
деди. Лабан җавап берип: — Ейтқайла, деди.
34 У: — Мән болсам Ибраһимниң хизмәткаримән; 35 Пәрвәрдигар ғоҗамға көп бәхит-бәрикәт
ата қилғачқа, у улуқ бир киши болди. У униңға қой билән кала, күмүч билән алтун, қул
билән дедәкләрни, төгә билән ешәкләрни бәрди. 36 Ғоҗамниң аяли Сараһ қериғанда ғоҗамға
бир оғул туғуп бәргән еди. Ғоҗам *оғлиға* өзиниң барлиғини атиди. 37 Ғоҗам мени қәсәм қил-
дуруп: «Сән мән туруватқан зиминдики Қананийларниң қизлиридин оғлумға хотун елип
бәрмә, 38 бәлки җәзмән атамниң өйигә, өз туққанлиримниң қешиға берип, оғлумға хотун
елип бәргәйсән», — деди. 39 У вақитта мән ғоҗамға: «У қиз мән билән кәлгили унимисичу?»
— десәм, 40 у маңа җавап берип: «Тутқан йоллирим униңға очуқ болған Пәрвәрдигарим Өз
Пәриштисини сениң билән әвәтип, йолуңни оң қилиду. Бу тәриқидә сән мениң аилидики-
лирим арисидин, атамниң җәмәти ичидин оғлумға хотун елип берисән. 41 Шундақ қилип
аиләмдикиләрниң қешиға йетип барғиниңда, сән мән қилдурған қәсәмдин халас болисән;
улар саңа қизни бәрмисиму охшашла қәсәмдин халас болисән», — дегән еди.
42 Шуңа мән бүгүн бу қудуқниң қешиға келип: — Әй, ғоҗам Ибраһимниң Худаси болған
Пәрвәрдигар, әгәр сән бу сәпиримни оң қилсаң: — 43 мана мән су қудуғиниң йенида туру-
ватимән; вә шундақ болсунки, су тартқили кәлгән қизға: «Комзикиңдин маңа бир отлам су
бәргән болсаң», десәм, 44 у маңа: «Сән ичкин, төгилириңгиму су тартип берәй», дәп җавап
бәрсә, ундақта бу қиз дәл Пәрвәрдигар Өзи ғоҗамниң оғли үчүн бекиткән қиз болсун, дәп
дуа қилған едим. 45 Көңлүмдә техи сөзүм түгимәйла, мана, Ривкаһ комзәкни мүрисидә көти-
рип чиқип, қудуқниң бойиға чүшүп су тартти; мән униңға: — Илтипат қилип, маңа су ички-
ли қойсаң, девидим, 46 у дәрһал комзикини мүрисидин чүширип: «Ичкәйла, төгилириниму
суғирип қояй», деди. Шуниң билән мән ичтим; у төгилиримниму суғирип қойди. 47 Андин
мән униңдин: — Кимниң қизи болисән, дәп сорисам, у җавап берип: — Мән Наһорниң Мил-
каһдин туғулған оғли Бетуәлниң қизи болимән, — деди. Шу чағда мән униң бурниға һалқа,
қоллириға биләйүзүкләрни селип қойдум; 48 андин еңишип Пәрвәрдигарға сәҗдә қилдим;
ғоҗамниң қериндишиниң қизини униң оғли үчүн елип кетишкә мениң йолумни оң қилғи-
ни үчүн, ғоҗамниң Худаси болған Пәрвәрдигарға һәмдусана ейттим. 49 Әнди силәр ғоҗамға
ихлас қилип шапаәт көрситәйли десәңлар, буни маңа дәңлар. Әгәр халимисаңлар, униму
маңа ейтиңлар, мән оң тәрәпкә яки сол тәрәпкә баримән, — деди.
50 Әнди Лабан билән Бетуәл җавап берип: — Бу иш Пәрвәрдигардин болғач, силигә йә ун-
дақ йә бундақ дейәлмәймиз. 51 Мана, Ривкаһ алдилирида туриду; уни елип кәткәйла. У
Пәрвәрдигарниң дегинидәк өз ғоҗилириниң оғлиға хотун болсун, — деди.
52 Ибраһимниң хизмәткари уларниң сөзлирини аңлап, йәргә еңишип, Пәрвәрди-

---

24:32 **«Лабан төгиләрдин жүкни чүширип»** — ибраний тилида «у төгиләрдин жүкни чүширип».
24:49 **«Әгәр халимисаңлар, униму маңа ейтиңлар, мән оң тәрәпкә яки сол тәрәпкә баримән»** — рошәнки, хизмәткар ишниң қандақ болушидин қәтъийнәзәр, Ибраһимниң аилисидикиләрниң қешиға йетип барғинида, улар қизни бәрмисиму охшашла қәсәмдин халас болидиғанлиғи ениқ турсиму, у қизни издәштин янмайтти.
24:50 **«силигә йә ундақ йә бундақ дейәлмәймиз»** — Ибраний тилида: «силигә йә яман йә яхши дейәлмәймиз».

гарға сәждә қилди.[53] Андин, хизмәткар күмүч буюмларни, алтун буюмларни вә кий-
им-кечәкләрни чиқирип, буларни Ривкаһқа бәрди; у йәнә қизниң акиси вә анисиғиму
қимматлик һәдийәләрни сунди.
[54] Андин у вә һәмраһлири билән биллә йәп-ичип, шу йәрдә қонуп қалди. Әтиси сәһәрдә
қопуп, у уларға: мени ғожамниң қешиға йолға селип қоюңлар, девиди,[55] Қизниң акиси
билән аниси униңға: — Қиз бир қанчә күн яки он күн йенимизда турсун; андин бар-
сун, — деди.
[56] Амма у уларға: — Пәрвәрдигар мениң сәпиримни оң қилған екән, мени тосмаңлар;
ғожамниң қешиға беришим үчүн мени йолға селип қоюңлар, — деди.
[57] Улар униңға: — Қизни чақирип, униң ағзидин аңлап бақайли, дәп[58] Ривкаһни чақи-
рип униңдин: — Бу адәм билән барамсән? дәп соривиди, у: — Барай, дәп жавап бәрди.
[59] Шуниң билән улар сиңлиси Ривкаһни, униң баққан аниси, Ибраһимниң хизмәткари
вә адәмлири билән қошуп йолға селип қойди.[60] У вақитта улар Ривкаһқа бәхит тиләп:
— Әй сиңлимиз, миңлиған он миңлиған адәмләрниң аниси болғайсән!
Нәслиң дүшмәнлириниң дәрвазилириға егә болғай! — деди.
[61] Шуниң билән Ривкаһ билән униң дедәклири орнидин туруп, төгиләргә минип, у ки-
шигә әгишип маңди. Шундақ қилип хизмәткар Ривкаһни елип йолға чиқти.
[62] Исһақ Бәәр-лаһай-рой дегән жайдин байила қайтип кәлгән еди; чүнки у җәнуптики
Нәгәвдә туратти;[63] Исһақ кәчқурун истиқамәткә далаға чиққан еди; у бешини көтирип
қариса, мана төгиләр келивататти.[64-65] Ривкаһ бешини көтирип, Исһақни көрди; у дәрһал
төгидин чүшүп, хизмәткардин: — Сәһрада бизниң алдимизға чиқиватқан бу киши ким
болиду? — дәп сориди.
Хизмәткар: — Бу ғожамдур! деди. Ривкаһ дәрһал чүмбилини тартип йүзини йепивалди.
[66] Хизмәткар әнди қилған һәммә ишлирини Исһаққа ейтип бәрди.[67] Исһақ қизни аниси
Сараһниң чедириға башлап кирди; у Ривкаһни өз әмригә алди; у униң хотуни болди. У
уни яхши көрүп қалди; бу тәриқидә Исһақ анисиниң вапатидин кейин тәсәлли тапти.

Ибраһимниң башқа әвлатлири

1Тар. 1:28-42

25 [1] Ибраһим Кәтураһ исимлиқ йәнә бир аялни алған еди.[2] У Ибраһимға Зимран,
Йоқшан, Медан, Мидиян, Ишбак вә Шуаһни туғуп бәрди.[3] Йоқшандин Шеба
билән Дедан төрәлди; Деданниң әвлатлири ашурийлар, летушийлар вә леуммийлар
еди.[4] Мидиянниң оғуллири Әфаһ, Ефәр, Һанох, Абида вә Әлдааһ еди. Булар һәммиси
Кәтураһниң әвлатлири еди.
[5] Ибраһим барлиғини Исһаққа ативәткән еди;[6] Ибраһим техи һаят вақтида кичик хо-
тунлиридин болған оғуллириға һәдийәләрни берип, андин буларни оғли Исһақтин жи-
рақ турсун дәп, күн чиқиш тәрәпкә, шәрқий зиминға әвәтивәткән еди.

24:59 Яр. 35:8
24:62 Яр. 16:14; 25:11.
24:67 **«Исһақ анисиниң вапатидин кейин тәсәлли тапти»** — Сараһ бу иштин бурун вапат болған еди *(23-бапни көрүң)*.
25:2 1Тар. 1:32.
25:3 **«ашурийлар»** — мошу «ашурийлар» болса кейинки «Ашурлар» яки «асурийләр» әмәс. «Ашурлар» яки «асурийләр» болса шәмниң әвлатлиридин еди *(10:22ни көрүң)*.
25:5 Яр. 24:36.
25:6 **«кичик хотунлири»** — Һәҗәр вә Кәтураһлар еди. Ибраһимниң шундақ орунлаштуруши, шүбһисизки, кейинки вақитларда оғуллири арисида Худа вәдә қилған мирас *(Пәләстин зимини)* үстидә чиқиши мүмкин болған җедәлләрниң алдини елиш үчүн еди.

Ибраһимниң өлүми вә дәпнә қилиниши

[7-8] Ибраһимниң өмриниң күнлири бир йүз йәтмиш жил болди; у толиму қерип, күнли-
ри тошуп, нәпәстин тохтап вапат болди; у өз қовминиң қешиға берип қошулди.[9] Униң
оғуллири Исһақ вә Исмаил уни Мамрәниң удулиға җайлашқан, һиттий Зоһарниң оғли
Әфронниң етизлиғидики Макпелаһниң ғарида дәпнә қилди.[10] Бу етизлиқни Ибраһим
һиттийлардин сетивалған еди; мана бу йәрликкә Ибраһим дәпнә қилинди, аяли Сараһ-
му мошу йәргә дәпнә қилинған еди.
[11] Ибраһим вапат болғандин кейин шундақ болдики, Пәрвәрдигар униң оғли Исһақни
бәрикәтлиди. Исһақ Бәәр-Лаһай-Ройниң йенида туратти.

Исмаилниң әвлатлири

[12] Төвәндикиләр Сараһниң мисирлиқ дедиги һәҗәрдин туғулған, Ибраһимниң оғли
болған Исмаилниң әвлатлири: —
[13] Исмаилниң оғуллириниң, уларниң нәсәпнамилири вә қәбилилири бойичә исми
төвәндикичә: — Исмаилниң тунҗа оғли Небайот; андин Кедар, Адбәәл, Мибсам,[14] Миш-
ма, Думаһ, Масса,[15] Һадад билән Тема, Йәтур билән Нафиш вә Қәдәмаһ еди.[16] Булар бол-
са Исмаилниң оғуллири болуп, уларниң кәнт вә чедиргаһлири уларниң нами билән
аталған болуп, улар он икки қәбилигә әмир болған еди.
[17] Исмаилниң өмриниң жиллири бир йүз оттуз йәттә жил болди; у ахирқи нәпсини тар-
тип вапат болуп, өз қовминиң қешиға берип қошулди.
[18] *Униң әвлатлири* Һавилаһ районидин тартип шурғичә олтирақлашти (Шур болса Ми-
сирниң уттурисида болуп, Ашурға баридиған йолда еди). Исмаил өзиниң барлиқ қерин-
дашлириниң удулида олтирақлашти.

Әсав билән Яқупниң дунияға келиши

[19] Ибраһимниң оғли Исһақниң нәслиниң баяни мундақтур: — Ибраһимдин Исһақ төрәл-
ди.[20] Исһақ Падан-Арамда олтиришлиқ арамий Бетуәлниң қизи, арамий Лабанниң сиң-
лиси болған Ривкаһни хотунлуққа алғанда қириқ яшқа киргән еди.[21] Амма Ривкаһ болса
туғмас болғачқа, Исһақ хотуни үчүн Пәрвәрдигарға дуа-тилавәт қилди; Пәрвәрдигар
униң дуасини иҗабәт қилди; шуниң билән аяли Ривкаһ һамилдар болди.
[22] Амма униң қосиғидики икки бала бир-бири билән соқушқили турди. Шуниң билән
Ривкаһ: — Әгәр бундақлиғини билсәм, *һамилдар* болуп немә қилаттим? — дәп Пәрвәрди-
гардин сәвәвини сориғили барди.
[23] Пәрвәрдигар униңға: —
«Сениң қосиғиңда икки әл бардур,
Ичиңдин икки хәлиқ чиқип бир-биридин айрилиду,
Бир хәлиқ йәнә бир хәлиқтин ғалип келиду,

25:7-8 **«өз қовминиң қешиға берип қошулди»** — 15:15 вә изаһатини көрүң.
25:7-8 Яр. 15:15.
25:12 **«төвәндикиләр .... Исмаилниң әвлатлири»** — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң йәттинчи «толидот»и (*«тарихи»*), йәни «Исмаилниң толидоти» (*«Исмаилниң әвлатлириниң тарихи»*) (*25:12-18*) башлиниду.
25:13 1Тар. 1:29.
25:18 **«Исмаил өзиниң барлиқ қериндашлириниң удулида олтирақлашти»** — бу баян Исмаил тоғрисидики илгәрки бешарәт (*16:12*)ниң әмәлгә ашурулушини көрситиду; униңдин бәлким Исмаил вә әвлатлириниң өз қериндашлири болған йәһудийлар вә башқилар билән қаршилишишиниң башланғанлиғини пуратқан болуши мүмкин.
–Мошу айәттики «Ашур» Асурийә әмәс, бәлким Синай чөлидики бир районни көрситиши мүмкин.
25:19 **«Ибраһимниң оғли Исһақниң нәслиниң баяни мундақтур»** — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң сәккизинчи «толидот»и (*«тарихи», йәни «Исһақниң толидоти»*) (*«Исһақниң нәслиниң баяни»*) (*25:19-35:26*) башлиниду.
25:21 Рим. 9:10.

Чоңи кичигиниң хизмитини қилиду» — деди.

[24] Униң ай-күни тошқанда, мана униң қосиғида дәрвәқә бир жүп кош гезәк бар еди.
[25] Авал туғулғини қизғуч болуп, пүтүн бәдини жувидәк түклүк еди. Улар униң исмини
Әсав дәп қойди. [26] Андин иниси қоли билән Әсавниң тапинини тутқан һалда чиқти. Бу
сәвәптин униң исми Яқуп дәп қоюлди. Улар туғулғанда Исһақ атмиш яшта еди.

Әсавниң тунҗилиқ һоқуқи, йәни тунҗа оғуллуқ һоқуқни сетиветиши

[27] Балилар өсүп чоң болди; Әсав маһир овчи болуп, дала-җаңгалда жүридиған адәм бол-
ди. Яқуп болса дурус адәм болуп, чедирларда туратти. [28] Исһақ Әсавниң овлап кәлгән
гөшидин дайим йәп турғачқа, униңға амрақ еди. Лекин Ривкаһ Яқупқа амрақ еди.
[29] Бир күни Яқуп *почақ* шорписи қайнитиватқатти; Әсав даладин һерип-ечип қайтип кәл-
ди.[30] Әсав Яқупқа: — Мән һалимдин кәттим! Өтүнүп қалай, аву қизилдин бәрсәң! — Аву
қизил нәрсидин мени озуқландурсаңчу! Мән һалимдин кәттим, — деди (шу сәвәптин
униң ети «Едом» дәпму аталди).
[31] Яқуп униңға: — Ундақ болса, тунҗилиқ һоқуқуңни маңа сетип бәргин, — деди.
[32] Әсав: — Мән өләй дәватимән, бу тунҗилиқ һоқуқиниң маңа немә пайдиси? — деди.
[33] Яқуп: — Әмисә һазир маңа қәсәм қилғин, девиди, у униңға қәсәм қилип, тунҗилиқ
һоқуқини Яқупқа сетип бәрди.
[34] Шуниң билән Яқуп Әсавға нан билән қизил почақ шорписини бәрди. У йәп-ичип орни-
дин туруп кәтти. Шундақ қилип Әсав тунҗилиқ һоқуқиға шунчә етиварсиз қариған еди.

Исһақниң Гәрарда мусапир болуп туруши

26 [1] *Қанаан* зиминида Ибраһимниң вақтидики ачарчилиқтин башқа йәнә
бир қетимлиқ ачарчилиқ йүз бәрди. Шуниң билән Исһақ Гәрар шәһиригә,
Филистийләрниң падишаси Абимәләкниң қешиға барди. [2] Пәрвәрдигар униңға
көрүнүп мундақ деди: — Сән Мисирға чүшмәй, бәлки Мән саңа көрситип беридиған
жутта турғин. [3] Мошу зиминдин чиқмай мусапир болуп турғин; шуниң билән Мән
сән билән биллә болуп, саңа бәхит-бәрикәт ата қилимән; чүнки Мән сән вә нәслиңгә

25:23 2Сам. 8:14; Рим. 9:12.
25:24 **«Әсав»** — «түклүк».
25:25 **«Яқуп»** — мәнаси «тапанға есилғучи» яки көчмә мәнада «орун басар» яки «муһапизәтчи» дегәнлик еди. Кейин Әсав Яқупқа өч болуп қелип, униң исмини «орун егиливалғучи» дегән сәлбий мәнада ишлитиду *(27:36)*.
25:26 Һош. 12:4.
25:27 **«чүшәнмә»** — умумән ейтқанда, Тәвратта овчилиқ қилиш сәлбий қарилиду. «Чедирларда туратти» Яқупни һорун адәм дегәнлик әмәс, бәлки аилисидики ишлар, болупму чарвичилиқ билән шуғуллиниватқинини көрситиду. Яқупниң тәҗрибилик қойчи екәнлиги 29:7дин көрүниду.
–Бәзи тәрҗимиләрдә «Яқуп **җимғур** адәм» дейилгини билән ибраний тилидики бу сөз *(«там» яки «тамам»)* Тәвратта дайим «дурус», «камил» дегән мәнани билдүриду.
25:30 **«Едом»** — «қизил».
25:31 **«тунҗилиқ һоқуқи»** — *(яки «тунҗа оғуллуқ һоқуқ»)* — Бу һоқуқ төрт ишни өз ичигә алған болуши мумкин: —
–*(1)* пүткүл аилисидикиләр үчүн егидарчилиқ мәсъулийити;
–*(2)* башқа оғулларға қариғанда, атисидин мирасни бир һәссә көп елиш;
–*(3)* атисиниң бәхит-бәрикәт тиләш хәйрлиқ дуасидин алаһидә бәһриман болуш;
–*(4)* пүткүл аилисидикиләр үчүн каһинлиқ *(дуа қилиш)* вәзиписини өтәш.
–Биз «тунҗилиқ һоқуқи» тоғрисида «қошумчә сөз»имиздә йәнә тохтилимиз.
25:32 Йәш. 22:13; 1Кор. 15:32.
26:1 **«Абимәләк»** — шу вақитта Гәрар падишасиниң умумий унвани еди. Бу «Абимәләк» Ибраһимниң вақтидики «Абимәләк» *(20-бап)* әмәс.
26:2 **«Сән Мисирға чүшмәй»** — Гәрар шәһири Қанаан зимининиң ичидә болуп, Мисир зиминиға баридиған йол үстидә еди.

бу зиминларниң һәммисини берип, атаң Ибраһимға бәргән қәсимимни ада қилимән;
4 нәслиңни асмандики юлтузлардәк көпәйтимән вә нәслиңгә бу зиминларниң
һәммисини беримән; йәр йүзидики барлиқ әл-жутлар нәслиңниң *нами* билән өзлиригә
бәхит-бәрикәт тиләйду; 5 Чүнки Ибраһим Мениң авазимға қулақ селип, тапилиғиним,
әмирлирим, бәлгүлимилирим вә қанунлиримни бежа кәлтүрди, — деди.
6 Шуниң билән Исһақ Гәрарда туруп қалди. 7 Амма у йәрлик кишиләр униң аяли тоғри-
сида сориса у: — Бу мениң сиңлим болиду, — деди; чүнки Ривкаһ интайин чирайлиқ
болғачқа, Исһақ өз-өзигә: «Бу мениң аялим болиду», десәм, бу йәрлик адәмләр Ривкаһ-
ниң сәвәвидин мени өлтүрүветәрмекин, — дәп қорқти.
8 Лекин у шу йәрдә узақ вақит турғандин кейин шундақ болдики, Филистийләрниң па-
дишаси Абимәләк деризидин қаривиди, мана Исһақ вә аяли Ривкаһ бир-биригә әркили-
шип туратти. 9 Андин Абимәләк Исһақни чақирип: — Мана, у җәзмән сениң аялиң екән!
Сән немә дәп: «У мениң сиңлим», дедиң? — девиди, Исһақ униңға: — Чүнки мән әслидә
униң сәвәвидин бириси мени өлтүрүветәрмекин, дәп әнсиригән едим, — деди.
10 Абимәләк униңға: Бу бизгә немә қилғиниң? Тас қапту хәлиқ арисидин бирәрси аялиң
билән биргә болғили?! Ундақ болған болса сән бизни гунаға патқузған болаттиң! — деди.
11 Андин Абимәләк һәммә хәлиққә буйруп: — Кимки бу кишигә вә яки хотуниға қол тәк-
күзсә җәзмән өлтүрүлмәй қалмайду, — дәп ярлиқ чүшәрди.
12 Исһақ у зиминда терикчилик қилди: у шу жили йәрдин йүз һәссә һосул алди; Пәрвәр-
дигар уни бәрикәтлигән еди. 13 Бу киши баш көтирип, барғансери раваҗ тепип, толиму
катта кишиләрдин болуп қалди. 14 Униң қой-кала падилири вә өйидики қуллири интай-
ин көпәйди; Филистийләр униңға һәсәт қилғили турди.
15 Бу сәвәптин униң атиси Ибраһимниң күнлиридә атисиниң қуллири колиған қу-
дуқларниң һәммисини Филистийләр етип, топа билән тиндурувәтти.
16 Абимәләк Исһаққа: — Сән биздин зиядә күчийип кәттиң, әнди аримиздин чиқип кәт-
кин, — деди.
17 Исһақ у йәрдин кетип, Гәрар вадисиға чедир тикип, шу йәрдә туруп қалди. 18 Ибраһим
һаят вақтида *қуллири* бир мунчә қудуқларни қазған еди; бирақ Ибраһим өлгәндин кей-
ин, Филистийләр буларни топа билән тиндурувәткән еди. Исһақ бу қудуқларни қайти-
дин колитип, уларға атиси илгири қойған исимларни йәнә қойди. 19 Исһақниң қуллири
вадида қудуқ колаватқанда сулири урғуп чиқип ақидиған бир қудуқни тепивалди. 20 Ле-
кин Гәрардики падичилар Исһақниң падичилиридин уни талишип: — Бу су бизниңки-
дур, — деди. Улар Исһақ билән җедәлләшкәчкә, у бу қудуқни «Есәк» дәп атиди. 21 Улар
йәнә башқа бир қудуқни колиди, улар йәнә бу қудуқ тоғрисида җедәлләшти. Шуниң
билән Исһақ буниң исмини «Ситнаһ» дәп атиди.
22 Андин у у йәрдин кетип, башқа йәргә берип, шу йәрдиму йәнә бир қудуқ колиди; әнди
Гәрардикиләр бу қудуқни талашмиди. Бу сәвәптин у униң етини «Рәһобот» қоюп: «Әнди
Пәрвәрдигар биз үчүн җай бәргән екән, бу зиминда мевилик болимиз», — деди.
23 Андин у у йәрдин чиқип Бәәр-Шебаға барди. 24 Пәрвәрдигар шу кечиси униңға көрүнүп: —

26:3 Яр. 13:15; 15:18.
26:4 **«йәр йүзидики барлиқ әл-жутлар нәслиңниң нами билән өзлиригә бәхит-бәрикәт тиләйду»** — яки «йәр йүзидики барлиқ әл-жутлар нәслиңниң вастиси билән бәхит-бәрикәт тапиду».
26:4 Яр. 12:3; 18:18; 22:18.
26:8 **«Исһақ вә аяли Ривкаһ бир-биригә әркилишип туратти»** — яки «Исһақ аяли Ривкаһни силап туратти».
26:15 **«қудуқларниң һәммисини Филистийләр етип, топа билән тиндурувәтти»** — ачарчилиқ болған вақтида бундақ қилиш яман иш һесаплинатти һәм һамақәтлик болатти.
26:20 **«Есәк»** — «маҗира».
26:21 **«Ситнаһ»** — «қаршилиқ».
26:22 **«Рәһобот»** — «азатә йәр».

Мән болсам атаң Ибраһимниң Худасидурмән; қорқмиғин, чүнки Мән сән билән биллимән,
сени бәхит-бәрикәтләп, нәслиңни қулум Ибраһимниң сәвәвидин көпәйтимән, — деди.
25 У шу йәрдә бир қурбангаһ ясап, Пәрвәрдигарниң намиға нида қилип ибадәт қилди. У
шу йәрдә чедирини тикти, Исһақниң қуллири шу йәрдә бир қудуқ колиди.

Исһақниң Абимәләк билән падиша келишим түзүши

26 Әнди Абимәләк, ағиниси Аһуззат билән ләшкәр беши Фикол биргә Гәрардин чиқип,
униң қешиға барди. 27 Исһақ уларға: — Маңа өчмәнлик қилип, мени араңлардин қоғ-
ливәткәндин кейин, немә үчүн мениң қешимға кәлдиңлар? — деди.
28-29 Улар жававән: — Биз Пәрвәрдигарниң сән билән биллә болғинини рошән байқидуқ,
шуниң билән биз сениң тоғраңда: «Оттуримизда бир келишим болсун, йәни бизләр
билән сән бир-биримизгә қәсәм берип әһдә қилишайли» дедуқ; шу вәҗидин сән бизгә
һеч қандақ зиян-зәхмәт йәткүзмигәйсән; биз саңа һеч тәгмигинимиздәк, шундақла саңа
яхшилиқтин башқа һеч бир немә қилмиғинимиздәк (бәлки сени аман-есәнлик ичидә
йолуңға әвәткән едуқ) сәнму шундақ қилғайсән. Мана һазир сән Пәрвәрдигар тәрипи-
дин бәхит-бәрикәт көрүватисән! — дейишти.
30 Шуниң билән у уларға бир зияпәт қилип бәрди. Улар болса йәп-ичти. 31 Әтиси таң
сәһәрдә улар қопуп бир-биригә қәсәм қилишти; андин Исһақ уларни йолға селип қойди;
улар униң қешидин аман-есән кәтти.
32 У күни шундақ болдики, Исһақниң қуллири келип, униңға өзи колиған қудуқ тоғриси-
да хәвәр берип: «Биз су таптуқ!» деди. 33 У униң намини «Шибаһ» қойди. Бу сәвәптин бу
шәһәрниң исми бүгүнгичә «Бәәр-Шеба» дәп атилип кәлмәктә.

Әсавниң ят қәбилидин алған аяллири

34 Әсав қириқ яшқа киргәндә, Һиттийлардин болған Бәәриниң қизи Йәһудит билән
Һиттийлардин болған Елонниң қизи Басиматни хотунлуққа алди. 35 Амма булар Исһақ
билән Ривкаһниң көңлигә азап елип кәлди.

Яқупниң Исһақни алдиши

27 1 Исһақ қерип, көзлири торлишип, көзи ғува көридиған болуп қалғанда шундақ
болдики, у чоң оғли Әсавни чақирип униңға: — Оғлум! — деди.
У: — Мана мән! — дәп жавап бәрди.
2 У униңға: — Мана мән әнди қерип кәттим, қанчилик күн көридиғинимниму билмәй-
мән. 3 Шуңа сәндин өтүнимән, қураллириң, йәни садақ вә оқяйиңни елип җаңгалға
чиқип, мән үчүн бир ов овлап кәл; 4 мән яхши көридиған ләззәтлик тамақтин бирни
етип, маңа кәлтүргин. Мән уни йәп, өлүштин илгири көңлүмдин саңа бәхит-бәрикәт
тиләп дуа қилай, — деди.
5 Исһақ оғли Әсавға сөз қилғанда Ривкаһму аңлиди. Әсав ов овлап кәлгили җаңгалға
чиқип кәткәндә, 6-7 Ривкаһ оғли Яқупқа: — Мана мән атаңниң акаң Әсавға: «Сән ов овлап
келип, маңа ләззәтлик бир таамни әткин; мән уни йәп өлүп кетиштин бурун Пәрвәрдигар
алдида саңа бәхит-бәрикәт тиләп дуа қилай», — дәп ейтқинини аңлап қалдим. 8 Әнди, и
оғлум, сөзүмгә қулақ селип буйруғинимни қилғин. 9 Сән дәрһал падиға берип, өшкиләр-

---

26:28-29 **«әһдә қилишиш»** — «әһдә кесиш» дегән сөзләр билән ипадилиниду *(15:10ни көрүң)*.
26:33 **«Шебаһ» вә «Шеба»** — бу икки сөз «қәсәм» дегәнни билдүриду. «Бәәр-шеба» дегәнниң мәнаси «қәсәмниң қудуғи». Бу бәлким шу йәрдики иккинчи қудуқ болуши мүмкин; Ибраһим әслидә охшап кетидиған иш түпәйлидин шу йәргә охшаш исим қойған еди *(31:21ниму көрүң)*.
26:35 **Яр. 27:46.**

ниң ичидин есил икки оғлақни елип кәлгин; мән улардин атаң үчүн у яхши көридиған
ләззәтлик бир таам тәйяр қилай. 10 Сән уни атаңниң алдиға елип киргин. Шуниң билән у
йәп, өлүп кетиштин бурун саңа бәхит-бәрикәт тиләп дуа қилиду, — деди. 11 Лекин Яқуп
аниси Ривкаһға: — Мана акам Әсав болса түклүк киши, мән болсам түксиз силиқ тәнлик
адәммән. 12 Мабада атам мени силап қалса, ундақта мән униң нәзиридә уни мазақ қилғу-
чи адәм болуп қелип, бешимға бәрикәт әмәс, бәлки ләнәт тапармәнмекин, деди.
13 Аниси униңға: — Әй оғлум, саңа чүшидиған ләнәт маңа чүшсун; амма сән пәқәт сөзүмгә
қулақ селип, берип *оғлақларни* елип кәл, — деди.
14 У берип уларни елип келип, анисиға бәрди. Аниси униң атиси яхши көридиған ләз-
зәтлик бир таамни тәйяр қилди. 15 Андин Ривкаһ тунҗа оғли Әсавниң өйдә өз йенида
сақлақлиқ әң есил кейимлирини елип кичик оғли Яқупқа кийдүрүп, 16 оғлақларниң те-
рисини икки қоли билән бойниниң түксиз җайиға йөгәп, 17 андин өзи әткән ләззәтлик
таамлар билән нанларни оғли Яқупниң қолиға тутқузди. 18 Яқуп атисиниң қешиға ки-
рип: — Әй ата! — деди.
У: — Мана мән! Оғлум, сән ким болисән? — девиди, 19 Яқуп атисиға җавап берип: — Мән
чоң оғуллири Әсавмән, маңа ейтқанлиридәк қилдим; әнди орунлиридин туруп, ол-
тирип қилған овумниң гөшигә еғиз тегип, андин көңүллиридин маңа бәхит-бәрикәт
тиләп дуа қилғайла, — деди.
20 Исһақ оғлиға: — Әй оғлум, қандақму уни шунчә тез тепип кәлдиң? — девиди, у җавап
берип: — Чүнки Пәрвәрдигар Худалири уни дәл йолумға йолуқтурди, — деди.
21 Исһақ Яқупқа: — Әй оғлум, йеқинрақ кәл, сән раст оғлум Әсавму, әмәсму, силап бақай,
— деди.
22 Шуниң билән Яқуп атиси Исһақниң қешиға йеқин барди; у уни силап туруп: — Аваз
Яқупниң авази, лекин қол болса Әсавниң қолидур, — деди.
23 Униң қоллири болса акиси Әсавниң қоллиридәк түклүк болғини үчүн уни тоналмай,
униңға бәхит-бәрикәт тиләп дуа қилди. 24 Андин у йәнә: — Сән раст оғлум Әсавмусән? дәп
соривиди, у җавап берип: — Дәл мән, — деди.
25 Исһақ униңға: — Таамни елип кәлгин, мән оғлумниң ов гөшидин йәп, көңлүмдин саңа
бәхит-бәрикәт тиләп дуа қилай, — деди. *Яқуп* уни униң алдиға қойди; у йеди. У шарап
кәлтүрүвиди, униму ичти.
26 Андин атиси Исһақ униңға: — Әй оғлум, әнди йеқин келип мени сөйгин, — деди.
27 У униң қешиға берип уни сөйди. Атиси униң кийиминиң пуриғини пурап униңға бә-
хит-бәрикәт тиләп дуа қилип: —
«Мана, оғлумниң тенидики пурақ Пәрвәрдигар бәрикәтлигән көкләмзарниң хуш пу-
риғиға охшайдикән![30]
28 Худа саңа асманниң шәбнимини,
Йәрниң мунбәт күчини ата қилип,
Ашлиқ-түлүк билән шарапниму көп бәргәй.[31]
29 Хәлиқләр сениң қуллуғуңда болғай,
Әл-милләтләр алдиңда тизланғай;
Қериндашлириңға ғоҗа болғайсән;
Анаңниң оғуллири саңа тизланғай;
Саңа ләнәт қилғанлар ләнәткә қалғай;
Саңа бәхит тилигәнләр бәхит тапқай!» — деди.[32]

27:27 **«көкләмзарниң хуш пуриғи»** — демәк, даладики һәр хил гүл-гияниң вә от-чөпниң хуш пуриғи сиңдүрүлгән.
27:28 Ибр. 11:20.
27:29 Яр. 12:3.

Әсавниң Исһақтин дуа тәләп қилиши

[30] Шундақ болдики, Исһақ Яқупқа дуа қилип болуп, Яқуп атиси Исһақниң қешидин
чиқип болушиға, акиси Әсав овдин қайтип кәлди. [31] Уму ләззәтлик таамларни етип,
атисиниң қешиға елип кирип, атисиға: — Ата қопқайла, оғуллириниң ов гөшидин йәп,
көңүллиридин маңа бәхит-бәрикәт тиләп дуа қилғайла, — деди.
[32] Атиси Исһақ униңға: — Сән кимсән? — деди. У җавап берип: — Мән оғуллири, чоң оғул-
лири Әсавмән! — деди.
[33] Буни аңлап Исһақ алақзадиликкә чүшүп, пүтүн бәдини җалақлап титрәп: — Ундақта
баятин ов овлап елип кәлгини ким? Сән келиштин бурун униң һәммә нәрсисидин йәп,
униңға бәхит-бәрикәт тиләп дуа қилдим; вә бәрһәқ, у бәхит-бәрикәт көриду! — деди.
[34] Әсав атисиниң сөзлирини аңлапла интайин ечинарлиқ һалда үн селип аччиқ пәряд
көтирип атисиға: — Мениму, и ата, мениму бәхит-бәрикәтлигәйла! — деди.
[35] У җавап берип: — Сениң иниң һейлә билән кирип, саңа тегишлик бәхит-бәрикәтни
елип кетипту, деди.
[36] Әсав: — Раст униң ети Яқуп әмәсму?! Чүнки у икки қетим мени путлап, орнумни тар-
тивалди. Авал тунҗилиқ һоқуқумни тартивалди вә мана һазир у маңа тегидиған бә-
хит-бәрикәтни елип кәтти, — деди, Андин йәнә: — Мениң үчүн бирәр бәхит-бәрикәт
қалдурмидилиму? — деди.
[37] Исһақ Әсавға җавап берип: — Мана, мән уни үстүңгә ғоҗа қилдим; һәммә қериндашли-
рини униң қуллуғида болидиған қилдим; ашлиқ вә йеңи шарап билән уни қувәтлидим;
әй оғлум, әнди саңа йәнә немиму қилип берәләймән? — деди.
[38] Әсав атисиға йәнә: — Әй ата, силидә пәқәт шу бирла бәхит-бәрикәт бар едиму? Маңа, әй
ата, маңиму бәхит-бәрикәт тиләп дуа қилғайла! деди. Андин у үн селип жиғлап кәтти.
[39] Атиси Исһақ униңға җавап берип: —
«Мана, туралғу җайиң йәрниң мунбәт күчидин нери,
Егиз асманниң шәбнимидин жирақ болур;
[40] Сән қиличиңға тайинип җан бақисән,
Иниңниң хизмитидә болисән;
Лекин чегаридин чиқип кәзгиниңдә,
Сән бойнуңдин униң боюнтуруғини чиқирип сундурувәтисән» — деди.
[41] Шуңа Әсав атиси униңға тилигән бәхит-бәрикәт сәвәвидин Яқупқа өчмәнлик
сақлап жүрди. Әсав көңлидә: — Атамниң матәм күнлири йеқинлишип қалди; шу
чағда иним Яқупни өлтүрүветимән, дәп хиял қилди. [42] Лекин Ривкаһ чоң оғли Әсав-
ниң бу сөзлиридин хәвәр тапти. У кичик оғли Яқупни чақирип униңға: — Мана акаң
Әсав сени өлтүрүветимән дәп өз-өзидин тәсәлли тепиветипту; [43] әнди әй оғлум,
сөзүмгә қулақ селип, қопуп Һаранға, акам Лабанниң қешиға қечип кәткин; [44] акаңниң
қәһри янғичә, униң қешида бир нәччә вақит турғин. [45] Акаң аччиғидин йенип, сениң
униңға қилғиниңни унтуп кәткичә шу йәрдә туруп турғин; андин мән адәм әвәтип,
сени у йәрдин алдуруп келимән. Немә үчүн бир күндила һәр иккиңлардин мәһрум
болуп қалай? — деди.

27:34 Ибр. 12:17.
27:36 **«мени путлап, орнумни тартивалди»** — бу дегәнлик ибраний тилида бирла сөз билән ипадилиниду. Оқурмәнләрниң есидә барки, «Яқуп» дегәнниң бир мәнаси «орун егиливалғучи» *(25:26ни көрүң)*. Мошу йәрдә «путлиғучи» дегән йәнә бир мәнаси болуши мумкин.
27:36 Яр. 25:33.
27:38 Ибр. 12:17.

Яқупниң Лабанниң йениға сәпәр қилиши

46 Амма Ривкаһ Исһаққа: — Мән мошу Һиттий қизлар вәҗидин җенимдин җақ тойдум.
Әгәр Яқупму бу жуттики қизлардин, мошундақ Һиттий қизни хотунлуққа алса яшиғи-
нимниң маңа немә пайдиси? — деди.
28 1 Шуниң билән Исһақ Яқупни чақирип, униңға бәхит-бәрикәт тиләп, униңға
җекиләп: — Сән Қананийларниң қизлиридин хотун алма; 2 бәлки қопуп, Падан-
Арамға, анаңниң атиси Бетуәлниң өйигә берип, у йәрдин анаңниң акиси Лабанниң
қизлиридин хотун алғин. 3 һәммигә Қадир Тәңри сени бәхит-бәрикәтләп, көпәйтип,
сәндин көп хәлиқләрни чиқирип көпәйткәй, 4 Шундақла Ибраһимниң бәхит-
бәрикитини саңа вә сениң билән нәслиңгә бәргәй; шундақ қилип сән һазир Мусапир
болуп туруватқан йәрни, йәни әслидә Худа Ибраһимға бәргән зиминни егиләйсән!
— деди.
5 Шуниң билән Исһақ Яқупни йолға салди. У Падан-Арамға, арамий Бетуәлниң оғли,
Яқуп билән Әсавниң аниси Ривкаһниң акиси Лабанниң қешиға қарап маңди.

Әсавниң йәнә бир аял елиши

6-7 Әсав Исһақниң Яқупқа бәхит-бәрикәт тиләп, уни Падан-Арамға шу йәрдин хотун
елишқа әвәткәнлигини, шундақла униңға бәхит-бәрикәт тиләп, униңа җекиләп: Сән Қа-
нанийларниң қизлиридин хотун алмиғин, дегәнлирини уқуп, Яқупниңму өз ата-ани-
сиға итаәт қилип, Падан-Арамға кәткинини көргинидә, 8 Әсав: — қанаанйларниң қизли-
ри атам Исһақниң нәзиридә яман көрүнидикән, дәп билип йәтти. 9 У Исмаилниң қешиға
берип, һазирқи хотунлириниң үстигә Ибраһимниң оғли Исмаилниң қизи, Небайотниң
сиңлиси Маһалатни хотунлуққа алди.

Яқупниң Бәйт-Әлдә чүш көрүши

10 Яқуп болса Бәәр-Шебадин чиқип, Һаран тәрәпкә меңип, 11 бир йәргә йетип кәлгәндә,
күн олтирип кәткәчкә шу йәрдә қонмақчи болди. У шу йәрдики ташлардин бирини
елип, бешиға ястуқ қилип қоюп, ухлиғили ятти. 12 У бир чүш көрди: — Мана, учи асман-
ларға тақишидиған бир пәләмпәй йәрдә тикләклик туратти; Худаниң пәриштилири
униңда чиқип-чүшүп турушатти. 13 Мана, Пәрвәрдигар униң үстидә туратти. У: — «Мән
болсам атаң Ибраһимниң Худаси вә Исһақниң Худаси болған Пәрвәрдигардурмән; Мән
сән ятқан бу зиминни сениң билән нәслиңгә беримән. 14 Нәслиң болса йәрниң тописи-
дәк көп болуп, сән мәғрип билән мәшриққә, шимал билән җәнупқа йейилисән; сән вә
нәслиңниң вастиси билән йәр йүзидики барлиқ аилә-қәбилиләр бәхит-бәрикәт тапиду.
15 Мана, Мән сән билән биллидурмән, қәйәргә барсаң сени аман-есән сақлап, бу зиминға
сени қайтуруп келимән; чүнки саңа ейтқан сөзүмни ада қилмай туруп, сени ташлимай-
мән» — деди.
16 Андин Яқуп ойғинип: — Бәрһәқ, Пәрвәрдигар бу йәрдидур, лекин мән уни бил-
мәптимән, — деди. 17 У қорқуп кетип: Бу җай аламәт дәһшәтлик бир җай екән! Бу Худа-
ниң өйи билән асманниң дәрвазисидин башқа һеч җай әмәстур, — деди.

27:46 Яр. 26:35.
28:2 Һош. 12:13.
28:4 Яр. 12:7; 13:15; 15:18; 24:7; 26:3; Қан. 34:4; Рос. 7:5.
28:5 **«арамий»** — йәни «сурийәлик».
28:11 **«ташлардин бирини елип, бешиға ястуқ қилип қоюп,,...»** — яки «ташлардин бирини елип, униң бешиға қоюп...».
28:12 Юһ. 1:52.
28:13 Яр. 35:1, 3; 48:3; Қан. 12:20; 19:8.
28:14 Яр. 12:3; 18:18; 22:18; 26:4.

[18] Яқуп әтиси сәһәр қопуп, бешиниң астиға қойған ташни елип, *хатирә* түврүк сүпитидә
тикләп, үстигә зәйтун мейи қуюп қойди. [19] У җайниң исмини Бәйт-Әл дәп атиди; амма
илгири у җайниң ети Луз еди.
[20] Андин Яқуп қәсәм билән вәдә қилип: — Әгәр Худа мениң билән биллә болуп, бу сәпи-
римдә мени сақлап, йегили нан, кийгили кийим берип,[21] Мән атамниң өйигә аман-есән
йенип барсам, ундақта Пәрвәрдигар мениң Худайим болиду;[22] Шуниңдәк мән хатирә
түврүк сүпитидә тикләп қойған бу таш Худаниң өйи болиду; һәм шундақла сән маңа
беридиған барлиқ нәрсиләрниң ондин бир үлүшини саңа тәғдим қилмай қалмаймән,
— деди.

Яқупниң Лабанниң өйигә бериши

29 [1] Андин Яқуп сәпирини давамлаштуруп, мәшриқтики қовмларниң зиминиға йетип
кәлди.[2] У қаривиди, мана, яйлақта бир қудуқ туратти, униң йенида үч топ қой
падиси туратти; чүнки хәлиқ бу қудуқтин падиларни суғиратти. Қудуқниң ағзиға йоған
бир таш қоюқлуқ еди.[3] Қачаники падиларниң һәммиси у йәргә жиғилса, падичилар
бирликтә қудуқниң ағзидики ташни жумилитиветип, қойларни суғирип, андин ташни
йәнә қудуқниң ағзиға өз орниға қоюп қоятти.[4] Яқуп *падичилардин*: Әй бурадәрләр, силәр
қәйәрлик? — дәп сориди. Улар: — Биз Һаранлиқмиз, деди.
[5] У улардин: — Силәр Наһорниң оғли Лабанни тонумсиләр? — дәп сориди. Улар: — То-
нуймиз, деди.
[6] У улардин: — У саламәтму, дәп соривиди, улар җавап берип: — У саламәт туруватиду.
Мана әнә униң қизи Раһилә қойлири билән келиватиду, деди.
[7] У: — Мана, күн техи егиз турса, һазир техи малниң жиғилидиған вақти болмиди; не-
мишкә қойларни суғирип, андин йәнә берип отлатмайсиләр? — деди.
[8] Улар җавап берип: — Яқ, мундақ қилалмаймиз. Авал падиларниң һәммиси жиғилип,
падичилар ташни қудуқниң ағзидин жумилитивәткәндин кейин, андин қойларни суғи-
римиз, деди.
[9] У улар билән гәплишип турғинида, Раһилә атисиниң қойлири билән йетип кәлди; чүн-
ки у қой баққучи еди. [10] Шундақ болдики, Яқуп анисиниң акиси Лабанниң қизи Раһилә
билән анисиниң акиси Лабанниң қойлирини көргәндә, у қопуп берип, қудуқниң ағзи-
дин ташни жумилитиветип, анисиниң акиси Лабанниң қойлирини суғарди.[11-12] Андин
Яқуп Раһиләни сөйүп, жуқури аваз билән жиғлап ташлиди вә Раһиләгә: — Мән сениң
атаңниң туққини, Ривкаһниң оғли болимән, девиди, у жүгүрүп берип атисиға хәвәр
бәрди.
[13] Шундақ болдики, Лабан өз сиңлисиниң оғли Яқупниң хәвирини аңлиғанда, униң
алдиға жүгүрүп берип, уни қучақлап сөйүп, өйигә башлап кәлди. Андин Яқуп Лабанға
кәчүрмишлириниң һәммисини дәп бәрди.
[14] Лабан униңға: — Сән дәрвәқә мениң сүйәк билән гөшүмдурсән! — деди. Буниң билән у
униң қешида бир айчә туруп қалди.

28:18 **«Бәйт-Әл»** — «Худаниң өйи».
28:18 Яр. 31:13; 35:14.
29:8 **«падичилар»** — ибраний тилида «улар». Шу падичилар бир түркүм һоқуқлуқ падичилар болса керәк. Яки болмиса улар ейтқан ишлар шу йәрдә бир өрп-адәт болуп қалған болса керәк.
29:13 **«кәчүрмишлириниң һәммисини»** — ибраний тилида «бу ишларниң һәммисини». Демәк, тәрҗимимиздәк «йүз бәргән һәммә ишларни», яки у баятин Раһиләгә ейтқан ишларни *(туққанчилиқ мунасивәтлирини)* көрсәтсә керәк.

Яқупниң алдинип қелиши

15 Андин Лабан Яқупқа: — Сән мениң туққиним болғач, маңа бекарға хизмәт қиламсән?
Ейтқина, һәққиңгә немә алисән? — деди.
16 Лабанниң икки қизи бар еди; чоңиниң ети Леяһ, кичигиниң ети Раһилә еди. 17 Леяһ-
ниң көзлири йеқимлиқ еди; амма Раһиләниң болса тәқи-турқи келишкән, һөсни-җама-
ли чирайлиқ қиз еди. 18 Яқупниң көңли Раһиләгә чүшкән болуп Лабанға: — Мән сениң
кичик қизиң Раһилә үчүн саңа йәттә жил хизмәт қилай, деди.
19 Лабан җавап берип: — Уни башқа кишигә бәргинимдин саңа бәргиним яхши. Әнди ме-
ниңкидә турғин, деди.
20 Яқуп Раһиләни елиш үчүн йәттә жил хизмәт қилди. Амма у уни интайин яхши көр-
гәчкә, бу жиллар униңға пәқәт бир нәччә күндәкла билинди. 21 Вақит тошқанда Яқуп Ла-
банға: — Мана мениң күнлирим тошти. Әнди аялимни маңа бәргин, мән униң қешиға
кирәй, деди. 22 Лабан шу йәрдики һәммә кишиләрни жиғип, зияпәт қилип бәрди. 23 Лекин
шундақ болдики, кәч киргәндә, у чоң қизи Леяһни Яқупниң йениға елип кәлди; Яқуп
униң қешиға кирип биллә болди. 24 Лабан өз дедиги Зилпаһни қизи Леяһға дедәк қилип
бәрди.
25 Әтиси шундақ болдики, мана алдида Леяһ туратти! У Лабанға: — Бу зади маңа немә
қилғиниң? Әҗәба, мән Раһилә үчүн саңа хизмәт қилмидимму? Мени немишкә шундақ
алдидиң?! — деди.
26 Лабан: Бизниң жутимизда кичигини чоңидин илгири ятлиқ қилидиған рәсим-қаи-
дә йоқ. 27 Әнди сән чоңиниң йәттә күнлүк той мурасимини өткүзүп болғин; андин йәнә
иккинчисиниму саңа берәйли; у сениң маңа йәнә йәттә жил қилидиған хизмитиңниң
һәққи болиду, — деди.
28 Яқуп мақул болуп, Леяһниң йәттә күнлүк той мурасимини өткүзүп болғанда, Лабан
қизи Раһиләниму униңға хотунлуққа бәрди. 29 Лабан дедиги Билһаһни қизи Раһиләгә
дедәк қилип бәрди. 30 Бу тәриқидә Яқуп Раһиләниңму қешиға кирди; у Раһиләни Леяһ-
дин зиядә яхши көрди. Андин кейин у йәнә йәттә жил Лабанға хизмәт қилди.

Яқупниң пәрзәнтлири

31 Амма Пәрвәрдигар Леяһниң әтиварланмиғанлиғини көргәндә, униңға туғушни несип
қилди. Лекин Раһилә туғмас еди. 32 Леяһ һамилдар болуп бир оғул туғуп: — «Пәрвәрди-
гар харланғинимни көрди; әнди ерим мени яхши көриду» дәп униң исмини «Рубән»
қойди.
33 У йәнә һамилдар болуп, бир оғул туғуп: — «Пәрвәрдигар әтиварланмиғанлиғини
аңлап, буни һәм маңа бәрди» дәп, униң исмини Шимеон қойди.
34 У йәнә һамилдар болуп, бир оғул туғуп: — «Әнди бу қетим ерим маңа бағлиниду; чүн-
ки мән униңға үч оғул туғуп бәрдим» дәп униң исмини Лавий қойди.
35 У йәнә һамилдар болуп, бир оғул туғуп: — «Әнди бу қетим мән Пәрвәрдигарға һәмду-
сана оқуй!» дәп униң исмини Йәһуда қойди. Андин у туғуттин тохтап қалди.

29:17 **«Леяһниң көзлири йеқимлиқ»** — ибраний тилида «Леяһниң көзлири мулайим» *(яки «юмшақ»)*. Буниң башқа хил тәрҗимилири болса: *(1)* тиниқ; *(2)* аҗиз *(яхши көрмәйдиған)*; *(3)* нурсиз.
29:18 Һош. 12:13.
29:31 **«униңға туғушни несип қилди»** — ибраний тилида «у униң балиятқусини ачти».
29:32 **«Рубән»** — «қара, бир оғул бала!» дегән мәнада.
29:33 **«Шимеон»** — «аңлаш» яки «аңлиған» дегән мәнада.
29:34 **«Лавий»** — «бағланған» яки «уланған» дегән мәнада.
29:35 **«Йәһуда»** — «һәмд» яки «мәдһийә» дегән мәнада. Леяһниң сөзи интайин әһмийәтлик болуп, бу униң ихласмәнлиги вә етиқатини испатлайду. Йәһуда туғулғичә униң барлиқ арзу-тиләклири ери Яқупниң муһәббитигә еришиштин ибарәт еди. Лекин һазир еришмигән болсиму ағринмиди, бәлки Худаға мәдһийә оқуп,

30 [1] Амма Раһилә өзиниң Яқупқа бала туғуп берәлмигинини көргәндә, һәдисиға
һәсәт қилип Яқупқа: — Маңа бала бәргин; болмиса өлимән, — деди.
[2] Шуниң билән Яқупниң Раһиләгә ғәзиви келип: — Мән балиятқуниң мевисини сәндин
айиған Худаниң орнидиму?! — деди.
[3] — Мана, дедигим Билһаһ бу йәрдә туриду; сән униң қешиға киргин, у мениң қучиғимға
туғсун; мән у арқилиқ балилиқ болай, — деди Раһилә.
[4] Шуниң билән у дедиги Билһаһни униңға хотун қилип бәрди; Яқуп униң қешиға кир-
ди.[5] Билһаһ һамилдар болуп, Яқупқа бир оғул туғуп бәрди.
[6] Раһилә: — «Худа мән үчүн адаләт жүргүзүп пәрядимни аңлап, маңа бир оғул бәрди»,
дәп униң исмини Дан қойди.
[7] Раһиләниң дедиги Билһаһ йәнә һамилдар болуп, Яқупқа иккинчи оғлини туғуп бәр-
ди.[8] Раһилә: — «Мән һәдәм билән бәслишип қаттиқ тутушуп, йәңдим» дәп униң исмини
Нафтали қойди.
[9] Леяһ өзиниң туғуттин тохтап қалғанини көрүп, дедиги Зилпаһни Яқупқа хотун қилип
бәрди. [10] Леяһниң дедиги Зилпаһ Яқупқа бир оғул туғуп бәрди.[11] Леяһ: — «Немидегән
тәләйлик-һә!» дәп униң исмини Гад қойди.
[12] Леяһниң дедиги Зилпаһ Яқупқа иккинчи оғлини туғуп бәрди.[13] Леяһ: «Мән бәхитлик-
турмән! Чүнки хотун-қизлар мени бәхитлик дейишиду!» дәп униң исмини Ашир қойди.
[14] Буғдай ормиси күнлиридә Рубән чиқип етизлиққа барди вә етиздин бир қанчә муһәб-
бәтгүлини терип, буларни аниси Леяһниң қешиға әкәлди. Әнди Раһилә Леяһқа: —
Өтүнүп қалай, оғлуңниң муһәббәтгүлидин бир нәччини маңа бәргин! — деди.
[15] *Леяһ* униңға жававән: — Еримни тартивалғиниң йәтмәмду? Әнди оғлумниң муһәббәт-
гүлиниму тартивалмақчимусән? — деди. Раһилә жавап берип: — Ундақ болса у оғлуң-
ниң муһәббәтгүллири үчүн бүгүн кечә сән билән ятсун, — деди.
[16] Яқуп кәчқурун етиздин қайтип кәлгинидә, Леяһ униң алдиға чиқип: — Мениң қешимға
киришиң керәк; чүнки мән оғлумниң муһәббәтгүллири билән сени иҗаригә алдим, —
деди. Шундақ девиди, у бу кечә униң билән ятти.[17] Худа Леяһниң дуасини аңлиди; у һа-
милдар болуп, Яқупқа бәшинчи оғлини туғуп бәрди.[18] Шуниң билән Леяһ: «Дедигимни
еримгә бәргинимгә Худа әнди маңа «иҗарә һәққим»ни ата қилди» дәп униң исмини
Иссакар қойди.
[19] Леяһ йәнә һамилдар болуп, Яқупқа алтинчи оғлини туғуп бәрди.[20] Леяһ: — «Худа маңа
яхши тойлуқ ата қилди; әнди ерим мениң билән билләә туридиған болди; чүнки мән
униңға алтә оғул туғуп бәрдим» дәп униң исмини Зәбулун қойди.
[21] Шуниңдин кейин, у бир қиз туғуп, униң исмини Динаһ қойди.
[22] Амма Худа Раһиләни яд қилип, дуасини аңлап уни туғидиған қилди,[23] У һамилдар

униңдин тәсәлли алди.
30:3 **«у мениң қучиғимға туғсун»** — ибраний тилида «у мениң тизлирим үстигә туғсун» — демәк, дедәк туққан балилар Раһиләниң һесаплиниду. Ибраний тилида «мән у арқилиқ қурулимән» яки «униң вастиси билән мениң өйүм қурулиду».
30:6 **«Дан»** — «у һөкүм чиқарди» яки «у адиллиқ қилди!» дегән мәнада.
30:8 **«мән һәдәм билән бәслишип қаттиқ тутушуп, ...»** — ибраний тилида «Худаниң мәдити билән һәдәм билән челишип,...». **«Нафтали»** — «елишиш» яки «челишиш» дегән мәнада.
30:11 **«Гад»** — «тәләйлик» яки «оңушлуқ» дегән мәнада.
30:13 **«Ашир»** — «бәхитлик» дегән мәнада.
30:14 **«муһәббәтгүл»** — *(яки «мандрак»)* — бу өсүмлүк муһәббәтни қозғап, һамилдар болуш имканийитини ашуриду, дәп қарилатти.
30:18 **«Иссакар»** — «иҗарә» яки «инъам» дегән мәнада.
30:20 **«ерим мениң билән билләә туридиған болди»** — яки «ерим мени һөрмәтләйдиған болди». **«Зәбулун»** — «макан қилиш» яки «һөрмәтләш» дегән мәнада.
30:21 **«Динаһ»** — « *(адил)* һөкүм» дегән мәнада.
30:22 **«уни туғидиған қилди»** — ибраний тилида «балиятқусини ечивиди».

болуп, бир оғул туғди. У: — «Худа мени номустин халас қилди», деди.
24 У: — «Пәрвәрдигар маңа йәнә бир бала бәрсә» дәп, униң исмини Йүсүп қойди.

Яқупниң бейиши

25 Раһилә Йүсүпни туққандин кейин Яқуп Лабанға: — Мени өз жутумға, өз вәтинимгә
кәткили қойғин.26 Мениң саңа ишләп еришкән иш һәққим болған аяллирим билән ба-
лилиримни маңа бәргин; мән кетәй; чүнки мениң саңа ишлигән җапалиқ хизмитим
өзәңгә аян, — деди.
27 Лабан униңға җававән: Нәзириңдә илтипат тапқан болсам, өтүнүп қалай, *йенимдин кәтмә*.
Чүнки мән Пәрвәрдигарниң сениң сәвәвиңдин маңа бәрикәт бәргинини тонуп йәттим, де-
види, *Яқуп* йәнә: —28 Маңа алидиған һәққиңни тохтатқин; мән саңа шуни берәй, деди.
29 *Яқуп* униңға җавап берип: — Мән саңа қандақ хизмәт қилип кәлгиним, мениң қолумда
маллириңниң қандақ болғини өзәңгә аян.30 Чүнки мән кәлмәстә мелиң аз еди; әнди
наһайити зор бир топ болди. Мениң қедимим қәйәргә йәтсә, Пәрвәрдигар саңа бәрикәт
ата қилди. Әнди мән қачан өз аиләм үчүн егилик тикләймән? — деди.
31 Шуниң билән Лабан: — Мән саңа немә берәй, девиди, Яқуп: — Сән маңа һеч немә бәр-
мигин; пәқәт мениң шу ишимға қошулсаңла, мән йәнә падаңни беқип, улардин хәвәр
алимән.32 Мән бүгүн пүткүл падаңни арилап, ала-чипар қойларни, қара-қоңур пахлан-
ларни, шундақла өшкиләрниң ичидинму ала-чипарлирини айрип чиқимән. Булар ме-
ниң иш һәққим болсун. 33 Кейин, мениң һәққимни тәкшүрүп кәлгән вақтиңда, һәққаний
болғиним көз алдиңда испатлиниду; өшкиләр арисида ала-чипар болмиғанлириниң
һәммиси, пахланлар арисида қара-қоңур болмиғанлириниң һәммиси оғрилап келин-
гән һесаплансун, — деди.
34 у вақитта Лабан: — Мақул, дегиниңдәк болсун, — деди.
35 Шу күни *Лабан* тағил вә ала-чипар текиләрни, ала-чипар чиши өшкиләрни, шундақла
аз-паз ақ чикими болған барлиқ өшкиләрни, барлиқ қара-қоңур қозиларни айрип, өз
оғуллириниң қолиға тапшуруп,36 өзи билән Яқупниң оттурисида үч күнлүк арилиқни
қойди. Яқуп болса Лабанниң падилириниң қалғинини бақти.
37 Лекин Яқуп терәк, бадам вә чинар дәрәқлиридин юмран чивиқларни елип, қовзиқи-
ни йоллуқ қилип шилип, ақ сизиқларни чиқарди. 38-39 Андин мал күйлигән вақитлири-
да су ичкили кәлгәндә, у мошу шилған чивиқларни падилар су ичидиған йәрләрдики
улақларға малниң алдиға тикләп қоятти. Мал бу *тағил* чивиқларниң алдида җүпләшкән-
дин кейин улар тағил вә ала-чипар қозиларни туғди.
40 Андин Яқуп бу қозиларни Лабанниң падисидин айрип чиқарди; андин у Лабанниң па-
дисиниң йүзлирини тағил вә қоңур қойлириға каритип җүпләштүрди; шундақ қилип,
у өз мелини Лабанниң мелиға қошмай бөләк қоюп, өзи үчүн айрим бадиларни қилди.
41 Сағлам күчлүк мал җүпләшкинидә, Яқуп чивиқларни падиниң көз алдиға улақлар-
да қоятти; маллар шу чивиқларниң йенида җүплишәтти.42 Лекин җүплишиватқан мал

30:24 **«Йүсүп»** — «у йәнә бериду» яки «у қошуп бериду» дегән мәнада.
30:32 **«қара-қоңур пахланлар»** — Пәләстиндә қоңур яки қара рәңлик қойлар аз учрайду. **«өшкиләрниң ичидинму ала-чипарлири»** — Пәләстиндә өшкиләрниң көпинчиси пүтүнләй қара яки пүтүнләй қоңурдур. **«булар»** — яки «булардин туғулғанлар».
30:36 **«өзи»** — яки «улар». **«үч күнлүк арилиқни қойди»** — демәк, Лабан дәрһал падисидин Яқупниң һәққи болған мални, шундақла кәлгүсидә шундақ нәслини чиқиралайдиғанларни айрип, Яқуптин жирақ қилди.
30:40 **«Лабанниң падисиниң йүзлирини тағил вә қоңур қойлири»** — Лабан бундақ тағил вә қоңур қойларни аллиқачан айриған болсиму, бу сөзләргә қариғанда у йәнила бундақлардин бәзилирини Яқупқа тапшурған охшайду. Әгәр Лабанниң оғуллири падиларни беқиқа ишәшлик болмиса, Лабан шу «тағил вә қоңур қойлар»дин чоң қойларни Яқупқа қайтидин тапшуруши мумкин. Башқа бир имканийәт барки, Яқупниң бәзи тағил яки қоңур қозилири чоң болғанда у уларни Лабанниң ақ рәңлик қойлири арисиға қошқан.
–Яқупниң Лабан билән болған вақтидики тарих тоғрилиқ «қошумчә сөз»имизни көрүң.

ажиз болса, у чивиқларни қоймайтти. Бу тәриқидә ажизлири Лабанға, күчлүклири
Яқупқа тәвә болди.[43] Шундақ қилип, бу киши наһайити бай болуп, маллири, дедәклири,
қуллири, төгилири вә ешәклири хелә көп болди.

Яқупниң Лабанниң йенидин қечиши

31 [1] Амма Яқуп Лабанниң оғуллириниң: — Яқуп атимизниң пүтүн мал-мүлкини
елип кәтти; униң еришкән бу дөлити атимизниң тәәллуқатидин кәлгән, дегинини
аңлап қалди. [2] Яқуп Лабанниң чирайиға каривиди, мана, у өзигә бурунқидәк хуш пеил
болмиди.[3] Бу чағда, Пәрвәрдигар Яқупқа: — Сән ата-бовилириңниң зиминиға, өз уруқ-
туққанлириңниң қешиға қайтип кәткин. Мән сениң билән биллә болимән, — деди.
[4] Шуниң үчүн Яқуп адәм әвәтип, Раһилә вә Леяһни өз падиси турған көкләмгә чақирип
келип[5] уларға мундақ деди: — Мән атаңларниң чирайиға қарисам маңа бурунқидәк хуш
пеил болмиди; амма атамниң Худаси мән билән биллә болуп кәлди.[6] Күчүмниң йетишичә
атаңларға ишләп бәргиним силәргә аян;[7] һалбуки, атаңлар мени ахмақ қилип, һәққимни он
қетим өзгәртти; лекин Худа униң маңа зиян йәткүзүшигә йол қоймиди.[8] Әгәр у: «Ала-чи-
пар қозилар һәққиң болиду», десә, барлиқ падилар ала-чипар қозилиғили турди. У: «Тағил
қозилар һәққиң болсун», десә, барлиқ падилар тағил қозилиғили турди.[9] Бу тәриқидә Худа
атаңларниң маллирини тартивелип, маңа бәрди. [10] Падилар күйлигән вақитта мән бир қе-
тим чүшүмдә бешимни көтирип шуни көрдумки, мана, малларниң үстигә җүплишишкә
етилған қочқар-текиләрниң һәммиси тағил яки ала-чипар еди.[11] Андин Худаниң Пәришти-
си чүшүмдә маңа: «Әй Яқуп», девиди, мән җавап берип: «Мана мән», дедим.
[12] У маңа: — «Әнди бешиңни көтирип қариғин; мана малларниң үстигә җүплишишкә
етилған қочқар-текиләрниң һәммиси тағил вә ала-чипардур; чүнки Мән Лабанниң саңа
қилғининиң һәммисини көрдүм.[13] Мән Бәйт-Әлдә *саңа көрүнгән* Тәңридурмән. Сән шу
йәрдә түврүкни мәсиһләп, Маңа қәсәм ичтиң. Әнди сән орниңдин туруп, бу зиминдин
чиқип, уруқ-туққанлириңниң зиминиға янғин» деди.
[14] Раһилә вә Леяһ униңға җавап берип: — Атимизниң өйидә бизгә тегишлик несивә яки
мирас қалмиғанму?[15] Биз дәрвәқә униңға ят адәм һесаплинип қалғанму?! У бизни се-
тивәтти, тойлуғимизниму пүтүнләй йәп кәтти! [16] Шундақ болғандин кейин, Худа Ати-
миздин саңа елип бәргән барлиқ дөләт биз билән балилиримизниңкидур. Әнди Худа
саңа немә дегән болса, шуни қилғин, — деди.
[17-18] Шуниң билән Яқуп орнидин туруп, балилири вә аяллирини төгиләргә миндуруп,
еришкән барлиқ маллири вә барлиқ тәәллуқатини, йәни Падан-арамда тапқан тәәл-
луқатлирини елип, атиси Исһақниң йениға беришқа Қанаан зиминиға қарап йол алди.
[19] Лабан болса қойлирини қирқиғили кәткән еди; Раһилә өз атисиға тәвә «өй бутлири»-
ни оғрилап еливалди. [20] Яқуп арамий Лабанға өз қешидин оғриликчә қечип кетидиған-
лиғини уқтурмай уни алдап қойған еди. [21] У бар-йоқини елип қечип кәтти; у дәриядин
өтүп Гилеад теғи тәрәпкә қарап йол алди.

31:1 **«бу дөлити»** — ибраний тилида «бу шан-шәрәпни».
31:13 **«Мәсиһләш» вә «Мәсиһ»** — бу ишлар тоғрисида «Тәбирләр»ни көрүң. Бу йәрдә Муқәддәс Китапта «мәсиһләш» яки «мәсиһ қилиш» дегән пеилниң тунҗа қетим ишлитилишидур.
31:13 Яр. 28:13,14,15.
31:15 **«тойлуқлиримиз»** — мошу йәрдә Яқупниң Леяһ вә Раһиләни елиш үчүн ишлигининиң қиммитини көрсәтсә керәк.
31:19 **«өй бутлири»** — ибраний тилида «тәрафим». Бу бутлар қолда көтәргидәк кичик болуп, адәттә күмүчтин ясилатти. Қедимки вақитлардики бәзи бутпәрәс җәмийәтләрдә «тәрафим»ға егә болған адәм өйниң барлиқ тәәллуқатиниң егиси, ғоҗайини дәп һесаплинатти. Шуңа бу кичик «тәрафим» күмүч болғини үчүн әмәс, бәлки қануний әһмийити үчүн Лабанға интайин муһим еди.
31:20 **«уни алдап қойған еди»** — ибраний тилида «униң көңлини оғрилиди» билән ипадилиниду.
31:21 **«дәрия»** — мошу йәрдә «Әфрат дәрияси»ни көрситиду.

Лабанниң Яқупни қоғлиши

[22] Үчинчи күни, Лабанға Яқупниң қачқини тоғрисида хәвәр йәтти.[23] У өз туққанлирини елип, йәттә күнлүк йолғичә кәйнидин қоғлап берип, Гилеад теғида униңға йетишти.[24] Лекин кечиси Худа арамий Лабанниң чүшигә кирип униңға: «Сән һези бол, Яқупқа йә ақ йә көк демә!» деди.
[25] Лабан Яқупқа йетишип барғанда, Яқуп чедирини тағниң үстигә тикгән еди. Лабанму туққанлири билән Гилеад теғиниң үстидә чедир тикти.[26] Лабан Яқупқа: — Бу немә қилғиниң? Сән мени алдап, қизлиримни урушта алған олҗидәк елип кәттиң?[27] Немишкә йошурун қачисән, маңа хәвәр бәрмәй мәндин оғриликчә кәттиң? Маңа дегән болсаң мән хошал-хорамлиқ билән ғәзәл оқуп, дап вә чаң челип, сени узитип қоймамтим?[28] Шундақ қилип сән маңа өз оғуллирим вә қизлиримни сөйүп узитип қоюш пурситиниму бәрмидиң. Бу ишта ахмақлиқ қилдиң.[29] Силәргә зиян-зәхмәт йәткүзүш қолумдин келәтти; лекин түнүгүн кечә атаңниң Худаси маңа сөз қилип: «Һези бол, Яқупқа йә ақ йә көк демә» деди.[30] Хош, сән атаңниң өйини толиму сеғинғиниң үчүн кәтмәй қоймайсән; лекин немишкә йәнә мениң бутлиримни оғрилидиң? — деди.
[31] Яқуп Лабанға җавап берип: — Мән қорқуп қачтим; чүнки сени қизлирини мәндин мәҗбурий тартиваламдикин, дедим.[32] Әнди бутлириңға кәлсәк, улар кимдин чиқса шу тирик қалмайду! Қериндашлиримиз алдида мәндин қандақла немәңни тонувалсаң, уни елип кәт, — деди. Һалбуки, Яқупниң Раһиләниң бутларни оғрилап кәлгинидин хәвири йоқ еди.
[33] Лабан алди билән Яқупниң чедириға кирип, андин Леяһниң чедири һәм икки дедәкниң чедирлириға кирип ахтуруп һеч немә тапалмиди. Леяһниң чедиридин чиқип, Раһиләниң чедириға кирди.[34] Раһилә болса өй бутлирини елип, буларни төгиниң чоминиң ичигә тиқип қоюп, үстидә олтиривалған еди. Лабан пүткүл чедирини ахтуруп, һеч немә тапалмиди.
[35] Раһилә атисиға: — Әй ғоҗам, алдиңда туралмиғиним үчүн хапа болмиғин; чүнки мән һазир аялларниң адәт мәзгилидә туруватимән, — деди. Шундақ қилип, Лабан һәммә йәрни қоймай ахтурупму, өй бутлирини тапалмиди.
[36] Шуниң билән Яқуп аччиқлап Лабан билән җедәллишип кәтти. Яқуп Лабанға: — Сән мени кәйнимдин мунчә алдирап-тенәп қоғлап кәлгидәк мәндә немә сәһвәнлик, немә гуна бар?[37] Сән һәммә жүк-тақлиримни ахтуруп чиқтиң, өйүңниң нәрсилиридин бирәр немә тапалидиңму? Бир немә тапқан болсаң, мениң қериндашлирим билән сениң қериндашлириңниң алдида уни қойғин, улар биз иккимизниң арисида һөкүм қилсун.[38] Мән мошу жигирмә жил қешиңда турдум; һеч қачан сағлиғиң вә чиши өшкилириң бала ташливәтмиди; падилириңдин қочқарлириңни йегиним йоқ.[39] Боғуветилгәнлирини қешиңға елип кәлмәй, бу зиянни өзәм толдурдум; кечиси оғриланған яки күндүзи оғриланған болсун сән уни мәндин төлитип алдиң.[40] Мениң күнлирим шундақ өттики, күндүзи иссиқтин, кечиси соғтин қийнилип, уйқа көзүмдин қачатти.[41] Мениң күнлирим мошу жигирмә жилда өйүңдә туруп шундақ болди; он төрт жил икки қизиң үчүн

31:24 **«Яқупқа йә ақ йә көк демә!»** — ибраний тилида «Яқупқа йә яхши йә яман гәпни қилма!». Бу сөзләр бәлким: «униңға бәрикәт тилимә яки уни қарғима» дегәнлик болса керәк. Худа немишкә «Яқупқа яхши гәп қилма» дегән? Бизниңчә Худа Лабанниң алдамчи маһийитини убдан биләтти; у Яқупқа бәрикәт тилисә алдамчи нийити билән тиләйдиғинини биләтти. Униң «яман гәп қилиш»иға, йәни уни қарғашқа йол қоймайтти, әлвәттә. Шуңа «Яқупқа йә яхши йә яман гәпни қилма!» дегини бәлким «пәқәт һәқиқәттин сөзлә!» дегәнлик болуши мүмкин. Бирақ Лабанниң Яқуп билән болған сөһбитигә қарисақ у йәнила ялғанчилиқтин жирақ кәтмәйду!
31:28 **«өз оғуллирим»** — Лабанниң «оғуллирим» дегини униң һейлигәрлигини аян қилиду. Униң Яқуптин туғулған нәврә оғуллири бар еди, лекин у уларни «мениң оғуллирим» дәп һесаплайтти.
31:35 **«мән һазир аялларниң адәт мәзгилидә туруватимән»** — ибраний тилида: «аялларниң адити һазир маңа чүшти».

саңа хизмәт қилдим, алтә жил падаң үчүн хизмәт қилдим; униң үстигә сән иш һәққимни он қетим өзгәрттиң.[42] Әгәр атамниң Худаси, йәни Ибраһимниң Худаси, йәни Исһақниң Қорқунучиси Болғанниң Өзи мән билән биллә болмиса еди, сән жәзмән мени қуруқ қол қилип қайтуруветәттиң. Лекин Худа мениң тартқан жәбир-жапалиримни, қоллиримниң мушәққитини көрүп түнүгүн кечә саңа тәнбиһ бәрди, — деди.

Яқупниң Лабан билән келишим түзүши

[43] Лабан Яқупқа жавап берип: — Бу қизлар мениң қизлирим, бу оғуллар мениң оғуллирим, бу пада болса мениң падам болиду; шундақла көз алдиңдики һәммә нәрсә миниңкидур; амма мән бүгүн бу қизлиримни вә уларниң туққан оғуллирини немә қилай?
[44] Қени кәл, сән билән иккимиз бир әһдә түзүшәйли, бу мән билән сениң оттуримизда гува болсун, — деди.
[45] Шуниң билән Яқуп бир ташни елип өрә тикләп түврүк қилип қойди.[46] Андин Яқуп қериндашлириға: — Таш жиғиңлар, — девиди, ташларни елип келип догилиди, шу йәрдә таш догисиниң йенида ғизалиништи.[47] Лабан бу догини «Йәгар-Саһадута» дәп атиди, Яқуп униңға «Галеәд» дәп ат қойди. [48] Лабан: — Бу дога бүгүн сән билән мениң оттурамда гува болсун, — деди. Шуңа бу сәвәптин догиниң нами «Галеәд» аталди.[49] У жай йәнә «Мизпаһ», дәпму аталди; чүнки Лабан йәнә: — Иккимиз бир-биримиз билән көрүшмигән вақитларда, Пәрвәрдигар сән билән мениң оттурамда қаравул болуп күзитип турсун. [50] Әгәр сән қизлиримни бозәк қилсаң, яки қизлиримниң үстигә башқа хотунларни алсаң, башқа һеч киши қешимизда һазир болмиған тәғдирдиму, мана, Худа мән билән сениң араңда гувачидур!
[51] Лабан Яқупқа йәнә: — Мана, бу догиға қара, мән билән сән иккимизниң оттурисида мән тикләп қойған бу түврүккиму қара;[52] кәлгүсидә бу дога вә бу түврүкму мән яман нийәт билән бу догидин сениң тәрипиңгә өтмәслигим үчүн, сениңму нийитиңни яман қилип бу дога вә бу түврүктин өтүп мениң тәрипимгә кәлмәслигиң үчүн гувачи болсун.
[53] Ибраһимниң илаһи, Наһорниң илаһи вә бу иккисиниң атисиниң илаһлири аримизда һөкүм чиқарсун, — деди. Яқуп болса атиси Исһақниң Қорқунучиси Болғучи билән қәсәм қилди.
[54] Андин Яқуп тағ үстидә бир қурбанлиқ сунуп, қериндашлирини өзи билән тамақлинишқа тәклип қилди. Улар һәмдәстихан олтарди вә кечиси тағда қонди. [55] Әтиси таң сәһәрдә Лабан орнидин туруп, нәврилири билән қизлирини сөйүп, уларға бәхит-бәрикәт тиләп, өз өйигә раван болди.

31:43 **«мениң оғуллирим»** — 28-айәттики изаһатни көрүң. **«көз алдиңдики һәммә нәрсә миниңкидур»** — мошу сөзләз пүтүнләй хата, әлвәттә. Яқуп буларниң һәммисигә өз қолиниң әжри билән еришкән еди.
31:47 **«Йәгар-Саһадута»** — арамий тилида, «Галеәд» ибраний тилида «гувалиқ догиси» дегән мәнада.
31:49 **«Мизпаһ»** — «күзитиш мунари» дегән мәнада болуп, йәнә «у күзитип турсун» дегән сөзниң аһаңиға йеқин.
31:52 **«сениңму нийитиңни яман қилип бу дога вә бу түврүктин өтүп мениң тәрипимгә кәлмәслигиң үчүн гувачи болсун»** — әгәр жуқурида ейтқинимиздәк «өй бутлири»ға егә болуш «өйниң өзигә егә болғанлиқ» һесапланса, ундақта Лабанниң бу сөзлириниң мәхсити: — «Яқуп яки униң әвлатлири өй бутлиримни елип, мениң өй-тәәллуқатлиримни тартивелиш нийитидә мән тәрәпкә һәргиз кәлмисун» дегәнликтин ибарәт еди.
31:53 **«Ибраһимниң илаһи, Наһорниң илаһи вә бу иккисиниң атисиниң илаһлири»** — Лабан, Ибраһимниң атиси Тәраһ вә Наһорлар асасән бутпәрәсләр еди («Йәш.» 24:2ни көрүң)*.*
31:54 **«тамақлинишқа тәклип қилди»** — бу таам бәлким қурбанлиқниң гөши болуши мүмкин. Ундақта у «енақлиқ қурбанлиғи» сүпитидә сунулған болса керәк (*«Лав.» 3-бапни көрүң*).

Яқупниң Әсав билән көрүшүшкә тәйярлиниши

32 [1] Яқуп өз йолиға кетип баратти; йолда Худаниң пәриштилири униңға учриди.
[2] Яқуп уларни көрүп: — Бу жай Худаниң баргаһи екән! — дәп, бу жайниң намини
«Маһанаим» дәп қойди.
[3] Андин Яқуп Сеир зиминидики «Едом яйлиғи»ға, акиси Әсавниң қешиға алдин хәвәр-
чиләрни әвәтип,[4] уларға җекиләп: — Силәр ғожамға, йәни Әсавға: «Кәминилири Яқуп
мундақ деди: — Мән Лабанниң қешида мусапир болуп, та мошу вақитқичә турдум.[5] Әнди
мәндә кала, ешәк вә қойлар, қул-дедәкләрму бар; мән өзлириниң нәзиридә илтипат та-
пармәнмекин дәп ғожамға хәвәр йәткүзүшни лайиқ көрдүм», дәңлар, — деди.
[6] Хәвәрчиләр Яқупниң йениға йенип келип: — Биз акилири Әсавниң қешиға бардуқ; у
төрт йүз кишини елип, силиниң алдилириға келиватиду, — деди.
[7] Яқуп наһайити қорқуп, ғәм-ғуссигә чүшүп адәмлирини қой, кала вә төгилиригә қошуп,
икки топқа айриди.[8] У: — «Әгәр Әсав келип бир топимизға һуҗум қилса, йәнә бир топ
қечип қутулуп қалар» — дәп ойлиди.
[9] Андин Яқуп мундақ дуа қилди: — И атам Ибраһимниң Худаси вә атам Исһақниң Худа-
си! Маңа: «Өз зиминиң вә уруқ-туққанлириңниң қешиға йенип кәткин, саңа яхшилиқ
қилимән» дәп вәдә қилған Пәрвәрдигар! [10] — Мән Сениң Өз қулуңға көрсәткән өзгәрмәс
барлиқ меһриванлиғиң вә барлиқ вападарлиғиң алдида һеч нәмә әмәсмән; чүнки мән
бу Иордан дәриясидин өткинимдә ялғуз бир һасам бар еди. Әнди мән икки топ адәм
болуп қайтиватимән. [11] Өтүнүп қалай, мени акам Әсавниң қолидин қутқузғайсән; чүнки
у келип мән билән хотун-балилиримни өлтүрүветәмдикин, дәп қорқимән.[12] Сән: «Мән
җәзмән саңа зор яхшилиқ қилип, сениң нәслиңни деңиздики қумдәк һәдди-һесапсиз
көп қилимән», дегән едиң, — деди.
[13-15] У шу кечиси шу йәрдә қонуп қалди; андин у қол илигидики маллардин елип, аки-
си Әсавға икки йүз өчкә, жигирмә текә, икки йүз сағлиқ, жигирмә қочқар, оттуз чиши
төгини тайлақлири билән, қириқ инәк, он буқа, жигирмә мада ешәк, он һаңга ешәкни
соғат қилип тәйярлап, [16] Буларни айрим-айрим топ қилип хизмәткарлириниң қолиға
тапшуруп, уларға җекиләп: — Силәр мәндин бурун меңип, һәр топниң арисида арилиқ
қоюп һайдап меңиңлар, — деди.
[17] У әң алдидики топ билән маңған кишикә әмир қилип: — Акам Әсав саңа учриғанда,
әгәр у сәндин: «Кимниң адимисән? Кәйәргә барисән? Алдиңдики җаниварлар кимниң?»
— дәп сориса,[18] Ундақта сән җавап берип: «Булар кәминилири Яқупниң болуп, ғожам
Әсавға әвәткән соғаттур. Мана, у өзиму кәйнимиздин келиватиду» — дегин, деди.
[19-20] Шу тәриқидә у иккинчи, үчинчи вә улардин кейинки падиларни һайдап маңғучи
кишиләргиму охшаш әмир қилип: — Әсав сизләргә учриғанда, силәрму униңға шундақ
дәңлар, андин: — Мана, кәминилири Яқуп өзиму арқимиздин келиватиду, — дәңлар,
деди; чүнки у: — Мән алдимда барған соғат билән уни мени кәчүрүм қилдуруп, андин
йүзини көрсәм, мени қобул қилармекин, — дәп ойлиған еди.
[21] Шундақ қилип соғат алдин әвәтилди; у шу кечиси баргаһда қонуп қалди.

32:1 Яр. 48:16.
32:2 **«Маһанаим»** — буниң мәнаси «икки баргаһ». Бу «икки баргаһ» Яқупниң баргаһи вә Худаниң баргаһини көрситиду. Яқупниң «баргаһ» дегинидин қариғанда, шу җайда көргән пәриштиләр дәрвәқә интайин көп болса керәк.
32:9 Яр. 31:13.
32:10 **«һеч нәмә әмәсмән»** — ибраний тилида «интайин кичикмән».
32:12 Яр. 28:13.
32:13-15 **«һаңга ешәк»** — яки «тәхәй».
32:19-20 **«уни мени кәчүрүм қилдуруп, андин...»** — ибраний тилида «униң йүзи алдида кафарәт қилалаймән, андин...». «Кафарәт» дегән иш тоғрилиқ «Мис.» 29:33 вә изаһати, шундақла «Тәбирләр»ниму көрүң.

Яқупниң Худа билән челишиши

22 У шу кечидә қопуп, икки аяли вә икки дедиги вә он бир оғлини елип, Яббок кечиги-
дин өтүп кәтти. 23 У уларни еқиндин өткүзди, шундақла һәммә тәәллуғиниму у қарши
тәрәпкә өткүзди. 24 Яқуп болса бу қатта ялғуз қалди; бир зат келип шу йәрдә униң билән
таң атқичә челишти. 25 Лекин бу зат уни йеңәлмәйдиғанлиғини көрүп, униң янпишиниң
йириқиға қолини тәккүзүп қойди; шуниң билән улар челишиватқанда Яқупниң янпиши
қазандин чиқип кәтти.
26 У зат: — Мени қоюп бәргин, чүнки таң атай дәп қалди, деди.
— Сән мени бәрикәтлимигичә, сени қоюп бәрмәймән, деди Яқуп.
27 У униңдин: — Етиң немә? дәп сориди.
У: етим Яқуп, — деди.
28 У униңға: — Сениң етиң буниңдин кейин Яқуп болмай, бәлки Исраил болиду; чүнки
сән Худа биләнму, инсан биләнму елишип ғалип кәлдиң, — деди.
29 Андин Яқуп униңдин: — Намиңни маңа дәп бәргин, девиди, у: — Немишкә мениң на-
мимни сорайсән? — деди вә шу йәрдә униңға бәхит-бәрикәт ата қилди.
30 Шуниң билән Яқуп: — Худани йүзму-йүз көрүп, җеним қутулуп қалди, дәп у җайниң
намини «Пәниәл» дәп атиди.
31 У Пәниәлдин өтүп маңғанда, күн униң үстибешини йорутти; амма у янпиши түпәйли-
дин ақсап маңатти .
32 Бу сәвәптин Исраиллар бүгүнгичә йотиниң үгисидики пәйни йемәйду; чүнки шу Зат
Яқупниң янпишиниң йириқиға, йәни униң пейигә қолини тәккүзүп қойған еди.

Яқупниң Әсав билән учришиши

33 1 Яқуп бешини көтирип қаривиди, мана Әсав төрт йүз киши билән келивататти.
Шуниң билән у балилирини айрип, Леяһ, Раһилә вә икки дедәккә тапшурди; 2 у
икки дедәк вә уларниң балилирини һәмминиң алдида маңдурди, андин Леяһ
билән униң балилирини, әң ахирида Раһилә билән Йүсүпни маңдурди. 3 Өзи болса
уларниң алдиға өтүп маңди, у акисиниң алдиға йетип барғичә йәттә қетим йәргә
баш уруп тазим қилди. 4 Әсав униң алдиға жүгүрүп келип, уни қучағлап, бойниға
бешини қоюп, уни сөйди; һәр иккиси жиғлишип кәтти. 5 Андин Әсав бешини
көтирип қарап, аяллар вә балиларни көрүп: — Бу сән билән биллә кәлгәнләр
кимләр? — дәп сориди.
Яқуп: — Булар Худа шапаәт қилип кәминилиригә бәргән балилардур, — деди.
6 Андин икки дедәк вә уларниң балилири алдиға берип, униңға тазим қилди; 7 Андин Ле-
яһму униң балилири билән алдиға берип, тазим қилди, ахирида Йүсүп билән Раһилә
алдиға берип, тазим қилди.
8 Әсав: — Маңа йолда учриған әшу топлирида немә мәхситиң бар? — девиди, Яқуп җа-
вап берип: — Бу ғоҗамниң алдида илтипат тепишим үчүндур, деди.
9 Лекин Әсав: — Әй қериндишим, мәндә йетип ашқидәк бар. Сениң өз нәрсилириң өзәңгә
қалсун, деди.

32:25 **«янпишиниң йириқиға...»** — яки «янпишиниң үгисигә».
32:26 Һош. 12:4.
32:28 **«Исраил»** — мәнаси «Худа билән биллә болған әмир» вә униң билән тәң «Худа билән елишқучи».
32:28 Яр. 35:10.
32:29 **«Пәниәл»** — *(яки «Пәнуәл»)* — мәнаси «Худаниң җамали».
32:30 **«Худани йүзму-йүз көрүп, җеним қутулуп қалди»** — бу интайин сирлиқ вақиә үстидә «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.

[10] Амма Яқуп: — Ундақ қилмиғин; әгәр мән нәзәрлиридә илтипат тапқан болсам, соғитимни қолумдин қобул қилғайла; чүнки силиниң мени хошаллиқ билән қобул қилғанлирини көрүп, дидарлирини көргинимдә Худаниң дидарини көргәндәк болдум![11] Әнди саңа кәлтүрүлгән, *Худадин көргән* бу бәрикәтлиримни қобул қилғайла; чүнки Худа маңа шапаәт көрсәтти, һәммә нәрсилирим бар болди, — дәп униңдин қайта-қайта өтүнүвиди, у қобул қилди.
[12] Андин Әсав: — Әнди биз қозғилип сәпиримизни давамлаштурайли, мән сениң алдиңда маңай, деди.
[13] У униңға жававән: — Ғожам көрдилә, балилар кичик, кешимда емидиған қоза вә мозайлар бар; әгәр мән буларни бир күнла алдиртип қоғлап мандурсам, пүткүл пада өлүп
кетиду.[14] Шуңа өтүниманки, ғожам каминилиридин алдида маңғач турсун; мән алдимдики мал-чарвиларниң меңишиға, шундақла балиларниң меңишиға қарап аста меңип, ғожамниң кешиға Сеирға удул барай, деди.
[15] У вақитта Әсав: — Ундақ болса, мән өзәм билән кәлгән кишиләрдин бир нәччини кешиңда қоюп кетәй, деди. Лекин у жавап берип: — Буниң немә һажити? Пәқәт ғожамниң нәзиридә илтипат тапсамла шу купайә, деди.
[16] Әсав у күни йолға чиқип Сеирға йенип кәтти.[17] Яқуп сәпәр қилип, Суккот дегән жайға
кәлгәндә, у йәргә бир өй селип, маллириға лапасларни ясиди. Шуңа бу йәр «Суккот» дәп аталди.
[18] Шу тәриқидә Яқуп Падан-арамдин қайтип, Қанаан зиминидики Шәкәм шәһиригә аманесән кәлди. У шәһәрниң алдида чедир тикти.
[19] Андин у чедир тиккән йәрниң бир қисимини Шәкәмниң атиси болған Һаморниң оғуллиридин бир йүз қәситигә сетивелип,
[20] Шу йәрдә бир қурбангаһ селип, намини «Әл-Әлоһә-Исраил» дәп атиди.

Шәкәмниң Динаһниң номусиға тегиши

34 [1] Бир күни, Леяһниң Яқупқа туғуп бәргән қизи Динаһ жутниң қизлири билән көрүшкили чиқти.
[2] Шу жутниң әмри һивий Һаморниң оғли Шәкәм уни көрүп
келип, уни тутувелип, зорлап номусиға тәгди.[3] Амма униң көңли Яқупниң қизи Динаһқа
чүшүп, уни яхши көрүп қалди вә униңға муһәббити билән көңүл сориди.[4] Шуниң билән
Шәкәм атиси Һамордин: — Бу қизни маңа хотунлуққа елип бәргин, дәп тәләп қилди.
[5] Яқуп *Шәкәмниң* қизи Динаһниң иппитигә тәккәнлигини аңлап қалди. Униң оғуллири маллири билән далаларда еди; шуңа Яқуп улар кәлгичә жим туруп турди.[6] Шәкәмниң
атиси Һамор Яқупниң алдиға униң билән сөзләшкили чиқти;[7] Яқупниң оғуллири хәвәрни аңлапла далалардин қайтип кәлгән еди. Булар *Шәкәмниң* қилмайдиған ишни қилип, Яқупниң қизиниң номусиға тегип Исраил қәбилисидә шәрмәндилик қилғини үчүн азаплинип, интайин қаттиқ ғәзәпләнди.[8] Һамор уларға сөз қилип: — Оғлум Шәкәмниң көңли қизиңларға чүшүп қапту. Илтипат қилип уни оғлумға хотунлуққа бәрсәңлар![9] Биз
билән қуда-бажа болуп, қизлириңларни бизгә бериңлар, бизниң қизлиримизниму силәр елиңлар;
[10] Биз билән биллә туруңлар. Мана, йәр алдиңларда турупту; бу йәрни макан қилип, сода қилип, өзәңлар үчүн өй-мүлүк елиңлар, — деди.
[11] Шәкәм қизниң атиси билән ака-укилириға: — Нәзириңларда илтипат тапсам дәймән;

33:17 **«Суккот»** — мәнаси «кәпиләр» яки «лапаслар».
33:18 **Йә. 24:32; Рос. 7:16.**
33:19 **«қәситә»** — пул бирлиги болуп, қиммити бизгә намәлум.
33:20 **«Әл-Әлоһә-Исраил»** — мәнаси ««Әл» Исраилниң Тәңрисидур» *(ибраний тилида «Әл» болса «илаһ», «Худа» дегәнни билдүриду).*
34:1 **Яр. 30:21.**
34:7 **«Исраил қәбилисидә»** — ибраний тилида «Исраилда». «Исраил» дегән бу сөз мошу йәрдә «Исраил қәбилиси» яки «Исраил хәлқи»ни көрсәткән. Буниң Муқәддәс Китапта биринчи қетим шу мәнада ишлитилиши болиду.

силәр немә десәңлар, шуни берәй.[12] Мәндин қанчилик тойлуқ яки соғат тәләп қилсаңлар,
маңа ейтқиниңларчә берәй; пәқәт бу қизни маңа хотунлуққа бәрсәңларла болиду, деди.
[13] Яқупниң оғуллири болса Шәкәм вә атиси Һаморға һейлә-микир билән жавап бәрди,
чүнки у сиңлиси Динаһниң иппитигә тәккән еди;[14] уларға: — Биз бундақ қилалмаймиз,
сиңлимизни хәтнисиз бирисигә беришкә мақул дейәлмәймиз; чүнки бу бизгә номус бо-
лиду. [15] Пәқәт бир шәртимизгә көнсәңларла силәргә мақул болимиз; силәрниң барлиқ
әркәклириңлар хәтнә қилинип биздәк болса,[16] Қизлиримизни силәргә берип, силәрниң
қизлириңларни биз елип араңларда олтирип, бир қовм болуп қалимиз.[17] Амма бизгә
қулақ салмай хәтнә қилинишқа унимисаңлар, ундақта биз қизимизни елип кетимиз,
— деди.
[18] Уларниң сөзлири Һамор вә оғли Шәкәмниң нәзиригә яқти.[19] Жигит бу ишни кәйнигә
созмиди, чүнки у Яқупниң қизиға ежил болуп қалған еди; у атисиниң өйидә һәммидин
әтиварлиқ еди.[20] Шуниң билән Һамор оғли Шәкәм билән шәһәрниң дәрвазисиға берип,
шәһәрниң адәмлиригә сөз қилип: —[21] Бу адәмләрниң биз билән енақ өткүси бар. Шуңа
улар мошу жутта туруп сода-сетиқ қилсун; мана, бу жайниңИкки тәрипи уларға йәтки-
дәк кәңридур. Биз уларниң қизлирини хотунлуққа елип, өз қизлиримизни уларға бе-
римиз.[22] Лекин пәқәт аримиздики һәммә әркәк улар хәтнә қилинғандәк хәтнә қилинса,
у адәмләр аримизда туруп биз билән бир хәлиқ болушқа мақул дәйду.[23] Шу тәриқидә
уларниң мал-тәәллуқати, һәммә чарпайлири бизниңки болмамду? Биз пәқәт уларға
мақул десәкла, улар аримизда туриду, — деди.
[24] Шуниң билән шәһәрниң дәрвазисидин кирип-чиқидиғанларниң һәммиси Һамор
билән оғли Шәкәмниң сөзигә қулақ салди. Шәһәрниң дәрвазисидин кирип-чиқадиған-
ларниң һәммиси хәтнә қилинди.[25] Амма үчинчи күни, улар техичә ағриқ ятқинида шун-
дақ болдики, Яқупниң икки оғли, йәни Динаһниң акилири Шимеон билән Лавий һәр
қайсиси өз қиличини елип, шәһәр хатирҗәмлик ичидә турғинида бесип кирип, һәм-
мә әркәкни өлтүрүвәтти; [26] Улар Һамор билән оғли Шәкәмниму қиличлап, Динаһни
Шәкәмниң өйидин елип кәтти.[27] Андин Яқупниң *барлиқ* оғуллири: «Улар сиңлимизниң
номусиға тәгди» дәп, өлтүрүлгәнләрниң жайиға келип, шәһәрни булап-талаң қилди.
[28] Уларниң қой-кала, ешәклирини, шәһәрдики һәммини, етизлиқлардики һәммини
елип кәтти,[29] Шундақла уларниң барлиқ мал-мүлкини булап-талап, барлиқ хотун-бали-
ларни әсир қилип, өй ичидики барлиқ нәрсиләрниму қошуп елип кәтти.
[30] Яқуп Шимеон вә Лавийни әйипләп: — Силәр мени балаға тиқип, зиминдикиләр —
Қананийлар билән Пәриззийләрниң алдида сеситтиңлар. Бизниң адимимиз аз бир
хәлиқтурмиз; улар маңа қарши чиқип жиғилип һуҗум қилиду; шуниң билән мән вә
җәмәтим вәйран болимиз, — деди.
[31] Амма улар жавап берип: — Әҗәба, сиңлимизға бир паһишә аялға қилғандәк муамилә
қилса боламду? — деди.

34:14 Яр. 17:12,13,14.
34:25 **«Динаһниң акилири»** — оқурмәнләрниң есидә барки, Шимеон вә Лавий Динаһниң бир туққан (*Леяһдин туғулған*) иккинчи вә үчинчи акиси еди.
34:25 Яр. 49:6.
34:27 **«улар сиңлимизниң номусиға тәгди»** — бу толиму ашурувәткәнлик болиду. Чүнки пәқәт бирла адәм шундақ қилған еди.
34:30 **«бизниң адимимиз аз бир хәлиқтурмиз»** — ибраний тилида «мән саним аз адәммән».
34:31 **«Әҗәба, сиңлимизға бир паһишә аялға қилғандәк муамилә қилса боламду?»** — бу вақиә тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.

Худаниң Бәйт-Әлдә Яқупқа башпанаһ болуши

35 1 Андин Худа Яқупқа: — Сән һазир Бәйт-Әлгә чиқип, шу йәрни макан қил, өзәң акаң
Әсавдин қечип маңғиниңда саңа көрүнгән *Мән* Тәңригә бир қурбангаһ ясиғин, — деди.
2 Шуниң билән Яқуп өйидикиләр вә өзи билән биллә болғанларниң һәммисигә мун-
дақ деди: — Араңлардики ят илаһ бутлирини ташливетип, өзәңларни паклап егинли-
риңларни йәңгүшләңлар. 3 Андин қопуп Бәйт-Әлгә чиқимиз. Мән шу йәрдә қийинчи-
лиқта қалғанда дуайимни иҗабәт қилип, жүргән йолумда мениң билән биллә болуп
кәлгән Тәңригә қурбангаһ салай, — деди.
4 Шуниң билән өз қоллиридики һәммә ят илаһ бутлирини, шундақла қулақлири-
дики зириләрни чиқирип Яқупқа бәрди. Яқуп буларни Шәкәмдики дуб дәриғиниң
түвигә көмүп қойди. 5 Андин улар сәпәргә атланди; амма әтрапидики шәһәрләрни
Худадин болған бир вәһимә басқачқа, улар Яқупниң оғуллирини қоғлимиди. 6 Бу
тәриқидә Яқуп вә униң билән биллә болғанларниң һәммиси Қанаан зиминидики
Луз, йәни Бәйт-Әлгә йетип кәлди. 7 У шу йәрдә бир қурбангаһ ясиди; акисидин қе-
чип маңғинида шу йәрдә Худа униңға көрүнгини үчүн бу җайниң исмини «Әл-
Бәйт-Әл» дәп атиди.
8 Ривкаһниң баққан аниси Дәбораһ болса шу йәрдә аләмдин өтти. У Бәйт-Әлниң айиғи-
дики дуб дәриғиниң түвидә дәпнә қилинди. Бу сәвәптин шу дәрәқ «Жиға-Зарниң дуб
дәриғи» дәп аталди.

Худаниң Яқупқа йәнә бир қетим бәхит ата қилип, йеңи исмини тәкрарлиши

9 Яқуп *шу йол билән* Падан-Арамдин йенип кәлгәндин кейин, Худа униңға йәнә бир қе-
тим көрүнүп, униңға бәхит-бәрикәт ата қилди. 10 Андин Худа униңға: — Сениң исмиң
Яқуптур; амма мундин кейин сән Яқуп аталмай, бәлки намиң Исраил болиду, дәп
униң исмини Исраил қоюп қойди. 11 Андин Худа йәнә униңға: — Мән Өзәм һәммигә
Қадир Тәңридурмән; сән нәсиллинип, көпәйгин; бир әл, шундақла бир түркүм әлләр
сәндин пәйда болиду; падишаларму сениң пуштуңдин чиқиду. 12 Мән Ибраһим вә
Исһаққа бәргән зиминни саңа беримән, шундақла сәндин кейинки нәслиңгиму шу зи-
минни беримән, — деди.
13 Андин Худа униң билән сөзләшкән җайдин, униң йенидин жуқуриға көтирил-
ди. 14 Яқуп Худа өзи билән сөзләшкән җайда бир таш түврүкни тикләп, үстигә бир ша-
рап һәдийәсини төкти вә зәйтун мейи қуюп қойди. 15 Яқуп Худа өзи билән сөзләшкән
шу җайниң намини «Бәйт-Әл» дәп атиди.

Раһиләниң туғутта өлүп кетиши

16 Андин улар Бәйт-Әлдин меңип, Әфратқа азғина йол қалғанда, Раһиләни толғақ ту-
туп кетип, қаттиқ туғут азавида қалди. 17 Амма толғиғи қаттиқ еғирлашқанда, туғут
аниси униңға: — Қорқмиғин, бу қетим йәнә бир оғлуң болидиған болди — деди.

35:1 Яр. 27:43; 28:12,13.
35:7 **«Әл-Бәйт-Әл»** — мәнаси «Бәйт-Әлдики Худа».
35:7 Яр. 28:19.
35:8 **«Жиға-Зарниң дуб дәриғи»** — ибраний тилида «Аллон-бакут».
35:9 Һош. 12:5.
35:10 Яр. 32:27; 2Пад. 17:34.
35:11 **«бир әл, шундақла бир түркүм әлләр сәндин пәйда болиду; падишаларму сениң пуштуңдин чиқиду»** — бу бешарәт тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
35:11 Яр. 17:1, 6; 28:3; 48:3
35:14 Яр. 28:18.
35:15 **«Бәйт-Әл»** — «Худаниң өйи». Бу Яқупниң иккинчи қетим бу намни шу йәргә қоюши еди. Шүбһисизки, у бу намниң әһмийитини бир қәдәр толуқ чүшәнгини үчүн шундақ қилди.

18 Шундақ болдики, Раһилә жени чиқиш алдида, ахирқи нәпәси билән оғлиға «Бән-О-
ни» дәп исим қойди; амма униң атиси уни «Бән-Ямин» дәп атиди.
19 Раһилә вапат болди вә Бәйт-Ләһәм дәп атилидиған Әфратниң йолиниң бойиға дәпнә
қилинди. 20 Яқуп униң қәбириниң үстигә бир хатирә теши тикләп қойди. Бүгүнгә қәдәр
«Раһиләниң Қәбир Теши» шу йәрдә турмақта. 21 Андин Исраил сәпәрни давамлаштуруп
Мигдал-Едирниң у тәрипидә өз чедирини тикти.

Яқупниң оғуллири

22 Исраил у зиминда турған вақтида, Рубән берип өз атисиниң кенизиги Билһаһ билән
бир орунда ятти; Исраил буни аңлап қалди.
Яқупниң он икки оғли бар еди: —
23 Леяһдин туғулған оғуллири: — Яқупниң тунҗа оғли Рубән вә Шимеон, Лавий, Йәһуда,
Иссакар һәм Зәбулун еди.
24 Раһиләдин туғулған оғуллири: — Йүсүп вә Бинямин еди.
25 Раһиләниң дедиги Билһаһдин туғулған оғуллири: — Дан вә Нафтали еди.
26 Леяһниң дедиги Зилпаһдин туғулған оғуллири: — Гад билән Ашир еди. Булар болса
Яқупқа Падан-Арамда туғулған оғуллири еди.

Исһақниң аләмдин өтүши

27 Әнди Яқуп атиси Исһақниң қешиға, Ибраһим вә Исһақ Мусапир болуп турған Ки-
риат-арба, йәни Һебронниң йенидики Мамрәгә кәлди. 28 Исһақниң көргән күнлири
бир йүз сәксән жил болди. 29 Исһақ толиму қерип, күнлири тошуп, нәпәстин тох-
тап вапат болди вә өз қовминиң қешиға берип қошулди. Униң оғуллири Әсав билән
Яқуп уни дәпнә қилди.

Әсавниң әвлатлири

1Тар. 1:35-54

36 1 Төвәндикиләр Әсавниң әвлатлиридур (Әсав йәнә Едом дәпму атилиду): —
2 Әсав аяллирини Қананийларниң қизлиридин алди, йәни Һиттийлардин болған
Елонниң қизи Адаһ билән һивийлардин болған Зибеонниң нәвриси, Анаһниң қизи Оһо-
либамаһни алди; 3 униңдин башқа Исмаилниң қизи, Небайотниң сиңлиси Басиматниму
алған еди. 4 Адаһ Әсавға Елифазни туғуп бәрди; Басимат болса Реуәлни туғди. 5 Оһолибамаһ
Йәуш, Ялам вә Кораһни туғди; булар Қанаан зиминида Әсавға туғулған оғуллар еди.
6 Әсав аяллири, оғул-қизлири, өйидики һәммә кишилирини вә чарпайлирини, барлиқ
улақлирини, шундақла Қанаан зиминида тапқан барлиқ тәәллуқатлирини елип, иниси
Яқуптин айрилип, башқа бир жутқа көчүп кәтти. 7 Чүнки һәр иккисиниң тәәллуқатли-

---

35:18 **«Бән-Они»** — *(әрәбчә «Ибн-Аний»)* — мәнаси «қайғумниң оғли». «Бән-Ямин» *(Бинямин)* дегәнниң мәнаси «оң қолдики оғул» яки «амәтлик бала».
35:19 **Яр. 48:7.**
35:21 **«Исраил»** —Йәни Яқуп, әлвәттә. **«Мигдал-Едир»** — мәнаси «қой падиси мунари».
35:22 **Яр. 49:4.**
35:23 **Яр. 46:8; Мис. 1:2.**
35:29 **«күнлири тошуп,...»** — ибраний тилида «күнләр билән толған болуп, ...» дегән сөзләр билән ипадилиниду. **«өз қовминиң қешиға берип қошулди»** — «ибраний тилида «өз қовмлириға қошулди» — 15:15 вә изаһатини көрүң.
35:29 **Яр. 25:8.**
36:1 **«Төвәндикиләр Әсавниң әвлатлиридур»** — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң тоққузинчи «толидот»и *(«тарихи»)*, йәни «Әсав *(Едом)*ниң әвлатлириниң тарихи» *(«Әсавниң әвлатлириниң тарихи») (36:1-8)* башлиниду. **«Едом»** — буниң мәнаси «қизил» болуп, Сеир районидики тупрақниң рәңгини көрситиду. Әсав өзиму «қизил адәм» болуп, «қизил бир зимин»да олтирақлашқан.
36:1 **1Тар. 1:35.**

ри интайин көп болғачқа, бир йәрдә биллә туралмайтти; мусапир болуп турған зимин
уларниң мал-чарвилириниң көплүгидин уларни бақалмайтти.[8] Буниң билән Әсав (Әсав
Едом дәпму атилиду) Сеир теғиға берип, олтирақлишип қалди.
[9] Төвәндикиләр тағлиқ район Сеирдики Едомийларниң ата-бовиси Әсавниң әвлатлиридур: —
[10-13] Әсавниң оғуллири: — Әсавниң аяли адаһниң оғли Елифаз; Әсавниң аяли Басимат-
ниң оғли Реуәл. Елифазниң оғуллири: — Теман, Омар, Зәфо, Гатам вә Кәназ еди. Әсавниң
оғли Елифазниң кичик хотуни Тимна еди; у Елифазға Амаләкни туғуп бәрди. Жуқири-
лар болса Әсавниң аяли адаһниң әвлатлири еди. Реуәлниң оғуллири: — Наһат, Зәраһ,
Шаммаһ вә Миззаһ еди; булар Әсавниң аяли Басиматниң әвлатлири еди.
[14] Әсавниң аяли, йәни Зибеонниң чоң қизи, Анаһниң қизи болған Оһолибамаһниң оғул-
лири: у Әсавға Йәуш, Яалам вә Кораһни туғуп бәрди.
[15] Әсавниң әвлатлириниң ичидин төвәндики әмирләр чиққан: — Әсавниң тунҗа оғли
Елифазниң оғуллиридин: — әмир Теман, әмир Омар, әмир Зәфо, әмир Кеназ,[16] әмир Ко-
раһ, әмир Гатам вә әмир Амаләк чиққан. Булар Едом зиминида Елифазниң нәслидин
чиққан әмирләр болуп, Адаһниң әвлатлири еди.
[17] Әсавниң оғли Реуәлниң оғуллиридин әмир Наһат, әмир Зәраһ, әмир Шаммаһ вә әмир
Миззаһлар чиққан; булар Едом зиминида Реуәлниң нәслидин чиққан әмирләрдур; бу-
ларниң һәммиси Әсавниң аяли Басиматниң әвлатлири еди.
[18] Әсавниң аяли Оһолибамаһниң оғуллиридин әмир Йәуш, әмир Яалам вә әмир Ко-
раһлар чиққан. Булар Анаһниң қизи, Әсавниң аяли Оһолибамаһниң нәслидин чиққан
әмирләр еди.
[19] Булар Әсавниң, йәни Едомниң әвлатлири болуп, *Едомийларниң* әмирлири еди.

Сеирниң әвлатлири — Һорийлар

[20-21] Һорийлардин болған Сеирниң *Едом* зиминида олтарған әвлатлири: — Лотан, Шобал,
Зибеон, Анаһ, Дишон, Езәр вә Дишан еди. Булар Сеирниң әвлатлири болуп, Едом зими-
нида Һорийларниң әмирлири еди.
[22] Лотанниң оғуллири Һори билән Һемам еди; Лотанниң сиңлиси Тимна еди.[23] Шобал-
ниң оғуллири: Алван, Манаһат, Ебал, Шефо вә Онам еди.
[24] Зибеонниң оғуллири: — Аяһ вә Анаһ еди. Бу Анаһ чөлдә атиси Зибеонниң ешәклирини
беқиветип, аршаңларни тепивалған Анаһниң дәл өзи шу еди.
[25] Анаһниң пәрзәнтлири: оғли Дишон; Анаһниң қизи Оһолибамаһ еди.
[26] Дишонниң оғуллири: Һәмдан, Әшбан, Итран вә Керан еди.

[27] Езәрниң оғуллири: Билһан, Зааван вә Акан еди.

36:7 Яр. 13:6.
36:8 Йә. 24:4.
36:9 **«Төвәндикиләр ... Едомийларниң ата-бовиси Әсавниң әвлатлиридур: —»** — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң онинчи «толидот»и (*«тарихи»*), йәни «Әсавниң **Сеирда олтирақлашқан** әвлатлириниң толидоти» (*«Әсавниң* **Сеирда олтирақлашқан** *әвлатлириниң тарихи»*) (*36:9-37:1*) башлиниду. Әсав авал Қанаан зиминида туруп бир нәччә пәрсәнд көрди; булар 1-8-айәттә хатирилиниду. Андин у «Сеир тағлиқ райони»да туруп у йәрдә бир нәччә пәрсәндлик болған; бу йәрдә дейиливатқини шуларниң әвлатлирини көрситиду (*36:9-37:1*).
–Мәзкур тарих шу тағлиқ районлуқ «һорийлар»ниң тарихини өз ичигә алиду. Қариғанда, һорийлар авал Әсавларға бойсунуп, андин улар билән ассимилятсийилишип бир милләт, йәни «Едомлар» яки «Едомийлар» болуп қалған.
36:15 **«әмирләр»** — мошу йәрдә Әсавниң нәслидин чиққан қәбилиләрниң әмирлири (*қәбилә башлиқлири*)ни көрсәтсә керәк.
36:20-21 **«Һорийлардин болған Сеирниң Едом зиминида олтарған әвлатлир»** — һорийлар Әсавлар «Сеир зимини»ға кириштин илгирила шу йәрдә олтирақлашқанлар еди. Сеир уларниң әҗдади болуп, зимин униң исми билән аталған еди.
36:20-21 1Тар. 1:38.

[28] Дишанниң оғуллири: Уз вә Аран еди.
[29-30] Һорийларниң өзлириниң әмирлири: әмир Лотан, әмир Шобал, әмир Зибеон, әмир Анаһ, әмир Дишон, әмир Езәр вә әмир Дишан еди. Булар болса һорийларниң Сеир зиминида өз намлири бойичә аталған қәбилиләрниң әмирлири еди.

Едомдики падишалар

[31] Исраилларниң үстигә һеч падиша техи сәлтәнәт қилмаста Едом зиминида сәлтәнәт қилған падишалар төвәндикидәк: —
[32] Беорниң оғли Бела Едомда сәлтәнәт қилди; униң шәһириниң исми Динһабаһ еди.
[33] Бела өлгәндин кейин, бозраһлиқ Зәраһниң оғли Йобаб униң орнида сәлтәнәт қилди.
[34] Йобаб өлгәндин кейин, теманийларниң зиминидин кәлгән Һушам униң орнида сәлтәнәт қилди.
[35] Һушам өлгәндин кейин, Бедадниң оғли Һадад униң орнида сәлтәнәт қилди. У Моабниң яйлақлирида мидиянийларға һуҗум қилип йәңгән еди. Униң шәһириниң исми Авит еди.
[36] Һадад өлгәндин кейин, масрәкаһлиқ Самлаһ униң орнида сәлтәнәт қилди.
[37] Самлаһ өлгәндин кейин, «Дәрияниң бойидики Рәһобот»тин кәлгән Саул униң орнида сәлтәнәт қилди.
[38] Саул өлгәндин кейин, Акборниң оғли Баал-һанан униң орнида сәлтәнәт қилди.
[39] Акборниң оғли Баал-һанан өлгәндин кейин, Һадар униң орнида сәлтәнәт қилди. Униң шәһириниң исми Пау еди. Униң аялиниң исми Мәһетабәл болуп, у Мәй-Заһабниң қизи болған Матрәдниң қизи еди.
[40-43] Әсавниң нәслидин болған әмирләр уларниң ат-исимлири, җәмәтлири, нәсәпнамилири вә турған җайлири бойичә: әмир Тимна, әмир Алваһ, әмир Йәһәт, әмир Оһолибамаһ, әмир Елаһ, әмир Пинон, әмир Кеназ, әмир Теман вә әмир Мибзар, әмир Магдийәл вә әмир Ирамлар еди. Булар Едомийларниң әмирлири болуп, өзлири егиләп олтирақлашқан җайлар өз намлири билән аталған еди. Мана шу тәриқидә Әсав Едомийларниң ата-бовиси болди.

Йүсүп вә униң қериндашлири

37 [1] Яқуп болса атиси мусапир болуп турған йәрдә, йәни Қанаан зиминида олтирақлашти.
[2] Төвәндикиләр Яқуп әвлатлириниң иш-излиридур.
Йүсүп жигит болуп он йәттә яшқа киргән чағлирида, акилири билән биллә қойларни бақатти; у атисиниң кичик хотунлири Билһаһ вә Зилпаһниң оғуллири билән биллә ишләйтти. Йүсүп атисиға уларниң начар қилиқлирини ейтип қоятти. [3] Йүсүп Исра-

---

36:31 1Тар. 1:43.
36:37 **«Дәрия»** — мошу йәрдә «Әфрат дәрияси»ни көрситиду.
36:39 **«Акборниң оғли ... өлгәндин кейин, Һадар униң орнида сәлтәнәт қилди»** — қариғанда, һорийларниң падишалири сулалә түзүми бойичә әмәс, мәлум сайлам йоли билән таллинатти.
36:40-43 **«мана шу тәриқидә Әсав Едомийларниң ата-бовиси болди»** — яки «булар болса Едомдики өзлири егиләп олтирақлашқан җайлардики әмирләр еди». **«мана шу тәриқидә Әсав Едомийларниң ата-бовиси болди»** — қизиқ бир иш шуки, Исраиллар техи мусапир болуп жүрүватқанда, Әсавлар аллиқачан муқим зиминлиқ болуп, падишалиқ түзүми болған, шундақла хелә тәрәққий қилған болса керәк. Бирақ кейин Исраиллар улардин көп тәрәпләрдә ешип кәтти.
36:40-43 1Тар. 1:51.
37:1 Яр. 36:7; Ибр. 11:9.
37:2 **«Төвәндикиләр Яқуп әвлатлириниң иш-излириду»** — мошу җүмлә билән «Аләмниң Яритилиши»ниң он биринчи «толидот»и *(ахирқи «толидот» яки «тарих»)*, йәни «Яқупниң әвлатлириниң толидоти» *(«Яқупниң әвлатлириниң иш-излири») (37:2-50:26)* башлиниду. **«Йүсүп атисиға уларниң начар қилиқлирини ейтип қоятти»** —

илниң қериған вақтида тапқан балиси болғачқа, уни башқа оғуллиридин бәкрәк яхши
көрәтти. Шуңа у Йүсүпкә узун йәңлик тон тиктүрүп бәрди. [4] Амма акилири атисиниң
уни өзлиридин яхши көридиғинини көрүп, униңға өч болуп қалған еди вә униңға чи-
райлиқ гәп қилматти.
[5] Униң үстигә Йүсүп бир чүш көргән болуп, уни акилириға дәп беривиди, улар униңға
техиму өч болуп кәтти.[6] Йүсүп уларға мундақ деди: — Мениң көргән шу чүшүмни аңлап
бецыңлар.[7] Мана, биз һәммимиз етизларда ашлиқларни бағлаватқидәкмиз. Қарисам ме-
ниң өнчәм өрә туруптидәк; силәрниң өнчәңлар болса мениң өнчәмниң чөрисигә оли-
шип тазим қилип турғидәк! — деди.
[8] Акилири униңдин: — Әҗәба, сән бизгә падиша боламсән? Үстимизгә һөкүмранлиқ қи-
ламсән? — дәп сориди. Униң көргән чүшлири вә гепидин акилири уни техиму яман көрди.
[9] Кейин у йәнә бир чүш көрди вә чүшини акилириға дәп: — Мана, мән йәнә бир чүш
көрдүм. Қарисам, қуяш билән ай вә он бир юлтуз маңа тазим қилип турғидәк! — деди.
[10] У бу чүшни атиси вә акилириға дәп бәрди. Атиси униңға тәнбиһ берип: — Бу көргиниң
зади қандақ чүш? Әҗәба, мән, анаң вә ака-укилириң алдиңға берип, саңа йәргә баш уруп
тазим қилимизму? — деди.
[11] Шуниң билән акилири униңға һәсәт қилғили турди. Амма атиси шу гәпни көңлигә
пүкүп қойди.

Йүсүпниң Мисирға, қуллуққа сетилиши

[12] Әнди Йүсүпниң қериндашлири атисиниң қойлирини баққили Шәкәмгә кәткән
еди.[13] Исраил Йүсүпкә: — Акилириң Шәкәмдә пада бақиватидиғу? Кәл, мән сени улар-
ниң қешиға әвәтәй, девиди, Йүсүп: — Мана мән, деди.
[14] У униңға: — Әнди берип акилириң аман-есәнму-әмәсму, қойлар аман-есәнму-әмәсму,
маңа хәвирини елип кәлгин, дәп уни Һеброн җилғисидин йолға салди; у Шәкәмгә барди.
[15] Шу йәрдә бириси униң далада тенәп жүргинини көрүп униңдин: — Немә издәватисән,
дәп сориди.
[16] У: — Мән акилиримни издәватимән. Уларниң падилирини қәйәрдә бақиватқанлиғини
ейтип бәрсиңиз, деди.
[17] У адәм җавап берип: — Улар бу йәрдин кетип қалди, чүнки мән уларниң: «Жүрүңлар,
Дотанға барайли» дегинини аңлидим, деди.
Шуниң билән Йүсүп акилириниң арқисидин берип, уларни Дотандин тапти.
[18] Улар уни жирақтин көрүп, у техи уларниң қешиға кәлмәйла, уни өлтүрүветишни мәс-
лиһәтләшти.[19] Улар бир-биригә: — Мана һелиқи чүш көргүчи келиватиду.[20] Келиңлар,
уни өлтүрүп мошу йәрдики орәклəрдин биригә ташливетәйли, андин: — Вәһший бир
һайван уни йәп кетипту, дәйли. Шунда, биз униң чүшлириниң немә болидиғинини
көримиз! — деди.
[21] Амма Рубән буни аңлап уни уларниң қоллиридин қутқузмақчи болуп: — Уни өлтүр-
мәйли, деди. [22] Рубән уларға йәнә: — Қан төкмәңлар! Бәлки уни чөлдики мошу орәккә
ташливетиңлар; лекин униңға қол тәккүзмәңләр, деди (әмәлийәттә, у уни уларниң қо-
лидин қутқузуп, атисиниң қешиға қайтурувәтмәкчи еди).

оқурмәнләр Йүсүпниң акилириниң кейинки ишлиридин у бәргән бу хәвәрниң раст яки раст әмәслигини көрәләйду.
37:3 **«узун йәңлик тон»** — шу дәвирләрдики әмирләр вә падишалар өз шаһзадилири яки есилзадилириға шундақ «узун йәңлик тон» кийгүзәтти.
–Башқа бирхил тәрҗимиси «ала рәңлик тон».
37:10 **«ака-укилириң»** — Йүсүпниң бир укиси, йәни Бинямин бар еди. Шу вақитта у бәк кичик еди.
37:11 Рос. 7:9.
37:21 **«қутқузмақчи болуп...»** — ибраний тилида «қутқузуп...».
37:21 Яр. 42:22.

[23-24] Йүсүп акилириниң қешиға йетип кәлгәндә улар уни тутуп, униң алаһидә тони-
ни, йәни кийиклик узун йәңлик тонини салдурувелип, орәккә ташливәтти. Лекин
орәк қуруқ болуп, ичидә су йоқ еди.
[25] Андин улар тамақ йегили олтарди. Улар бешини көтирип қаривиди, мана Исмаил-
ларниң бир карвини Гилеад тәрәптин келиватати. Төгилиригә дора-дәрмәк, тутия вә
мурмәккиләр артилған болуп, Мисир тәрәпкә кетиватати.[26] Йәһуда қериндашлириға:
— Бизниң бир туққан қериндишимизни өлтүрүп, қенини йошурғинимизниң немә
пайдиси бар?[27] Келиңлар, уни Исмаилларға сетиветәйли; қандақла болмисун у бизниң
инимиз, бир туққан қериндишимиз; шуңа униңға қол салмайли, девиди, қериндашли-
ри буниңға қулақ салди.[28] Мидиянлиқ Содигәрләр шу йәрдин өтүп кетиватқанда, улар
Йүсүпни орәктин тартип чиқирип, уларға жигирмә күмүч тәңгигә сетивәтти. Булар
болса Йүсүпни Мисирға елип кәтти.
[29] Рубән орәкниң йениға қайтип келип, Йүсүпниң орәктә йоқлуғини көрүп, кийимли-
рини житип,[30] инилириниң қешиға берип: — Бала йоқ туриду! Әнди мән нәгә барай?!
— деди.
[31] Амма улар Йүсүпниң тонини елип, бир текини боғузлап тонни униң қениға миләп,
[32] Андин узун йәңлик тонни атисиниң қешиға әвәтип, униңға: — Буни биз тепивалдуқ;
бу оғлуңниң тониму-әмәсму, өзәң көрүп баққин, деди.
[33] У уни тонуп: — Бу дәрвәқә мениң оғлумниң тони екән; бир вәһший һайван уни йәп
кәткән охшайду; шүбһисизки, Йүсүп титма-титма қиливетилипту! — деди.
[34] Шуниң билән Яқуп кийимлирини житип, белигә бөз бағлап, нурғун күнләргичә оғли
үчүн матәм тутти.[35] Униң һәммә оғул-қизлири йениға келип униңға тәсәлли бәрсиму,
у тәсәллини қобул қилмай: «Мән тәһтисараға чүшүп оғлумниң қешиға барғичә шундақ
матәм тутимән!» деди. Йүсүпниң атиси шу пети униңға аһ-зар көтирип матәм тутти.
[36] Әнди мидиянийлар *Йүсүпни* Мисирға елип берип, Пирәвнниң бир ғожидари, пасибан
беши Потифарға сатти.

Йәһуда билән Тамар

38 [1] У вақитларда шундақ болдики, Йәһуда ака-укилириниң қешидин кетип, Һираһ
исимлиқ Адулламлиқ бир кишиниңкигә чүшти.[2] Шу йәрдә Йәһуда Шуа исимлиқ
бир Қананийниң қизини көрди; у уни хотунлуққа елип қешиға кирип ятти.[3] У һамилдар
болуп бир оғул туғди; Йәһуда униңға «Әр» дәп ат қойди.[4] У йәнә һамилдар болуп, бир
оғул туғди вә униңға Онан дәп ат қойди.[5] Андин йәнә һамилдар болуп бир оғул туғди вә
униңға Шәлаһ дәп ат қойди. У туғулғанда Йәһуда Кезибда еди.
[6] Йәһуда тунҗа оғли Әргә Тамар исимлиқ бир қизни елип бәрди.[7] Лекин Йәһуданиң
тунҗа оғли Әр Пәрвәрдигарниң нәзиридә рәзил болғачқа, Пәрвәрдигар уни өлтүрди.
[8] Бу чағда Йәһуда Онанға: — Акаңниң аялиниң қешиға кирип, уни хотунлуққа елип қе-
риндашлиқ бурчини Ада қилип, акаң үчүн нәсил қалдурғин, деди.

37:27 **«у бир туққан қериндишимиз»** — ибраний тилида «у бизниң әтлиримиз».
37:28 Һак. 8:24; Зәб. 104:17-18; Рос. 7:9.
37:35 Яр. 42:38; 44:29,31.
37:36 **«пасибан беши»** — шу чағдики «пасибан беши» дегән мәнсәп бәлким «җаллат беши» дегәнниму өз ичигә алатти.
37:36 Яр. 39:1; Зәб. 104:17-18
38:2 **«бир Қананийниң қизи»** — оқурмәнләрниң есидә барки, Қананийлар имансиз вә әхлақсиз бир хәлиқ еди.
38:2 1Тар. 2:3.
38:5 Чөл. 26:20.
38:8 **«қериндашлиқ бурчи»** — қедимки заманларниң өрп-адәтлири бойичә, бириси өз мал-мүлкигә варислиқ

[9] Амма Онан бу нәсилниң өзигә тәвә болмайдиғанлиғини билип, акисиға нәсил қалдур-
маслиқ үчүн һәр қетим акисиниң аяли билән биллә болғанда мәнисини йәргә ақтуру-
вәтәтти. [10] Униң бу қилмиши Пәрвәрдигарниң нәзиридә рәзил көрүнгәчкә, униму өл-
түрүвәтти.
[11] Йәһуда әнди келини Тамарға: — Оғлум Шәлаһ чоң болғичә атаңниң өйидә тул олтирип
турғин, деди. Чүнки у ичидә: — Буму акилириға охшаш өлүп кетәрмекин, дәп қорқти.
Шуниң билән Тамар берип атисиниң өйидә туруп қалди.[12] Әнди көп күнләр өтүп, Шуа-
ниң қизи, Йәһудаға тәккән аял өлди. Йәһуда тәсәлли тапқандин кейин адулламлиқ до-
сти Һираһ билән биллә өзиниң қой қирқиғучилириниң әһвалини билишкә Тимнаһқа
чиқти.
[13] Тамарға: — Қейинатаң қойлирини қирқиғили Тимнаһқа йол алди, дегән хәвәр йәт-
ти.[14] Шуниң билән Тамар Шәлаһ чоң болған болсиму, мән униңға хотунлуққа елип бе-
рилмидим, дәп қарап, туллуқ кийимини селиветип, чүмбәл тартип бәдинини орап,
Тимнаһ йолиниң үстидә Әнаимға кириш еғизиға берип олтарди.
[15] Әнди Йәһуда уни йүзи йепиқлиқ һалда көргәндә: — Бу бир паһишә аял охшайду, дәп
ойлиди.[16] У йолдин бурулуп униң йениға берип, өз келини екәнлигини билмәй: — Кәл,
мән сән билән биллә болай, деди. У җавап берип: — Мән билән биллә болсаң, маңа немә
берисән? дәп сориди.
[17] У униңға: — Падамниң ичидин бир оғлақни саңа әвәтип берәй, деди. Аял: — Сән уни
әкелип бәргичә, маңа рәнигә бирәр нәрсә берәмсән? дәп соривиди,[18] У: — Саңа немини
рәнигә берәй? — деди.
У: — Өз мөһүрүң билән униң шойнисини вә қолуңдики һасаңни рәнигә бәргин, девиди, у
буларни берип, униң билән биргә болди. Шуниң билән у униңдин һамилдар болуп қалди.
[19] Андин Тамар орнидин туруп маңди; у пәрәнҗини селиветип, туллуқ кийимини кий-
ивалди.
[20] Йәһуда: — У хотунниң қолидики рәнини яндуруп кәлсун дәп адулламлиқ достиниң
қоли арқилиқ оғлақни әвәтти, амма у уни тапалмиди.[21] У шу җайдики адәмләрдин:
— Әнаимдики йолниң бойида олтарған бутпәрәс паһишә қени, дәп сориса, улар: — Бу
йәрдә һеч бир бутпәрәс паһишә болған әмәс, дәп җавап бәрди.
[22] Буниң билән у Йәһуданиң қешиға йенип берип: — Мән уни тапалмидим; үниң үстигә
у җайдики адәмләрму: «Бу йәрдә һеч бир бутпәрәс паһишә аял болған әмәс» дейишти,
деди.
[23] Йәһуда: — Бопту, у нәрсиләрни у елип кәтсә кәтсун; болмиса, башқиларниң мәсқири-
сигә қалимиз. Немила болмисун, мән униңға оғлақ әвәттим, лекин сән у хотунни тапал-
мидиң, деди.
[24] Үч айчә өткәндин кейин бириси Йәһудаға: — Сениң келиниң Тамар бузуқчилиқ қилди,
униң үстигә зинадин һамилдар болуп қалди, дегән хәвәрни йәткүзди. Йәһуда җававән:
— Уни елип чиқиңлар, көйдүрүветилсун! — деди.
[25] Лекин у елип чиқилғанда қейинатисиға хәвәр әвәтип: — Бу нәрсиләрниң егиси болған
адәмдин һамилдар болдум! Әнди сән көрүп бақ, бу мөһүр, шойниси вә һасиниң кимниң
екәнлигини етирап қилғин, деди.

қилидиған пәрсәнди болмай өлүп кәтсә, ундақта өлгүчиниң ака яки укиси униңға бир варис пәрсәнд қалдуруш үчүн аялини хотунлуққа елиши керәк еди. Бу аялдин пәрсәнд туғулса, ундақта у өзиниңки әмәс, бәлки өлгән қериндишиниң һесаплинатти. Кейин бу ишни Муса пәйғәмбәр йәһудийларға қанун дәп бекиткән *(«Қан.» 25:5-10)*.

38:15 «бу бир паһишә аял охшайду» — шу вақитларда паһишә аялар йүзини етивалатти; той қилған аяллар вә қизлар адәттә чүмбәлсиз жүрәтти. Пәқәт той қилидиған лайиқи алдидила қизлар йүзини йепивалатти *(24:65ни көрүң)*.

38:21 «бутпәрәс паһишә» — Қананийлар арисида бутпәрәсликниң паһишивазлиқ билән зич мунасивити бар еди. «Ким бундақ «бутпәрәс паһишә» билән биллә болса, униңға буттин бир бәхит-бәрикәт келиду» дәп қарилатти.

[26] Йәһуда бу нәрсиләрни етирап қилип: — У маңа нисбәтән һәқлиқтур; дәрвәқә мән уни
оғлум Шәлаһқа елип бәрмидим, деди. Бу иштин кейин Йәһуда униңға йәнә йеқинчилиқ
қилмиди.
[27] Униң туғут вақти йеқинлашти, мана қосиғида кош гезәк бар еди. [28] У туққан вақтида
балилардин бириси қолини чиқиривиди, туғут аниси дәрһал бир қизил жипни елип:
«Бу авал чиқти» дәп униң қолиға чигип қойди.
[29] Лекин у қолини йәнә ичигә тиқивалди, мана униң иниси чиқти. Шуниң билән туғут
аниси: «Сән қандақ қилип бөсүп чиқтиң!» деди; шуниң билән униңға «Пәрәз» деган
ат қоюлди. [30] Андин қолиға қизил жип чигилгән акиси туғулди. Униң исми Зәраһ дәп
аталди.

Йүсүпниң Потифарниң өйидә хизмәт қилиши

39 [1] Йүсүп болса Мисирға елип келинди; уни Пирәвнниң ғожидари, пасибан беши
Потифар шу йәргә елип кәлгән Исмаиллларниң қолидин сетивалди. [2] Лекин
Пәрвәрдигар Йүсүп билән биллә болғачқа, униң ишлири оңға тартти; у мисирлиқ
ғожисиниң өйидә туруп қалди. [3] Униң ғожиси Пәрвәрдигарниң униң билән биллә
екәнлигини, шундақла у немә иш қилса, Пәрвәрдигарниң униң қолида ронақ
тапқузғанлиғини байқиди.[4] Шуниң билән Йүсүп униң нәзиридә илтипат тепип, униң
хас хизмәтчиси болди. Ғожиси уни өйини башқурушқа қойди вә барлиқ тәәллуқатини
униң қолиға тапшурди.
[5] Вә шундақ болдики, у уни өйи вә барлиқ тәәллуқатини башқурушқа қойғандин тар-
тип, Пәрвәрдигар бу мисирлиқниң өйини Йүсүпниң сәвәвидин бәрикәтлиди; Пәрвәр-
дигарниң бәрикити униң пүтүн аилиси вә барлиқ терикчилиғиға кәлди.[6] Шуниң билән
Потифар барлиқ ишлирини Йүсүпниң қолиға тапшуруп, өз тамиғини йейиштин башқа
һеч қандақ иш билән кари болмиди.
Йүсүп болса қамити келишкән, хушчирай жигит еди.
[7] Бир нәччә вақит өткәндин кейин шундақ болдики, униң ғожисиниң аялиниң Йүсүпкә
көзи чүшүп келип: — Мән билән ятқин! — деди.
[8] Амма у унимай ғожисиниң аялиға мундақ деди: — Мана ғожам өйдики ишларни, шун-
дақла барлиқ тәәллуқатини қолумға тапшурди, маңа толиму ишинип ишлирим билән
кари болмайду.[9] Бу өйдә мәндин чоң адәм йоқ. Сәндин башқа у һеч бир нәрсини мәндин
айимиди — чүнки сән униң аялидурсән! Шундақ туруқлуқ мән қандақму бундақ рәзил-
ликни қилип Худа алдида гунакар болай? — деди.
[10] Гәрчә һәр күни Йүсүпкә шундақ десиму, шундақла у униң билән йетип униңға йеқин-
чилиқ қилишни яки униң билән биргә турушни рәт қилған болсиму,[11] шундақ бир вақиә

38:26 **«У маңа нисбәтән һәқлиқтур»** — Тамарниң бу ишларда болуш мәхсити көңүл хуши үчүн әмәс, бәлки пәрсәнд көрүш үчүн еди.
–Йәһуда әслидә «Мән униңдин техиму гунакармән» дейишкә тоғра келәтти, әлвәттә.
38:27 1Тар. 2:4.
38:29 **«Сән қандақ қилип бөсүп чиқтиң!»** — башқа бирхил тәржимиси: «Сән қандақ қилип бөсүп чиқтиң? Бундақ иш бешиңға йәнә келиду!» *(әйни сөз «бөсүп чиқиш» бешиңға йәнә келиду!»).* **«Пәрәз»** — «бөсүлгән жай» яки «бөскүчи» дегән мәнада.
38:29 Мат. 1:3.
38:30 **«Зәраһ»** — Бабил яки арамий тилида «қип-қизил» дегән мәнада.
–Ибраний тилида «пақирақ» дегән мәнада. Бу бабниң тарихий әһмийити тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
39:1 Яр. 37:28; Зәб. 104:17.
39:2 Рос. 7:9.
39:7 Пәнд. 7:13.

болдики, бир күни у өз иши билән өй ичигә киргән еди, өйдикиләрдин һеч қайсиси өйниң ичидә әмәс еди;[12] бу аял униң тонини тутувелип: — Мән билән ятқин! деди. У тонини униң қолиға ташлап қоюп, жүгүргән пети қечип ташқириға чиқип кәтти.[13] Аял Йүсүпниң тонини өз қолиға ташлап қечип чиқип кәткинини көрүп,[14] өйдики хизмәтчилирини чақирип уларға: — Қараңлар, ерим бизгә һақарәт кәлтүрсун дәп бир ибраний адәмни елип кәпту! Бу адәм йенимға кирип: «Сән билән ятай» девиди, қаттиқ вақиридим![15] У мениң қаттиқ вақириғинимни аңлап, тонини йенимға ташлап, ташқириға қечип кәтти, деди.

[16] Шуниң билән ғоҗиси өйигә йенип кәлгичә у Йүсүпниң тонини йенида сақлап қойди.[17] Андин у еригиму шу гәпни қилип: — Сән елип кәлгән һелиқи ибраний қул маңа һақарәт қилишқа қешимға кирди.[18] Лекин мән қаттиқ вақирап-жарқирдим, у тонини қешимда ташлап, ташқириға қечип кәтти, — деди.

[19] Униң ғоҗиси аялиниң: — Сениң қулуң мени ундақ-мундақ қилди, дегән гәплирини аңлап ғәзиви оттәк туташти.[20] Шуниң билән Йүсүпниң ғоҗиси уни тутуп орда мунарлиқ зинданға қамап қойди. Шу йәргә пәқәт падишаниң мәһбуслири солинатти. Буниң билән у шу йәрдә солақта йетип қалди.

[21] Лекин Пәрвәрдигар Йүсүп билән биллә болуп, униңға шапаәт көрситип, уни зиндан бегиниң нәзиридә илтипат таптурди.[22] Шуниң билән зиндан беги гундиханида ятқан һәммә мәһбусларни Йүсүпниң қолиға тапшурди. Шу йәрдә қилинидиған һәр қандақ иш униң қоли билән болатти.[23] Зиндан беги Йүсүпниң қолидики һеч қандақ иштин ғәм қилматти; чүнки Пәрвәрдигар униң билән биллә болуп, у һәр немә қилса Пәрвәрдигар уни оңушлуқ қилатти.

Йүсүпниң зиндандашлириниң чүшлиригә тәбир бериши

40 [1] Бу ишлардин кейин Мисир падишасиниң сақийси вә баш навийи Мисир падишасиниң зитиға тегип гунакар болуп қалди.[2] Шуниң билән Пирәвн униң бу икки мәнсәпдариға, йәни баш сақий вә баш навайға ғәзәплинип,[3] уларни пасибан бешиниң сарийиға, Йүсүп солақлиқ мунарлиқ зинданға солап қойди.[4] Пасибан беши Йүсүпни уларниң хизмитидә болуп уларни күтүшкә тайинлиди. Улар солақта бир нәччә күн йетип қалди.

[5] Улар иккиси — Мисир падишасиниң сақийси вә навийи гундиханида солақлиқ турған бир кечидә чүш көрди. Һәр бириниң чүшиниң өзигә хас тәбири бар еди.[6] Әтиси әтигәндә, Йүсүп уларниң қешиға киривиди, уларниң ғәмкин олтарғинини көрди;[7] шуңа у өзи билән биллә ғоҗисиниң сарийида солақлиқ ятқан Пирәвнниң бу икки мәнсәпдаридин: — Немишкә чирайиңлар бүгүн шунчә солғун? — дәп сориди.

[8] Улар униңға жавап берип: — Иккимиз бир чүш көрдуқ; амма чүшимизниң тәбирини йешип беридиған киши йоқ, деди. Йүсүп уларға: — Чүшкә тәбир бериш Худадин болиду әмәсму? Чүшүңларни маңа ейтип бериңлар, — деди.

[9] Буниң билән баш сақий Йүсүпкә чүшини ейтип: — Чүшүмдә алдимда бир үзүм тели турғидәк; [10] бу үзүм телиниң үч шехи бар екән. У бих уруп чечәкләп, саплирида узум

39:20 **«*Йүсүпни* тутуп орда мунарлиқ зинданға қамап қойди»** — жуқурики изаһатта ейтқинимиздәк, Потифар «җаллат беши» болуши мүмкин еди. Шуңа у Йүсүпни өлүм җазасиға мәһкүм қилишқа һоқуқлуқ болатти. Униң шундақ қилмаслиғи көңлидә аялиниң гәплиригә гуман пәйда болғанлиғиға испат болуши мүмкин. Қайси аяқ астида дәссилиш хәтиригә қалған аял өзини бозәк қилмақчи кишиниң кийимини тутувелишни халайтти?

39:20 Зәб. 104:18

40:3 **«пасибанларниң беши»** — Потифар болса керәк *(39:1ни көрүң)*.

40:8 **«чүшимизниң тәбирини йешип беридиған киши йоқ»** — шу дәвирләрдә Мисирда «чүшни йәшкүчи» дәйдиған «алаһидә кәсп»тики бир хил адәмләр бар еди.

пишип кетиптудәк;[11] Пирәвнниң қәдәһи қолумда екән; мән үзүмләрни елип Пирәвнниң қәдәһигә сиқип, қәдәһни униң қолиға сунуптимән, деди.
[12] Йүсүп униңға җававән: Чүшниң тәбири шудурки, бу үч шах үч күнни көрситиду.[13] Үч күн ичидә Пирәвн қәддиңни руслитип, сени мәнсивиңгә қайтидин тайинлайду. Буниң билән сән бурун униңға сақий болғандәк Пирәвнниң қәдәһини униң қолиға сунидиған болисән.[14] Лекин ишлириң оңушлуқ болғанда мени ядиңға йәткүзүп, маңа шапаәт көрситип Пирәвнниң алдида мениң тоғрамда гәп қилип, мени бу өйдин чиқартқайсән.[15] Чүнки мән һәқиқәтән ибранийларниң зиминидин наһәқ тутуп елип келиндим; бу йәрдиму мени зинданға салғидәк бир иш қилмидим, — деди.
[16] Баш навай Йүсүпниң шундақ яхши тәбир бәргинини көрүп униңға мундақ деди: — Мәнму өзәмни чүшүмдә көрдүм; мана, бешимда ақ нан бар үч севәт бар екән.[17] Әң үстүнки севәттә навайлар Пирәвнгә пишарған һәр хил назу-немәтләр бар екән; лекин қушлар бешимдики у севәттики нәрсиләрни йәп кетиптудәк, — деди.
[18] Йүсүп җававән: — Чүшниң тәбири шудурки: — Бу үч севәт үч күнни көрситиду.[19] Үч күн ичидә Пирәвн сениң бешиңни кесип, җәситиңни дәрәққә асидикән. Шуниң билән учарқанатлар келип гөшүңни йәйдикән, — деди.
[20] Үчинчи күни шундақ болдики, Пирәвнниң туғулған күни болғачқа, у һәммә хизмәткарлири үчүн бир зияпәт қилип бәрди, шундақла дәрвәқә хизмәткарлириниң арисида баш сақийниң бешини көтәрди вә баш навайниң бешини алди;[21] у баш сақийни қайтидин өз мәнсивигә тайинлиди; шуниң билән у Пирәвнниң қәдәһини униң қолиға қайтидин сунидиған болди.[22] Лекин баш навайни болса Йүсүп уларға тәбир бәргәндәк есивәтти.[23] Амма баш сақий Йүсүпни һеч әслимәй, әксичә уни унтуп қалди.

Йүсүпниң падишаниң чүшигә тәбир бериши

41 [1] Топтоғра икки жил өтүп, Пирәвн бир чүш көрди. Чүшидә у *Нил* дәриясиниң бойида турғидәк.[2] һәм чирайлиқ һәм семиз йәттә туяқ инәк дәриядин чиқип, қумушлуқта отлаптудәк.[3] Андин йәнә йәттә туяқ инәк дәриядин чиқипту; улар сәт һәм оруқ болуп, алдинқи инәкләрниң йенида, дәрияниң бойида турупту.[4] Бу сәт һәм оруқ инәкләр у йәттә чирайлиқ һәм семиз инәкләрни йәвәтипту. Шу вақитта Пирәвн ойғинип кетипту.
[5] У йәнә ухлап, иккинчи қетим чүш көрди: — Мана, бир түп буғдай шехидин тоқ вә чирайлиқ йәттә башақ чиқипту.[6] Улардин кейин йәнә йәттә башақ чиқипту; улар һәм оруқ вә пучәк болуп, шәриқ шамилида солишип қалған еди.[7] Бу оруқ башақлар у йәттә семиз, тоқ башақни жутуп кетипту. Андин Пирәвн ойғинип кетипту, бу униң чүши екән.
[8] Әтиси униң көңли наһайити беарам болуп, Мисирдики һәммә палчи-җадугәрләр билән барлиқ данишмәнләрни чақиртип кәлди. Пирәвн өз чүшини уларға ейтип бәрди; лекин һеч ким Пирәвнгә чүшләрниң тәбирини дәп берәлмиди.
[9] У чағда баш сақий Пирәвнгә: — Бүгүн мениң өткүзгән хаталиқлирим есимгә кәлди.
[10] Бурун Пирәвн җанаблири қуллириға, йәни пекир вә баш навайға аччиқлинип, бизни пасибан бешиниң сарийида солаққа ташлиған едила;[11] Шу чағларда һәр биримиз бир

40:13 **«Пирәвн қәддиңни руслитип...»** — ибраний тилида: — «Пирәвн бешиңни көтирип...».
40:19 **«Пирәвн сениң бешиңни кесип,...»** — ибраний тилида: «Пирәвн бешиңни үстүңдин көтирип,...» . Мошу сөзләрни 13-айәт билән селиштурғили болиду.
40:20 **«бешини алди»** — ибраний тилида бу ибарә «бешини көтәрди» дегән сөз билән ипадилиниду. Лекин бу «баш көтириш» орнини өстүрүш әмәс, бәлки каллисини елишни көрситиду.
41:1 Зәб. 104:19
41:8 **«униң көңли»** — ибраний тилида: — «униң роһи».

кечидә бирдин чүш көрдуқ; һәр қайсимиз көргән чүшниң тәбири башқа-башқа еди.
[12] Шу йәрдә биз билән биллә пасибан бешиниң қули болған бир ибраний жигит бар еди.
Униңға чүшлиримизни ейтивидуқ, у бизгә чүшлиримизниң тәбирини баян қилди; у һәр
биримизниң көргән чүшигә қарап тәбир бәргән еди.[13] Шундақ болдики, ишлар дәл униң
бәргән тәбиридә дейилгәндәк йүз бәрди; җанаблири пеқирни өз мәнсивимгә қайтидин
тайинлидилә, баш навайни дарға астила, — деди.
[14] Шуниң билән Пирәвн адәм әвәтип, Йүсүпни чақирди; улар дәрһал уни зиндандин
чиқарди. Йүсүп бурут-сақилини чүширип, кийимлирини йәңгүшләп, Пирәвнниң ал-
диға кирди. [15] Пирәвн Йүсүпкә: — Мән бир чүш көрдүм, амма униң тәбирини ейтип
берәләйдиған һеч ким чиқмиди. Аңлисам, сән чүшкә тәбир берәләйдикәнсән, — деди.
[16] Йүсүп Пирәвнгә җавап берип: — Тәбир бериш өзәмдин әмәс; лекин Худа Пирәвнгә ха-
тирҗәмлик беридиған бир җавап бериду, — деди.
[17] Пирәвн Йүсүпкә: — Чүшүмдә мән дәрияниң қирғиқида туруптимән.[18] Қарисам, дәрия-
дин һәм семиз һәм чирайлиқ йәттә туяқ инәк чиқип қумушлуқта отлапту.[19] Андин улар-
дин кейин аҗиз, толиму сәт һәм оруқ йәттә туяқ инәк чиқипту. Мән Мисир зиминида
шундақ сәт инәкләрни көргән әмәсмән.[20] Бу оруқ, әски инәкләр болса авалқи йәттә се-
миз инәкни йәветипту.[21] Уларни йәвәткән болсиму, қосиғиға бир неминиң киргәнлиги
һеч аян болмапту, уларниң көрүнүши бәлки бурунқидәк сәт имиш. Андин мән ойғинип
кәттим.
[22] Андин йәнә бир чүш көрдум, мана бир шахтин йәттә һәм тоқ һәм чирайлиқ башақ
чиқипту. [23] Андин йәнә йәттә пучәк, оруқ башақ чиқипту; улар шәриқ шамили билән
солишип қуруп кетипту.[24] Бу оруқ башақлар йәттә чирайлиқ башақни йәп кетипту. Мән
бу ишни палчи-җадугәрләргә дәп бәрсәм, маңа тәбирини ейтип беридиған һеч киши
чиқмиди, деди.
[25] Йүсүп Пирәвнгә: — *Җанаблири* Пирәвнниң чүшлири бир мәнадидур. Худа Өзи қилмақ-
чи болған ишлирини Пирәвнгә алдин билдүрди.[26] Бу йәттә яхши инәк йәттә жилни көр-
ситиду; йәттә яхши башақму йәттә жилни көрситиду. Бу чүшләр охшаш бир чүштур.
[27] Улардин кейин чиққан йәттә оруқ, яман сәт инәк йәттә жилни көрситиду; шәриқ ша-
мили билән солишип қалған йәттә қуруқ башақму шундақ болуп, ачарчилиқ болидиған
йәттә жилдур.[28] Мән Пирәвнгә дәйдиған сөзүм шуки, Худа йеқинда қилмақчи болған
ишни Пирәвнгә аян қилди.[29] Мана, пүткүл Мисир зиминида йәттә жилғичә мәмурчи-
лиқ болиду;[30] андин йәттә жилғичә ачарчилиқ болиду; шуниң билән Мисир зиминида
пүткүл мәмурчилиқни унтқузидиған ачарчилиқ зиминни вәйран қилиду.[31] Келидиған
ачарчилиқниң сәвәвидин зиминда болған мәмурчилиқ кишиләрниң есидин көтирилип
кетиду; чүнки ачарчилиқ толиму еғир болиду.[32] Лекин чүшниң яндурулуп, Пирәвнгә
икки қетим көрүнгининиң әһмийити шуки, бу иш Худа тәрипидин бекитилгән болуп,
Худа уни пат арида әмәлгә ашуриду.
[33] Әнди Пирәвн өзи үчүн пәм-парасәтлик һәм дана бир кишини тепип, Мисир зиминиға
қойсун.[34] Пирәвн шундақ қилсунки, мәмурчилиқ болған йәттә жилда Мисир зиминидин
чиққан ашлиқниң бәштин бирини топлаңлар дәп зиминға назарәтчиләрни тайинли-
сун.[35] Булар шу келидиған тоқчилиқ жиллирида барлиқ ашлиқни топлап, шәһәр-шәһәр-
ләрдә йемәклик болсун дәп буғдай-қонақларни Пирәвнниң қол астиға җәм қилип
сақлитип қойсун.[36] *Жиғилған* шу ашлиқлар Мисир зиминида болидиған йәттә жиллиқ

41:11 Дан. 2:2.
41:14 Зәб. 104:20; Дан. 2:25.
41:16 **«хатирҗәмлик беридиған бир җавап»** — яки «аман-есәнликкә елип баридиған бир җавап».
41:17 **«дәрия»** — Нил дәрияси. Мисирлиқларға нисбәтән пәқәт бир дәрия, йәни Нил дәриясила бардур.

ачарчилиққа тақабил туруш үчүн сақлансун; шу тәриқидә зимин ачарчилиқтин һалак болмайду, — деди.

Йүсүпниң Мисирни идарә қилиши

[37] Бу сөз Пирәвн вә униң хизмәткарлириниң нәзиригә таза яқти. [38] Шуниң билән Пирәвн
хизмәткарлириға: — Бу кишидәк, ичидә Худаниң роһи бар йәнә бирисини тапаламдуқ?!
— деди.
[39] Пирәвн Йүсүпкә: — Худа саңа буниң һәммисини аян қилған екән, сәндәк пәмлик һәм
дана һеч ким чиқмайду.[40] Сән әнди мениң өйүмни башқурушқа бекитилдиң, барлиқ
хәлқим сениң ағзиңға қарап өзлирини тәртипкә тизсун. Пәқәт тәхттила мән сәндин
үстүн туримән, — деди.
[41] Ахирида Пирәвн Йүсүпкә: — Мана, мән сени пүткүл Мисир зимининиң үстигә тайинлидим, — деди.
[42] Буниң билән, Пирәвн өз қолидин мөһүр үзүгини чиқирип, Йүсүпниң қолиға салди;
униңға нәпис канап рәхттин тикилгән либасни кийгүзүп, бойниға бир алтун зәнҗир
есип қойди.[43] Уни өзиниң иккинчи шаһанә һарвусиға олтарғузуп, униң алдида: «Тиз
пүкүңлар!» — дәп җар салдурди. Шундақ қилип, Пирәвн уни пүткүл Мисир зиминиға
тикләп қойди.
[44] Андин Пирәвн Йүсүпкә йәнә: — Мән дегән Пирәвндурмән; пүткүл Мисир зиминида сәнсиз һеч ким қол-путини мидирлатмисун! — деди.
[45-46] Пирәвн Йүсүпкә Зафинат-Пааниyaһ дегән намни бәрди вә он шәһиридики каһин Потифираһниң қизи Асинатни униңға хотунлуққа елип бәрди. Шундақ қилип Йүсүп пүткүл Мисир зиминини башқуруш үчүн чөргиләшкә чиқти. Йүсүп Мисир падишаси Пирәвнниң хизмитидә болушқа бекитилгәндә оттуз яшта еди; у Пирәвнниң алдидин чиқип, Мисир зимининиң һәр қайси җайлирини көздин кәчүрди.
[47] Мәмурчилиқ болған йәттә жил ичидә зиминниң һосули дога-дога болди. [48] Йәттә
жилда у Мисир зиминидин чиққан ашлиқни жиғип, шәһәр-шәһәргә топлиди; һәр қайси
шәһәрниң әтрапидики етизлиқниң ашлиғини у шу шәһәрниң өзигә җуғлап қойди.[49] Шу
тәриқидә Йүсүп деңиздики қумдәк наһайити көп ашлиқ топлиди; ашлиқ һәдди-һесапсиз болғачқа, улар һесаплашни тохтатти.
[50] Ачарчилиқ жиллири йетип келиштин бурун Йүсүпкә икки оғул төрәлди. Буларни
Ондики каһин Потифәраһниң қизи Асинат униңға туғуп бәрди. [51] Йүсүп: «Худа пүтүн
җапа-мушәққитим вә атамниң пүтүн аилисини көңлүмдин көтириветти» дәп тунҗа оғлиға Манассәһ дәп ат қойди; [52] андин: «Мән азап-оқубәт чәккән жутта Худа мени мевилик қилди» дәп иккинчисигә Әфраим дәп ат қойди.
[53] Мисир зиминида мәмурчилиқ болған йәттә жил аяқлашти.[54] Андин Йүсүпниң ейтқинидәк ачарчилиқниң йәттә жили башланди. У чағларда башқа барлиқ жутлардиму ачарчилиқ

41:37 Рос. 7:10.
41:38 Зәб. 104:20-22.
41:40 **«тәртипкә тизсун»** — яки «бойсуниду».
41:40 Зәб. 104:21-22
41:44 **«Мән дегән Пирәвндурмән; пүткүл Мисир зиминида сәнсиз һеч ким қол-путини мидирлатмисун!»** — яки «Мән Пирәвндурмән; лекин пүткүл Мисир зиминида сениң рухситиңсиз һеч ким қол-путини мидирлатмисун!».
41:45-46 **«Зафинат-Пааниyaһ»** — мәнаси «Худаниң сөз қилиши билән у *(Йүсүпни демәкчи)* һаят туриду» дегән болуши мумкин. Башқа бирхил тәрҗимиси «Дунияниң Қутқазғучиси».
41:47 **«дога-дога»** — ибраний тилида «чаңгал-чаңгал».
41:50 Яр. 46:20; 48:5.
41:51 **«Манассәһ»** — мәнаси «унтулдурған».
41:52 **«Әфраим»** — мәнаси «икки һәссә мевилик».

болди; лекин Мисир зиминидики һәр йәрләрдә нан бар еди. [55] Ачарчилиқ пүткүл Мисир
зиминни басқанда, хәлиқ ашлиқ сорап Пирәвнгә пәряд қилди. Пирәвн мисирлиқларниң
һәммисигә: — Йүсүпниң қешиға берип, у силәргә немә десә, шуни қилиңлар, — деди.
[56] Ачарчилиқ пүткүл йәр йүзини бесип кәтти. Йүсүп һәр йәрдики амбарларни ечип,
мисирлиқларға ашлиқ сататти; ачарчилиқ Мисир зиминида интайин еғир болғили
турди.[57] Ачарчилиқ пүткүл йәр йүзини басқан болғачқа, барлиқ жутлардики хәлиқму
ашлиқ алғили Мисирға Йүсүпниң қешиға келәтти.

Йүсүпниң қериндашлириниң Мисирға ашлиқ алғили бериши

42 [1] Әнди Яқуп Мисирда ашлиқ барлиғини билгинидә оғуллириға: — Немишкә бир-
бириңларға қаришип турисиләр? — деди.
[2] Андин йәнә: — Маңа қараңлар, аңлишимчә Мисирда ашлиқ бар екән. У йәргә берип, андин
шу йәрдин бизгә ашлиқ елип келиңлар; буниң билән өлүп кәтмәй, тирик қалимиз, — деди.
[3] Буниң билән Йүсүпниң он акиси ашлиқ сетивалғили Мисирға йолға чиқти. [4] Лекин
Яқуп Йүсүпниң иниси Биняминниң бирәр яманлиққа учрап қелишидин қорқуп уни
акилири билән биллә әвәтмиди.[5] Шуниңдәк ачарчилиқ Қанаан зиминидиму йүз бәргәч-
кә, Исраилниң оғуллири ашлиқ алғили кәлгәнләр арисида бар еди.
[6] Йүсүп зиминниң валийси болуп, жутниң барлиқ хәлқигә ашлиқ сетип бәргүчи шу еди.
Йүсүпниң акилири келип униң алдида йүзлирини йәргә тәккүзүп тазим қилди. [7] Йүсүп
акилирини көрүпла уларни тонуди; лекин у тонушлуқ бәрмәй, уларға қопал тәләппузда
гәп қилип: — Қәйәрдин кәлдиңлар, дәп сориди. Улар жававән: — Қанаан зиминидин
ашлиқ алғили кәлдуқ, — деди.
[8] Йүсүп акилирини тонуған болсиму, лекин улар уни тонумиди.[9] Йүсүп әнди улар
тоғрисида көргән чүшлирини есигә елип, уларға: — Силәр жасус, бу әлниң мудапиәсиз
жайлирини күзәткили кәлдиңлар, — деди.
[10] Амма улар униңға жавап берип: — Әй ғожам, ундақ әмәс! Бәлки кәминилири ашлиқ
сетивалғили кәлди![11] Биз һәммимиз бир адәмниң оғуллири, сәмимий адәмләрмиз. Кә-
минилири жасус әмәс! — деди.
[12] У уларға йәнә: — Ундақ әмәс! Бәлки зиминниң мудапиәсиз жайлирини көргили кәл-
диңлар, — деди.
[13] Улар жавап берип: — Кәминилири әслидә он икки қериндаш едуқ; биз һәммимиз Қа-
наан зиминидики бир адәмниң оғуллиридурмиз; лекин кәнжи инимиз атимизниң қе-
шида қелип қалди; йәнә бир инимиз йоқап кәтти, — деди.
[14] Амма Йүсүп уларға йәнә: — Мана мән дәл силәргә ейтқинимдәк, жасус екәнсиләр!

41:54 Яр. 45:6; Зәб. 104:16.
42:2 Рос. 7:12.
42:3 **«Йүсүпниң он акиси ... Мисирға йолға чиқти»** — Яқупниң оғуллириниң өзлириниң Мисирға бериши аилисиниң ачарчилиқ түпәйлидин намратлишип кәткәнлигини көрсәтсә керәк; баридиған хизмәтчиләрму қалмиған болуши мүмкин.
42:6 **«Йүсүпниң акилири келип униң алдида йүзлирини йәргә тәккүзүп тазим қилди»** — бу иш билән Йүсүпниң көргән чүшлири техи толуқ әмәлгә ашурулмиди; атиси Яқуп, иниси Бинямин вә өгәй анисиниң Мисирға келиши билән көргән чүшлири толуқ әмәлгә ашурулиду.
42:6 Яр. 37:7.
42:9 **«әлниң мудапиәсиз жайлири»** — ибраний тилида «әлниң ялаңач жайлири».
42:9 Яр. 37:5.
42:13 Яр. 43:29.
42:14 **«мана мән дәл силәргә ейтқинимдәк, жасус екәнсиләр!»** — Йүсүпниң буни дегинидики мәнтиқә бәлким «Ким өз оғуллириниң һәммисини дегидәк бирақла Мисирға баридиған хәтәрлик йолға маңдуратти?!» дегәндәк болуши мүмкин.

[15] Пирәвнниң һаяти билән қәсәм қилимәнки, кичик иниңлар бу йәргә кәлмигичә силәр
бу йәрдин чиқип кетәлмәйсиләр; силәр шуниң билән синилисиләр.[16] Иниңларни елип
кәлгили бириңларни әвәтиңлар, қалғанлириңлар болса солап қоюлисиләр. Буниң билән
ейтқиниңларниң раст-ялғанлиғи испатлиниду; болмиса, Пирәвнниң һаяти билән қәсәм
қилимәнки, силәр җәзмән жасус! — деди.
[17] Шуниң билән у уларни үч күнгичә солап қойди.[18] Үчинчи күни Йүсүп уларға мундақ
деди: — Мән Худадин қорқидиған адәммән; тирик қелишиңлар үчүн мошу ишни қи-
лиңлар: —[19] Әгәр сәмимий адәмләр болсаңлар, қериндашлириңлардин бири силәр со-
ланған гундиханида солақлиқ туриверсун, қалғиниңлар ачарчилиқта қалған аиләңлар
үчүн ашлиқ елип кетиңлар;[20] Андин кичик иниңларни қешимға елип келиңлар. Шуниң
билән сөзлириңлар испатланса, өлмәйсиләр!, — деди. Улар шундақ қилидиған болди.
[21] Андин улар өз ара: — Бәрһәқ, биз инимизға қилған ишимиз билән гунакар болуп қал-
дуқ; у бизгә ялвурсиму униң азавини көрүп туруп униңға қулақ салмидуқ. Шуниң үчүн
бу азап-оқубәт бешимизға чүшти, — дейишти.
[22] Рубән уларға җававән: — Мән силәргә: балиға зулум қилмаңлар, дегән әмәсмидим?
Лекин унимидиңлар. Мана әнди униң қан қәрзи биздин сориливатиду, — деди.
[23] Амма Йүсүп улар билән тәрҗиман арқилиқ сөзләшкәчкә, улар Йүсүпниң өз гәплири-
ни уқуп туруватқинини билмиди.[24] У улардин өзини чәткә елип, жиғлап кәтти. Андин
уларниң қешиға йенип келип, уларға йәнә сөз қилип, уларниң арисидин Шимеонни ту-
туп, уларниң көз алдида бағлиди.

Йүсүпниң акилириниң Қанаанға қайтиши

[25] Андин Йүсүп әмир чүширип, уларниң тағарлириға ашлиқ толдуруп, һәр бирисиниң
пулини қайтуруп тағириға селип қоюп, сәпәр һазирлиқлириму берилсун дәп буйруви-
ди, уларға шундақ қилинди.[26] Шуниң билән акилири ешәклиригә ашлиқлирини артип,
шу йәрдин кәтти.
[27] Амма өтәңгә кәлгәндә улардин бири ешигигә йәм бәргили тағирини ечивиди, мана,
өз пули тағарниң ағзида туратти.[28] У қериндашлириға: — Мениң пулумни қайтуруве-
типту. Мана у тағиримда туриду, деди. Буни аңлап уларниң жүриги су болуп, титришип
бир-биригә: — Бу Худаниң бизгә зади немә қилғиниду? — дейишти.
[29] Улар Қанаан зиминиға, атиси Яқупниң қешиға келип, бешидин өткән һәммә вақиәләр-
ни униңға сөзләп берип: [30] — һелиқи киши, йәни шу зиминниң ғоҗиси бизгә қопал гәп
қилди, бизгә зиминни пайлиғучи жасустәк муамилә қилди;[31] әнди биз униңға: «Биз бол-
сақ сәмимий адәмләрмиз, жасус әмәсмиз.[32] Биз бир атидин болған оғуллар болуп, он икки
ака-ука едуқ; бири йоқап кәтти, кичик инимиз һазир Қанаан зиминида атимизниң йени-
да қалди» десәк,[33] һелиқи киши, йәни шу зиминниң ғоҗиси бизгә мундақ деди: «Мениң
силәрниң сәмимий екәнлигиңларни билишим үчүн, қериндашлириңларниң бирини ме-
ниң йенимда қалдуруп қоюп, ач қалған аиләңлар үчүн ашлиқ елип кетиңлар;[34] андин ки-
чик иниңларни қешимға елип келиңлар; шундақ қилсаңлар, силәрниң жасус әмәс, бәлки
сәмимий адәмләр екәнлигиңларни биләләймән. Андин қериндишиңларни силәргә қай-
туруп беримән вә силәр зиминда сода-сетиқ қилсаңлар болиду» — деди.
[35] Амма шундақ болдики, улар тағарлирини төккәндә, мана һәр бириниң пулдини өз
тағарлирида туратти! Улар вә атиси өзлириниң чигиклик пуллирини көргәндә, қорқуп

42:16 **«ейтқиниңларниң раст-ялғанлиғи испатлиниду»** — ибраний тилида «силәрдә һәқиқәт бар-йоқлуғи испатлиниду».
42:20 Яр. 43:5; 44:23.
42:22 Яр. 37:21,22.
42:34 **«зимин»** — Мисир зиминини көрситиду.

келишти. 36 Атиси Яқуп уларға: — Мени оғлумдин жуда қилдиңлар! Йүсүп йоқ болди,
Шимеонму йоқ, әнди Бинyaминниму елип кәтмәкчи болуватисиләр! Мана бу ишларниң
һәммиси мениң бешимғила кәлди! — деди.
37 Рубән атисиға: — Әгәр мән Бинyaминни қешиңға қайтуруп елип кәлмисәм, мениң икки
оғлумни өлтүрүвәткин; уни мениң қолумға тапшурғин; мән уни қешиңға яндуруп елип
келимән, — деди.
38 Лекин Яқуп жавап берип: — Оғлум силәр билән биллә у йәргә чүшмәйду; чүнки униң
акиси өлүп кетип, у өзи ялғуз қалди. Мабада йолда кетиватқанда униңға бирәр келиш-
мәслик кәлсә, силәр мәндәк бир ақ чачлиқ адәмни дәрд-әләм билән тәхтисараға чүши-
риветисиләр, — деди.

Йүсүпниң акилириниң Бинyaминни Мисирға елип бериши

43 1 Ачарчилиқ зиминни интайин еғир басқан еди. 2 Бу сәвәптин улар Мисирдин елип
кәлгән ашлиқни йәп түгәткәндә, атиси уларға: — Йәнә берип бизгә азғина ашлиқ
елип келиңлар, — деди.
3 Лекин Йәһуда униңға жававән: — Һелиқи киши бизни қаттиқ агаһландуруп: «Иниңлар
силәр билән биллә кәлмисә, йүзүмни көримән дәп хиял қилмаңлар» дегән. 4 Әгәр ини-
мизни биз билән биллә әвәтсәң, биз берип саңа ашлиқ елип келимиз. 5 Амма әвәтишкә
унимисаң, биз бармаймиз; чүнки һелиқи киши бизгә: «Иниңлар силәр билән биллә кәл-
мисә, йүзүмни көримән дәп хиял қилмаңлар» дегән, — деди.
6 Исраил уларға: — Силәр немишкә маңа шунчә яманлиқ қилип у кишигә: «Йәнә бир
инимизму бар» дедиңлар, — деди.
7 Улар жававән: — У киши бизниң вә аилимизниң әһвалини сүрүштүрүп кочилап:
«Атаңлар техи һаятму? Йәнә бир иниңлар барму?» — дәп сориди. Биз униң шу соалиға
яриша жавап бәрдуқ. Униң бизгә: «Иниңларни елип келиңлар» дәйдиғинини нәдин
биләйли? — деди.
8 Йәһуда атиси Исраилға: — Балини мән билән әвәткин; биз дәрһал қозғилип йолға
чиқайли; шундақта биз вә сән, бизләр һәм балилиримиз өлмәй, тирик қалимиз. 9 Мән
униңға кепил болимән; сән униң үчүн мениң мениңдин һесап алисән; әгәр мән уни
сениң қешиңға аман-есән яндуруп келип, йүзүңниң алдида турғузмисам, пүткүл
өмрүмдә алдиңда гунакар болай. 10 Чүнки кечикмигән болсақ, бу чаққичә икки қетим
берип келәттуқ, — деди.
11 Уларниң атиси Исраил уларға: — Ундақ болса, мундақ қилиңлар: — У кишигә қа-
ча-қучаңларға зиминдики әң есил мевиләрдин соғат алғач бериңлар: йәнә азғи-
на тутия, азрақ һәсәл, дора-дәрманлар, мурмәкки, пистә вә бадамларни алғач бе-
риңлар. 12 Қолуңларда икки һәссә пул елип, тағарлириңларниң ағзидики өзәңларға
яндурулған пулниму алғач бериңлар. Еһтимал, бу ишта сәһвәнлик көрүлгән болу-
ши мүмкин. 13 Иниңларниму биллә елип, қозғилип у кишиниң йениға йәнә бе-
риңлар. 14 Һәммигә Қадир Тәңри Өзи силәрни у кишиниң алдида рәһимгә ериштүр-
гәй. Буниң билән у силәрниң шу йәрдики қериндишиңларни вә Бинyaминни қоюп
берип, силәргә қошуп қоярмекин; өзәм навада балилиримдин жуда болсам болай!
— деди.

42:35 Яр. 42:25; 44:1.
43:5 Яр. 42:20; 44:23;
43:9 **«мениңдин һесап алисән»** — ибраний тилида «мениң қолумдин һесап алисән».
43:9 Яр. 44:32.

[15] Шуниң билән бу адәмләр шу соғатни елип, қоллириға икки һәссә пулни тутуп, Биняминни елип қозғилип, Мисирға берип Йүсүпниң алдида һазир болди.[16] Йүсүп Бинямин-
минни улар билән биллә көргинидә, өз өйини башқуридиған ғожидариға буйруп: — Бу адәмләрни өйүмгә башлап кирип, мал союп таам тәйяр қилғин; чүнки бу кишиләр чүшлүк ғизани мән билән йәйду, — деди.
[17] У киши Йүсүпниң буйруғинидәк қилип, адәмләрни Йүсүпниң өйигә башлап кирди.[18] Улар
болса Йүсүпниң өйигә башлап келингинидин қорқушуп: — Алдинқи қетим тағарлиримизға яндуролған пулниң сәвәвидин биз униң өйигә елип келиндуқ; униң мәхсити бизгә һуҗум қилип, үстимиздин бесип қул қилип, ешәклиримизни тартивелиш охшайду, — дейишти.
[19] Улар Йүсүпниң өйини башқуридиған ғожидарниң йениға келип, өйниң ишигиниң
түвидә униңға: —
[20] Әй ғоҗам, биз һәқиқәтән әслидә мошу йәргә ашлиқ алғили кәлгән едуқ; [21] Шундақ
болдики, биз өтәңгә келип өз тағарлиримизни ачсақ, мана һәр биримизниң пули, әйни еғирлиғи бойичә тағарлиримизниң ағзида турупту; шуңа биз буни яндуруп қолимизда
алғач кәлдуқ. [22] Ашлиқ алғили қолимизда башқа пулму елип кәлдуқ; амма тағарлири-
мизға пулни кимниң селип қойғанлиғини билмидуқ, — деди.
[23] У уларға: — Хатирҗәм болуңлар, қорқмаңлар. Силәрниң Худайиңлар, атаңларниң Худаси тағарлириңларда силәргә байлиқ ата қилған охшайду; силәрниң пулуңларни аллиқачан тапшуруп алдим, — деди. Андин у Шимеонни уларниң қешиға елип чиқти.[24] У
киши уларни Йүсүпниң өйигә башлап кирип, уларниң путлирини жуюшиға су әкирип
берип, андин ешәклиригә йәм бәрди. [25] Улар Йүсүпниң чүштә келишигә үлгүртүп соғат-
ни тәйярлап қойди; чүнки улар өзлириниң шу йәрдә ғиза йәйдиғинини аңлиған еди.
[26] Йүсүп өйгә кәлгәндә улар қоллиридики соғатни өйгә униң алдиға елип кирип, беши-
ни йәргә тәккүзүп униңға тазим қилди. [27] У улардин һал сорап, андин: — Силәр гепини
қилған қери атаңлар саламәтму? У һаятму? — деди.
[28] Улар җавап берип: — Силиниң қуллири бизниң атимиз саламәт туруватиду, у техи
һаяттур, — дәп униң алдида егилип тазим қилди.
[29] Йүсүп бешини көтирип, өз иниси Биняминни көрүп: — Силәр маңа гепини қилған кичик иниңлар шуму? — дәп сорап: — Әй оғлум, Худа саңа шапаәт көрсәткәй! — деди.
[30] Йүсүпниң өз инисиға болған сеғиниш оти қаттиқ күчийип, жиғливалғидәк халий
җай издәп, алдирап ичкирики өйгә кирип таза бир жиғливалди. [31] Андин йүзини жуюп
чиқип, өзини бесивелип: — Таамларни қоюңлар, — дәп буйруди.
[32] Хизмәткарлар Йүсүпкә айрим, уларға айрим вә Йүсүп билән биллә тамаққа кәлгән мисирлиқларғиму айрим тамақ қойди; чүнки мисирлиқлар ибранийлар билән бир дәстиханда тамақ йейишни жиркиничлик дәп қарап, улар билән биллә тамақ йемәйт-
ти.[33] Йүсүпниң қериндашлири униң удулида, һәр бири чоң-кичик тәртиви бойичә олтарғузулди; чоңи чоңлуғиға яриша, кичиги кичиклигигә яриша олтарғузулди; улар бир-биригә қарап һәйран қелишти.

[34] Йүсүп алдидики дәстихандики тамақлардин уларға бөлүп бәрди. Амма Биняминға бәргини башқиларниңкигә қариғанда бәш һәссә көп еди. Улар шарап ичип, униң билән хуш кәйп қилишти.

43:20 Яр. 42:3.
43:21 Яр. 42:27,35.
43:24 Яр. 18:4.
43:26 Яр. 37:10; 42:6.
43:29 Яр. 42:13.
43:30 Яр. 45:2.

Йүсүпниң қериндашлирини ахирқи қетим синиши

44 [1] Андин у өз өйини башқуридиған ғоҗидариға буйруп: — Бу кишиләрниң
тағарлирини елип көтирәлигидәк ашлиқ қачилап, һәр бириниң пулини тағириниң
ағзиға селип қойғин;[2] андин мениң җамимни, йәни күмүч җамни ашлиқниң пули
билән биллә әң кичигиниң тағириниң ағзиға селип қойғин, — деди. У адәм Йүсүпниң
дегинидәк қилди.
[3] Әтиси таң йориғанда, улар ешәклири билән биллә йолға селип қоюлди.[4] Лекин улар
шәһәрдин чиқип анчә узун маңмайла, Йүсүп ғоҗидариға: — Орнуңдин тур, бу адәмләр-
ниң кәйнидин қоғлиғин; уларға йетишкиниңдә уларға: «Немишкә яхшилиққа яманлиқ
қайтурдуңлар?[5] Ғоҗам шу *җамда* шарап ичиду һәмдә униңда пал ачиду әмәсму?! Мун-
дақ қилғиниңлар рәзиллик қилғиниңлар болмамду!» дегин, — деди.
[6] Бу адәм уларниң кәйнидин йетишип берип, уларға бу сөзләрни қилди.[7] Улар униңға җа-
вавән: — Ғоҗимиз немишкә мундақ гәп қилиду? Мундақ ишни қилиш кәминилиридин
нери болсун![8] Биз әслидә тағарлиримизниң ағзидин тапқан пулниму Қанаан зиминидин
силиниң қашлириға қайтуруп беришкә әкәлгән едуқ. Шундақ туруқлуқ қандақму ғоҗи-
лириниң өйидин алтун-күмүчни оғрилайли?[9] Кәминилириңниң арисида кимдин бу *җам*
тепилса, шу өлүмгә мәһкүм болсун, бизму ғоҗимизниң қуллири болайли, — деди.
[10] Ғоҗидар җававән: — Ейтқан сөзлириңлардәк болсун; җам кимниң йенидин тепилса,
шу киши қулум болуп келип қалсун, қалғанлириңлар бегуна болисиләр, — деди.
[11] Шуниң билән улар алдирап-тенәп, тағарлирини йәргә чүширип, һәр бири өз тағири-
ни ечип бәрди.[12] Ғоҗидар чоңиниңкидин башлап кичигиниңкигичә ахтурди, җам Би-
нјаминниң тағиридин тепилди.[13] Буни көрүп улар кийимлирини житишип, һәр бири
ешигигә қайтидин жүкни артип, шәһәргә қайтти.

Йәһуданиң Бинямин үчүн йелиниши

[14] Шундақ қилип Йәһуда вә қериндашлири Йүсүпниң өйигә кәлди; у техи шу йәрдә еди. Улар
униң алдиға келип өзлирини йәргә етишти.[15] Йүсүп уларға: — Бу силәрниң зади немә қилғи-
ниңлар? Мениңдәк адәмниң чоқум пал ачалайдиғанлиғини билмәмтиңлар? — деди.
[16] Йәһуда җававән: — Биз ғоҗимизға немиму дейәләймиз? Немә гәп қилалаймиз, қандақ
қилип өзимизни ақлалаймиз? Худа кәминлириниң қәбиһлигини ашкарә қилди. Мана,
биз вә қолидин җамлири тепилған киши һәммимиз ғоҗимизға қул болидиған болдуқ,
— деди.
[17] Лекин Йүсүп: — Мундақ қилиш мәндин нери болсун! Бәлки җам кимниң қолидин те-
пилған болса пәқәт шу киши мениң қулум болиду. Лекин қалғанлириңлар аман-есән
атаңларниң қешиға кетиңлар, — деди.
[18] Андин Йәһуда униңға йеқин берип мундақ деди: — Әй ғоҗам, кәминилиригә қулақ
селип ғоҗамниң қулиқиға бир еғиз гәп қилишқа иҗазәт бәргәйла. Ғәзәплири кәмини-
лиригә туташмиғай; чүнки өзлири Пирәвнгә охшаш екәнла.[19] Әслидә ғоҗам кәминили-
ридин: «Атаңлар йә иниңлар барму» дәп соривидила,[20] биз ғоҗимизға җававән: «Биз-
ниң бир қери атимиз бар вә у қериғанда тапқан, яш бир балисиму бар. Бу балиниң бир
анисидин болған акиси өлүп кетип, у өзи ялғуз қалди; униң атиси уни интайин сөй-
иду» десәк, [21] Сили кәминилиригә: «Униң өзини қешимға елип келиңлар, мән уни өз

44:5 «Ғоҗам шу җамда шарап ичиду һәмдә униңда пал ачиду әмәсму?!» — Йүсүп Худаниң пәйғәмбири болғачқа, «пал ечиш» қатарлиқ ишларни қәтъий қилмайтти. Униң гепи акилирини синаш мәхситидә ейтилған, халас.
44:15 «Мениңдәк адәмниң чоқум пал ачалайдиғанлиғини билмәмтиңлар?» — 5-айәттики изаһатни көрүң.
44:16 «Худа кәминлириниң қәбиһлигини ашкарә қилди» — Йәһуданиң мошу гепи мошу йәрдә бәлким Йүсүпниң җами тағарлиридин тепилғанлиғини әмәс, бәлки улар өткәндә иниси Йүсүпкә өткүзгән яманлиқни көрсәтсә керәк. Йәһуда өзлириниң алдида турғининиң Йүсүп екәнлигини билмәйтти, әлвәттә.

көзүм билән көрәй» дедилә.[22] Биз ғоҗимизға җавап берип: «Жигит атисидин айрилалмайду; әгәр атисидин айрилса, атиси өлүп кетиду» десәк,[23] Сили йәнила кәминилиригә: «Әгәр кичик иниңлар силәр билән биллә кәлмисә, йүзүмни йәнә көримиз дәп хиял қилмаңлар» дегән едила.[24] Шуниң билән биз кәминилири атимизниң қешиға барғанда ғоҗамниң сөзлирини униңға ейттуқ;[25] андин атимиз йәнә: «Йәнә берип, бизгә азрақ ашлиқ елип келиңлар» девиди,[26] Биз җававән: «Биз шу йәргә қайтидин чүшәлмәймиз; әгәр кичик инимиз биз билән биллә болса, ундақта баримиз; чүнки кичик инимиз биз билән биллә болмиса, у затниң йүзи алдида туралмаймиз», дедуқ.

[27] Силиниң қуллири бизниң атимиз бизгә йәнә: «силәргә мәлумки, аялим маңа икки оғул туғуп бәргән еди.[28] Бири мениң йенимдин чиқип, йоқ болуп кәтти; мән: у җәзмән титма-титма қиливетилипту, дәп ойлидим, шундақла уни бүгүнгичә көрмидим.[29] Әнди силәр бунциму мениң қешимдин елип кетип, униңға бир келишмәслик келип қалса, силәр мәндәк бир ақ чачлиқ адәмни дәрд-әләм билән тәхтисараға чүширивәтисиләр», дегән еди.[30] Әнди мән силиниң қуллири мениң атамниң қешиға барғанда, шу бала биз билән болмиса униң җени балиниң җениға бағланған болғачқа,[31] шундақ болидуки, у балиниң йоқлуғини көрсә, җәзмән өлүп кетиду; шуниң билән силиниң қуллири бизниң атимиз болған бу ақ чачни дәрд-әләм ичидә тәһтисараға чүширивәткән болимиз.[32] Чүнки мәнки кәминилири атамға бу жигит үчүн кепил болуп: «Әгәр мән уни қешиңға қайтуруп кәлмисәм пүткүл өмрүмдә атамниң алдида гунакар болай» дегән едим.[33] Шуңа һазир өтүнүп қалай, мәнки кәминилири у жигитниң орнида ғоҗамниң қешида қул болуп турсам, у жигит қериндашлири билән биллә қайтип кәтсә!

[34] Чүнки жигит мән билән болмиса, мән қандақму атамниң қешиға баралаймән? Атамға шундақ азап-оқубәтниң чүшүшини көзүм көргүчи болмисун! — деди.

Йүсүпниң қериндашлириға өзини ашкарилиши

45 [1-2] Йүсүп өз йенида турғанларниң алдида өзини туталмай: — Һәммә адәм алдимдин чиқириветилсун! дәп вақириди. Шуниң билән Йүсүп өзини қериндашлириға ашкарә қилғанда униң қешида һеч ким болмиди. У қаттиқ жиғлап кәтти; мисирлиқлар уни аңлиди, Пирәвнниң ордисикиләрму буниңдин *тезла* хәвәр тапти.[3] Йүсүп қериндашлириға: — Мән Йүсүп болимән! Атам һазир һаятму?! — дәп сориди. Амма қериндашлири униңға қарап һодуқуп кетип, һеч җавап берәлмәй қалди.[4] Лекин Йүсүп уларни: — Қени, маңа йеқин келиңлар, дәп чақириди. Улар йеқин кәлди, у йәнә: — Мән силәрниң иниңлар, йәни силәр Мисирға сетивәткән Йүсүп болимән.[5] Әнди мени мошу йәргә сетивәткиниңлар үчүн азапланмаңлар, өзәңларни әйипкә буйрумаңлар; чүнки Худа адәмләрниң һаятини сақлап қелиш үчүн мени силәрдин бурун бу йәргә әвәтти.[6] Чүнки һазир зиминдики ачарчилиққа икки жил болди; лекин техи йәнә бәш жилғичә һеч терилғуму болмайду, ормиму болмайду.[7] Шуниң үчүн силәргә дунияда бир қалдини сақлап қелиш үчүн, улуқ бир ниҗатлиқ көрситип, силәрниң тирик

44:21 Яр. 42:15.
44:23 Яр. 43:3, 5
44:26 **«У затниң йүзи алдида туралмаймиз»** — ибраний тилида «шу кишиниң йүзини қайтидин көрәлмәймиз».
44:28 Яр. 37:33.
44:29 Яр. 42:38.
44:32 Яр. 43:9.
45:1-2 **«Мисирлиқлар уни аңлиди, Пирәвнниң ордисикиләрму буниңдин тезла хәвәр тапти»** — яки «Мисирлиқлар, шундақла Пирәвнниң ордисидикиләр уни аңлиди».
45:4 Яр. 37:28; Зәб. 104:17; Рос. 7:9, 13.
45:5 Яр. 50:19,20,21.

қутулушуңлар үчүн Худа мени силәрдин бурун бу йәргә әвәтти.[8] Шундақ болған екән,
мени мошу йәргә әвәткүчи силәр әмәс, бәлки Худадур. У мени Пирәвнгә атиниң орнида
қилип, униң пүткүл өйигә ғоҗа қилип тикләп, пүткүл зиминға баш вәзир қилип қойди.
[9] Әнди тездин атамниң қешиға берип, униңға: — Сениң оғлуң Йүсүп: «Худа мени пүткүл
Мисирға ғоҗа қилип қойди. Сән кечиктүрмәй, мениң қешимға кәлгин; [10] сән Гошән
жутида турисән; шуниң билән сән өзәң, оғуллириң, нәврилириң, қойлириң, калилириң
вә һәммә тәәллуқатлириң билән маңа йеқин турисиләр.[11] Өзәң, аилән вә һәммә
тәәллуқатиңни намратлиқ бесивалмисун дәп мән сени шу йәрдә бақимән; чүнки йәнә
бәш жил ачарчилиқ бардур», деди, — дәңлар.
[12] — Мана силәрниң көзлириңлар вә иним Биняминниң көзлири силәргә гәп қили-
ватқан мениң өз ағзим екәнлигини көрүватиду.[13] Атамға мениң Мисирдики бу барлиқ
шан-шәривим һәмдә силәрниң барлиқ көргиниңлар тоғрисида ейтип, атамни тездин бу
йәргә елип келиңлар, — деди.
[14] Шуниң билән у өзини Биняминға етип униң бойниға бешини қоюп жиғлап кәтти;
Биняминму униң бойниға йөлинип жиғлиди.[15] Андин Йүсүп барлиқ қериндшалирини
сөйүп, уларни бир-бирләп қучағлап жиғлиди. Андин қериндшалири униң билән па-
раңлашти.
[16] Йүсүпниң қериндшалири кәлди, дегән хәвәр Пирәвнниң ордисиға йәткүзүлди; бу Пирәвн
вә хизмәткарлириниң нәзиридә қутлуқ иш болди.[17] Пирәвн Йүсүпкә: — Қериндашли-
риңға: — «Силәр әнди мундақ қилиңлар; улақлириңларға жүк артип, Қанаан зиминиға бе-
рип,[18] атаңлар вә җәмәтиңларни елип мениң қешимға келиңлар; мән Мисир зиминидин әң
есил йәрләрни силәргә берәй; силәр бу зиминдин чиққан назу-немәтләрдин йәйсиләр» —
дегин.[19] Саңа болған әмрим шуки, сән уларға: «Балилириңлар вә аяллириңларни елиш үчүн
Мисир зиминидин һарвуларни елип бериңлар. Шуниңдәк атаңларниму бу йәргә йәткүзүп
келиңлар.[20] Пүткүл Мисир зиминидин әң есил җайлар силәрниңки болғачқа, өз сәрәмҗан-
лириңларға кариңлар болмисун» дәп буйруғин, — деди.
[21] Шуниң билән Исраилниң оғуллири шундақ қилди; Йүсүп Пирәвнниң буйруғи бойичә
уларға һарвуларни берип, йоли үчүнму озуқ бәрди.[22] Уларниң һәр биригә бир қур кий-
им бәрди; лекин Биняминға болса у үч йүз күмүч тәңгә, бәш қур кийим бәрди.[23] У ати-
сиғиму шу һәдийәләрни, йәни Мисирниң есил мәһсулатлири артилған он һаңга ешәк
һәмдә ашлиқ, нан вә атисиға йол тәйярлиғи артилған он мада ешәкни әвәтти.[24] Андин у
қериндашлирини йолға селип, уларға: — Йолда жедәлләшмәңлар, дәп җекилиди. Улар
йолға раван болди.[25] Улар Мисирдин чиқип, Қанаан зиминиға атиси Яқупниң қешиға
берип,[26] униңға Йүсүп өзлиригә ейтқан гәпләрни йәткүзүп: «Йүсүп техи һаят екән! У
пүткүл Мисир зиминиға баш вәзир екән!» деди. Амма у уларға ишәнмәй, жүриги қетип
һошидин кетәй дәп қалди.
[27] Лекин улар Йүсүпниң өзлиригә ейтқан барлиқ сөзлирини униңға дегәндә, шундақла
Йүсүпниң өзини елип келишкә әвәткән һарвуларниму көргәндә, уларниң атиси Яқуп-
ниң роһиға җан кирди.[28] Исраил шуниң билән: — Әнди арминим йоқ! Оғлум Йүсүп техи
һаяттур! Мән өлмәстә берип уни көрүвалай, — деди.

45:8 «атиниң орнида қилип» — мошу йәрдә бәлким Йүсүпниң Пирәвнгә чоң мәслиһәтчи екәнлигини көрсәтсә керәк.
45:13 Рос. 7:14.
45:20 «өз сәрәмҗанлириңларға кариңлар болмисун» — ибраний тилида «көзүңлар сәрәмҗанлириңларға һәсрәт чәкмисун».
45:24 «йолда жедәлләшмәңлар» — бу несиһәтни бәлким уларниң өзини Мисирға сетивәткәнлиги тоғрилиқ бир-бирини йәнә әйиплишидин әнсирәп ейтқан болса керәк.

Яқупниң пүтүн аилисини елип Мисирға меңиши

46 1 Шуниң билән Исраил барлиқ тәәллуқатини елип йолға чиқип, Бәәр-шебаға
кәлди. У шу йәрдә атиси Исһақниң Худасиға қурбанлиқларни сунди. 2 Кечиси Худа
аламәт көрүнүшләрдә Исраилға: — Яқуп, Яқуп! девиди, у җавап берип: — Мана мән! —
деди.
3 У: — Атаңниң Тәңриси болған Худа Мәндурмән. Сән Мисирға бериштин қорқмиғин,
чүнки Мән сени шу йәрдә улуқ бир қовм қилимән. 4 Мән сениң билән Мисирға биллә ба-
римән вә Мән Өзәм җәзмән йәнә сени шу йәрдин яндуруп келимән. Йүсүп өз қоли билән
сениң көзүңни жумдуриду, — деди.
5 Андин Яқуп Бәәр-Шебадин йолға чиқти; Исраилниң оғуллири атиси Яқуп вә уларниң ба-
ла-җақилирини Пирәвн уни епкелиш үчүн әвәткән һарвуларға олтарғузуп, 6-7 чарпайлири
билән Қанаан земинида тапқан тәәллуқатлирини елип маңди. Бу тәриқидә Яқуп билән
барлиқ әвлатлири Мисирға кәлди; оғуллирини, оғул нәврилирини, қизлирини, қиз нәв-
рилирини жиғип, нәсиллириниң һәммисини өзи билән биллә елип Мисирға кәлди.
8 Исраилниң оғуллири, йәни Яқупниң Мисирға кәлгән әвлатлири төвәндикичә: — Яқуп-
ниң тунҗа оғли Рубән; 9 Рубәнниң оғуллири Һанох, Паллу, Һәзрон билән Карми.
10 Шимеонниң оғуллири: — Йәмуәл, Ямин, Оһад, Яқин, Зоһар вә Қананий аялдин болған
Саул.
11 Лавийниң оғуллири: — Гәршон, Коһат вә Мәрари.
12 Йәһуданиң оғуллири: — Әр, Онан, Шәлаһ, Пәрәз вә Зәраһ. Амма Әр вә Онан Қанаанниң
земинида өлүп кәткән еди. Пәрәзниң оғуллири Һәзрон билән Һамуллар еди.
13 Иссакарниң оғуллири: — Тола, Пуаһ, Йоб вә Шимрон.
14 Зәбулунниң оғуллири: — Сәрәд, Елон вә Җаһлийәл.
15 Булар Леяһниң Яқупқа Падан-Арамда туғуп бәргән оғул-әвлатлири еди; у йәнә қизи
Динаһни туғуп бәрди. Буниң бу оғул-қиз пәрзәнтлири җәмий болуп оттуз үч җан еди.
16 Гадниң оғуллири: — Зифион, Һагги, Шуни, Әзбон, Ери, Ароди вә Арәли.
17 Аширниң оғуллири: — Йимнаһ, Йишваһ, Йишви вә Берияһ. Уларниң сиңлиси Сераһ
еди; Берияһниң оғуллири Һәбәр вә Малкиәл еди.
18 Булар болса Лабан қизи Леяһқа дедәк болушқа бәргән Зилпаһниң Яқупқа туғуп бәргән
оғуллири болуп, җәмий он алтә җан еди.
19 Яқупниң аяли Раһиләниң оғуллири Йүсүп вә Бинямин.
20 Йүсүпкә Мисир земинида төрәлгән оғуллири Манассәһ вә Әфраим; буларни Ондики
каһин Потифираһниң қизи Асинат униңға туғуп бәрди.

46:2 **«Яқуп, Яқуп»** — Худаниң адәмниң исмини икки қетим чақириши Худаниң униңға болған чоңқур меһир-муһәббитини вә өзигә толиму әзиз екәнлигини көрситиду.
46:3 Яр. 13:16; 16:10; 17:2; 22:17; 26:24; 28:13; 32:9; 35:11; 48:4.
46:4 **«Йүсүп өз қоли билән сениң көзүңни жумдуриду»** — демәк, Йүсүп Яқуп сәкратқа чүшүп қалғанда униң йенида болиду. «Мән Өзәм җәзмән йәнә сени шу йәрдин яндуруп келимән» дегән жуқурiқи сөзләр шүбһисизки, Яқуп Қанаан земинида дәпнә қилинипла қалмай, бәлки Қанаан земинида ахирқи заманда тирилиду, дегән мәнани көрситиду.
46:4 Чөл. 20:15; Қан. 10:22; Йә. 24:4, 5, 6; Зәб. 104:23, 24; Йәш. 52:4; Һош. 11:1.
46:5 Рос. 7:15.
46:8 Мис. 1:2; 6:13; Чөл. 26:5; 1Тар. 4-8.
46:10 **«Саул»** — яки «Шаул».
46:10 Мис. 6:15; 1Тар. 4:24.
46:11 1Тар. 5:27.
46:12 Яр. 38:3, 4, 5; 1Тар. 2:5.
46:13 **«Пуаһ»** — яки «Пуваһ». «Чөл.» 36:23ни көрүң. **«Йоб»** — яки «Яшуб».
46:16 1Тар. 5:11.
46:17 1Тар. 7:30.
46:18 Яр. 29:24.
46:20 Яр. 41:50; 48:5.

[21] Биняминниң оғуллири: — Белаһ, Бәкәр, Ашбәл, Гера, Нааман, Еһи, Рош, Муппим, Һуп-
пим вә Ард.
[22] Булар Раһиләниң Яқупқа туғуп бәргән оғул-әвлатлири болуп, җәмий он төрт җан еди.
[23] Данниң оғли: — Һушим.
[24] Нафталиниң оғуллири: — Яһзиәл, Гуни, Йәзәр вә Шилләм.
[25] Булар Лабан қизи Раһиләгә дедәк болушқа бәргән Билһаһниң Яқупқа туғуп бәргән
оғул-әвлатлири болуп, җәмий йәттә җан еди.
[26] Яқупниң келинлиридин башқа, Яқупниң пуштидин болған, униң билән биргә Ми-
сирға кәлгәнләр җәмий атмиш алтә җан еди.
[27] Йүсүпниң Мисирда туғулған оғуллири икки еди. Яқупниң җәмәтидин болуп, Мисирға
кәлгәнләр җәмий йәтмиш җан еди.

Яқуп вә униң җәмәтиниң Мисирға йетип келиши

[28] Яқуп Йүсүптин көрсәтмә елип, өзлирини Гошәнгә башлап беришқа Йәһудани Йүсүп-
ниң қешиға әвәтти. Шундақ қилип улар Гошән жутиға келип чүшти. [29] Йүсүп өзиниң
вәзирлик һарвусини қатқузуп, атиси Исраилниң алдиға Гошәнгә чиқти. У өзини униң
алдиға һазир қилип атисиға өзини етип бойниға бешини қоюп қучағлап, узундин узун
жиғлиди.[30] Исраил Йүсүпкә: Мән сениң йүзүңни көрүп, тирик екәнлигиңни билдим;
әнди өлсәмму арминим йоқ, — деди.
[31] Андин Йүсүп қериндашлири вә атисиниң өйдикилиригә мундақ деди: — Мән һазир чиқип
Пирәвнгә хәвәр берип: «Қанаан зиминида олтарған қериндашлирим, шундақла атамниң
өйдикиләр қешимға кәлди;[32] бу адәмләр падичилар болуп, мал беқиш билән шуғуллинип
кәлгән, қой-калилири, шундақла барлиқ мал-мүлүклирини елип кәлди» дәп ейтай.[33] Шун-
дақ болидуки, Пирәвн силәрни чақириду; шу чағда у силәрдин: «Немә оқитиңлар бар?» дәп
сориса,[34] силәр җавап берип: — Кәминилири кичигимиздин тартип ата-бовилиримизға ох-
шаш пада беқип кәлгәнмиз, — дәңлар. Шундақ десәңлар Гошән жутида олтирип қалисиләр;
чүнки падичиларниң һәммиси мисирлиқлар арисида көзгә илинмайду.
47 [1] Йүсүп Пирәвнниң қешиға келип: — Атам билән қериндашлирим қой-калилири,
шундақла һәммә мал-мүлүклирини биллә елип Қанаан зиминидин кәлди.
Мана, улар һазир Гошән жутиға чүшти, дәп хәвәр берип, [2] қериндашлириниң ичидин
бәшәйләнни елип, Пирәвнниң алдиға һазир қилди.[3] Пирәвн униң қериндашлиридин: —
Немә оқитиңлар бар, дәп соривиди, улар Пирәвнгә җавап берип: — Кәминилири ата-
бовилиримизға охшаш мал баққучилармиз, — деди.
[4] Андин улар Пирәвнгә илтимас қилип: — Қанаан зиминида қаттиқ қәһәтчилик болғачқа,
кәминилириниң қойлиримизни бақидиғанға яйлақму йоқ; шуңа бу зиминда мусапир

46:21 «Белаһ» — яки «Бела».
46:21 1Тар. 7:6; 8:1.
46:24 1Тар. 7:13.
46:25 Яр. 29:29.
46:27 Қан. 10:22; Рос. 7:14.
46:28 «Яқуп Йүсүптин көрсәтмә елип, өзлирини Гошәнгә башлап беришқа Йәһудани Йүсүпниң қешиға әвәтти» — яки «өзлири Гошәнгә бериштин авал Йәһудани Йүсүпкә уқтуруш үчүн әвәтти».
46:30 «өлсәмму арминим йоқ» — ибраний тилида «өлсәм болиду».
46:34 «чүшүнмә» — шу гепи билән Йүсүп: *(1)* өз аилисидикиләрниң Мисир иқтисадиға жүк болмайдиғанлиғини, өзлириниң җенини бақалайдиғанлиғини көрсәтмәкчи; *(2)* уларниң Гошән дегән чәт районда турушини бекитмәкчи.
–Шундақ болғанда, Исраил хәлқи Мисирлиқлар билән анчә ассимилиятсийә болмайду, шундақла Мисирдин қечиш керәк болса, Гошән жути Қанаан зиминиға бир қәдәр йеқинрақ еди.
46:34 Яр. 43:32; Мис. 8:22.
47:1 Яр. 45:10.
47:3 Яр. 46:34.

болуп турушқа кәлдуқ; җанаблиридин тәләп қилимизки, кәминилириниң Гошән жутида турушиға иҗазәт бәргәйла, — деди.
[5] Пирәвн Йүсүпкә: — Атаң вә қериндашлириң қешиңға кәлди;[6] мана Мисир зимини сениң алдиңда турупту; атаң вә қериндашлириңни зиминниң әң есил йеридә олтарғозғин; улар Гошән жутида макан қилсун. Шуниңдәк, әгәр сән уларниң ичидики қабил кишиләрни билсәң, буларни мениң чарпайлиримға назарәтчи қилғин, — деди.
[7] Кейин, Йүсүп атиси Яқупни елип, Пирәвнниң алдиға һазир қилди; Яқуп Пирәвнгә бәхит-бәрикәт тилиди.
[8] Андин Пирәвн Яқуптин: — Өмрүңниң жил-күнлири нәччигә йәтти? — дәп сориди.[9] Яқуп Пирәвнгә җавап берип: — Мусапирлиқ сәпиримниң күнлири бир йүз оттуз жилға йәтти; өмрүмниң күнлири аз һәм җапа-мушәққәтлик болуп, ата-бовилиримниң мусапирлиқ өмүр сәпириниң күнлиригә техи йәтмиди, — деди.
[10] Шуниң билән Яқуп Пирәвнгә бәхит-бәрикәт тиләп, алдидин чиқип кәтти.[11] Шуниң билән Йүсүп атиси билән қериндашлирини Мисир зиминида олтирақлаштуруп қойди; Пирәвнниң буйруғинидәк уларға зиминниң әң есил йеридин, йәни Рамсәс дегән жуттин тәвәлик бәрди.[12] Йүсүп атиси, қериндашлири, шундақла атисиниң һәммә өйдикилирини бала-җақилириниң санлириға қарап ашлиқ билән тәминләп бақти.

Йүсүпниң дана һөкүмранлиғи

[13] Амма ачарчилиқ қаттиқ еғир болғачқа, зиминниң һеч йеридә озуқ-түлүк тепилмиди; Мисир зимини билән Қанаан зимини ачарчилиқтин хараплишип кәтти.[14] Йүсүп ашлиқ сетип Мисир зимини билән Қанаан зиминидики барлиқ пулни жиғивалди. Андин Йүсүп бу пулни Пирәвнниң ордисиға йәткүзүп бәрди.[15] Амма Мисир зимини билән Қанаан зиминидики Пул түгәп кәткәндә мисирлиқларниң һәммиси Йүсүпниң алдиға келип: — Бизгә нан бәргәйла! Пул түгәп кәткини үчүн силиниң алдилирида өлимизму? — деди.
[16] Йүсүп җававән: — Пулуңлар қалмиған болса, чарпайлириңларни елип келип бәрсәңлар, мән маллириңлариға озуқ-түлүк тегишип беримән, — деди.
[17] Буниң билән улар чарпайлирини Йүсүпниң қешиға елип кәлгили турди; Йүсүп уларниң атлири, қой падилири, кала падилири вә ешәклириниң орниға озуқ-түлүк бәрди; шу жили маллириниң орниға уларға озуқ-түлүк берип бақти.[18] У жил аяқлишип, улар иккинчи жили униң қешиға келип униңға: — Биз ғоҗимиздин һеч немини йошурмаймиз; пулимиз түгиди, чарпай мал падилиримиз болса ғоҗимизниң илкидә, ғоҗимизниң алдида тәнлиримиз билән йеримиздин башқа һеч нәрсә қалмиди.[19] Немишкә көз алдилирида биз һәм йеримизму өлүп кәтсун? Әнди сили өзимиз вә йеримизни озуқ-түлүккә тегишип еливалғайла; өзимиз вә йеримиз Пирәвнниң болуп, униңға қул болайли. Биз өлүп кәтмәй, тирик турушимиз, йеримизму вәйран болмаслиғи үчүн бизгә уруқ-түлүк бәргәйла, деди.
[20] Бу тәриқидә Йүсүп Мисирниң пүткүл терилғу йерини Пирәвн үчүн сетивалди; чүнки ачарчилиқ қаттиқ болғачқа, мисирлиқларниң һәр бири өз етизини сетип бәрди. Шуниң билән йәр-зимин Пирәвнниң болуп қалди.[21] Йүсүп хәлиқни Мисирниң бу четидин йәнә бир четигичә һәр қайси шәһәрләргә көчүрди.[22] Пәқәт каһинларниң йерини у алмиди; чүнки каһинларға Пирәвн тәрипидин алаһидә тәминат берилгәчкә, улар Пирәвн тәри-

---

47:9 Зәб. 118:19; Ибр. 11:9,13.
47:21 **«чүшәнмә»** — хәлиқләрниң йезилардин шәһәрләргә көчүрүлүшиниң сәвәви: *(1)* тупрақта гия үнмәс болуп қалғачқа, хәлиқниң шу йәрдә туруверишиниң пайдиси йоқ еди; *(2)* хәлиқ шәһәрдә турса уларға «қутқузуш ашлиғи» тарқитип беришкә қолайлиқ болатти. Бу вақитлиқ тәдбир болуп, кейин Йүсүп уларға уруқ бәргәндә *(23-айәт)* хәлиқ бәлким өз жутлириға қайтқан болуши мүмкин.
–Башқа бирхил тәрҗимиси: «Шу тәриқидә Йүсүп хәлиқни Мисирниң бу четидин йәнә бир четигичә қуллуғиға киргүзди».

пидин тәминләнгән үлүшини йәп, өз йәрлирини сатмиған еди.
[23] Йүсүп хәлиққә: — Мана, мән бүгүн өзәңлар билән йәрлириңларни Пирәвн үчүн сетивал-
дим. Мана силәргә уруқ! Әнди йәр териңлар.[24] Әнди шундақ қилисиләрки, чиққан һосулдин
бәштин бирини Пирәвнгә берип, қалған төрт қисмини өзәңларға елип қелиңлар; у уруқлуқ
һәмдә өзәңларға, жүмлидин өйүңдикиләргә вә кичик балилириңларға озуқ болсун, — деди.
[25] Улар жававән: — Сили женимизни қутқуздила. Ғожимизниң нәзиридә илтипат тапқан
болсақла, Пирәвнниң қуллири болуп турайли, — деди.
[26] Шуниң билән Йүсүп: — «Һосулниң бәштин бири Пирәвнгә берилсун» дәп бу ишни бү-
гүнгә қәдәр Мисир зимини үчүн қанун-бәлгүлимә қилди. Пәқәт каһинларниң йерила
буниң сиртида болуп, Пирәвнгә тәвә болмиди.

Яқупниң ахирқи тәливи

[27] Исраиллар Мисир зиминида, Гошән өлкисидә олтирақлашти; улар шу жайда йәр-зи-
минлик болуп, көпийип, толиму көпәйди.[28] Яқуп Мисир зиминида он йәттә жил өмүр
көрди; буниң билән Яқупниң өмүр күнлири бир йүз қириқ йәттә жилға йәтти.[29] Исра-
илниң күнлири сәкратқа йеқинлашқанда, оғли Йүсүпни чақиртип, униңға: — Әгәр нә-
зириңдә илтипат тапқан болсам, қолуңни янпашмниң астиға қоюп, маңа шапаәт вә са-
дақәтликни көрситип, мени Мисирда дәпнә қилма;[30] бәлки мән ата-бовилирим билән
ятидиған вақтимда мени Мисирдин елип кетип, уларниң гөристаниға дәпнә қилғин,
деди. У жавап берип: — Мән ейтқиниңдәк қилай, — деди.
[31] Яқуп униңға: — Маңа қәсәм қилип бәргин, — деди. У униңға қәсәм қилип бәрди; андин
Исраил карватниң баш тәрипидә сәждә қилди.

Яқупниң Әфраим вә Манассәһкә хәйрлик дуа қилиши

48 [1] Бу ишлардин кейин бириси Йүсүпкә: — Мана атаң кесәл болуп қапту, дәп хәвәр
бәрди. У икки оғли Манассәһ билән Әфраимни биллә елип барди.[2] Бириси Яқупқа:
— Мана оғлуң Йүсүп қешиңға келиватиду, дәп хәвәр беривиди, Исраил күчәп қопуп
кариватта олтарди.
[3] Яқуп Йүсүпкә: — Һәммигә Қадир Тәңри маңа Қанаан зиминидики Луз дегән жайда аян
болуп, мени бәрикәтләп[4] маңа: Мана, Мән сениң нәслиңни көпәйтип, сени интайин зор
көпәйтимән, сәндин бир түркүм хәлиқ чиқиримән; бу зиминни сәндин кейинки нәс-
лиңгә әбәдий мирас қилип беримән, дәп ейтқан еди.[5] Әнди мән Мисирға келиштин ил-
гири саңа Мисир зиминида туғулған икки оғлуң мениң һесаплиниду; Әфраим билән
Манассәһ болса, худди Рубән билән Шимеонға охшаш, һәр иккиси мениң оғуллирим
болиду.[6] Улардин кейин тапқан балилириң өзәңниң болиду; улар кәлгүсидә мирасқа
еришкәндә акилириниң нами астида болиду.[7] Маңа кәлсәк, Падандин келиватқи-
нимда Раһилә Қанаан зиминида йол үстидә Әфратқа аз қалғанда мени ташлап өлүп

47:29 Яр. 24:2.
47:31 «Исраил карватниң баш тәрипидә сәждә қилди» — кона грекчә тәржимиси (*LXX*)дә «у (*Исраил*) һасисиға йөлинип Худаға сәждә қилди» дейилиду. Мошу йәрдә икки мәнаси болуши мүмкин (*«Ибр.» 11:21ниму көрүң*).
47:31 Ибр. 11:21.
48:3 Яр. 17:1.
48:4 Яр. 28:3; 35:11.
48:5 «һәр иккиси мениң оғуллирим болиду» — кейин Манассәһ вә Әфраимдин болған қәбилиләр Исраилниң он икки қәбилисидин иккиси һесапланди.
48:5 Яр. 41:50; 46:20.
48:6 «улар кәлгүсидә мирасқа еришкәндә акилириниң нами астида болиду» — демәк, әгәр Йүсүпниң кейин оғуллири болса, Манассәһниң қәбилиси яки Әфраимниң қәбилисиниң бир әзаси һесаплинип, шу қәбилиниң бир қисми сүпитидә тегишлик мирас алалайтти.

кәтти. Мән уни шу йәрдә, йәни Әфратқа (йәни бәйт-Ләһәмгә) баридиған йолда дәпнә қилдим, — деди.
[8] Андин Исраил Йүсүпниң оғуллириға қарап: — Булар кимдур, — дәп сориди.
[9] Йүсүп атисиға җававән: — Булар болса Худа маңа бу йәрдә бәргән оғуллиримдур, — деди. У: — Уларни алдимға йеқин кәлтүргин, мән уларға бәхит-бәрикәт тиләй, — деди.
[10] Әнди Исраилниң көзлири қерилиғидин ғувалишип *яхши* көрәлмәйтти. Шуңа Йүсүп уларни униң алдиға йеқинрақ кәлтүрди; у уларни сөйүп қучақлиди.[11] Андин Исраил Йүсүпкә: — Мән сениң йүзүңни көрәләймән дәп һеч ойлимиған едим; лекин Худа мени сениң балилириңниму көрүшкә несип қилди, — деди.
[12] Йүсүп балиларни *Яқупниң* тизлириниң арилиғидин елип, йүзини йәргә тәккүзүп тазим қилди.[13] Андин Йүсүп бу иккиләнни Исраилниң алдиға йеқин елип келип, Әфраимни оң қоли билән тутуп Исраилниң сол қолиға удуллап турғузди; Манассәһни сол қоли билән тутуп Исраилниң оң қолиға удуллап турғузди.[14] Лекин Исраил оң қолини узитип, кәнҗи балиси Әфраимниң бешиға қойди, сол қолини Манассәһниң бешиға қойди. Манассәһ тунҗиси болсиму, у икки қолини қайчилап тутуп шундақ қойди.[15] У Йүсүпкә бәхит-бәрикәт тиләп: — Атилирим Ибраһим билән Исһақ Худа дәп билип йүзи алдида маңған, мени пүткүл өмрүмдә бу күнгичә падичидәк йетәкләп беқип кәлгән Худа,
[16] Маңа һәмҗәмәт болуп мени һәммә бала-қазадин қутқузған Пәриштә бу икки оғулни бәрикәтлисун; улар мениң исмим вә атилирим болған Ибраһим вә Исһақниң исимлири билән атилип, йәр йүзидә көп авуғай! — деди.
[17] Йүсүп атисиниң оң қолини Әфраимниң бешиға қойғинини көрүп көңлидә хапа болди; шуңа у атисиниң қолини тутуп, Әфраимниң бешидин елип Манассәһниң бешиға йөткимәкчи болуп,[18] атисиға: — Әй ата, бундақ қилмиғин; чүнки мана, тунҗиси будур; оң қолуңни униң бешиға қойғин! — деди.
[19] Лекин атиси рәт қилип: — Билимән, и оғлум, билимән; униңдинму бир қовм чиқип, өзиму улуқ болиду, амма дәрһәқиқәт униң иниси униңдин техиму улуқ болиду; униң нәслидин наһайити көп қовмлар пәйда болиду, — деди.
[20] Шуниң билән шу күни у бу иккисини бәрикәтләп: — Кәлгүсидә Исраиллар бәхит-бәрикәт тилигәндә: «Худа сени Әфраим билән Манассәһдәк улуқ қилсун!» дәйдиған болиду, деди. Бу тәриқидә у Әфраимни Манассәһтин үстүн қойди.
[21] Андин Исраил Йүсүпкә йәнә: — Мана, мән өлимән; лекин Худа силәр билән биллә болуп, силәрни ата-бовилириңларниң земиниға қайтуруп бариду.[22] Мән саңа қериндашлириңниңкидин бир үлүш йәрни артуқ бәрдим; шу йәрни өзәм қилич вә оқяйим билән аморийларниң қолидин тартивалған едим.

48:7 **«мени ташлап өлүп кәтти»** — яки «мени һәсрәткә қалдуруп өлүп кәтти». **«мән уни Раһиләни шу йәрдә, йәни Әфратқа баридиған йолда дәпнә қилдим»** — Раһилә Йүсүпниң өз аниси, әлвәттә. Бәлким анисиниң өлүми тоғрилиқ тәпсилатлар униң есидә анчә қалмиған болуши мүмкин еди.
48:7 Яр. 35:19.
48:12 **«Яқупниң»** — ибраний тилида «униң».
48:15 Ибр. 11:21.
48:16 **«...һәмҗәмәт болуп ... қутқузған»** — ибраний тилида «гоел» дегән пеил билән ипадилиниду. Мошу йәрдә «гоел» дегән пеил Тәвратта биринчи қетим ишлитилиду. «Аюп» 19:25 вә изаһатини вә «Тәбирләр»ниму көрүң.
48:16 Яр. 31:42; 32:1.
48:17 **«Йүсүп атисиниң оң қолини Әфраимниң бешиға қойғинини көрүп көңлидә хапа болди»** — ибраний тилида «атисиниң оң қолини Әфраимниң бешиға қойғини Йүсүпниң көзлиригә яман иштәк көрүнди».
48:19 Рут 4:11,12.
48:20 Йәр. 31:20.
48:22 **«Мән саңа ... бир үлүш йәрни артуқ бәрдим»** — дегән сөзләрниң йәнә мүмкин болған икки мәнаси бар: — *(1)* «саңа... әшу «яғлиқ район» *(көп зәйтун мейини чиқидиған земин)*ни тәғдим қилдим,...» яки *(2)* «саңа... Шәкәм дегән йәрни ... тәғдим қилдим» *(34-бапни көрүң)*. Әмәлийәттә үч мәна охшашла тоғра болуши мүмкин.
48:22 Йә. 13:7; 16:1; 17:1; 24:8.

Яқупниң вәсийити — оғуллириға тилигән бәхит-бәрикәтлири вә бәргән бешарәтлири

49 [1] Андин Яқуп оғуллирини чақирип уларға мундақ деди: — *һәммиңлар* жәм
болуңлар, мән силәргә кейинки күнләрдә силәр йолуқидиған ишларни ейтип
берәй: —
[2] Жиғилип келип аңлаңлар, и Яқупниң оғуллири;
Атаңлар Исраилға қулақ селиңлар.
[3] Әй Рубән, сән мениң тунжа оғлумсән,
Күч-қудритимсән,
Күчүм бар вақтимниң тунжа мевисидурсән,
Салапәт вә қудрәттә алди едиң,
[4] Лекин қайнап тешип чүшкән судәк,
Әнди алди болалмассән;
Чүнки сән атаңниң көрписигә чиқтиң,
Шуниң билән сән уни булғидиң!
У мениң көрпәмниң үстигә чиқти!
[5] Шимеон билән Лавий қериндашлардур;
Уларниң қиличлири зораванлиқниң қураллиридур!
[6] Аһ женим, уларниң мәслиһитигә кирмигин!
И иззитим, уларниң жамаити билән четилип қалмиғай!
Чүнки улар аччиғида адәмләрни өлтүрүп,
Өз бешимчилик қилип буқиларниң пейини кәсти.
[7] Уларниң аччиғи әшәддий болғачқа ләнәткә қалсун!
Ғәзивиму рәһимсиз болғачқа ләнәткә қалсун!
Мән уларни Яқупниң ичидә тарқитиветимән,
Исраилниң ичидә уларни чечиветимән.
[8] Әй Йәһуда! Сени болса қериндашлириң тәрипләр,
Қолуң дүшмәнлириңниң гәжгисини басар.
Атаңниң оғуллири саңа баш урар,
[9] Йәһуда яш бир ширдур;
Әй оғлум, сән овни тутупла чиқтиң;
У ширдәк *овниң йенида* чөкүп созулуп ятса,
Яки чиши ширдәк йетивалса,

49:3 Яр. 29:32; Қан. 21:17; Зәб. 77:51.

49:4 **«У мениң көрпәмниң үстигә чиқти!»** — Рубәнниң атисиниң тоқили Билһаһ билән биллә ятқинини көрситиду *(35:22)*.

–Яқупниң бу улуқ бешарәтлири тоғрилиқ «қошумчә сөз»имиздә тәпсилийрәк тохтилимиз.

49:4 Яр. 35:22; 1Тар. 5:1.

49:5 **«Уларниң қиличлири зораванлиқниң қураллиридур!»** — 34:25-31ни көрүң.

49:6 Яр. 34:25.

49:7 **«тарқитиветимән,... чечиветимән»** — Яқуп пәйғәмбәр болғачқа униң мошу сөзлири Худаниң сөзигә баравәр болиду. Бу сөзни Худа Өзи Яқупниң ағзи арқилиқ ейтқан болса керәк.

49:7 Йә. 19:1; 21:3-45.

49:8 **«Сени болса қериндашлириң тәрипләр»** — оқурмәнләрниң есидә барки, «Йәһуда» дегәнниң мәнаси «тәрипләш» яки «мәдһийә»дур *(29:35ни көрүң)*.

Кимму уни қозғашқа петинар?
[10] Шаһанә һаса Йәһудадин кетип қалмайду,
Йәһуданиң пуштидин қанун чиқарғучи өксүмәйду,
Таки шу һоқуқ Егиси кәлгичә күтиду;
Кәлгәндә, җаһан хәлиқлири униңға итаәт қилиду.
[11] У тәхийини үзүм телиға,
Ешәк балисини сортлуқ үзүм телиға бағлап қояр.
У либасини шарапта жуюп,
Тонини үзүм шәрбитидә жуяр.
[12] Униң көзлири шараптин қизирип кетәр,
Чишлири сүт ичкинидин аппақ турар.
[13] Зәбулун деңиз бойини макан қилар,
Макани кемиләрниң панаһгаһи болар,
Йәр-зимини Зидонғичә йетип барар.
[14] Иссакар бәстлик бәрдәм бир ешәктур,
У икки қотан арисида ятқандур;
[15] У арамгаһниң яхши екәнлигигә қарап,
Зиминниң есиллиғини көрүп,
Жүк көтиришкә мүрисини егип,
Алванға ишләйдиған қул болуп қалар.
[16] Дан Исраил қәбилилиридин бири болар,
Өз хәлқигә һөкүм чиқирар.
[17] Дан йол үстидики илан,
Чиғир йол үстидә турған зәһәрлик бир иландур.
У атниң туйиғини чеқип,
Ат мингүчини арқиға моллақ атқузар.
[18] И Пәрвәрдигар, ниҗатиңға тәлмүрүп күтүп кәлдим!
[19] Гадқа болса, қарақчилар қошуни һуҗум қилар;
Лекин у тапинини бесип зәрбә берәр.
[20] Ашириң тамиғида зәйтун мейи мол болар,

49:9 **«сән ов тутупла чиқтиң»** — бу сөз, шүбһисизки, Йәһуданиң кәлгүсидә толуқ ғәлибә қилидиғанлиғини көрситиду. «Ширдәк чөкүп созулуп ятса яки чиши ширдәк йетивалса» дегән сөзләргә «овниң йенида» дегән сөзләрни қошуп киргүздуқ; чүнки бизниңчә бу җүмлә алдинқи җүмлә билән зич бағлинишлиқ. Демәк, Йәһуда ғәлибә қилипла қалмай, бәлки ғәлибиниң мевилиридин бемалал һозурлинишқа муйәссәр болиду. Йәһуда Мәсиһниң әҗдади болғачқа, мошу сөзләр Мәсиһниң өзи тоғрисида техиму инавәтлик болуши керәк.
–«У ширдәк овниң йенида чөкүп созулуп ятса, яки чиши ширдәк йетивалса,...» дегәнниң башқа бирхил тәрҗимиси: «У ширдәк яки чиши ширдәк Марашқа йетивалса,...».
49:9 Чөл. 24:9; Мик. 5:7.
49:10 **«Йәһуданиң пуштидин»** — ибраний тилида «Йәһуданиң путлири арисидин» — демәк, униң нәслидин, пуштидин. **«қанун чиқарғучи»** — яки «идарә қилғучиниң тутқан тайиғи». **«шу һоқуқ Егиси»** — ибраний тилида «Шилоһ» дегән сөз билән ипадилиниду. Бу улуқ бешарәт тоғрисида «қошумчә сөз»имиздә азрақ тохтилимиз.
49:10 Мат. 2:6.
49:11 **«шарапта»** — ибраний тилида «үзүм қенида». **«ешәк балисини сортлуқ үзүм телиға бағлап қояр, ... либасини шарапта жуюп, Тонини үзүм шәрбитидә жуяр»** — демәк, Йәһуда қәбилиси шунчә бай болидуки, тәхәйни әң есил үзүм телиға бағлайду, тәхәйниң уни тартип жулуветишидин яки уни йәп кетишидин қорқмайду вә халиса кейимини жуйғанда суниң орнида шарап ишлитиду.
49:12 **«қизирип кетәр»** — яки «нурлинар».
49:13 Йә. 19:10,11.
49:15 **«арамгаһ»** — бәлким Худа өзигә вәдә қилған мирас зимининиң яхши бир қисмини көрсәтсә керәк.
49:16 **«Дан»** — бу намниң мәнаси «һөкүм» яки «һөкүм чиқарғучи» яки «сотчи».
49:19 **«Гад»** — ибраний тилида «Гад»ниң мәнаси «қошун» яки «һуҗум».

У шаһлар үчүн назу-немәтләрни тәминләр.
21 Нафталидин чирайлиқ гәпләр чиқар,
У әркин қоюветилгән маралдур.
22 Йүсүп мевилик дәрәқниң шехидур,
Булақниң йенидики көп мевилик шахтәктур;
Униң шахчилири тамдин һалқип кәткәндур.
23 Йә атқучилар униңға азар қилип,
Униңға оқ атти, униңға нәпрәтләнди.
24 Һалбуки, униң оқяйи мәзмут турар,
Қол-биләклири әплик турғузулар,
Шу *күч* Яқуптики қудрәт Егисиниң қоллиридиндур —
(Исраилниң Қорам Теши, йәни униң Падичиси Униңдин чиқар!)
25 *Әшу күч* атаңниң Тәңрисидиндур — (У саңа мәдәт берәр!)
Йәни Һәммигә Қадирдиндур — У сени бәрикәтләр!
Жуқирида асманниң бәрикәтлири билән,
Төвәндә ятқан чоңқур суларниң бәрикәтлири билән,
Әмчәк билән балиятқуниң бәрикити билән сени бәрикәтләр!
26 Сениң атаңниң тилигән бәрикәтлири ата-бовилиримниң тилигән бәрикәтлиридин зиядә болди,
Улар мәңгүлүк тағ-едирларниң чәтлиригичә йетәр,
Улар Йүсүпниң бешиға чүшәр,
Йәни өз қериндашлиридин айрим турғучиниң чоққисиға тегәр.
27 Бинямин житқуч бөридәктур;
Әтигәндә у овни йәр.
Кәчқурун у олҗисини тәқсим қилар» — деди.
28 Буларниң һәммиси Исраилниң он икки қәбилиси болуп, мәзкур сөзләр болса атисиниң уларға тилигән бәхит-бәрикәт сөзлиридур. У шуниң билән уларниң һәр биригә мас келидиған бир бәрикәт билән уларға бәхит-бәрикәт тилиди.

Яқупниң өлүми вә ахирқи вәсийити

29 Андин Яқуп уларға мундақ тапилиди: — «Мән әнди өз қовмимниң қешиға қошулимән.
Силәр мени ата-бовилиримниң йенида, һиттийлардин болған Әфронниң етизлиғидики
ғарға дәпнә қилиңлар;
30 у ғар болса Қанаан зиминида Мамрәниң удулида, Макпелаһниң етизлиғида. Ғарни Ибраһим гөристан болсун дәп шу етизлиқ билән қошуп һиттий
Әфрондин сетивалған еди.
31 Шу йәрдә Ибраһим аяли Сараһ билән дәпнә қилинған; шу

49:20 **«Аширниң тамиғида зәйтун мейи мол болар»** — яки «Аширниң йеридин мол ашлиқ чиқар».
49:22 **«дәрәқниң шехи»** — ибраний тилида мошу йәрдә «мевилик дәрәқниң балиси» дегән сөзләр билән ипадилиниду. Бу икки жүмлә ичидики «мевилик» дегән сөз «Әфраим» дегән сөз билән ипадилиниду; оқурмәнләрниң есидә барки «Әфраим» дегәнниң мәнаси «икки һәссә мевилик». **«униң шахчилири»** — ибраний тилида «униң қизлири».
49:22 1Тар. 5:1.
49:23 Яр. 50:20.
49:24 **«Исраилниң қорам теши, йәни униң падичиси униңдин чиқар!»** — демәк, «Исраилниң Қорам Теши», «униң һәқиқий Падичиси», йәни Қутқазғучи-Мәсиһ Худаниң Өзидин чиқису.
–Башқа бирхил тәржимиси: «*(Йәни Исраилниң Қорам Тешидин, униң Падичисидиндур)*».
49:25 **«Һәммигә Қадир»** —Худаниң бир намидур.
49:26 **«Улар мәңгүлүк тағ-едирларниң чәтлиригичә йетәр»** — башқа бирхил тәржимиси: — «Улар мәңгүлүк тағларниң бәрикәтлиридин зиядә болди». **«өз қериндашлиридин айрим турғучиниң...»** — яки «өз қериндашлири арисидин әмир болғучиниң...»
49:26 Қан. 33:16
49:30 Яр. 23:9,16.

йәрдә Исһақ аяли Ривкаһ биләнму дәпнә қилинған; шу йәрдә мәнму Леяһни дәпнә қил-
дим.[32] Бу етизлиқ һәм ичидики ғар Һәтниң әвлатлиридин сетивелинған еди».
[33] Яқуп оғуллириға бу вәсийәтни тапилап болуп, путлирини кариватта түзләп, нәпәс
тохтап өз қовмиға қошулди.

Яқупниң дәпнә қилиниши

50 [1] Йүсүп атисиниң йүзигә өзини етип, униң үстидә жиғлап, уни сөйди.[2] Андин
Йүсүп өз хизмитидә болған тевипларға атисини мумия қилишни буйруди; шуниң
билән тевиплар Исраилни мумия қилди.[3] Буни қилишқа қириқ күн кәтти, чүнки мумия
қилишқа шунчилик күн кетәтти. Мисирлиқлар униңға йәтмиш күн матәм тутти.
[4-5] Униңға һаза тутуш күнлири өтүп болғанда, Йүсүп Пирәвнниң ордисидикиләргә: —
Мән нәзириңларда илтипат тапқан болсам, Пирәвнниң қулақлириға сөз қилиңларки:
— Атам маңа қәсәм қилдуруп: «Мана мән өлимән; сән мени мән Қанаан зиминида өзәм
үчүн колап қойған гөргә дәпнә қилғин» дегән еди. Әнди Пирәвн маңа иҗазәт бәргәй,
мән берип атамни дәпнә қилип болуп йенип кәлсәм, — деди.
[6] Пирәвн җававән: — Сән берип өзәңгә атаң қәсәм қилдурғандәк уни дәпнә қилғин, деди.
[7] Шуниң билән Йүсүп атисини дәпнә қилғили маңди. Пирәвнниң барлиқ хизмәткарли-
ри, ординиң ақсақаллири һәм Мисир зиминидики ақсақаллар униң билән һәмраһ бо-
луп маңди.[8] Йүсүпниң өйидики һәммиси, қериндашлири вә атисиниң өйидикиләрму
биллә барди; улар пәқәт кичик балилири, қой-кала падилирини Гошән жутида қоюп
кәтти.[9] Униң билән йәнә җәң һарвулири вә атлиқларму биллә барди; шуниң билән улар
наһайити чоң бир қошун болди.
[10] Улар Иордан дәриясиниң у тәрипидики «Атадниң хамини»ға йетип кәлгәндә, шу
йәрдә қаттиқ вә һәсрәтлик жиға-зерә қилип матәм тутуп жиғлашти. Йүсүп атиси үчүн
йәттә күн матәм тутти.[11] Шу жутта олтиришлиқ Қананийлар Атадниң хаминида болған
бу матәмни көрүп: — Бу мисирлиқларниң интайин қаттиқ тутқан һазиси болди, дей-
ишти. Бу сәвәптин у җайниң нами «Абәл-Мизраим» дәп аталди; у Иордан дәриясиниң
у тәрипидидур.
[12] Яқупниң оғуллири униң өзлиригә тапилиғинидәк қилди;[13] униң оғуллири уни Қанаан
зиминиға елип берип, Мамрәниң удулида, Макпелаһниң етизлиғиниң ичидики ғарда
дәпнә қилди. Шу ғарни Ибраһим қәбирстанлиқ қилай дәп Макпелаһниң етизлиғи билән
қошуп Һиттий Әфрондин сетивалған еди.[14] Йүсүп атисини дәпнә қилғандин кейин, өзи,
қериндашлири, шундақла атисини дәпнә қилишқа униңға һәмраһ болуп чиққан һәммә
хәлиқләр Мисирға йенип кәлди.

Йүсүпниң қериндашлирини хатирҗәм қилиши

[15] Лекин Йүсүпниң қериндашлири атисиниң өлүп кәткинини көргәндә: — Әнди Йүсүп
бизгә дүшмән болуп бизниң униңға қилған барлиқ яманлиғимизни үстимизгә яндурар-
мекин, дейишти.

49:31 Яр. 25:9; 35:29; Рос. 7:16.
49:33 Рос. 7:15.
50:2 **«мумия қилиш»** — адәмниң җәситини чириштин сақлаштин ибарәттур. Мисирда алаһидә мумия қилиш кәспи билән шуғулланғучилар бар еди; лекин у кишиләр мумия қилғанда көп бутпәрәслик мурасимлирини өткүзәтти, шуңа Йүсүп уларни ишләтмәй, бәлки өз тевиплирини шу ишқа буйруди.
50:4-5 Яр. 47:29.
50:11 **«Абәл-Мизраим»** — мәнаси: «мисирлиқларниң матими» вә «мисирлиқларниң етизлиғи» дегәнләрни билдүрүши мүмкин. «Иордан дәриясиниң у тәрипидә» болса Иордан дәриясиниң шәрқий тәрипидә.
50:13 Яр. 23:16; Рос. 7:15,16.

[16] Улар Йүсүпниң қешиға адәм әвәтип: — Атилири өлүштин илгири бизгә васийәт қи-
лип тапилап: —[17] «Силәр Йүсүпкә: — Акилириң саңа рәзиллик қилған еди; әнди уларниң
асийлиғи һәм гунайини кәчүргин! — дәңлар» — дегән еди. Һазир силидин өтүнүмизки,
атилириниң Худасиниң бәндилириниң асийлиғини кәчүргәйла! — деди. Йүсүп бу гә-
пләрни аңлап жиғлиди.
[18] Андин акилири келип униң алдида өзлирини йәргә етип: — Мана, биз силиниң қулли-
ридурмиз! — деди.
[19] Лекин Йүсүп уларға жававән: — Қорқмаңлар! Мән Худаниң орнида туруватамдим?
[20] Силәр дәрвәқә маңа шу ишни яман нийәт билән қилдиңлар; лекин Худа бүгүнки күн-
дикидәк нурғунлиған хәлиқниң женини тирик сақлап қелиш үчүн шу ишни яхшилиққа
бекиткән еди.[21] Шуңа әнди қорқмаңлар; мән һәм силәрни һәм бала-жақилириңларни
бақимән, — деди вә уларниң көңлини хатирҗәм қилип меһирлик гәп қилди.

Йүсүпниң аләмдин өтүши

[22] Йүсүп атисиниң җәмәти билән биллә Мисирда туруп қалди. Йүсүп бир йүз он жил
өмүр көрди.[23] Бу тәриқидә Йүсүп Әфраимниң үчинчи әвладини көрди; Манассәһниң
оғли Макирниң балилириму униң тизлири үстидә туғулди. [24] Йүсүп қериндашлириға:
— Мән өлүп кетимән; лекин Худа чоқум силәрни йоқлап силәрни бу зиминдин чиқи-
рип, Ибраһим, Исһақ вә Яқупқа беришкә қәсәм қилип вәдә қилған зиминға йәткүзиду,
— деди.
[25] Андин Йүсүп йәнә қериндашлириға қәсәм ичкүзүп: «Худа силәрни чоқум йоқлай-
ду; шу чағда силәр мениң сүйәклиримни елип, бу йәрдин чиқип кетишиңлар
керәк», — деди.
[26] Йүсүп бир йүз он яшқа киргәндә вапат тапти. Улар уни мумия қилип, Мисирда бир
мейит сандуғиға селип қойди.

50:19 Яр. 45:5.
50:23 «Макирниң балилириму униң тизлири үстидә туғулди» — дегән ибарә бәлким: *(1)* Йүсүп мошу әврилиригә өзиниң оғуллиридәк қарайтти; *(2)* мошу әврилири Йүсүпниң беваситә мирасхори қилинди.
50:23 Чөл. 32:39.
50:24 «Худаниң йоқлиши» — ибраний тилида «йоқлаш» дегән бу пеил Худа билән мунасивәтликИшлитилгән болса, Униң ғәмхорлуқ қилиши, инсанниң һалидин хәвәр елишини өз ичигә алиду.
50:24 Ибр. 11:22.
50:25 «йоқлаш» — тоғрилиқ 24-айәт вә изаһатини көрүң.
50:25 Мис. 13:19; Йә. 24:32.

Қошумчә сөз

«Худа» дегән нам ибраний тилида («Әлоһим») дәп елиниду

Ибраний тилиниң мундақ қизиқ икки алаһидилиги бар. Биринчи, бәзи сөзләр пәқәт көплүк шәклидә ипадилиниду. Ибраний тилида «сулар» («майим») дегән көплүк шәкилла бар; «су» дегән бирлик шәкил йоқ. «асманлар» («шамайим») дегән көплүк шәкилла бар; «асман» дегән бирлик шәкил йоқ. Ибраний тилида адәттә «Худа» дейәлмәйду, «Худалар» («Әлоһим» яки «Елоһим») дейилиду, лекин мәнаси йәнила «Худа»дур. «Худа» «бирлик шәкил»дә ипадиләнсә, «Әл» дейилиду, мәсилән «Әл-Шадай» (Һәммигә Қадир Худа). Бу шәкил аз учрайду.

Иккинчидин, ибраний тилида «көплүк»ни билдүридиған икки хил «қошумчә» бар. Биринчи қошумчә «-от» болуп, «икки»ни билдүриду; иккинчи қошумчә «-им» яки «-һим» болуп, «үч» яки «үчтин көп»ни билдүриду. Уйғур тилидики «китап» дегән сөзни түрләп көрсәтсәк униң шәкиллири мундақ болатти: —

«Китап» — бирла китап
«Китапот» — икки китап
«Китавим» — Үч яки үчтин көп китап.

Ибраний тилида «Худа» бирлик шәклидә ипадиләнсә, «Әл» дейилиду. Биз буни адәттә «Илаһ» яки «Тәңри» дәп тәрҗимә қилдуқ.

Әнди йәнә «Аләмниң яритилиши» 1:1ни көрәйли: — «**Муқәддәмдә Худа асманлар билән зиминни яратти**».

Дәрвәқә, «Худа» дегән сөз мошу йәрдә ибраний тилидики «Әлоһим» дегән сөзниң тәрҗимиси. Жуқирида дегинимиздәк, «Әлоһим» «көплүк», йәни «үч, яки үчтин көп» шәкилдә ипадилиниду. Шундақ болсиму, униң билән мунасивәтлик пеил болса «бирлик шәкли»дә ипадилиниду. Шуниң билән Муқәддәс Китапниң: — «**Муқәддәмдә Худа асманлар билән зиминни яратти**» дегән биринчи җүмлисидә «Худа» дегән сөз «үч яки үчтин көп» дегән шәкилдә, йәни «Әлоһим» дегән шәкилдә ипадилиниду, лекин пеил («яратти») болса «бирлик шәкли»дә ипадилиниду. «Яратти» дегән пеил «иккилик шәклидә» яки «көплүк шәклидә» учримайду.

Ибраний тилида әгәр бу җүмлиниң егиси Худа «биринчи шәхс» билән ипадиләнсә, ундақта «яратти» дегән пеил «яраттуқ» дейилмәй, йәнила «яраттим» дейиләтти.

Демәк, Муқәддәс Китапниң биринчи җүмлисидә Худа көплүк шәхстә болсиму, бирла шәхстәк иш көриду, дегән уқум пуритилиду. Көп алимлар бу уқумға асасән Худа «үчниң бирлиги» яки «үч бир гәвдә», дәп чүшәндүриду. Гәрчә шундақ бир ипадә муқәддәс язмиларда бевиситә тепилмисиму, бу һәқиқәтни Тәвратта һәм Инҗилда рошән көрситилгән бир тәлим, дәп ишинимиз.

Тәвратта хатириләнгән Худаниң һәр қандақ иш-һәрикәтлиридә «Елоһим» дегән нам ишлитилгән болса, шу айәтләрниң һәммисидә дегидәк Худаниң һәрикити «бирлик шәкли»дики пеил билән ипадилиниду.

Пәрвәрдигар дегән нам (ибраний тилида «Яһвәһ»)

Тәвратта «Пәрвәрдигар» дәп тәрҗимә қилинған сөзниң ибраний тилидики тәләппузи «Яһвәһ» дәп елиниши мүмкин. «Мисирдин чиқиш» дәвридә Муса пәйғәмбәргә ата қилинған вәһий бойичә бу намниң мәнаси «Әзәлдин Бар Болғучи», «Мәңгүлүк Болғучи» яки «Өзәм Бардурмән» дегәндәк болиду («Мис.» 3:15). «Яһвәһ» дегән нам «Аләмниң яритилиши» 2:4дә биринчи қетим ишлитилгән. Худа һәр қетим инсан билән әһдә бекиткән чағлирида яки инсан билән йеқин мунасивәттә сөзлигән чағлирида асасән шу нам көрүлиду; сәвәви шүбһисизки, шу нам Униң өзгәрмәс маһийитини, үзүлмәс көйүмчанлиғини вә өзгәрмәс меһриванлиғини, шуниңдәк Униң һәрдайим һәр бир вәдә сөзлиридә тәврәнмәй чиң туридиғанлиғини тәкитләйду. Парсчә «Пәрвәрдигар» дегән бу сөз шу мәнаға әң йеқин келиши мүмкин, чүнки Пәрвәрдигар дегән сөзниң Парс тилидики мәнаси «Хәвәр Алғучи» «Пәрвиш Қилғучи» дегәнлик болиду. Бәзи алимлар уни йәнә «Дайим Болғучи» дәпму тәрҗимә қилиду.

Бәзидә шеирларда «Яһвәһ» дегән нам «Яһ» дәп қисқартилип елиниду.

Ким яритиш җәриянини көргән?

Худадин башқа һеч ким яритиш җәриянининиң биринчи басқучиға гувачи болған әмәс, әлвәттә. «Асман-зимин»ни яратқандин кейин андин пәриштиләр гувачи болған («Аюп» 38:7). Адәм Худаниң ахирқи яратқини еди. Ундақта, Муса пәйғәмбәр мәзкур китаптики «яритилиш баянлири»ни нәдин алди?

Җавап шуки: — (1) Худа буларниң мәлуматлирини Адәм атимизға тапшурған, андин у әвлатлири үчүн хатирилигән, яки (2) Худа бу хәвәрләрни бивастә вәһий билән Мусаға тапшурған.

«Яритилиш хатирилири»ниң растинла Худаниң беваситә вәһийлири екәнлигини аян қилидиған көп испатлар бар. Төвәндә «Яритилиш хатириси»дә болған «йәттә»ләр» тоғрилиқ изаһатлиримизни көрүң.

Худаниң аләмни яритиш җәриянида бир «арилиқ» болғанму?

1:1-2 «**Муқәддәмдә Худа асманлар билән зиминни яратти. У чағда йәр болса шәкилсиз вә қупқуруқ һаләттә болди; қараңғулуқ чоңқур суларниң йүзини қаплиди...**».

Тәвратшунасларниң иккинчи айәтниң биринчи қисминиң мәнаси тоғрилиқ асасән икки хил пикри болуп кәлмәктә. Бу пикирләрни товәндикидәк ихчамлаймиз: —

(1-пикир) «1- вә 2-айәтләр асасән аләмниң йоқлуқтин яритилишини тәсвирләйду».

Шуниң билән улар иккинчи айәтниң биринчи қисмини «у чағда йәр болса шәкилсиз вә қупқуруқ һаләттә болди» вә шундақла «қараңғулуқ чоңқур суларниң йүзини қаплиған еди» дәп чүшиниду. Башқичә ейтқанда, биринчи вә иккинчи айәт асасән Худаниң яритиш җәриянини башлиған чағдики йәр-зиминниң әслидики «хам әшя»синиң дәсләпки шәклиниң баян қилинишидур. Бу пикиргә асасән, яритилиш биринчи күни 1-айәт һәм 2-айәттә ейтилған ишларни вә 3-5-айәттики ишларни өз ичигә алиду.

(2-пикир) «**Шәкилсиз вә қупқуруқ һаләт**» һәм «**қараңғулуқ**» дегән ибариләр мәлум бирхил апәтниң ақивитиниң баянидур».

Бу пикир бойичә иккинчи айәтниң биринчи қисмини «у чағда йәр болса шәкилсиз вә қупқуруқ һаләттә болди» вә шундақла «қараңғулуқ чоңқур суларниң йүзини қаплиди» дәп чүшәндүриду, шундақла 1-айәт һәм 2-айәттики ишлар арисида вақти

намәлум болған бир арилиқ бар. Муқәддәс язмилардики «**шәкилсиз вә қупқуруқ һаләт**» (ибраний тилида «тоху вабоху») дегән ибарә учриған башқа йәрләрдин бундақ пикиргә испат кәлтүрүлиду. Мәсилән, «Йәш.» 34:11 вә «Йәр.» 4:23дә дәл бу ибарә ишлитилип, Худаниң җазасиниң ақивитини көрситиду. Ибаридики биринчи сөз («тоху» — «қуруқ» яки «бекар») Тәвратта жигирмә қетим ишлитилиду. Бу жигирмә қетимниң һәммисидә сәлбий мәнада ишлитилиду. Шәйтанниң аләм апиридә болғанда исиян көтәргәнлиги тоғрилиқ вәһийләр («Йәш.» 14:4-23 вә «Әз.» 28:11-16)гә қариғанда, мошу йәрдиму «**шәкилсиз вә қупқуруқ**» вә «**чоңқур суларни қаплиған қараңғулуқ**» дегән һаләтләр дәл шу исиянниң нәтиҗиси дегән көзқараш мәнтиқигә толиму уйғун болиду. Йәнә келип, Адәм атимиз Ерәм бағда турғузулған вақтида вәзиписи: «**Ишләп, пәрвиш қилиш»** еди (2:15). Ибраний тилида иккинчи сөз «схамар» болса, «пәрвиш қилиш» «күзәт қилиш» яки «қаравул болуш» дегән мәнани өз ичигә алғачқа, мәлум дүшмәнниң йеқинла йәрдә екәнлиги пурутуп берилиду. Һалбуки, мошу йәрдә шу дүшмәнниң ким екәнлиги беваситә ейтилмайду.

Жуқириқи тексттики испатларға асасән биз иккинчи пикиргә майилмиз. Иккинчи пикирдикиләр ичидә «арилиқтики апәт»ниң тәпсилатлири тоғрилиқ йәнә бәш хил пикир бар. Шараитлар яр бәрсә бу пикирләр тоғрилиқ айрим китапта музакирә қилмақчимиз. Ишәнгинимиздәк иккинчи көзқараш тоғра болсиму, тексттә апәт чүширилүп, Худа «яритиш» ишини йеңидин башлиғичә қанчилик вақит өткәнлиги тоғрилиқ мәлумат йоқ; арилиқтики вақит интайин қисқа болған болуши мүмкин.

«Суларни айриш» — «су қатлими»

«**Андин Худа: «Суларниң арилиғида бир бошлуқ болсун вә сулар жуқури-төвән иккигә айрилип турсун» — деди. Шуниң билән Худа бир бошлуқ һасил қилип, суларни бошлуқниң астиға вә бошлуқниң үстигә айривәтти; иш әнә шундақ болди**».

Бу айәтләргә мүмкинчилиги бар бир тәбир шуки, Худа йәр-зиминни яратқанда пүткүл йәр шарини қаплап турған судин тәркип тапқан чоң бир қатлам бар еди. Униңдики шу қуяш, ай вә юлтузларниң нурини нормал һаләттә йәр шариға өткүзәтти, лекин су қатлими йәр-зиминға орнитилған бир «парник»тәк болатти; нәтиҗидә, пүткүл йәр йүзидә, һәтта шимал вә җәнубий қутуплардиму мөтидил, раһәтлик температуриларни һасил қилатти; у қатлам йәр йүзидики барлиқ җаниварларни зиянлиқ, һаятлиқни һалак қилғучи «бошлуқ радиятсияси»ниң тәсиридин қоғдайтти.

Йәр шариниң икки қутупида «ташқа айланған» көп хил өсүмлүк вә җаниварларниң тепилғанлиғи шу қутупларниң әслидә иссиқ яки мөтидил климатлиқ екәнлигини испатлайду. Етиқади болған көп биологларниң қаришичә Нуһ пәйғәмбәр дәвридики топанниң йерими шу «су қатлими»ниң ғулишидин һасил болған, йерими йәр астидики волқанлиқ һәрикәтләрдин һасил қилинған, дәп қарайду — 7:11ни көрүң. «Су қатлими»ниң ғулиши вә униңдики «бошлуқ радияцияси»ни тосидиған «мудапиәлик қалқан»ниң елип ташливетилиши топандин кейинки вақитта инсанийәтниң өмриниң туюқсиз қисқарғанлиғини чүшәндүрәләйду (мәсилән, Нуһ 950 жил өмүр көргән (9:29), Ибраһим 175 жил өмүр көргән (25:7), Йүсүп 110 жил өмүр көргән (50:26).

Йәнә бир ишни дәп өткүмиз бар; биологийә пәнлири билән шуғуллиниватқан оқурмәнләр «карбон 14 (C^{14}) арқилиқ дәвир бекитиш» усули бойичә, нурғун «ташқа

айланған һайванлар»ға бир нәччә миллион жиллиқ тарихи бар дәп һөкүм чиқирилидиғанлиғини билиду; лекин әмәлийәттә улар пәқәт бир нәччә миң жил илгири тирик болған һайванлар болуши мүмкин; чүнки буларниң: «нәччә милийон жил болуши»ни атмосфера радияциясиниң топан вақтида туюқсиз өрләп кетиши һасил қилған, халас.

«Аләмниң яритилиши»дики «йәттә күн» 24 саатлик күнләрму?

Тарихта, алимларниң бәзилири: «яритилиштики «йәттә күн» 24 саатлик күн әмәс, бәлки улар символ характерлиқ болуп, «йәттә күн»ниң һәр бири узун бир дәвирни яки еонни билдүриду» дегән көзқарашни оттуриға қоюп кәлгән. Бу әмәлийәттә «Аләмниң яритилиши»дики баянларни һазирқи заман пән-техника нәзирийәлири билән, йәни аләмниң миллион яки миллиард (билйон) жиллиқ тарихи бар дегән көзқарашлар билән бирләштүрүшкә урунуштур. Муқәддәс язмилардики бәзи йәрләрдә «күн» бир нәччә жилларни билдүргини билән (мәсилән, «Яр.» 2:4, «Қан.» 12:8, 32:35, «Йәр.» 30:7 вә «Йоел» 1:15, 3:14, 18 вә «Пәрвәрдигарниң күни»ни көрсәткән айәтләр) «биринчи күн», «иккинчи күн» қатарлиқ ибариләр яки «кәч билән сәһәр» дегән ибариләр билән ишлитилгинидә (мәсилән, «Яр.» 1:5, 8 қатарлиқлар), адәттә нормал 24 саатлик күнләрни көрситиду; шуниң үчүн биз «Аләмниң яритилиши» 1-баптики «күн»ни һеч қандақ башқа мәнада чүшинишниң сәвәви яки һажити йоқ, дәп қараймиз.

«Өз түрлири бойичә» дегән ибарә

Мәсилән: «**Худа йәнә: «Йәр һәр хил өсүмлүкләрни, уруқлуқ отяшларни, мевә беридиған дәрәқләрни түрлири бойичә өзидә үндүрсун! Мевиләрниң ичидә уруқлири болсун!» девиди, дәл шундақ болди; йәрдики өсүмлүкләрни, йәни уруқ чиқидиған отяшларни өз түрлири бойичә, мевә беридиған, йәни мевилириниң ичидә уруқлири болған дәрәқләрни өз түрлири бойичә үндүрди**» (12:1-13).

«Өз түрлири бойичә» дегән ибарә 11-, 12-, 24- вә 25-айәттә көрүлиду. Мошу ибаридә көрситилкән асасий мәна шуки, һәр бир түрлүк өсүмлүк яки жанивар Худа тәрипидин бекитилгән асасий тәркиби вә қурулмиси бойичә нәслини қалдуруп көпийиду. Иштлар жүплинип нәсилләнгәндин кейин бәзидә чоң, бәзидә кичик күчүкләрни күчүклигини билән, қалдурулған нәсилләр бәрибир иштлардин ибарәттур, халас, башқа бирхил жаниварларға айландурулған яки «тәдрижий тәрәққий қилған» әмәс. Дунийдики һәр бир ишт дунийдики башқа иштлар билән нәсиллинәләйду, бирақ мөшүк яки маймунлар билән нәсиллинәлмәйду. Мәлум бир түрлүк һайван һәр хил шәкил, рәңдә, вә чоң-кичик болғини билән булар бәзи алимларниң ейтқинидәк «тәдрижий тәрәққиятниң ипадилири» әмәс. Әксичә нәслидин-нәслигә һәр бир ишт вә мөшүк асасий ген қурулмиси җәһәттә оп-охшаш туриверiду. Дарвин тәшәббус қилған «тәдрижий тәрәққият нәзирийәси» бойичә, мәлум һайванларниң мәлум бир түри муһитниң бесими яки өзгириши билән, миллионлиған жилларниң өтүши билән башқа бир һайван түригә айлиниду; бирақ 250 жилдин бери палеонтологлар йәр йүзиниң булуң-пучқақлиридин колап-қезип чиқарған ташқа айланған һайванларниң ичидә мәлум түрдики һайванниң башқа бирхил һайванға өзгиришидики аталмиш «арилиқтики шәкли»гә бирәр мисалму тапқан әмәс.

Дарвинниң худасизлиқни алға сүрмәкчи болуп тәшәббус қилған «тәдрижий тәрәққият нәзирийәси» тоғрисида сәһипә чәклимиси болғачқа мошу йәрдә тәпсилий тохталмидуқ. Һалбуки, униң «тәдрижий тәрәққият нәзирийәси» йеқинқи жилларда «мәнтиқигә уйғун әмәс» дәп қаралған болсиму, лекин тәбиий пәнләрни асас қилған алий мәктәпләр униң орниға һеч қандақ нәрсә тапалмай қалди. Улар Яратқучи болған Худаға ишинишниң орниға, 250 жиллиқ нәтиҗисиз колап издәшләрдин кейин улар йәнила қариғуларчә «күнләрниң биридә» адәмни қайил қилғидәк тәдрижий тәрәққият җәриянини көрситидиған мәлум бирхил испатни күтүшни халайду.

Инсан — «Худаниң образ-сүрити»дур

«**Өз сүрәт-образимизда, бизгә охшайдиған қилип инсанни яритайли**» (26:1)

Рошәнки, Худа мошу йәрдә пәриштиләргә сөзлигән әмәс; чүнки пәриштиләр һеч қандақ нәрсини яритиш күч-қудритигә егә әмәс; униң үстигә, инсанлар һеч қачан «пәриштиләрниң образи» яки «пәриштиләрниң сүрити» дәп тәсвирләнгән әмәс.

Шуңа «Әлоһим» тоғрисидики изаһатимиздәк, мошу йәрдә Худа («Әлоһим»)ниң «**яритайли**» дегән сөзидин Худаниң Өзиниң «Үч бир гәвдә» екәнлигиниң еник бир ипадиси көрүниду, дәп ишинимиз.

Ундақта, «**Худаниң сүрәт-образи**» дегән ибарә немини көрситиду?

Бу йәрдә тилға елинған «сүрәт-образ» вә «охшайдиған» қилиш болса җисманий охшашлиқни әмәс, бәлки бирхил роһий охшашлиқни һәм ички дуниядики охшашлиқни көрситиду. Шуңа яғач яки таштин җансиз бир мәбуд ясап: — «Мана Худаниң охшиши!» дейишкә қәтъий болмайду вә шундақ қилиш Тәвратта қәтъий мәнъий қилинған. Чүнки ундақ җансиз бир нәрсини «Худаниң охшиши» дейиш тирик Худаға һақарәт кәлтүргәнлик болиду. «Худаниң образ-сүрити» инсанниң роһида вә характерида мәвҗут болуп туриду. Шуңа дәсләптин тартип биз бу иштa Худаниң мәңгүлүк муддиа-мәхситини көрүп йетәләймиз; Худаниң мәхсити дәл «Инсан Мениң характерим вә тәбиитимдә болсун» дегәндин ибарәт болуп, униң икки улуқ тәрипи бар: — (1) Инсан пүткүл аләмгә Худаниң шан-шәривини әкс әттүрәләйдиған болуш. Буниңдинму улуқ тәрипи шуки: (2) Инсан Худаниң һәмраһлиғидин һозурлинип, Униң ички сирлириға вә ойлириға ортақ болуши керәк. Шуңа, шундақ ейтишқа болидуки, Худаниң инсанни яритиши Өз көңлидики ишларни чүшинидиған бир һәмраһни барлиққа кәлтүрүш үчүн еди.

Худаниң Адәм атимиздики бу образи униң гунайи түпәйлидин интайин хунүкләшкән, бузулған вә инсанниң Худа билән болған алақисиму үзүлгән еди. Гәрчә шундақ болсиму, һәтта гунакар инсанда йәнила Худаниң образи гаһи чағларда ипадилиниду; мәсилән, бир-биримизгә меһриванлиқ көрсәтсәк, тәбиәтниң көркәмлигидин һозурлансақ яки өзимиз бирәр надир әсәр иҗад қилсақму Худаниң тәбиити қайтидин биздә бәзидә әкс етиду.

Худаниң инсанда болған «сүрәт-образ»и тоғрисидики бир нәччә җәһәтләрни көрүп өтәйли. Бу җәһәтләрни толуқ шәрһлимәкчи әмәсмиз, пәқәт оқурмәнләр үчүн пайдилиқ болған һәм ойлинишқа әрзийдиған бир нәччә темиларни көрсәтмәкчимиз: —

(а) Худа инсанниң Өзидәк меһриван болушини һәм шу меһриванлиғи билән башқиларға меһир йәткүзүшини, Өзи немидин нәпрәтләнсә, инсанниңму шуниңдин

нәпрәтлинишини халайду; шуниңдәк Худа Өзи көчүрүмчан, сәвир-тақәтлик, рәһимдил, көйүмчан вә сехи болғинидәк инсанниңму шундақ болушини, шундақла Униң Өзиниң барлиқ яхши хусусийәтлиригә инсанниңму егә болушини халайду.

(ә) Худа инсанларға «яритиш қабилийити»ни ата қилған — бу «яритиш қабилийити» болса Өзиниңкидәк «йоқ»тин әмәс, бәлки хам әшялардин яки хам материяллардин гөзәл нәрсиләрни ясаш қабилийитидин ибарәт.

(б) Худа инсанларға таллаш қабилийитини ата қилған (буниңда инсанларниң таллаш даириси Униңкидәк кәң болмайду, әлвәттә).

(в) Худа әслидә инсанларға йәр йүзидики һайванат вә өсүмлүкләрни идарә қилиш имтиязини, шундақла улардин хәвәр елиш һәмдә уларни пәрвиш қилиш мәсъулийитини ата қилди (1:26-27). Буниңдин биз инсанларниң Худаниң пүткүл аләмни идарә қилидиғанлиғини вә униңдин хәвәр алидиғанлиғини чүшинәләймиз.

(г) Әр-аял меһир-муһәббәтлик болса, Худаниң «сүрәт-образ»и шуниңда Өз ипадисини тапиду, шуниңдәк Худаниң Өзидә шундақ бир меһир-муһәббәтниң барлиғи аян қилиниду; Инҗилда ейтилғандәк «Худа Өзи меһир-муһәббәттур» («1Юһ.» 4:8).

Адәм атимизниң гунайи сәвәплик униң барлиқ әвлатлириниң униң гуналиқ тәбиитини мирас қилиши түпәйлидин, Худаниң инсанда болған «сүрәт-образ»и толиму хунүкләшкән һәм бузулған болсиму, Худаниң инсанда болған улуқ вә әбәдий муддиа-мәхситидә һеч қандақ өзгириш болғини йоқ. Худаниң Мәсиһ арқилиқ кәлтүргән ниҗатиниң мәхсити шуки, инсанни Өзи билән әслидики инақлиқ алақигә қайтуруш, шундақла Муқәддәс Роһиниң күч-қудрити билән «Худаниң сүрәт-образи»ни қайтидин яритиштин ибарәттур. Бу ниҗатни Мәсиһ Өзигә иман ейтқан барлиқ мәсиһийләр (Әйсани Рәб дәп тонуғучилар) үчүн бәдәл төләп тәйярлиған, шундақла Униңға тәшна болған барлиқ кишиләргә ата қилишқа тәйяр туриду.

«Аләмниң яритилиши»дики «йәттә»ләр

«Аләмниң яритилиши» дегән китапниң ибраний тилидики нусхисида «йәттә» дегән рәқәм көп учрайду. Оқурмәнләргә рошәнки, Муқәддәс Китапта «йәттә» дегән рәқәм көп қетим «мукәммәллик» яки «тамамланмақ» дегән уқумни билдүргән. Униң Худаниң қилғанлири билән мунасивәтлик йәрлири аз әмәстур. Буларниң һәммисини бу йәрдә көрситиш мүмкин әмәс, пәқәт төвәндә 1:1-2:3тики бир нәччә мисалларнила көрситимиз: —

(а) «Аләмниң яритилиши»ниң йәттә күни бар.
(ә) «Аләмниң яритилиши»ниң мошу биринчи қисмида (1:1-2:3дә) йәттә абзас бар.
(б) 1-айәттә йәттә сөз бар; мошу җүмлидә 28 һәрип, йәни 7x4 һәрип бар.
(в) 2-айәттә 14, йәни 7x2 сөз бар;
(г) Бу қисимниң асасий мәзмунини көрситидиған үч исим бар, буларниң һәр қайсисиниң ишлитилиш сани йәттиниң мәлум һәссиси болиду: (i) «Худа» («Әлоһим») дегән сөз 35 қетим (5x7) көрүниду; (ii) «Зимин» дегән сөз (әрәц) 21 қетим (3x7) көрүниду; (iii) «асман» (яки «асмандики бошлуқ») («шамайим») 21 қетим (3x7) көрүниду;
(ғ) Йәттә асасий иш тоғрилиқ «һасил қилинсун» яки «һасил болсун» дәп ейтилиду.
(д) Биринчи абзаста «йоруқлуқ» вә «күн» җәмий йәттә қетим көрүниду.
(е) 2- вә 3- абзаста «сулар» дегән сөз йәттә қетим көрүниду.
(ж) 5- вә 6-абзаста ибраний тилида «һаят» дегән сөз йәттә қетим көрүниду.

(ж) «яхши көрүниду» дегән ибарә йәттә қетим көрүниду.
(з) Йәттинчи абзастики мәркизий сөз дәл «йәттинчи күн».
(и) Йәттинчи абзаста (йәттинчи күн тоғрилиқ) (2:1-3дә) җәмий 35 сөз бар; оттуридики үч ибариниң һәр қайсисида йәттә сөз бар вә һәр қайсисида «йәттинчи» дегән сөз көрүниду.

Ибраний тилидики һәр бир һәрип рәқәмниму билдүриду (мәсилән, «аләф» (а) 1ни, «бәт» (ә) 2ни билдүриду). «Аләмниң яритилиши»ниң бу биринчи қисми (1:1-2:3)дики «тизилған һәрипләр» сан дәп қаралса, ундақта униңда 150дин артуқ «йәттә»гә мунасивәтлик әҗайип математикилиқ әмәл көрүниду. «Аләмниң яритилиши»да «йәттә» дегән рәқәмниң шундақ тилсимат орунлаштурулуши мәзкур язмини яздурғучиниң Худаниң Өзи екәнлигини испатлайду, шундақла Худаниң мукәммәллиги яратқан аләмдә рошән болидиғанлиғини көрситиду (жуқурида көргинимиздәк, «7» дегән рәқәм Муқәддәс Китапта дайим дегидәк «мукәммәллик» яки «тамамлимақ» дегән мәналарни сүрәтләйду яки көрситиду).

«Худа арам алди»

«**Худа арам алди**» дегән ибарә дегән шәрһчи алимларни сәл қаймақтуруп кәлгән. Ибраний тилидики «арам елиш» («шабат») дегән сөзниң асасий мәнаси «тохташ» дегән уқумни билдүрсиму, йәнила «арам елиш» дегән мәнаниму өз ичигә алиду. Худа кейин Исраил хәлқигә һәр бир йәттә күн ичидә бир күнни дәм елиш күни қилиңлар, дәп әмир қилған; шу күни «шабат күни» дәп аталған. Лекин Худаниң Өзи әсла чарчимайду һәм һерип қалмайду («Йәш.» 40:28). Ундақта У қайси җәһәттә «арам алди»?

Бу сөз Худа Өзи һәммә нәрсини яратқандин кейин, Өзиниң иҗад қилғанлиридин «раһәтлинип» һозур елишини көрсәткән әмәсму? Тәврат «Аләмниң яритилиши» дегән қисмини оқуғансери, мәсилән 1:4, 10, 18, 21, 25 вә болупму 31-дә дәл шундақ иш пуритилиду: — «**Худа һәммә яратқиниға қарап турди, мана уларниң һәммиси интайин яхши еди**». Инсан «Худаниң образи бойичә яритилған» болуп, уларму бирәр иҗадийәтни барлиққа кәлтүргәндин кейин, охшашла «арам алғач» униңдин һозурланмамду?

«**Худаниң арамлиғи**» Униң җисманий җәһәттә «чарчиғини»дин әслигә келиши әмәс, бәлки ибраний тилидики «шабат» дегән сөзниң мәнасини өз ичигә алған һозурлинишни көрситиду. «Шабат»ниң биринчи мәнаси «тохташ», униң «арам» дегән мәнасиму бар («арам» ибраний тилида «нухам» дегән сөз биләнму ипадилиниду. Бу сөздин «Нуһ» дегән исим чиқиду («Яр.» 5:29ни көрүң). Инҗилда, болупму «Ибранийларға» 4-бапта, бизгә бу улуқ тема үстидики техиму көпрәк вәһийләр тәминлиниду. Шу мәктуптики «қошумчә сөз», «Худаниң арамлиғи» үстидики сөзлиримизниму көрүң.

Инсанларниң синилиши — «һаятлиқ дәриғи» вә «яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ»

Бәзиләр: «Худа инсанниң «**яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ**»ниң мевисини йейишини чәклигән болса немишкә уни Ерәм бағниң оттурисиға тикип қойиду?» яки болмиса «Немишкә Худа Адәм атимиз яки Һава анимизниң шу мевини йейишини

тосимиған?» дегән соалларни қойиду. Бундақ соал имансизлиқ нуқтиинәзиридин қоюлған болсун-болмисун униңға җавап тепишқа тоғра келиду. Биз авал жуқурикқи соалдин башқа «Инсанниң маһийити немә?» вә «Худаниң инсанда болған мәхсити немә?» дегән икки соалға җавап берип бақайли.

Биз жуқурида Худа инсанни Өзи билән алақидә болуп сирдаш болсун, вә шуниңдәк Өзи инсанни сөйгәндәк инсанму Өзини сөйсун, дегән арзу-истәк билән уни Өз сүрәт-образи бойичә яратқан, дедуқ. Шуни ениқ билишимиз керәкки, сөйүш яки меһир-муһәббәтниң айрилмас бир қисми ишәш, таллаш вә тайиништур. Шуниң үчүн Ерәм бағда инсанниң Худаға болған иман-ишәшини ипадиләйдиған бир васитә болуши керәк еди; әйни чағда шу йол дәл «**яхши-яманни билгүзгүчи дәрәқтин йемәслик**» еди. Демәк, Худаға ишиниш-ишәнмәсликни таллаш йоли мәвҗут еди; чүнки таллашму меһир-муһәббәтниң айрилмас бир қисмидур. Бай вә күчлүк адәмниң көңли мәлум бир қизға чүшкән болса, бай болғини үчүнла қиз униңға ятлиқ болушқа рази болғинининң немә әһмийити? Бирәв бир топ лүкчәкни яллап бир қизни қорқитип, өзигә тегишкә мәҗбурлиса, бундақ никаһниң немә әһмийити болсун? Яки бириси сеһиргәрлик ишлитип, бир қизни өзиниң ирадиси бойичә машина адәмдәк контрол қиливалса буниңму немә әһмийити болсун? Ундақ әр-аяллиқ мунасивәттә муһәббәт мәвҗут болаттиму? Бай адәм шундақ қилса, әслидә униң шу қизға нисбәтән һеч қандақ һәқиқий муһәббити яки һөрмити болмиған болиду; чүнки у қизниң өзини қобул қилиш яки рәт қилиш әркинлигигә йол қоймиди. Қиз ахири униңға бағланған болса, қизниң муһәббити бир йәрдә турсун, һәтта униңға һеч қандақ һәқиқий мәнадики амрақлиғиму болмайду. Худа инсанниң Өзини сөйүшини халайду; лекин бундақ сөйүшниң пәқәт Униң инсанға немә бәргәнлиги яки берәләйдиғанлиғи үчүн әмәс, бәлки Өзиниң Худа болғини үчүн, Яратқучиси болғини үчүн болушини халайду; У йәнә инсанниң Өзини сөйүшкә мәҗбурлинидиған бирхил машина адәмдәк болушини халимайду. Шуниңдәк, инсанниң Ерәм бағда Худаға һәқиқий бирхил меһир-муһәббәт бағлишиға вә шу меһир-муһәббитиниң өсүшигә Ерәм бағда мәлум ишиниш вә таллаш мүмкинчилиги болуши керәк еди.

Биз йәнә байқаймизки, Худа инсанға «**яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ**»ниң мевисини йейишниң нәтиҗиси өлүм болидиғанлиғини синақ қилип испатлап бәрмигән. Худаниң уларға есил мевә-чивиләргә толған бир гөзәл бағни тәғдим қилиши Өзиниң уларға бағлиған меһир-муһәббитиниң ишәшлик екәнлигигә йетәрлик пакит болуши керәк еди. Инсанлар «яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ»ниң мевисидин йемәслиги арқилиқ өзлириниң Худаға: «Сениң бизгә немә ишларниң яхши, немә ишларниң яман екәнлигини пәриқләндүрүштә Саңа тайинимиз» дәп өз муһәббитини ипадилиши керәк еди; қисқиси, инсанда Худаға толуқ тайинип яшаш пурсити бар еди. Әксичә, Адәм атимизниң шу мевини йейиши — немә ишларниң яхши, немә ишларниң яман екәнлигини бекитиштә Худаға таянмай яшашни халайдиғанлиғини елан қилғиниға баравәрдур. Худа бир мәзгилдин кейин синаш дәриғини бағдин елип кетиши мүмкин еди; лекин бу тоғрисида бизгә китапта һеч қандақ мәлумат йоқ.

Иккинчи дәрәқ, йәни сирлиқ «**һаятлиқ дәриғи**» тоғрилиқ Худа Адәм атимизға һеч қандақ айрим бир әмир бәрмигән еди; лекин бағчидики барлиқ дәрәқләрниң мевиси тоғрилиқ: «**халиғиниңчә йесәң болиду**» дегән еди. Шуңа Адәм атимиз «һаятлиқ дәриғи»ниң мевисиниму бағчидики башқа дәрәқләрниң мевисини йегәндәк йесәм болиду, дәп чүшиниши керәк еди. Лекин Адәм атимиз вә Һава анимиз бағчидин

һайдиветилгәндә, Пәрвәрдигар мундақ дәйду: «**Мана, адәм Бизләрдин биригә охшап қалди, яхши билән яманни билди. Әнди қолини узитип һаятлиқ дәриғидин елип йәвелип, та әбәткичә яшавәрмәслиги үчүн уни тосушимиз керәк**». Шуниңдин билимизки, у һаятлиқ дәриғидин йемигән. Адәм атимиз шу дәрәқтин йегән болса, униң «әбәдкичә һаят қалидиғини»ни билдуқ. Бундақ бибаһа илтипатни пәқәт бир нәччә миң жилдин кейин Рәб Әйса Мәсиһ Өз сөзи билән инсанларға ачқан: —«**Әрштин чүшкән һаятлиқ нени Өзәмдурмән; кимдәким бу нандин йесә, әбәдил-әбәткичә яшайду. Мән беридиған шу нан болса Мениң әт-тенимдур, пүткүл дуниядикиләр һаятқа егә болсун дәп, Мән уни атимақчимән**» («Юһ.» 6:51).

У шүбһисизки, Ерәм бағдики «һаятлиқ дәриғи»ниң мевиси еди — У инсанға мәңгүлүк һаятни йәткүзидиған мевә (нан)дур. Бу иш арқилиқ Худа тоғрилиқ әҗайип бир ишни үгинимизки, — Худа бәзи вақитларда Өзини йошуриду. У «һаятлиқ дәриғи» тоғрилиқ беваситә һеч қандақ әмир бәрмигән — лекин Адәм атимиз дәрәқниң намиға йошурунған мәна тоғрисида чоңқур ойланған болса, шүбһисизки, униңдин йегән болатти. Худа бизниң Өзини ихтиярән талливелишимизни халайду. Худаниң Әйса Мәсиһдә болған шан-шәриви вә һаяти болса, роһий тәлпүнүши бар вә роһий көзлири очуқ адәмләргә рошән ашкариланған еди; лекин башқилар уни пәқәт Пәләстинни кезип жүридиған, сәргәрдан бир яғашчи дәпла билди; униң мутләқ ғоригил турмушта болуп, өзлириниң Уни падиша қилмақчи болған сиясий планлирини мутләқ рәт қилғанлиғи мошундақ кишиләргә нисбәтән йәшкүсиз бир тепишмақ еди. Худа көзлирини ачқан, Мәсиһни һәқиқий салаһийитидә көргән киши дәрһәқиқәт бәхитликтур!

«Адәм ата билән аяли һәр иккиси яланаач болсиму, һеч уялмайтти» (2:25)

Әҗайип бир иш шуки, Адәм атимиз вә Һава анимиз «яхши билән яманни билгүзгүчи дәрәқ»тин йегәндин кейин улар дәрһал өзлириниң яланаач екәнлигини сәзди вә уйилип кәтти. Бу йәрдә шуниңға мунасивәтлик бир соал пәйда болиду: «Улар бу иштин илгири яланаач болсиму немишкә номус қилмиди?».

Биз жуқурида инсанниң Худаниң сүрәт-образи болғанлиғи үстидә азрақ тохталдуқ. Зәбурда қизиқ бир баян тепилиду: —«**Пәрвәрдигарға тәшәккүр-мәдһийә қайтур, и җеним!**
И Пәрвәрдигар Худайим, интайин улуқсән;
Шану-шәвкәт вә һәйвәт билән кийингәнсән;
Йоруқлуқта либастәк пүркәнгәнсән,
Асманларни чедир пәрдиси кәби йейип қойғансән» («Зәбур» 104:1-2).

Бу баяндин шуни пәрәз қилалаймизки, инсан «**Худаниң сүрәт-образи**»дә болғачқа, бирхил нур уларниң тенигә кейим-кечәктәк оралған, шуниң билән уларниң тени парлап турған болуши мүмкин. Улар гуна садир қилғанда бу «нурлуқ кийим» йоқилип, улар уятқа қалди.

Һазир болса гуна инсан тәбиитидә йилтиз тартип кәтти. Адәм атимиз вә Һава анимизниң яланаач жүрүши әслидә пак иш болған болсиму, улар гуна өткүзгәндин кейин, хәлиқъаләм алдида бәдинини очуқ қоюш һеч қайси вақитта Худаниң ирадиси болған әмәс.

«**Сән униң** (мәнъий қилинған мевә)**дин йегән күнүңдә җәзмән өлисән**» (2:17)

Адәм атимиз гуна қилғандин кейин узун өмүр көрүп 930 жил яшиған (5:3-5); шуңа

«**йегән күнүңдә җәзмән өлисән**» дегән сөзниң мәнаси немә? Бәзи алимлар айәттә көрситилгән «күн»ни бир миң жил дәп қарайду («2Пет.» 3:8). Шуниңда гуман йоқки, Адәм атиниң җисманий өлүми униң гунайиниң нәтиҗиси еди — дәрвәқә йәр йүзидики барлиқ өлүм-житимлар униң гунайи арқилиқ пәйда болди («Рим.» 5:12) — һалбуки, «җәзмән өлисән» дегән сөздә көрситилгән өлүм болса, шүбһисизки, биринчидин роһий җәһәттики өлүм, иккинчидин җисманий өлүмдин ибарәттур. Гуна қилиш билән Адәм атимиз вә Һава анимизниң роһлири өлди, «Худаға нисбәтән өлди», йәни улар Худадин айрилди. Бу әң қоркунучлуқ, һәқиқий өлүмдур; униң ахирқи мәнзили яки мевиси дозақтур. «Юһ.» 5:21-25, «Әф.» 2:1, 5, «Кол.» 2:13, «Вәһ.» 3:1ни көрүң. Демәк, гуна сәвәвидин инсанниң роһида мәвҗут болған, Худа билән алақидә яшаш имканийити үзүлди. Адәмниң роһи Худа билән әркин алақә бағлашниң орниға, өз тенидики вә каллисидики арзу-һәвәслиригә әсир болуп қалди. Инсанлар шу дәриҗидә шәхсий арзу-истәклиригә иштияқ бағлап беқинди болғанки, Нуһ пәйғәмбәрниң дәвридә Худа: «**Инсан әттур**» дәп баян қилған еди («Яр.» 6:3). Демәк, инсан өз җисманий арзу-һәвәслириниң искәнҗисигә пүтүнләй чүшүп қалған еди — инсанда һеч қандақ роһий һаятниң изнаси қалмиған еди.

Оқурмәнләр жуқурида көрситилгән айәтләрдин көрәләйдуки, Мәсиһниң дунияға келиштики мәхсити инсанларни өз роһий өлүмидин ойғитиштин ибарәттур.

Адәм ата вә Һава анимиз гуна қилғандин кейин Худаниң уларға ейтқан сөзлири вә қилған муамилиси; Худаниң уларға териләрдин кийим қилип кийдүрүши

Адәм атимиз гуна қилғандин кейин бизниң ойлиғинимиз бәлким асмандин чақмақ-гүлдүрмама чүшүп, Худа яки пәриштиниң дәһшәтлик аваз билән униң тегишлик җазасини җакалиғанлиғи болуши мүмкин. Бирақ адәмни һәйран қаларлиқ иш шуки, Пәрвәрдигар Өзи уларға йеқинлишип, уларға мулайим тәләппузда сөз қилиду (дәрвәқә 3-баптин билимизки, Униң илгири уларниң йениға келип сөзлишиш адити болған). Буни көргән Адәм атимиз, Һава анимиз мөкүнүвалиду. Биз кейинки ишқа йәнә һәйран қалимиз; чүнки Худа адәмни чақирип: «**Сән нәдә?**» дәп сорайду. Худадин қорққучи һәммә адәм Худаниң барлиқ ишларни билидиғанлиғини, һеч қандақ соал сорашниң һаҗити йоқлуғини убдан билиду! Лекин Худаниң шу соали Адәм атимизға өткүзгән гунайини өзлүгидин етирап қилишқа пурсәт тәминләйду. У бу пурсәттин пайдиланмайду, бәлки өзиниң ялаңач екәнлигини вә уят болидиғанлиғини етирап қилиду. Арқидинла У: «**Сән... йегәнму?**» дегән йәнә бир соални сорайду. Худаниң биринчидин Һава анимиздин әмәс, бәлки Адәм атимиздин бу соални соришидики сәвәп, Адәм атимиз бу ишта һәқиқий гунакар еди; Һава анимиз шу ишта алдинип аздурулғучи еди («1Тим.» 2:14ни көрүң), лекин Адәм атимиз гуна қилғанда немә қиливатқинини өзи ениқ биләтти.

Худаниң иккинчи соалиға қарита Адәм ата өз җавапкарлиғини өз үстигә алмай: — «**Сән маңа һәмраһ болушқа бәргән аял дәрәқниң мевисидин маңа бәргән еди, мән йедим**» дәп җавап бериду. Адәм атимиздин тартип та һазирғичә инсанлар башқа кишиләрни әйипләш яки дөңгәп қоюш арқилиқ өз мәсъулийитидин қечип кәлмәктә. Адәм атимиз авал аялини, андин һәтта әслидә Һава анимизни униңға ата қилған Худаниң Өзиниму әйипләйду. Әр кишигә нисбәтән аял киши әң қиммәтлик соғаттур, лекин Адәм атимизниң сөзидин қариғанда, у бу нуқтини пүтүнләй унтуп кәткән еди.

Худа бундақ мәсъулийәттин өзини қачурушни бир дәқиқиму қобул қилалмайду, әлвәттә. У кейин Һава анимизға гунайини етирап қилишқа пурсәт бериду, лекин уму мәсъулийитидин қечип: «**Илан мени алдап аздурса, мән йәп саптимән**» дәйду.

Худаниң инсанлардин гунайини етирап қилишини издигәнлигидин шу һәқиқәтни көримиз: — Инсан немә гуна садир қилған болушидин қәтъийнәзәр, Худа алдида униңға йүзлинип банә көрсәтмәй, толуқ тонуп йәткән болса, ундақта Худа гунаниң мәсилисини бир тәрәп қилип нижатини йәткүзиду. Инсанлар Худаниң рәһими вә шапаитигә еришиштики бирдин-бир шәрт мутләқ сәмимийликтур. Худа Өз алдида пүтүнләй сәмимийлик билән гуналириға йүзләнгән һәр қандақ кишини өзгәртәләйду; ундақ шараитларда Униң ярдиминиң һеч қандақ чеки йоқтур: —

«**Өз гуналирини йошурған киши ронақ тапмас; бирақ уларни тонуп иқрар қилип, товва қилған киши рәһим-шәпқәткә еришәр**» («Пәнд.» 28:13).

Худа ахирида диққитини иланға қаритип сөзләйду; лекин у униңдин һеч қандақ соал соримайду. Һәммимизгә аянки, илан Иблисниң ағзи болғачқа, униңға товва қилишқа һеч қандақ пурсәт йоқтур. Униң орнида униңға бир ләнәт оқулиду; ләнәтниң мәзмуни Адәм атимиз вә Һава анимизниң аңлиши үчүн нижат тоғрилиқ бир вәдини өз ичигә алған. Бу қиммәтлик вәдини һазир көрәйли: —

«**Пәрвәрдигар Худа иланға мундақ деди: —**
«Сән бу қилғиниң үчүн,
Сән һәммә мал-чарвилардин,
Далидики барлиқ һайванатлардин бәкрәк ләнәткә қалисән;
Қосиғиң билән беғирлап жүрүп,
Өмрүңниң барлиқ күнлиридә топа йәйсән.
Вә Мән сән билән аялниң арисиға, сениң нәслиң билән аялниң нәслиниң арисиға өчмәнлик салимән,
У сениң бешиңни дәссәп зәхимләндүриду,
Сән қопуп униң тапинини чеқип зәхимләндүрисән» (3:14-15)

Биз бу ләнәтниң тәпсилатлирини бир-бирләп көрәйли: —

(а) «**Сән һәммә мал-чарвилардин,**
Далидики барлиқ һайванатлардин бәкрәк ләнәткә қалисән;
Қосиғиң билән беғирлап жүрүп,
Өмрүңниң барлиқ күнлиридә топа йәйсән»

Мошу айәтләрдин қариғанда, Шәйтанниң вәкили болған илан әслидә тик һаләттә жүридиған болуши мүмкин. һәр қандақ иланниң искилитлиридики умуртқисиниң йенида төрт кичик устихан бар. «Тәдрижий тәрәққият»ни тәшәббус қилғучилар: — бу әслидә пут еди, «тәдрижий тәрәққият жәриянида йоқап кәткән» дәп қарайду; лекин йоқап кетиши «тәдрижий тәрәққият» арқилиқ әмәс, бәлки Худаниң ләнити билән болған. «Топа йейиш» дегән сөзләр номусқа қалған һаләтни тәсвирләйду. иланларниң озуғи топа әмәс, лекин уларниң йегән нәрсилиригә һаман топа арилишип келиду.

(ә) Илан (вә Шәйтан) билән аялниң оттурисидики өчмәнлик: —

«**Сән билән аялниң арисиға ... өчмәнлик салимән**». Аял кишиләр билән иланларниң

оттурисидики өчмәнлик һәммигә аяндур; лекин Шәйтанниң қиз-аялларға пәвқулъаддә өчи бардур. Буниң сәвәвиниң бир қисми айәтниң кейинки қисмида тепилиду: —

(б) «**Шәйтанниң нәсли**» билән «**аялниң нәсли**»ниң оттурисидики өчмәнлик: —

«**Мән ... нәслиң билән аялниң нәслиниң арисиға өчмәнлик салимән**».

«**Аялниң нәсли**» дегәнниң тилға елиниши интайин қизиқ бир иш. Барлиқ муқәддәс язмиларда инсанларниң нәсәпнамилири көрситилгәндә һәркишиниң келип чиқиши дайим дегидәк атисиниң исми билән хатирилиниду. Шуниң үчүн пәқәт мошу йәрдә тепилған «**аялниң нәсли**» дегән ибарә интаян сирлиқтур. Аялниң нәсли айәтниң кейинки қисмида Шәйтанни мағлуп қилғучи болуп көрүниду — У Қутқазғучи-Мәсиһ болуши керәк, әлвәттә.

Һалбуки, Тәврат дәвридә бу бешарәтниң тәпсилатлири пәқәт бир нәччә миң жилдин кейин Йәшая вә Йәрәмия пәйғәмбәр тәрипидин чүшәндүрүлиду («Йәш.» 7:41, «Йәр.» 31:22) андин Инжилда «Вәһий» 12-бапта техиму ениқлаштурулиду; шу йәрдә «аялниң нәсли» авал Мәсиһниң Өзи андин униң хизмәткарлири екәнлиги дейилиду.

Әгәр «аялниң нәсли» Мәсиһ болса, ундақта «иланниң нәсли» бәлким «Мәсиһниң рәқиби», йәни «дәжжал»ни көрситиши керәк.

(в) Шәйтан билән «аялниң нәсли» оттурисида болидиған күрәш: —

Бу күрәш толиму кәскин болиду. «**У сениң бешиңни дәссәп зәхимләндүриду**» — демәк, «аялниң нәсли» Шәйтанға адәм иланниң бешини дәссәп янжиштәк әҗәллик бир зәрбә бериду. «**Сән қопуп униң тапинини чеқип зәхимләндүрисән**» — шу инсан Өзи азап тартиду, чүнки илан бурулуп Униң тапинини чақиду яки тапиниға санжийду.

Қедимдин тартип Худадин қорққучи адәмләр Худаниң иланға ейтқан сөзлирини Қутқазғучи, йәни Шәйтанни мағлуп қилғучиниң дунияға келиши тоғрилиқ вәдиси дәп қарап кәлгән. Лекин Қутқазғучи бу күрәштә азап тартиду. Инжилда Шәйтан билән Мәсиһниң оттурисидики күрәш чапрас яғачта йүз бәргән, дәп елан қилиниду. Шу йәрдә Мәсиһниң тапини дәрвәқә «янжилди», «чеқилди» яки «санчилди» — Римлиқ ләшкәрләр болқиниң зәрбиси билән йоған миқни соқуп икки путиниң ошуғиға санжиди; амма Худаға миң шүкри, Мәсиһ шу йәрдә Шәйтанниң үстидин әхлақ вә роһий җәһәттә зор ғәлибә қазанди («1Юһ.» 3:8, «Кол.» 2:15).

Худаниң Адәм атимиз вә Һава анимизни кийиндүрүши

Адәм атимиз вә Һава анимиз гуна қилғандин кейин өзлиригә әнҗир йопурмақлирини кийим қилип ясиған еди. Рошәнки, бу иш Худа алдида тоғра әмәс; чүнки «**Пәрвәрдигар Худа Адәм ата билән униң аялиға териләрдин кийим қилип кийдүрүп қойди**» дәп оқуймиз. Шүбһисизки, бу Адәм атимиз вә Һава анимизға вә шуниңдәк бизгиму интайин муһим бир дәрсни үгитиду. Гунаниң ақивәтлирини йепиш үчүн пак вә гунасиз бир һаят қурбанлиқ қилиниши керәк — мошу йәрдә гунасиз бир яки бир қанчә һайван қурбанлиқ болған болса керәк — болмиса бу «териләр» нәдин келиду? Пәқәт Худа Өзила инсанларниң гуналирини япалайду — Инсанларниң әқил-парасити вә тиришип-тирмишип сиңдүргән әҗирлириниң «әнҗир йопурмақлири»дәк Худа алдида толиму әһмийити йоқ. Шундақтиму нурғун инсанлар техичә шу ишни қилишқа интилмәктә — барлиқ диний паалийәтлириниң һәммиси Худа алдида пәқәт «әнҗир йопурмақлири», халас. Нурғун кишиләр өзлүгидин әҗир сиңдүрсәк үнүмлүк болиду,

дәп хиял қилиду — буддистлар болсун, мусулманлар болсун, християнлар болсун, улар дуалар, роза тутушлар, мәсчиттә намаз оқушлар, бутханида чоқунушлар, черкавда дуа қилишлар, садиқә бериш, муқәддәс язмиларни ядлаш қатарлиқлар мукәммәл һаят болиду, у Худаниң кәчүрүмигә ериштүрәләйду, дәп ойлайду. Бундақ ой пүтүнләй хам хиялдур. Лекин «мукәммәл һаят» қайси диний өлчәм билән өлчиништин қәтъийнәзәр, инсанлар бүгүндин башлап толуқ һәққаний, мукәммәл һаят өткүзимән десиму вә шундақ қилсиму (һеч қандақ адәм Худаниң Муқәддәс Роһисиз һәқиқий мукәммәл һаятниң немә екәнлигини чүшинип йетәлмәйду; мана бу һәқиқәтту!) лекин бундақ қилиш қандақму өткән һаятиниң бирәр гунайини япалисун? Адәм атимиз вә Һава анимиз өзлирини Худа алдида төвән тутуп, әнҗир йопурмақлирини селип ташлиди. Худди Адәм атимиз Худа тәрипидин кийдүрүлгәндәк (чүнки Худа Өзи уларни кийиндүргән) инсанлар Худаниң шапаитини һәқсиз бир соғат сүпитидә қобул қилиши билән гуналардин қутқузулиду («Әф.» 2:5, 8). Адәм атимиз вә Һава анимиз шу кийим-кечәкни кәмтәрлик билән қобул қилғини үчүн Худаниң кәчүрүмигә еришкән, дәп қараймиз. Бирақ бүгүн қобул қилиш кериги һайванларниң терилири әмәс, бәлки Мәсиһниң Өзиниң һәққанийлиғидин ибарәттур («Рим.» 2:22, 26, 4:6-9, «Әф.» 4:24, «Тит.» 3:5, «Вәһ.» 19:8).

4:9 Немишкә Қабилниң һәдийәси қобул қилинмиди?

Қабилниң соғити рәт қилинип, Һабилниң қобул қилинғини дәсләптә бәлким адәмни толиму ойландуридиған иш болуши мүмкин. Һалбуки, Инҗилдики икки язма мошу ишни йорутиду: —

«**Етиқади болғачқа Һабил Қабилниңкидинму яхши бир қурбанлиқни Худаға атиған; етиқади болғачқа, Худа униң атиғанлирини тәрипләп, униңға һәққаний дәп гувалиқ бәрди. Гәрчә өлгән болсиму, етиқади билән у йәнила бизгә гәп қилмақта**» («Ибр.» 11:4)

«**Чүнки силәр дәсләптин аңлап келиватқан хәвәр мана дәл шуки, бир-биримизгә меһир-муһәббәт көрситишимиз керәктур. Рәзил болғучидин болған, инисини өлтүргән Қабилға охшаш болмаслиғимиз керәк; у немишкә инисини қәтл қилди? Униң өзиниң қилғанлири рәзил, инисиниң қилғанлири һәққаний болғанлиғи үчүн шундақ қилған**» («1Юһ.» 3:11-12).

«Ибранийларға»дики шу айәт бизгә Һабилниң қурбанлиғини «етиқат билән» елип кәлгәнлигини аян қилиду. Етиқат вә ишәш Худаниң сөз-каламини аңлаш вә қобул қилиш билән барлиққа келиду (мәсилән, «Рим.» 10:17, «Йәш.» 53:1ни көрүң). Ундақта, Һабил Худаниң «етиқат елип кәлгән» қайси сөзини аңлиған? Адәм ата оғуллири Қабил билән Һабилға Худаниң өзлириниң уятини йепиш үчүн гунасиз һайванниң терилири билән кийдүргәнлиги тоғрилиқ бирәр хәвәрни ейтип бәргәнму, яки Худа уларға беваситә бирәр сөзни қилғанму? Һечболмиғанда, Һабилда етиқат болған болса, ундақта Худа уларға Өзигә йеқинлишиш үчүн қурбанлиқ қилиш керәклиги тоғрилиқ вәһий йәткүзгән, дәп җәзмләштүрәләймиз.

Қабил үчүн чоң мәсилә шуки, у дехан вә бағвән еди; қурбанлиққа керәк болған қойларниң егиси униң иниси Һабил еди. Қабил тәкәббурлуғидин инисидин қурбанлиққа қой сорашни халимайтти; шуниң орнида у өз бериғидики мәһсулатлардин елип келиду. Мошу айәтләрдин ениқки, Худа униң соғитини пәқәт қобул қилмайла қалмай, бәлки

Қабилниң өзиму Худаға яқмиди: «**Худа Қабил вә униң сунғиниға қаримиди**». Мунасивәтлик айәтләрдин көрүнүп туридуки, Қабилниң позитсийиси пәқәт һакавурлуқ еди; Худа униң соғитини рәт қилғандин кейин Худаниң сәмимий гәплиригә қулақ селишниң орнида у интайин ғәзәплиниду. Мошуниңдин биз униң көңлидики хияллирини аңлиғандәк болимиз: «Мана бу соғат тиришип-тирмишип чиқарған өз әҗримдур! Әҗайип бир һәдийәдур! Әслидә Худаниң маңа рәхмәт ейтишиға тоғра келәтти!».

Қабилда вә Һабилда икки йол бизгә көрүниду («Йәһ.» 11-айәттики «Қабилниң йоли»ни көрүң). Биринчи йолни «диний йол», иккинчи йолни «етиқат йоли» дейишкә болиду. Мошу йәрдә «диний йол» дегинимиз, бир инсан өзиниң тиришиш-тирмишишлири вә ой-хияллири билән Худани рази қилмақчи болған йол. Пүткүл дуния бойичә көп адәмләр Қабил ойлиғандәк: «Мән көп дуаларни қилғиним үчүн, һәр һәптә мәсчиткә (яки болмиса черкавға яки бутхана қатарлиқларға) барғиним үчүн, кәмбәғәлләргә көп садиқә бәргиним үчүн, муқәддәс язмиларни (Тәврат болсун, Зәбур болсун, Инҗил болсун, Куран болсун, Будда «номлири» болсун) ядлиғиним үчүн Худа мени қобул қилип, гуналиримни кәчүрүм қилиду» дәп ойлап жүриду. Бирақ Тәврат-Инҗил бойичә, гунани бир тәрәп қилидиған бирдин-бир иш — қурбанлиқтур. Худаниң ниҗати соғат болуп, Мәсиһниң Өзидә У керәк болған қурбанлиқни тәминлигән. Етиқади бар адәмләр Униң бу тоғрилиқ сөз-каламини қобул қилип, хошаллиқ билән Униң соғитини қучағлайду. Һабил болса бу йолға, йәни Худаниң шапаитини қобул қилидиған етиқатлиқ йолға вәкил болиду. Һалбуки, бәзиләр һәтта Қабилдәк өзлириниң әҗирлири үчүн Худа мени тәриплиши керәк, дәп ойлайду.

«**Чүнки силәр шәпкәт биләнла ишәш арқилиқ қутқузулдуңлар. Бу иш өзәңлардин кәлгән иш әмәс, бәлки Худадин кәлгән илтипат, — у задила адәмләрниң әмәл-әҗридин кәлмәйду, бу һәм һеч кимниң махтанмаслиғи үчүндур**» («Әф.» 2:8-9).

Ахирда Қабил инисини өлтүргини үчүн Худаниң униңға чүшәргән җазаси тоғрилиқ азрақ тохтилимиз. Адәм ата вә Һава ана гуна қилғандин кейин, Худа шапаәт билән уларға гуналирини тонуп йетиш пурситини бәргән еди, вә у шундақ пурсәтни һәтта Қабилғиму йәткүзүп: «**Иниң нәдә?**» дәп сорайду. Шундақтиму Қабил пурсәтни рәт қилип, Худа алдида турупму ялған сөзләйду. Шуниң үчүн Худа униңға шундақ «йеник җаза» бәрдиму? Немишкә у нәқ мәйданда өлтүрүлмәйду?

Җазаниң тәпсилатлиридин: «**Сән әнди қолуңдин иниңниң қенини қобул қилғили ағзини ачқан йәрдин қоғлинип ләнәткә учрайсән. Сән йәргә ишлисәңму у буниңдин кейин саңа қуввитини бәрмәйду, сән йәр йүзидә сәрсан болуп, сәргәрдан болисән**» дәп оқуймиз.

Йәр-тупрақ Адәм атимизниң гунайи түпәйлидин аллиқачан ләнәткә учриған болуп, Адәм атимизға: «**Сән тупраққа янғичә арилиқта йүз-көзүң тәргә чөмгәндила нан йәйсән**» дегәндәк, териқчилиқ тәслишип кәткән еди. Әнди Қабилға болса нәгила барса териқчилиқ һәссиләп тәслишип кетәтти. Униң Худаға: «**Кимла мени тепивалса, өлтүрүветиду!**» — дегәнлиги әҗәблинәрлик әмәс (шу чағда йәр йүзидә бәлким пәқәт үч инсан яшайтти — лекин Қабил кәлгүсидә инсанларниң көпийдиғинини көздә тутуп сөзләйду — 1:28, 3:16, 5:3-5ни көрүң). Кимму Қабилниң өз йенида халайду дәйсиз?! У

нәгила барса тупрақ шу һаман туғмас болуп кетәтти! Шуниң үчүн Худа башқиларниң Қабилни өлтүрмәслиги үчүн униң пешанисигә мәлум бир бәлгү қойиду. Бирақ у қәйәргә барса улар уни дәрһал арисидин һайдиветиду. Шундақ қилип Қабил гунаниң ақивитини көрситидиған бирхил «маңғун агаһ» яки «сәргәрдан тәшвиқатчи», пүткүл йәр-зиминға Худаниң адиллиғи вә муқәддәслиги, гунани җазалайдиғанлиғи тоғрилиқ «халис» җакарчи, гувачи яки хәвәрчи болуп қалиду.

6-бап — «Худаниң оғуллири инсанларниң қизлирини ... өзлиригә хотун қилишқа башлиди» — бу немини көрситиду?

«**Вә шундақ болдики, инсанлар йәр йүзидә көпийишкә башлиғанда, шундақла қизларму көпләп туғулғанда, Худаниң оғуллири инсанларниң қизлириниң чирайлиқлиғини көрүп, халиғанчә таллап, өзлиригә хотун қилишқа башлиди**».

Тексттики изаһатимизда ейтқинимиздәк, «Худаниң оғуллири» һәққидә үч хил чүшәнчә бар: —

1. Инсан әмәс, бәлки әрштики бир хил зат, пәриштә яки роһтин ибарәт (бәзи алимлар шу ибарини җин-шәйтанларни көрситиду, дәп қарайду).
2. Дәриҗидин ташқири адәм болуп, падиша яки һөкүмдар.
3. Қабилниң худасиз әвлатлиридәк әмәс, бәлки Худа йолида маңидиған Шетниң әвлатлиридур.

Биз мутләқ биринчи көзқараштa болимиз. Чүнки 2- яки 3-пикирдә ейтилғандәк «**Худаниң оғуллири**» дегән ибарә Шетниң ихласмән әвлатлири яки болмиса йәр йүзидики улуқ затларни көрсәткән болса, ундақта уларниң «**инсанларниң қизлириниң чирайлиқлиғини көрүш**»и андин «**халиғанчә таллап, өзлиригә хотун қилиш**»иниң зади немә хаталиғи яки яманлиғи болатти?! Чүнки әйни тексттә: «рәзил адәмләрниң қизлири» тоғрилиқ гәп йоқ, пәқәт «инсанларниң қизлири» дейилиду — демәк, аддий қиз-аялларнила көрситиду. Шуңа «Худаниң оғуллири» дегәнлик бир түркүм пәриштиләрни көрситиду, дәп қараймиз («Аюп» 1:6, 2:1, 38:7, «Зәбур» 29:1, 89:6ни көрүң). Мошу пәриштиләр қиз-аялларниң гөзәллигини көрүп, улар билән җинсий мунасивәт өткүзүшни һәвәс қилған вә шундақ қилиш үчүн Худа өзлиригә бекиткән хизмәт орнини ташлап («Йәһ.» 6-айәт), мәлум бир инсаний, җисманий шәкилгә киргән. Тексттин қариғанда уларниң әвлатлири «палван-батурлар» яки «күчлүк исиянчи»лар, бинормал гигантлар еди. «Аләмниң яритилиши»ниң муәллипи мундақ вақиәниң йүз бериши пәқәт бир қетимла әмәс дәп пуритиду; чүнки у кейинки вақитлардиму башқа гигантлар туғулған, дәп хатириләйду: — «**Шу күнләрдә (вә шундақла кейинки күнләрдиму), Худаниң оғуллири инсанларниң қизлириниң йениға берип, улардин балиларни тапқинида, гигантлар йәр йүзидә пәйда болди. Булар болса қедимки заманлардики даңлиқ палван-батурлар еди**» (4-айәт). Бу бәлким муқәддәс язмилардики башқа йәрләрдә тилға елинған, топандин кейин туғулған гигантларни көрситиду; мәсилән, «Чөл.» 13:33, «Қан.» 2:20-21, 3:11, «2Сам.» 21:15-22ни көрүң.

Инҗилда, расул Йәһуда бу вақиәниң мәзмунини гуманни йоқатқан һалда ениқ қилиду: — «**Вә силәр шуниму билисиләрки, әслидики орнини тутмай, бәлки өз маканини ташлап кәткән пәриштиләрни Рәб улуқ қиямәт күниниң сориғиғичә мәңгү кишәнләп**

мудһиш қараңғулуқта солап сақлимақта. Содом вә Гоморра вә уларниң әтрапидики шәһәрләрдикиләрму шу охшаш йолда, йәни шу пәриштиләргә охшаш учиға чиққан бузуқлуққа вә ғәйрий шәһвәтләргә берилип кәткән, кейинки дәвирләр уларниң ақивитидин ибрәт алсун үчүн мәңгүлүк от жазасиға өрнәк қилинип көйдүрүлгән».

Бу айәтләрниң ахирқи қисмида авал бәччивазлиқ шәһваний һәвәсләргә берилгән «**Содом вә Гоморра вә уларниң әтрапидики шәһәрләрдикиләр**» тилға елиниду; андин Содомдикиләрниң «**шу охшаш йолда, йәни шу пәриштиләргә охшаш учиға чиққан бузуқлуққа вә ғәйрий шәһвәтләр** (грек тилида: «ғәйрий әтләр»)**гә берилип кәткән**»лиги көрситилиду. Худа пәриштиләрниң һеч қачан «**ғәйрий шәһвәтләр** («ғәйрий әтләр»)**гә берилиши**»ни ирадә қилған әмәс; вә шуниңға охшаш, һәргиз әр кишиләрниң аял кишиләр билән нормал әр-аяллиқ мунасивәтни халимай, башқа әр кишиләргә һәвәс қилғучи болушини ирадә қилған әмәс.

«2Пет.» 2:4 вә мошу йәрдә, «Йәһуда» 6-айәттин қариғанда, аләмниң дәслипидә Худаға қарши Шәйтан билән биргә исиян көтәргән пәриштиләр билән селиштурғанда, мошу пәриштиләр еғиррақ жазаға учриған («Вәһ.» 12:3-4тики изаһатлиримизни көрүң). Әшу исиян көтәргүчи пәриштиләр (һазирқи жинлар) бүгүн дунияни кезип, инсанларни езиқтуруп, Худаниң мөмин бәндилириниң роһ-қәлбилиригә жәң қилип жүрмәктә; «Йәһуда» 6-айәттә тилға елинған пәриштиләрни болса: «**Рәб улуқ қиямәт күниниң сориғиғичә мәңгү кишәнләп мудһиш қараңғулуқта солап сақлимақта**». Уларға немишкә (соланмиған жинлар билән селиштурғинида) еғиррақ жаза берилиду? Шүбһисизки, аддий сәвәви шу болуши керәкки, мошу пәриштиләр Худаниң гуна үстидин жүргүзгән бир нәччә жазалириға — (1) аләмниң дәслипидә, Шәйтанни жазалап әрштин һайдиваткиниға; (2) Адәм атимиз вә Һава анимиз гуна қилғандин кейинки жазалиғиниға; (3) Һабилни өлтүргән Қабилниң үстигә чүшәргән жазасиға гува болуп туруқлуқ, йәнила Худа алдида гуна қилғини үчүн уларниң Худа алдидики жавапкарлиғи көпрәк болатти.

Әлвәттә, бәзиләр бу пикримизни аңлап Рәб Әйсаниң инсанларниң тирилиши тоғрилиқ: «**Өлүмдин тирилгәндин кейин, инсанлар өйләнмәйду, әргә тәгмәйду, бәлки Худаниң әрштики пәриштилиригә охшаш болиду**» («Мат.» 22:30) дегән мубарәк сөзлирини нәқил кәлтүрүп қарши чиқиду. Демәк, пәриштиләр һечболмиғанда өйләнмәйду вә уларниң жинсийити йоқ. Лекин уларниң халисила жинсийәткә егә болуш имканийити йоқ әмәс. Дегәнлиримиз дәл мошу. «Аләмниң яритилиши»да баян қилинған бу пәриштиләр Худа бекиткән тәртиптин яки түзүмдин һалқип чиқти вә шуниң билән жазаланди. Улар расул Йәһуда тәсвирлигән Содомдики адәмләргә охшаш «**бузуқлуққа вә ғәйрий шәһвәтләргә берилип кәткән... мәңгүлүк от жазасиға өрнәк қилинип көйдүрүлгән**».

Бу вақиәдин кейин инсанларниң қәлблири техиму рәзиллик билән толуп кәткәндәк қилиду: — «**Пәрвәрдигар инсанниң өткүзүватқан рәзиллиги йәр йүзидә көпийип кәткәнлигини, уларниң көңлидики нийәтлириниң һәр қачан яман болуватқинини көрди**».

9:25-27 Нуһ пәйғәмбәрниң Шәм, Һам вә Яфәт тоғрилиқ бешарәтлик сөзлири

Нуһ пәйғәмбәр өз үзүмзарлиғиниң шарабини ичип мәс болғандин кейин уни көргән оғли Һам акилири Шәм билән Яфәтниң йениға берип, атисини мазақ қилған һалда шу әһвални уларға ейтқан, дәп хатирилиниду. Улар иккилән болса һөрмәт билән әдиялни елип кәйничә меңип, атисини йепип қойиду. Нуһ пәйғәмбәр ойғинип, немә ишларниң йүз бәргинини билип, төвәндики бешарәтни елан қилди: —

«Нуһ шарапниң кәйпидин ойғинип, кәнжи оғлиниң өзигә немә қилғинини билип: —
Қанаанға ләнәт болғай!
У қериндашлириниң қулиниң қули болсун, — дәп қарғиди.
У йәнә: — Шәмниң Худаси болған Пәрвәрдигарға тәшәккүр-мәдһийә кәлтүрүлгәй!
Қанаан Шәмниң қули болсун.
Худа Яфәтни авутқай!
У Шәмниң чедирлирида турғай,
Қанаан болса униң қули болғай! — деди».

Биринчи соал, яман иш қилғини Һам болғандин кейин, немишкә тунҗа оғли Қанаан ләнәткә қалди?

Худаниң һөкүмлири «**чоңқур тилсимат деңизлардәктур**» («Зәб.» 36:6); дәрвәқә биз паний дунияда болғинимизда уларниң сәвәплири яки әһмийитини толуқ тонуп йетәлмәймиз; лекин Һамниң көп оғуллири арисидин пәқәт Қанаанла ләнәткә қалған, дегән пакиттин Һамниң яман иш қилишида оғли Қанаанниң тәсири бар яки атисини мазақ қилишқа қутратқучи шу Қанаандур, дәп пәрәз қилсақ еһтималға йеқинрақ болуши мүмкин (бәзи алимлар иккинчи бир пикирдә болуп, Қанаан Һамниң әң амрақ оғли, шуңа Һамни җазалаш үчүн Нуһ Қанаанниң кәлгүсигә ләнәт оқуйду, дәп қарайду).

«**Қулниң қули**» — бу ибарә әң төвән қуллуқ яки төвән хизмәтни көрситиду.

Нуһ пәйғәмбәр Пәрвәрдигарни «Шәмниң Худаси» дәп тәсвирләйду. Демәк, Шәм вә униң әвлатлири Худа билән йеқин мунасивәттә болиду. Шәмниң нәслидин «Ебәр» дегән зат төрилиду; «Ебәр» — мәнаси бәлким «(дәриядин) өткүчи», шуңа Ебәр бәлким тунҗа «Ибраний» болуши мүмкин. Ебәрниң нәслидин Ибраһим, Исһақ, Яқуп андин Яқуптин Исраил дегән хәлиқ чиққан; Исраил Худа Өзини Шәйтанниң зулмитидә қалған дунияға тонуштурушқа таллиналған васитичи еди. Нуһниң оқуған ләнити бойичә, Қанаанни кейин «**Шәмниң қули**» дәп бекиткән. Бу иш Исраилниң кейинки тарихида әмәлгә ашурулған (мәсилән, «2Тар.» 8:1-8ни көрүң).

Нуһниң бешаритидә Яфәт тоғрилиқ «**Худа Яфәтни авутқай!**» андин «**У Шәмниң чедирлирида турғай**» дәйду. Кейин мәдәнийәт көпрәк тәрәққий қилған әлләр, болупму Явропадики әлләрниң көпинчиси Яфәттин чиққан. Яфәтниң әвлатлириниң арисида Бабил, Грек (Юнан) вә Рим империйәлиридикиләр болған. Бу империйәләр Ашурниң зиминини егилипла қалмай, бәлки Пәләстин зиминини ишғал қилған вә шундақла Қанаанниң әвлатлирини өз қуллуғиға салған. Нуһниң Яфәт тоғрилиқ бешарити кейин йәнә роһий җәһәттиму әмәлгә ашурулған — чүнки Инҗил дәвридә хуш хәвәрни авал қобул қилғанларниң көпинчиси Яфәттин чиққан хәлиқләр болған.

«Һам» дегән сөз «қара» дегән мәнада. Шуңа Африқидики көп қара тәнлик хәлиқләр дәрвәқә Һамниң әвлатлиридин болуши мүмкин. Лекин бәзиләрниң Нуһ пәйғәмбәрниң бу бешаритидин пайдилинип, «Худаниң ирадиси» дәп банә қилип қара тәнлик хәлиқләрни («Һамниң әвлатлири» дәп) қуллуққа селиши мутләқ чоң гуна болиду. Чүнки бешарәттә Һам өзи яки Қанаандин башқа әвлатлиридин һәтта бириму тилға елинған әмәс.

10-бап — «Әлләрниң нәсәпнамиси» — бу әлләр һазир нәдә яки нәгә кәткән?

Бу баптики «әлләрниң нәсәпнамиси»да йәр йүзидики барлиқ әлләрниң әҗдатлири хатирилиниду. Бу тизимланған хәлиқләрниң һазирқи хәлиқләр яки әлләр билән болған мунасивәтлиридин бәзилири мәлум, бәзилири намәлум. Мәлум болғанлири тоғрилиқ төвәндә азрақ тохтилимиз: —

(Оқурмәнләр буниңға мунасивәтлик хәритинисиму көрсун)

10:2 «**Яфәтниң оғуллири: — Гомәр, Магог, Мадай, Яван, Тубал, Мәшәк вә Тирас**».

Гомәр — «Киммәрләр»ниң әҗдади. Германийә билән мунасивәтлик.

Магог — җәнубий Русийә вә Оттура Асияниң түзләңлик районлиридики бир хәлиқ. «Магог»ниң «Скитлар» билән мунасивити бар болуши мүмкин; Оттура Асиядики һазирқи хәлиқләрдин бәзилири, шүбһисизки, Магогдин чиққан («Әзакиял» 38-39-бапларни көрүң).

Мадай — «Медиялар» (һазирқи «Курдлар») һәмдә Һиндистандики бәзи хәлиқләрниң әҗдади.

Яван — Грекләр (Юнанлар)ниң әҗдади

Тубал — «Қара Деңиз»ға мунасивәтлик бәзи қәбилиләрниң әҗдади. Кейинчә буларниң Русийәниң қедимки пайтәхти, йәни Тоболск шәһири билән мунасивити болған болуши мүмкин.

Мәшәк — «Мушкулар» дегән қедимки хәлиқниң әҗдади. Булар Русийәниң һазирқи пайтәхти Москва вә Әрминийәдики Мошқи тағлири билән мунасивити болуши мүмкин.

Тирас — қедимки «Тракийлар» яки «Әтрускийлар» яки булар иккисиниң әҗдади. Бу хәлиқләрдин бәзилири кейин «Фенекийләр» билән мунасивити бар болди.

10:3 «**Гомәрниң әвлатлири: Ашкиназ, Рифат вә Торгамаһ**»

Ашкиназ — Һинди-Германларниң шималий қәбилилириниң әҗдади вә бәлким йәнә «Скитлар»ниң бир қисминиң әҗдади болуши мүмкин. Еһтималға йеқинки, һазирқи Түркләр Скитлардин чиққан.

Рифат — шималий Сурийәдә вә шәрқий Түркийәдә яшиған бир қәбилиниң әҗдади. торгамаһ — шәрқий Түркийәниң чегарисидики «Табал»ға йеқин болған бир қәбилиниң әҗдади

10:4 «**Елишаһ, Таршиш, Киттийлар билән Доданийлар**»

Елишаһ — Сепруста һәм бәлким Креттә олтарақлашқан бир қәбилиниң әҗдади. Улар кейин «Оттура Деңиз»ниң бойидики башқа йәрләрдә олтарақлашқан.

Таршиш — «Оттура Деңиз»ниң бойлиридин Испанийәгичә вә Әнглийәдиму олтарақлашқан бир хәлиқ болди.

Киттийлар — Сепруста олтарақлашқан йәнә бир хәлиқ.

Доданийлар — Грекләр вә «Рода» дегән арал билән мунасивәтлик бир хәлиқ.

10:6 «**Һамниң оғуллири Куш, Мисир, Пут вә Қанаан**»

«**Һам**» дегәнниң мәнаси «қара» болғачқа, мүмкинлиги барки, Африқидики хәлиқләрниң көпинчиси һамдин чиққан болуши мүмкин. Төвәндә көримизки, Һамниң әвлатлиридин бир нәччиси дәрвәқә Африқида олтарақлашқан.

Куш — Униң әвлатлири Ефиопийәдә (Нубияда) олтарақлашқан

Мисир — Мизраим — Униң әвлатлири үстүн Мисир вә астин Мисирда олтарақлашқан (ибраний вә әрәб тиллирида «Мизраим» дегән сөз «икки Мисир» дегәнни билдүриду).

Пут — униң әвлатлири Либийәдә (Нубияда) вә Сомалийәдә олтарақлашқан

Қанаан — униң әвлатлири Пәләстиндә олтарақлашқан, андин «Қанаанийлар» дегән йәттә қәбилә болған.

10:7 «**Кушниң оғуллири Себа, Һавилаһ, Сабта, Раамаһ вә Сабтикаһ; Раамаһниң оғуллири Шеба вә Дедан еди**»

Себа — Үстүн Мисирда, Нил дәриясиға йеқин олтарақлашқан бир қәбилә

Һавилаһ — (мәнаси «қумлуқ» яки «қумлуқ түзләңлик») — җәнубий Әрәбистанда олтарақлашқан бир қәбиләсабта — Парс қолтуғиниң бойлирида олтарақлашқан бир қәбилә

Раамаһ — Ғәрбий җәнубий Әрәбистанда олтарақлашқан бир қәбиләсабтикаһ — Парс қолтуғиниң шәрқий тәрипидики «самудаки» дегән җайда олтарақлашқан бир қәбилә

Шеба — ғәрбий җәнубий Әрәбистандики бир қәбилә болди; кейин «Сабийлар» падишалиғини қурған; уларниң аял падишаси кейин даналиқ издәп Сулайман падишани йоқлап барған («1Пад.» 10-бап).

Дедан — Шималий Әрәбистанда олтарақлашқан бир қәбилә

10:8 «**Куштин йәнә Нимрод төрәлгән; у йәр йүзидә наһайити күчтүңгүр адәм болуп чиқти**» — «Нимрод» дегән исимниң мәнаси «асийлиқ қилғучи» дегәнлик болиду. У тоғрилиқ ейтилған сөзләрниң һәммисини сәлбий җәһәттә чүшиниш керәк. Униңдин Худаниң хәлқигә дүшмән болған икки шәһәр вә империйә чиққан — йәни Бабил (Худаға қаршилиғини билдүргән Бабил мунари қурулған җай) вә Нинәвә (Асурийә империйәсиниң пайтәхти), улар төвәндикидәк: —

10:9 «**У Пәрвәрдигар алдида күчтүңгүр овчи болди; шуңа «паланчи болса, Пәрвәрдигарниң алдида Нимродтәк, зәбәрдәс овчи екән!» дәйдиған гәп пәйда болди**» — Буниң мәнаси изаһатлиримизда көрситилгәндәк, Нимрод «овчи» мошу йәрдә бәлким һайванларни әмәс, инсанларни овлайдиғанлиғини көрситиши мүмкин, вә шундақла униң нами һәтта әршкиму йәтти. Биздә һеч қандақ гуман йоқки, Нимрод дегән киши кәлгүсидики «дәҗҗал»ни сүрәтлигән бир хил «бешарәтлик рәсим»дур. Чүнки кәлгүсидә дәҗҗал (қайтидин қурулидиған) Бабил шәһириниң падишаси болиду.

10:10 «**Униң падишалиғи Шинар зиминидики Бабил, Әрәк, Аккад вә Калнәһ дегән шәһәрләрдә башланған еди**» — бурунқи Йәһудий өлимилар (Раббилар)ниң һәммиси: «**Пәрвәрдигар алдида күчтүңгүр овчи болди**» дегән сөзләр униң Худаға қарши турғанлиғини көрситиду, дәп қарайтти. Чүнки Нимрод кейин бәрпа қилған шәһәрләр, җүмлидин Бабил шәһири Худа вә Униң хәлқигә қарши чиққан, шундақла Худаға қарши чиқишниң символи болуп қалған.

10:11-12 «**У бу зиминдин Ашур зиминиға чиқип Нинəвə, Рəһобот-ир, Калаһ, вə Нинəвə вə Калаһниң оттурисидики Рəсəн дегəн шəһəрлəрниму бена қилди (булар қошулуп «Катта шəһəр» болди)**» — Ашур (Асурийə империйəсини тəсис қилғучи) Шəмниң əвлади еди (22-айəт).

Ашур Нинəвə, Рəһобот-Ир, Калаһ, вə Рəсəн дегəн төрт шəһəр бирлишип бир чоң катта шəһəр, йəни «Нинəвə шəһəри» болди.

10:13 «**Мисирниң əвлатлири Лудийлар, Анамийлар, Лəһабийлар, Нафтуһийлар**» — Бу төрт хəлиқ Нил дəрияси делтисидин тартип, шималий Африқиғичə олтарқлашқан.

10:14 «**Патросийлар, Каслуһийлар (Филистийлəр Каслуһийлардин чиққан) вə Кафторийлар**»

Патрусийлар вə Каслуһийларму үстүн Мисирда вə Креттə олтарақлашқан. «Филистийлəр» кейин шу йəрдин чиқип Пəлəстинниң ғəрбий тəрипидə олтарақлашқан. Кафторийлар Креткə андин «Оттура Деңиз»дин жирақ болған, бизгə һазир намəлум районлардиму олтарақлашқан болуши мүмкин.

10:15-18 «**Қанаандин тунжа оғул Зидон төрилип, кейин йəнə һəт төрəлгəн. Униң əвлатлири болса Йəбусийлар, Аморийлар, Гиргашийлар, һивийлар, Аркийлар, Синийлар, Арвадийлар, Зəмарийлар вə Хаматийлар еди. Шуниңдин кийин, Қанаанийларниң қəбилилири һəр тəрəпкə тарқилип кəтти**» — Зидондин Фенекийлəр чиққан. Бу хəлиқ қедимки замандики жирақ жутларға барған жаһанкəзди деңизчилар еди. Шундақ испатларму барки, Фенекийлəр һəтта җənубий Америкиға вə «Тинич Океан»дики жирақ аралларғиму йетип барған.

Һəттин «һиттийлар» чиққан. Уларниң өз империйəси бар еди. Империйəси ғулиғандин кейин һиттийлар шəриқтики жирақ районларға көчүп кəткəн. Улар «Синийлар» билəн бирлишип һазирқи Хəнзу, Моңғул вə Япон миллəтлири болуп қалған, андин һəтта шу йəрдин «Беринг Боғузи»дин өтүп шималий Америкидики «Индиянлар» болған болуши мүмкин. Бу хəлиқлəрниң қалған қисминиң һəммиси Пəлəстин, Ливан вə Сурийəни егилигəн қəбилилəр болуп қалған. Исраиллар ахирда уларни шу йəрлəрдин һайдап чиқирип, Худа өзлиригə мирас қилишқа бекиткəн бу зиминиға егə болған.

10:21-22 «**Шəмму оғул пəрзəнтлик болди; Шəм болса Яфəтниң акиси, Ебəрлəрниң ата-бовиси болди. Шəмниң оғуллири Елам, Ашур, Арфахшад, Луд, Арам...**»

«**Елам**» дегəнниң мəнаси «жуқуриқи җайлар». Еламдин болған хəлиқ Бабилниң шəрқидə яшиған болуп, һарирқи ирандики хəлиқ-миллəтлəр билəн мунасивəтлик.

«**Ашур**» — Асурийлəр дегəн хəлиқ болған.

«**Арфахшад**» — Нинəвə шəһириниң шималий шəрқидə яшиған, «калдийлəр» билəн мунасивəтлик болуши мүмкин.

«**Луд**» — Тигрис (Диҗлə) дəриясиға йеқин яшиған «Лудбу» хəлқи болған болуши мүмкин.

«**Арам**» — Сурийəниң шималий тəрəплиридə вə Бабилниң шималидики вə шəрқидики түзлəңликлəрдə яшиған хəлиқ болған.

10:23 «**Арамниң оғуллири Уз, Һул, Гəтəр, Маш еди**». Бу қəбилилəр тоғрилиқ мəлумат аз. Улар башқа шəрқий хəлиқлəрниң əҗдатлири болған болуши мүмкин. «Һул»ниң Əрминийə билəн, «Гəтəр»ниң Афғанистан билəн болған мунасивитини көрситидиған азрақ испат бар.

10:24 «**Арфахшадтин Шелаһ төрәлди, Шелаһтин Ебәр төрәлди**».

«**Ебәр**» — Мәнаси бәлким «(дәриядин) өткүчи». «ибраний» дегән сөз бәлким бу сөздин чиққан.

10:25 «**Ебәрдин икки оғул төрәлгән болуп, бириниң исми Пәләг еди, чүнки у яшиған дәвирдә йәр йүзи бөлүнүп кәткән еди; Пәләгниң инисиниң исми Йоқтан еди**».

«**Пәләг**» дегән сөзниң тәләппузи «бөлүнүш»кә йеқиндур. «**у яшиған дәвирдә йәр йүзи бөлүнүп кәткән еди**» — үч имканийәт бар: (а) бу сөзләр Бабил мунаридики вақиәдә, Худаниң тилни бөлүши билән әлләрниму бөлгәнлигини, шундақла «йәр йүзидикиләр бөлүнүп кәткән»лигини көрситиду; (ә) йәр-зиминниң бөлүнүп кәткәнлигини көрситиду («Яритилиш» 1:9 бойичә йәр-зимин әслидә бирла қуруқлуқ еди; андин кейин чоқум мәлум вақитта һазирқи Асия, Явропа, Африқа, Америка вә Антарктика қитъәлиригә бөлүнүп кәткән. Дуния хәритисигә қарисиңиз, бу йәттә қитъәниң шәкиллирини бир-биригә «җипсилаштурма рәсим»дәк җипсиләшкә болиду, шуңа әслидә бир пүтүн болған болса керәк; (б) жуқурида тилға елинған икки имканийәтниң тәң йүз бәргәнлигини көрситиду. Биз биринчи яки үчинчи пикиргә майилмиз.

«**Йоқтан**» Әрәбистандики бир қәбилә болди.

10:26-29 «**Йоқтандин Алмодад, Шәләф, Хазармавәт, Йераһ, Һадорам, Узал, Диклаһ, Обал** (яки «Ебал»)**, Абимаәл, Шеба, Офир, Һавилаһ, Йобаб төрәлди**» — буларниң һәммиси Әрәбистандики қәбилиләр болди.

10:30-32 «**Уларниң олтарған җайлири болса Мешадин тартип, Сәффар дегән районниң шәриқ тәрипидики таққичә созулатти. Жуқириқилар болса Шәмниң оғуллири болуп, өз қәбилиси вә тиллири бойичә қовм болуп өз зиминлирида олтарақлашқан еди. Жуқиридикиләр Нуһниң әвлатлири болуп, улар өз нәсәплири вә қовмлири бойичә хатириләнгән. Топандин кейинки йәр йүзидики барлиқ қовмлар уларниң ичидин тарқалған**». Бу нәсәпнаминиң хуласисидур. Айрим-айрим болған әл-қәбилиләрниң сани җәмий йәтмиштур.

Худаниң «Бабил мунари»дики вақиәдә болған мәхсити

Худа немә мәхсәт билән әл-жутларниң тиллирини бир-биридин айривәткән?

Изаһатимизда ейтқинимиздәк, әлләрниң йәрдә «**Асманларға тақашқидәк бир мунар ясайли**» дегән иши биринчидин «Худаниң ирадисигә хилаплиқ қилайли» дегәндәк мәғрурлуқниң бир хил ипадиси еди. Чүнки Худа әслидә «**Силәр җүплишип көпийип, йәр йүзини толдуруңлар**» (9:1) дегән еди. Улар: «**Өзлирини тарилип кетиштин сақлаш үчүн**», йәни мунар селиш арқилиқ көп хәлиқләрни өзлиригә майил қилиш үчүн чоң мунарни қурған, шуниң билән Худаниң әмригә хилаплиқ қилған.

Иккинчидин, уларниң бу мунар арқилиқ асмандики роһлар (җин-шәйтанлар) билән алақә қилип, палчилиқ қилиш мәхсити бар еди. Мошундақ палчилиқ яки мунәҗҗимлик Худаниң ирадисигә хилап еди («Қан.» 18:9-12). Шу икки сәвәптин у мунарни Худаниң йолиға қаримуқарши болған, дейишкә болиду.

Мунарниң ақивити вә нәтиҗиси шундақки: «**Бу уларниң ишиниң башлинишидур! Бундин кейин уларниң нийәт қилған һәр қандақ ишини һеч тосувалғили болмайду**»

дейилиду. Буниңға Худа әлвәттә йол қоймайду. Инсанларниң бундақ күчлүк болуп кетиши ахирқи һесапта өзлиригә хәвп кәлтүриду; Нимродтәк рәзил нийәтлик бир адәмләр көп билим яки илим-пәнни өзләштүрсә, нәтиҗидә у шу билимни ишлитип барлиқ инсанларни өзигә беқиндүрүп контрол қиливалиду.

Шуңа Худа «**Уларниң тилини башқа-башқа қилип қалаймиқанлаштуруветиду**». Худаниң уларниң тилини бөлүши уларниң һәмкарлишип ишләш мәхситини тосапла қалмай, бәлки кейин Нимродтәк залим бир мустәбитниң барлиқ инсанийәтни өз илкигә еливелишиға мустәһкәм тосалғу болиду. Чүнки һакиммутләқлик қанчилик күчлүк болушидин қәтъийнәзәр, униң башқа тилда сөзләйдиғанларни контрол қилиши чәклимигә учрайду. Пәқәт чәклимә болғандила у уларниң бир-бири билән болған алақилишлирини вә шундақла уларниң ой-пикирлирини тизгинләлмәйду. Шундақ дейишкә болидуки, шу чағдин тартип «тил тосалғуси» инсанийәтни толуқ бир мустәбитликтин қоғдап кәлмәктә.

Шундақтиму бәзи адәмләр һазирқи заман компютер техникисидин пайдилинип, «тәрҗимә программилири»ни түзүши билән Худа қойған «тил тосалғуси»ни биләр-билмәс бузмақчи болуватиду. Йәнә бәзилири бүгүнки күнләрдә һәтта «йеңи инсанларни яритайли» дәп лабораторийәлиридә инсанниң төрәлмә һүҗәйрилирини тәҗрибә объекти қилишқиму петиниватиду. Демәк: «**Бу уларниң ишиниң башлинишидур! Бундин кейин уларниң нийәт қилған һәр қандақ ишини һеч тосувалғили болмайду**» дегәнни қайтидин дейишкә тоғра кәлмәмду? Шуңа Худаниң пүткүл йәр йүзидикиләргә ахирқи һөкүм-җазалириниң чүшидиған күни бизгә жирақ әмәс, десәк хата болмайду.

Ибраһимниң һаятидин елишқа болидиған бәзи савақлар вә ибрәтләр

Инҗилда, расул Павлус Ибраһим тоғрилиқ «**У етиқатчи болған бизләрниң атимиздур**» дәйду («Рим.» 4:16; йәнә «Гал.» 3:29ни көрүң). Худа ишларни шундақ бекитип орунлаштурғандин кейин, униң һаятидин етиқат тоғрилиқ нурғун яхши дәрсләрни үгинишимиз мүмкин, дәп ойлисақ хата болмайду. Төвәндә шу дәрсләрдин бәзилирини көримиз.

(1) Шапаәт, етиқат, итаәтмәнлик — 12:1-9

Дәсләптә Худаниң Ибраһим (әслидә Абрам»)ға болған чақириқиға сәпселәп қарайли. «Рос.» 7:2-3тин шуни көримизки, Худа Ибраһимни у Һаран шәһиридә турուштин илгири, йәни Калдийәниң Ур шәһиридә турғинида чақирған еди; шу айәттә «**Атимиз Ибраһим техи Месопотамийә районида туруватқанда, йәни Һаран шәһиригә көчүп маканлишиштин илгири, шан-шәрәпниң Егиси Худа униңға аян болуп: «Сән өз жутуң вә уруқ-җәмәтиңдин айрилип чиқип, Мән саңа көрситидиған йәргә барғин» дегән еди**» дейилиду.

«Аләмниң яритилиши» 12:1дә «**Пәрвәрдигар Абрамға мундақ дегән еди: —**
Сән өз жутуңдин, өз уруқ-қериндашлириңдин вә өз ата җәмәтиңдин айрилип, Мән саңа көрситидиған зиминға барғин» дәп хатирилиниду. «Расулларниң паалийәтлири»дики айәт бойичә, шу гәпләр Ибраһимға дейилгән гәпләр у Һаранда әмәс, бәлки Ур шәһиридә туруватқан вақтида дейилгән.

«Һаран» әслидә Ибраһимниң «жути» әмәс вә униң «**уруқ-қериндашлири**» яки «**ата җәмәти**»ниң көпинчиси Һаранда турған әмәс, бәлки урда турған еди. Шуңа Худаниң чақириқини аңлиғандин кейин Ибраһим урдин йолға чиқмақчи болиду. Һалбуки, муқәддәс язмиларда: «**Тәраһ болса оғли Абрамни, нәвриси Лут (Һаранниң оғли)ни вә келини, йәни Абрамниң аяли Сараһни елип, Қанаан зиминиға бериш үчүн калдийләрниң Ур шәһиридин чиқти; бирақ улар Һаран дегән жайға йетип кәлгәндә, шу йәрдә олтарақлишип қалди**» дәп хатирилиниду.

Буниңдин төвәндикиләрни байқашқа болиду: —

(а) Ибраһимниң Урдин чиқишида қанчилик раһәт-пағарәтни ташлап кәткәнлигини һазир тәсәввур қилишимиз тәс. Археологларниң қедирип тәкшүрүшидин мәлум болушичә, Ур шәһири кәң-азатә, наһайити баяшат, турмуши раһәтлик бир шәһәр екән. Уларда һазирқи замандәк өйләрни иссситидиған бирхил пар системисиму бар еди. Қедимки заманда сепиллиқ шәһәрләргә хас болған аман-есәнликтә турушни һәммә адәм халайтти; лекин Ибраһим бу аман-есәнликни ташлап сәпәрләрдә жүрүп, чедирларда турушни таллиди. Униң үстигә, шу күнләрдә «хәритә» дәйдиған нәрсә мәвҗут әмәс еди; сәпәр униңға нисбәтән пүтүнләй намәлум бир иш еди. Йолда қандақ хәвп-хәтәрләрниң уни күтүп туруватқинини һеч ким билмәйтти. Қарақчилар вә бандитлар шүбһисизки аз әмәс еди.

(ә) Рошәнки, Ибраһим Худаға итаәт қилишни таллиған болсиму, лекин у толуқ итаәт қилмиди. Чүнки у «ата җәмәти»дин техи пүтүнләй айрилмиған еди. Көрүнүп туруптики, атиси әмәлийәттә Худаниң Ибраһимни Қанаанға чақириғинини аңлап, шу чақириқни өз тәшәббусиға айландуруп: «Биз Қанаанға барайли» дегән. Биз 11-баптин: «**Тәраһ болса оғли Абрамни, нәвриси Лут (Һаранниң оғли)ни вә келини, йәни Абрамниң аяли Сараһни елип, Қанаан зиминиға бериш үчүн калдийләрниң Ур шәһиридин чиқти**» дәп оқуймиз. Бирақ улар йерим йолда, йәни Һаранда тохтап қелип, Қанаанға бармиди. Ибраһим Худаниң чақириқиға әгишиш үчүн чедир билән тәң жүрүши керәк еди; лекин атисиниң: «Һаран шәһиридә аман есән болимиз» дегәндәк гепи билән, у чедир турмушини ташлап, йәнә сепиллиқ шәһәрдә турди. Шуниң билән Ибраһим Худаниң чақириқиға толуқ әмәл қилмай атиси билән шу йәрдә тохтап қалди. Улар аллиқачан 1000 километр йол басқан болуп, Қанаанға баридиған йолниң йәнә 800 километри қалған еди. Тәраһ Ибраһимни кечиктүрүп қойди. Қизиқки, «Тәраһ» дегән исимниң мәнаси «кечиктүрүш» дегән мәнаси бар еди.

(б) Худа Ибраһимни «қисмән етиқат»и яки тәхир қилғини үчүн униңдин ваз кәчмәйду; чүнки у Пәләстингә йетип барғанда Пәрвәрдигар йәнә бир қетим униңға көрүниду. Ата өз балисиниң айиғи чиқип тунҗа қедимини басқинини көрүватқанлиғини тәсәввур қилайли; Худа мошу йәрдә «етиқатлиқ балиси» Ибраһимниң биринчи қедимини көрүватқан әмәсму? Шуниң билән Пәрвәрдигар уни әйиплимәйду, бәлки униң буйрулған сәпирини аяқлаштурғинида униңға аян болуши билән униңдин хуш болғанлиғини испатлайду.

(в) 12:5дин Ибраһим ахирида Һарандин көчүп кәткинидә «**... инисиниң оғли Лутни елип ... кәтти»** дәп оқуймиз. У нәври иниси Лутниң өзи халап өзигә әгишип маңғинини

тосиялмайтти, әлвәттә, лекин уни биллә елип маңғачқа, у Худаниң әмридин һалқип кетип, униң үчүн жавапкарлиқни өз үстигә алиду. Кейин бу иш бәзи чатақларни туғдуриду (13-бап).

12:1-3 Худаниң Ибраһим билән болған әһдиси

«**Сән өз жутуңдин, өз уруқ-қериндашлириңдин вә өз ата жәмәтиңдин айрилип, Мән саңа көрситидиған зиминға барғин.**
Шундақ қилсаң Мән сени улуқ бир хәлиқ қилип,
Саңа бәхит-бәрикәт ата қилип, намиңни улуқ қилимән;
Шуниң билән сән өзәң башқиларға бәхит-бәрикәт болисән;
Кимләр саңа бәхит-бәрикәт тилисә Мән уларни бәрикәтләймән,
Кимки сени хорлиса Мән чоқум уни ләнәткә қалдуримән;
Сән арқилиқ йәр йүзидики барлиқ аилә-қәбилиләргә бәхит-бәрикәт ата қилиниду!»

Биз мошу йәрдә әһдиниң барлиқ тәпсилатлири үстидә сәһипә чәклимиси билән тәпсилий тохталмаймиз. Биз пәқәт Худаниң Ибраһимниң итаәт қилиши арқилиқ униң билән болған әһдисиниң: «**Сән арқилиқ йәр йүзидики барлиқ аилә-қәбилиләр бәхит-бәрикәт ата қилиниду!**» дегән нәтиҗиси үстидә азрақ тохтилимиз. Бу бәхит-бәрикәтниң пүткүл дунияға келишиниң биринчи басқучи Исраил хәлқи арқилиқ болди, чүнки Худа улар арқилиқ үч җәһәттин өзини аян қилди, йәни: — (а) өзиниң һәқиқий бирдин-бир Худа екәнлигини, «бутлар»ниң һеч нәрсә әмслигини; (ә) барлиқ қанун-әқидилиридә Өз пак-муқәддәс маһийитини (п) көрсәткән карамәт-мөҗизилиридә һәммигә Қадир болған қудритини (б) пәйғәмбәрләрниң сөзлири арқилиқ ниҗат-шапаәтлик мәхсәт-муддиалирини аян қилди.

Бәхит-бәрикәтниң иккинчи басқучи, йәни һәммидин муһим басқучи Мәсиһ-Қутқазғучиниң келишидин ибарәт еди.

Биз йәнә шуниңға ишинимизки, Худаниң шу әһдидә Ибраһимниң өзи вә әвлатлири тоғрилиқ: «**Кимләр саңа бәхит-бәрикәт тилисә Мән уларни бәрикәтләймән, кимки сени хорлиса Мән чоқум уни ләнәткә қалдуримән**» дегән вәдисиниң өзи көп әл-жутларниң вә шәхсләрниң тарихиниң сирлирини ачидиған ачқучтин ибарәттур. Қайси әл-жутлар Йәһудий хәлқини қобул қилип уларға меһриванә муамилә көрсәткән болса, шу әл-жут раваҗ тапқан; амма қайси әл-милләтләр уларға зиянкәшлик йәткүзгән яки уларни қәстлигән болса, ахир берип охшаш йолда йоқап кетиду яки азаплиниду. Униң үстигә Ибраһимниң «роһий әвлатлири», йәни Мәсиһкә етиқат қилғучиларниң Мәсиһниң хуш хәвирини әркинлик билән тарқитишиға йол қойған әл-жут болса ронақ тапқан; лекин қайси әл-жут хуш хәвәрниң җакалинишини тосмақчи болуп етиқатчиларниң җамаәтлиригә зиянкәшлик қилған болса, зиян тартип кәлмәктә.

(2) Ибраһимниң Мисирға чүшүши 12:10-20

Ибраһимниң «Мисирға чүшүши»дә учриған аваричиликкә (Пирәвнниң Сарайни елип кетишигә) қариғанда, униң Мисирға чүшүши тоғра болғанму яки тоғра болмиғанму? Худаниң униңға ейтқан тунҗа сөзи: «**Мән саңа көрситидиған зиминға барғин**» (12:1) дегәнгә қарисақ, Худа көрсәткән «зимин» «Қанаан зимини» екәнлиги

Ибраһимға еник болуши керәк еди. Зиминда ачарчлиқ болғанда Худа униңға беваситә йол- йоруқ бәргәнлиги тоғрилиқ тексттә гәп йоқ; Ибраһим Худадин йол сориғанму-соримиғанму, бу тоғрилиқму гәп йоқ. Лекин һеч болмиғанда, Худа Ибраһимға шу зиминни алаһидә көрситип башлиған екән, Ибраһимниң: «Худа мошу зиминда барлиқ муһтаҗлиқлиримни тәминләп бериду, дегән ишәштә болуши мәнтиқиғә толиму уйғун еди. Бу ишқа қариғанда, Худа Ибраһимға бу иш билән униңға биринчи синақни қойған болуши мүмкин.

Мисир зиминиға кириш үчүн бекитилгән чегара «Мисир еқини»дин өтүши керәк еди; Ибраһим чегаридин өтүши билән өзиниң «Худа бекиткән зимин»дин чиқип кәтләнлиги өзигә еник болған болса керәк.

Шуңа (зиминда шу ачарчилиқ болғачқа) шундақ хуласигә келимизки, Ибраһимда «Худаниң маңа бекиткән зиминда мән үчүн керәк болғанни тәминләйду» дегидәк ишәш кам болған. Униңдин сирт биз йәнә төвәндики ишларниму байқаймиз: —

(а) Мисирға чүшкәндин кейин Ибраһимниң: «Бириси Сарайни мәндин тартивалармекин» дегән әнсирәшлири униң Худаниң өзигә қилған бәхит-бәрикәт тоғрилиқ вәдилиригә, җүмлидин «**Сени улуқ бир әл қилимән**» дегән вәдисигә техичә толуқ ишәнмигәнлигини испатлайду; чүнки бириси аялини егиливалса у балисиз болуп қалатти, әлвәттә; лекин Худа «**балилиқ болисән**» дегән вәдини қилған.

(ә) Худа дәрвәқә уни көп бәрикәтлиди; униң аяли атмиш яштин ашқан болсиму, әр кишиләрниң көңли униңға чүшүши мүмкин еди.

(б) Ибраһимниң Сарайға ейтқан сөзлири Сарайниң бехәтәрлиги тоғрилиқ әмәс, пәқәт өзиниң бехәтәрлиги тоғрилиқ болған (13-айәт). Лекин у көп өтмәйла башқа бирхил позитсийәни көрситиду, Лутқа көйүнүп униң үчүн өз җенини тәвәккүл қилишқа рази болиду (14-бап).

(в) Униң Пирәвнгә болған сөзлири «йерим раст» (Сарай униң бир атидин болған сиңлиси еди — 20:12ни көрүң) болсиму, шундақтиму униң ейтқанлирини ялған дәп һесаплаш керәк.

(г) Ибраһимниң шундақ ишәшсизлик тәрәплири бар болсиму, Худа униңдин һеч ваз кәчмәйду; чүнки Худа Ибраһимниң етиқади түпәйлидин аллиқачан уни бәрикәтләшкә вә қоғдашқа вәдә қилған еди. Пирәвн өз ордисидикиләргә чүшкән вабаларниң Сарайниң сәвәвидин чүшкәнлигини тонуп йетиду (17-айәт). Ахир берип Пирәвн Сарайниң вәҗидин Ибраһимға бәргән соғатларму униңға мәнсуп боливериду (13:1-2)!

(3) Ибраһимниң мөминлиги; Худаниң тәрбийилик җазалири; Лут билән болған маҗира — 13-бап

Мисирдин қайтқандин кейин Ибраһим әслидә Қанаандин Мисирға йолға чиққан җайға қайтип бариду (3-айәт). Бу ишниң өзи бизгә униң Мисирға чүшкәнлигиниң хата болғанлиғини тонуп йәткәнлигигә испат бериду.

Гәрчә Лут униңдин яш болсиму, Лутниң падичилири маҗира чиқармақчи болғанда, у улар яки Лут билән һеч талаш-тартиш қилмайду; буниң бир сәвәви, у Лут билән қериндаш болғачқа, зиминдики бутпәрәсләр алдида талаш-тартиш қилишни шәрмәндилик иш дәп билгән (7-8-айәт). Худа униңға аллиқачан бу зиминни «**саңа беримән**» дәп вәдә қилған еди; шуниң билән маҗира болғанда Ибраһим Лутқа: Бу

йәрдин көчүп кәткин, дәп буйрушқа һоқуқлуқ еди, дәп ойлишимиз мүмкин. Бирақ Ибраһим Худаниң вәдиси бойичә бу зимин бәрибир мениңки дәп толиму хатирҗәм һалда Лутқа: — Қайси йәрдә турай десәң, шу йәргә барғин, дәп толуқ таллаш һоқуқини Лутқа бериду. Лут һәм баяшатлиқ һәм аман-есәнликни биринчи орунға қоюп Содом тәрәптики йәрләрни таллап: «**Содом хәлқи рәзил адәмләр болуп, Пәрвәрдигарниң нәзиридә толиму еғир гунакарлар еди**» дегән билән кари болмиди. Ахир берип у бу чоң хаталиқ үчүн бәдәл төләйду.

Дәрвәқә Лут Иордан дәриясиниң түзләңлигини таллиғандин кейин, Пәрвәрдигар Ибраһимға Өзи ейтқан сөзини қайтилап: «**Сән көрүватқан барлиқ зиминлар** (җүмлидин Лут таллиған җайлар!) **сениңки**» дәйду. Ибраһимниң бу ишта болған позитсийиси Муқәддәс Китаптики «мөмин» дегән муһим сөзниң мәнасини бизгә наһайити яхши сүрәтләп бериду. Йәнә бу тоғрилиқ «Чөл.» 12:3, «Зәбур» 25:9, «Мат.» 5:5, 11:29, «1Тим.» 2:25ниму көрүң.

(4) «Роһий уруш»; Мәлкизәдәк — 14-бап

Лут Содом шәһиридә туруп уларниң аваричиликлиригә четилип қалған болсиму, Ибраһим у тоғрилиқ «карим йоқ» «хоп болди!» демәйду, бәлки уни қутқузуш үчүн аз бир қисим адәмләрни (җәмий 300 адәмни) башлап йолға чиқиду. Улар пүтүн кечә йүз километр йол басқандин кейин Худа уларға ғәлибә ата қилиду.

Ибраһим қайтип бериши биләнла сирлиқ зат Мәлкизәдәк тәрипидин қарши елиниду. Мәлкизәдәкниң салаһийити тоғрилиқ Инҗилдики «Ибранийларға»да (7-бапларда) бир қәдәр тәпсилий баян қилинғачқа, биз шу җайдики «қошумчә сөз»дә униң үстидә тохтилимиз.

У «**нан билән шарап елип алдиға чиқти**» — бу иш бизгә Рәб Әйса Мәсиһниң «муқәддәс зияпәт» яки «**Рәбниң зияпити**»ни бекиткәнлигини әслитиду («Мат.» 26:26-28, «Луқа» 22:16-20).

Ибраһим Мәлкизәдәкниң бәрикәтлиши билән күчләндүрүлгән болуп, Содом падишасиниң олҗилардин инъам алғин дегән тәшәббусини рәт қилиду. Рәт қилишиниң сәвәви шүбһисизки, у бу рәзил адәм билән һеч қандақ алақидә болушни халимайтти. Униң бу рәт қилиши Содомниң падишасини рәнҗиткән болуши мүмкин, шуниң билән бу иштин кейин Пәрвәрдигар Ибраһимға «қорқма» дәп тәсәлли бериду (15:1).

Ибраһим өз-өзигә: «Содом падишаси билән алақәм болмисун» дегән чәклимини (һеч қандақ инъам алмаймән дегәндәк) үч дости Анәр, Әшкол вә Мамрәгә қоймайду. Чүнки улар Пәрвәрдигарға етиқат қилғучилардин болмиғачқа, Ибраһим өзигә қойған қаттиқ тәләпни уларға қоймайду. Улар халиса олҗидин тегишлик бир инъамни алса болиду, дейилиду (24-айәт).

(5) Һәққанийлиқ Худаниң меһир-шәпқити вә инсанниң етиқади арқилиқ болиду — 15-бап

Изаһатлиримизда ейтқинимиздәк, Пәрвәрдигарниң Ибраһимға 15:1дә ейтқан сөзлирини икки тәрәптин, йәни «**Мән Өзәм қалқиниң вә зор инъамиңдурмән**» яки «**Мән Өзәм қалқиниң, саңа зор инъам бәргүчидурмән**» дәп чүшинишкә болиду. Ибраһим,

шүбһисизки, бу баянни иккинчи мәнада чүшиниду. Лекин Тәвраттики башқа йәрләрдин, йәни «Қан.» 10:9, «Зәб.» 16:5, 73:26, 142:5, «Йәр.» 16:10, 19:51, «Жиғ.» 3:24 вә Инҗилдики һәқиқәтләрдин, мәсилән «Юһ.» 17:23, 26, «1Кор.» 1:2, «2Пет.» 1:4 вә көп башқа йәрләрдин Худаниң бу баянини жуқуриқи биринчи мәнаси бойичә, йәни әң муһим мәнаси бойичә: «Худа дәл Өзини Өз пәрзәнтлиригә тәғдим қилмақчи» дәп чүшинишимиз керәк.

Бирақ Худа Ибраһимниң чүшәнгини бойичә униңға җавап бериду вә униңға бир оғул пәрзәнт ата қилишқа вәдә бериду. Ибраһимниң пәқәт Сарайдин ибарәт бирла аяли болғачқа, у шүбһисизки, Худа маңа башқа һеч бири арқилиқ әмәс, бәлки шу бирдин-бир аялим арқилиқла пәрзәнт көргүзиду, дәп чүшәнгән болса керәк. Худа бу қетим униңға «**Сениң нәслиңму юлтузлардәк көп болиду**» дәп вәдә қилған. Пәрзәнт тоғрилиқ биринчи қетимлиқ вәдисидә «**Сениң нәслиңни йәрдики топидәк көп қилимән**» дейилгән еди (13:16). Мошу йәрдә Ибраһимниң икки хил нәсли, бириси «топа»дәк, йәни паний дунияға тәвә болған нәсли (Исраил), йәнә бириси «әрштин» болған нәсли (йәни «Мәсиһдин туғулған» җамаәттики барлиқ етиқатчи мөмин бәндиләр) болиду, дәп пуритилғанлиғиға нәзиримизни ағдурушимиз керәк («Рим.» 4:1ни көрүң).

Қандақла болмисун, бир иш бизгә рошәнки, Ибраһимниң Худаға бағлиған етиқади түпәйлидин Худа уни һәққаний дәп һесаплиди. Худа бу дәвирдә Өзи әвәткән Мәсиһини уларниң гуналириниң кәчүрүм қилиниши үчүн өлүмдин тирилдүргәнлигигә етиқат бағлиғанларниң һәммисини һәққаний дәп һесаплайду («Рим.» 4:22-25, 10:8-9).

Қедимки заманларда әһдиләр интайин муһим еди. Шуңа Худа Өзиниң Ибраһимға ейтқан сөзини мутләқ җәзмләштүрүш үчүн униң билән әһдә түзиду. Әһдә билән вәдиниң оттурисидики пәриқ болса өз ара ейтилидиған қәсәмдидур. Шу күнләрдә көп әһвалда қәсәм буқа, қой яки өшкә елип уларни союп, һәр бир һайванни икки бөләккә бөлүп, андин бир-биригә қәсәм ичмәкчи болғанлар шу һайванниң икки бөлигиниң арилиғидин биллә тәң өтүши арқилиқ ипадилинәтти. Шүбһисизки, уларниң өз ара қилған қәсими: «Мән бу қәсәмгә әмәл қилмисам, Худа мени мошу һайванларға қилинғинидәк қилсун яки униндин артуқ қилсун!» дегәндәк болатти («Йәр.» 34:13-20ни көрүң). Шуңа Ибраһим Худаниң өзи билән әһдә түзмәкчи болғанлиғини билип, енәк, өчкә, қочқар, кәптәр вә пахтәкни сойиду, җәсәтлирини икки дога қилип қойиду. Андин у Худаниң өзи билән әһдә түзүшкә келишини күтиду. Шу иссиқ күндә у өзини уйқидин сақлиши вә қурбанлиқларниң гөшини қарға-қузғунлардин сақлаш үчүн уларни қоғлап туруши керәк еди. Ахир берип кәч киргәндә у ухлап қалиду. Уни қорқунучлуқ, дәһшәтлик бирхил қараңғулуқ басиду, қараңғулуқ бәлким өз әвлатлири кәлгүсидә Мисирда көридиған зулумни алдин-ала көрситидиған бешарәт болуши мүмкин (13-14-айәт). Лекин у уйқисидин ойғанғанда Худаниң Өзила (ис-түтәк чиқип турған бир отдан билән ялқунлуқ бир мәшъәл көрүнүшидә) «**гөшләрниң оттурисидин өтүп кетиватқан**»лиғини көриду. Бу ишларға қариғанда, Худа бу әһдисини җәзмләштүргинидә Ибраһимдин илтипатини қобул қилишқа иман-ишәштин башқа һеч немә тәләп қилмиған еди! Бу шүбһисизки, Инҗилдики «йеңи әһдә»гә алдин-ала бешарәт бериду; йеңи әһдидә Худа хәлқигә қайта-қайта: «**Мән қилимән..., Мән қилимән,..., Мән қилимән,...**» дәйду («Йәр.» 31:31-34, «Әз.» 36:26-32). Бизгә бирдин-бир керәк болған иш қобул қилиштин ибарәт, халас!

(6) Худа вәдә қилған ишни күтүш — «Инсанниң өз әқлидин чиққан плани» — Һәҗәр (16-бап)

Һалбуки, Ибраһим Худа вәдә бәргән пәрзәнтни күтиду, күтиду. Худаниң вәдисидин һеч қандақ нәтиҗә чиқмайду. Он жил өтиду. Худаниң вәдилирини күтүш бәлким инсанлар учрайдиған синақларниң ичидә әң қийинлиридин бири болуши мүмкин. Ахирида аяли Сарай «убдан бир әқил-тәдбир» тапиду. Худаниң планлириниң әмәлгә ашурулуши үчүн биз тапқан «яхши әқиллиримиз»ниң ярдими керәк боламду?! Һалбуки, Ибраһим ахирида Сарайниң көрсәткән әқилигә қошулуп, Сарайниң дедигини тоқаллиққа алиду. Шу дәвирләрдики қанунлар бойичә бирисиниң аяли туғмас болса, кенизәк яки тоқалдин туғулған балилар туғмас аялниң балиси һесаплинатти (мәсилән, «Яр.» 30:2-13ни көрүң).

Һәҗәр һамилдар болиду. У Худани техи тонумайдиғини үчүн тәкәббурлишип, Сарайни мазақ қилиду. Шүбһисизки, у Ибраһимға амрақ болуп, Сарайниң орнини басалаймән, дәп ойлиған еди. Сарай хапа болуп бу көңүлсизлик үчүн ерини әйипләп: — «**Маңа чүшкән бу хорлуқ сениң бешиңға чүшсун!**» дәйду. У тоғриму? Тоғра, дәп қараймиз; чүнки адәмниң өйидики ишларға аит барлиқ қарарларда әр киши аилә башлиғи сүпитидә мәсъулийәтни өз үстигә елиши керәк. Әслидә бу иш Сарайниң әқли болсиму, ери униңға қошулған еди.

Һазирқи пүткүл дунияға тәсир йәткүзүватқан әң дәһшәтлик җедәл-маҗирилардин бири болған, Исһақтин чиққан Йәһудий хәлқи билән Исмаилдин чиққан Әрәбләр оттурисидики җедәл дәл бу кичиккинә өйдики зиддийәт билән башланди, шундақла Худаға толуқ ишиништин йениш билән башланди, дегили болиду.

Ибраһим Һәҗәрни Сарайниң қолиға тапшурғанда, Сарай уни шунчә қаттиқ харлайдуки, Һәҗәр қечип кетиду. Бу қаттиқ муамилә, йәни Һәҗәрни өйдин һайдиветиш Худаниң нәзиригә тоғра ишму? җававимиз шуки, бу тоғра әмәс, әлвәттә. Чүнки Пәрвәрдигарниң Пәриштиси уни аял ғоҗайининиң йениға қайтуриду (9-айәт)! Ибраһим билән Сарайму әслидә ундақ мәсъулийәтсизлик қилмаслиғи керәк еди; улар Һәҗәргә болған рәһимсиз муамилиси үчүн җавапкар болушни үгиниши керәк; Худаниң барлиқ хәлқиму шуни үгиниши керәк.

Һәҗәр чөл-баяванға қачқанда немә ой-хиялда болди? Һамилдар болған илаҗсиз бир қизни чөл-баяванға һайдиветидиған рәһимсиз кишиләрни тәстиқләйдиған Худа қандақ бир Худадур? Дунияни чүшиниш немидегән тәс! Худа әгәр шундақ Худа болса уни чүшиниш дунияни чүшиништин техиму тәс болатти!

Күтүлмигәндә, Һәҗәр «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»ниң авазиниң әрштин өзигә сөзләватқинини аңлайду! Оқурмәнләр «тәбирләр»дики «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»ниң салаһийити тоғрилиқ сөзлиримизни көрсун. Шу йәрдә баян қилғинимиздәк, бу улуқ Зат инсан болушқа дунияға келип туғулушидин илгири ниҗат мәхсәтлиридә инсанларға пәриштә шәклидә аян болған, Худаниң Оғли болған Қутқазғучи-Мәсиһдин башқа һеч бири әмәс, дәп ишинимиз. Лекин «Ибр.» 13:7дә ейтилғандәк «**Әйса Мәсиһ түнүгүн, бүгүн вә әбәдил-әбәткичә өзгәрмәйду!**» — У әзәлдин, һазир вә кәлгүсидә һәрдайим «Яхши Падичи» болиду («Юһ.» 10-бап, «Луқа» 15:3-7, 19:10). У мошу йәрдә Һәҗәрни «тапиду», униңға соал қойиду. Бу ишта Мисирлиқ дедәк болған

бу бечарә қизға бәлким пүтүн өмридә бирисиниң өз һалиға һәқиқий көйүнүши, униң немә қиливатқиниға қизиқиши тунҗа қетим болуватқан болуши мүмкин еди. Худа униңға өзи вә балисидин хәвәр елишқа, һәтта балисидин «**улуқ бир әл**» чиқиришқиму вәдә қилиду. Һеч ким Худаниң Һаҗәргә қилған вәдисини әмәлгә ашурғанлиғиға гуман қилалмайду, әлвәттә; Әрәб әллири болса дәрвәқә бүгүн 250 миллион нопусқа егә наһайити «**улуқ бир әл**». Исмаил «**Явайи ешәк кәби бир адәм болиду; униң қоли һәр адәмгә қарши узитилиду, шуниңдәк һәр адәмниң қоли униңға қарши узитилиду; у қериндашлириниң удулида айрим туриду**» (яки «шәриқ тәрипидә туриду») дегәндәк болиду; униң әвлатлириниң көпинчиси охшаш мүҗәздә болуп кәлмәктә.

Бу әрәб миллитини башқа милләтләргә қариғанда гунакаррақ дегәнлик әмәс, әлвәттә. Дуниядики барлиқ әл-милләтләрниң һәр бириниң өзигә тушлуқ «гунакар тәбиити» бардур (мәсилән, «Тит.» 1:12ни көрүң) — вә һәммимиз Худаниң Мәсиһдә болған ниҗатиға толиму муһтаҗмиз.

Бу ишлар йүз бәргәндин кейин Һаҗәрниң өзигила хас болған, Худани чақиридиған: «**Мени көргүчи Тәңри!**» дегән намни қоюши әҗәблинәрлик иш әмәс (13-айәт).

Бу барлиқ ишларда рошән бир хаталиқ болғини билән, Ибраһим Худа Исмаилни мениң варисим сүпитидә қобул қилса еди, дегән үмүтни сақлап келиду. Лекин 17-баптин көргинимиздәк, Худа униң үмүтидәк қилмайду; Исмаил чоң болуватқан он үч жилда Худа Ибраһимға нисбәтән сүкүт қилиду (16:16-17:1); шунчилик узун вақит өткәндин кейин у қайта униңға сөз қилишқа башлайду (17-бап).

(7) Тәврәнмәс, мутләқ иман-ишәш — бир атиниң етиқади (17-бап)

Көргинимиздәк, Худа әслидә Ибраһимни Өз шапаити билән чақирғандин кейин, гәрчә у «йерим йолда» узун вақитта атиси билән Һаранда туруп қалған болсиму, Худа униңдин ваз кечип ташливәтмиди. Мошу пәйттә, «етиқат йоли»ниң йеримида, Худа йәнила униңдин ваз кәчмәйду. Гәрчә Исмаил Ибраһимниң «тиришиш-тирмишишлири» билән туғулған болсиму, гәрчә бу иштин аилисидә көңүлсизлик вә инақсизлиқ пәйда болған болсиму, у йәнила Исмаилға варислиқ қилидиған оғлум дәп ишәнгән яки үмүт қилип, етиқат йолида йәнә «оттурида» тохтиған болсиму, Худа йәнила униң иман-етиқадини камаләткә йәткүзмәкчи болиду. Узун муддәтлик сүкүттин кейин униңға: «**Мән Қадир Тәңридурмән. Сән Мениң алдимда меңип, камил болғин**» дәйду.

Худа издәйдиған ундақ «камаләт»ниң (ибраний тилида «тамам» дейилиду) әң муһим тәрипи етиқат җәһәттики камаләттур. Һәр қандақ адәм Худани «Һәммигә Қадир» дәп билмисә камил болалмайду; лекин биз уни һәқиқәтән Һәммигә Қадир дәп билсәк, ундақта У һәммә ишни қилалайду, җүмлидин етиқадимиз вә җүрүш-турушлиримизни камаләткә йәткүзәләйду, дәп ишинимиз керәк.

Ибраһим Худаниң йәнә униң билән сөзләшкинидин хошал болуп өзини йәргә етип сәҗдидә дүм ятиду. Худаниң кейинки сөзлири уни бәк тәәҗҗүпләндүриду. Чүнки гәрчә у варис җәһәтидә оғул пәрзәнтсиз болсиму, Худа униң исмини өзгәртип: «**Сениң исмиң буниңдин кейин Абрам** («һөрмәтлик ата») **аталмайду, бәлки исмиң Ибраһим** («көп әл-милләтләрниң атиси») **болиду; чүнки Мән сени нурғун әл-милләтләрниң атиси**

қилдим» дәйду. Мошу йәрдә етиқат вә Худаниң сөзи тоғрилиқ толиму асасий һәқиқәтни көримиз — Худди расул Павлус ейтқинидәк: «**Худа мәвжут болмиған нәрсиләрни бар дәп мәвжут қилиду**» («Рим.» 4:17). Етиқади бар болғанлар Худаниң сөзлириниң нәтиҗисини техи көрмигән болсиму, уларни реаллиқ дәп қобул қилиду. Шуниң билән Ибраһим йеңи исмини һеч иккиләнмәй қобул қилиду вә өйигә қайтқинида шуниңға асасән Худаниң шу чағда өзи билән түзгән әһдисиниң бәлгүси болған сүннәтни барлиқ әркәк кишиләрниң тенидә вуҗудқа чиқириду. Униң йеңи исмини аңлиғанларниң ичидә уни «сараң» дәп чақирғанларму аз әмәс болған болуши мүмкин еди. Лекин расул Павлус Муқәддәс Роһниң вәһийи билән бу әһвални тәсвирләп, Ибраһимниң етиқади шунчә күчлүкки, өз тенидики аҗизлиққа, йәни җисманий җәһәттин оғул пәрзәнт көрүш үмүтиниң йоқлуғиға салмақлиқ билән қариған вә шуниң билән оғул пәрзәнт көрмигинидә, бу ишниң пәқәт Худаниң улуқлуғини техиму аян қилидиғанлиғиға ишәнгән, дәп бизгә мундақ чүшәндүриду: — «**У йүз яшқа йеқинлап, тенини өлгәндәк һесаплисиму, шундақла аяли Сараһниңму балиятқусини өлди дәп қарисиму, йәнила етиқатта аҗизлашмиди; Худаниң вәдисигә нисбәтән етиқатсизлиқ қилип һеч иккиләнмиди, әксичә у етиқади арқилиқ күчәйтилди вә Худани улуқлиди, «У немини вәдә қилған болса шуни әмәлгә ашуруш қудритигә Егидур» дәп толуқ ишәндурулди. Шуниң билән бу «униң һәққанийлиғи һесапланди»**» («Рим.» 4:19-22). Мошу йәрдә Худаниң вәдиси чоқум Сарай арқилиқ әмәлгә ашурулиду, дәп ениқлаштурулиду. Ибраһим шу хәвәрни аңлап, иманидин вә хошаллиғидин күлүп кетиду (17-айәт); лекин у йәнила Исмаил үчүн дуа қилиду вә дуаси иҗабәт қилиниду. У өзигә әмир қилинғини бойичә қилишқа өйигә қайтиду.

Бу йәрдә шуни көрситип өтүш артуқлуқ қилмайдуки, сүннәт өткүзүш үчүн сәккизинчи күни әң мувапиқ пәйттур. Тибапәтчилик илми бойичә сәккизинчи күни оператсийә қилиш яллуғлиниш еһтималиғи әң төвән вә азави әң йеник чағ болиду. Ибраһимдин тартип Йәһудий хәлқи оғуллирини шу күни сүннәт қилип кәлмәктә.

Сарайниң исмиму Сарайдин («мениң мәликәм») Сараһқа («мәликә») өзгәртилиду. Буниң әһмийити шуки, шу вақиттин тартип Сарайниң «мәликә»лик салаһийити пәқәт Ибраһим тәрипидинла әмәс, бәлки һәммә адәм тәрипидин етирап қилиниду.

(8) Худаниң Ибраһимниң оғул пәрзәнт көрүши тоғрилиқ вәдисини йәнә қайтилиши — Ибраһимниң һәқиқий пәйғәмбәрлик салаһийити, йәни Худаниң ойлирини, ирадисини чүшинип дуа қилиши — 18-бап

Узун өтмәйла, Пәрвәрдигар йәнә Ибраһимға Өзини аян қилиду. Бу қетимқи аян болуш униңға Исһақ («күлкә»)ниң дунияға келиш вақтиниң йеқинлашқанлиғини уқтуруш һәм бу «йоқлаш» арқилиқ Сараһниң етиқадини күчләндүрүш вә пәйғәмбәр дегәнниң һәқиқий мәнасини (чүнки Ибраһим дәрвәқә пәйғәмбәр еди) көрситиш үчүн болиду.

Пәрвәрдигар бу қетим Өзини Ибраһимға аян қилғинида, икки һәмраһни башлап келип, Өзини инсан қияпитидә көрситишни таллайду. Кейин Униң икки һәмраһиниң пәриштиләр екәнлиги мәлум болиду (19:15). Ибраһим авал уларни пәқәт аддий меһманлар дәп ойлап қалиду («Ибр.» 13:2ни көрүң); лекин кейинки парақда Пәрвәрдигар Ибраһимға: «**Мән келәр жили мошу вақитта қешиңға җәзмән қайтип келимән, вә мана у**

вақитта аялиң Сараһниң бир оғли болиду» дәп ейтқан чаққичә Ибраһим аллиқачан бу үчиниң арисидики ғожайинниң ким екәнлигини билип йәткән еди. Сараһ ишәшсизлиги үчүн әйиплиниду, амма шуниң билән бир вақитта яшанған болсиму (90 яшқа киргән) оғул пәрзәнт туғушқа керәк болған җисманий күчкә егә болидиғанлиғиға етиқатта күчләндүрүлиду («Ибр.» 11:11).

Рәб Содом шәһиригә қарап йолға чиқиду, амма йолда кетиветип: «**Мән қилидиған ишимни Ибраһимдин йошурсам боламду? Чүнки Ибраһимдин улуқ вә күчлүк бир әл чиқиду вә шуниңдәк йәр йүзидики барлиқ әл-милләтләр у арқилиқ бәхит-бәрикәткә муйәссәр болидиған турса? Чүнки Мән уни билип таллиғанмән; у чоқум өз балилирини вә униң өйидикиләрни өзигә әгәштүрүп, уларға Пәрвәрдигарниң йолини тутуп, һәққанийлиқни вә адаләтни жүргүзүшни үгитиду. Буниң билән Мәнки Пәрвәрдигар Ибраһим тоғрилиқ қилған вәдәмни әмәлгә ашуримән**» дәйду.

Мошу йәрдә, Худаниң сөзлиридин пәйғәмбәр дегән сөзниң һәқиқий мәнаси намайән болиду; пәйғәмбәр болғучи пәқәт «кәлгүси ишларни алдин-ала ейтқучи»ла әмәс, бәлки Худа Өз сирлири һәққидә Униң билән сөзлишидиған, Худаниң көңли, ой-муддиалири вә арзу-нишанлирини чүшинәләйдиған, шундақла бу арзу-нишанлирини өзиниңки қилидиған адәмни көрситиду. Көримизки, Худа дәрвәқә шундақ адәмләрни издимәктә; униң барлиқ дәвирләрдә инсанларға болған чақириқиниң җәвһири дәл мошу сирдашлиқтин ибарәттур.

Шуниң билән Худа Өзиниң: «**Содом билән Гоморра тоғрисидики дад-пәряд**» (йәни Содом билән Гоморра тәрипидин хорланған вә зулум йегәнләрдин көтирилгән дад-пәряд)ни тәкшүрүш мәхситини аян қилиду; әһвал дәрвәқә шу дад-пәряд бойичә болса у уларни җазалайду. Ибраһим дәрһал нәври иниси Лутни ойлайду вә униң үчүн дуа-тилавәт қилишқа киришиду — һәтта бундақ дуа-тилавәт қиливеришқа өз һаятини тәвәккүл қилип Худаниң ғәзивини тосимақчи болуп, Худаниң маңидиған йолини тосап туриду. У Лут вә аилисидикиләрни чоқум һәққаний адәмләр, шундақла шәһәрдә уларға охшаш башқа һәққанийлар болса керәк дәп ойлап: «Сән Худа әң адил сорақчи болғачқа, уларниң вәҗәдин шәһәрни айишиң керәк» дегәндәк илтиҗа қилиду. Дәслипидә «һәққанийларниң сани» әллик дәп дуа қилиду; ахири онға чүшиду. Қайси шәһәр зади шунчә рәзил, униңда пәқәт онла һәққаний киши бар? Әмәлийәттә, Содом дәл мошундақ рәзил бир шәһәр еди. Ибраһим Рәб мениң илтиҗайимни аңлиди дәп билип, өйигә қайтиду.

(9) Лутниң қутулуши — роһий дәрсләр — 19-бап

Ибраһим Луттин айрилғандин кейин, Лут Содом тәрәптики зиминда турушни таллиғанда: «**Лут болса түзләңликтики шәһәрләрниң арисида турди; у бара-бара чедирлирини Содом шәһири тәрәпкә йөткиди**» дәп хатирилиниду (13:12). Лекин һазир у шәһәр ичидә олтарақлашқан еди; шундақ болупла қалмай, у йәнә җәмийәтниң «мөтивәрлири» арисида болди; чүнки у муһим әрбаб дәп һесаплинип, «дәрвазида олтарғанлар»дин, йәни шәһәрниң ақсақаллиридин бири болған. «Қазанға йолуқсаң қариси юқар, яманға йолуқсаң ялиси» дегән тәмсил Лутниң аилисиниң кейинки ишлириға бәкму мас келиду.

Пәрвәрдигар Ибраһимни йоқлиғанда, униңға һәмраһ болған икки пәриштә кәч киргәндә Содом шәһиригә йетип келиду. Лут уларға меһмандостлуқ көрсәткәнлиги сәвәвидин Худа шәһәргә чүширидиған балаю-апәттин қутқузулуп қалиду. Лут шәһәрниң әхлақ җәһәттә чүшкүнлүкини убдан билгәчкә, (шу пәриштиләрни адәттики инсанлар дәп билип) кочида қонуп қалса, уларниң бехәтәрлигидин әнсирәп, өйигә киришкә зорлайду.

Содомдики әр кишиләр икки меһман тоғрилиқ хәвәр тапқанда ғәйрий җинсий һәвәслиригә әгишип ишик алдиға бесип келиду. Шундақ ғәйрий һәвәсләр (бәччивазлиқ) Худа яратқан тәртипкә рошән хилап вә Тәвратта һәм Инҗилда еғир гуна һесаплиниду («Лав.» 18:22, «Рим.» 1:26-27, «1Кор.» 6:9). Шундақ гуналар түпәйлидин Содом, Гоморра вә Иордан дәрияси бойидики түзләңликтики башқа үч шәһәр вәйран қилинған, дегән хуласигә келишимиз мүмкин. Амма Әзакиял пәйғәмбәр бизгә техиму чоңқур, түп сәвәвини көрситиду: «**Мана, мошу сиңлиң Содомниң қәбиһлиги — у вә қизлириниң тәкәббулуғи, нанлири мол, әндишисиз азатилик күнлиридә аҗиз-намратларниң қолини һеч күчәйтмигәнлиги еди**» («Әз.» 49:16). Қайси йәрдә Худаниң яхшилиғи билән инсанлар баяшат күн кәчүрсә (улар өзиниң шу баяшатлиғиниң Худадин кәлгәнлигини билсун, билмисун) баяшатлиғини пәқәт өз һәвәслирини вә нәпсилирини қандуруш үчүнла ишлитип, кәмбәғәлләрниң вә мәйипларниң һаҗәтлиридин чиқмиған болса, шундақ җәмийәт дайим һәр хил ғәйрий һәвәсләргә чүшүп, пүтүнләй бузуқчилиқ вә чүшкүнлүктә қалиду. Андин улар мошу йәрдә хатириләнгәндәк Худаниң беваситә җазалириға учрайду; яки болмиса уларниң җәмийити ичидин чирип иқтисадий вә сиясий җәһәтләрдә түгишип гумран болиду.

Еникқи, гәрчә Лут натонуш меһманларни өйигә тәклип қилип, шундақла уларға башпанаһ болмақчи болуп, жүксәк пәзилитини көрсәткән болсиму, меһманларни қоғдаймән дәп өзиниң икки қизини у похур шәһвәтпәрәсләргә тутуп бәрмәкчи болғини толиму әхлақсизлиқ вә қорқунучақлиқтин башқа нәрсә әмәс.

Шуан пәриштиләр өз салаһийити вә қудритини аян қилип шу бир топ лүкчәкләрни кор қилип қойиду. Лекин шу чағда интайин қорқунучлуқ әһвални көримиз. Кор қилинип урулған шу адәмләр рәзил әмәллиримиз түпәйлидин Худаниң җазалириға учридуқ дәп еник билип туруп, йәнила қорқмай «**дәрвазини издәп, һалидин кәтти**»! Бу иш бизгә шундақ қаттиқ агаһландуруш беридуки — адәмләр гунаға берилип кәтсә, ахирида һәтта дозақниң өзидә турғандиму шу гунаға техиму әсир болуп униңға йәнила һәвәс қилиду, мәңгү қанаәтләнмәйду. Мошундақ адәмләр товва қилиш имканийитидинму һалқип кәткән болиду.

Лутниң болғуси күйоғуллири униң «**шәһәрдин чиқип кетишимиз керәк**» дегән меһир-шәпқәтлик һәм җиддий сөзлирини чақчақ дәп қарап рәт қилиду. Гәрчә дәл шу күни кечидә өз өйи бузуқ адәмләрниң һуҗум қилиш объекти болған болсиму вә мошундақ бузуқчилиқ қаплиған йәрдә туриверсә өз аилисидикиләрниң әхлақий хәтәрдә қалидиғанлиғини билип турсиму, Лут йәнила у йәрдин қечишқа иккинилип қалиду (16-айәт). Мана бу дәл раһәт-парағәт турмушниң хәтәрлик җайидур! Униң аялиниң техиму кәткүси йоқ еди, у пәриштиниң агаһиға қулақ салмай шу рәзил дунияға нәпси тартишип кәйнигә қарап «**туз түврүги**»гә айлинип һәммимизгә мәңгүлүк агаһ болуп қалди («Луқа» 17:32).

Бу барлиқ вақиәләрдин кейин, Лутниң Зоар шәһиридә турушни халиғинини қандақ чүшинимиз?! У пәриштиниң таққа қечип барғин дегинини рәт қилиду, бәлки Худа һалакәткә буйруған бәш шәһәрдин биридә турушни халайду (17-23-айәт). У өз өйигә һуҗум қилған шәһәрдики адәмләргә чүширилгән җазаларға, шундақла өз аялиға чүшкән җазаға өз көзи билән гувачи болған; толиму рошәнки, Худа өзигә рәһим қилип, уни қутқузушқа Өз пәриштилирини әвәткән; лекин у йәнила тағ бағрида турса Худаниң Өзи вә икки қизини қоғдиялишидин гуманланған! Раһәт-пағарәткә көнүп қалған адәмләрниң мәнтиқсизлиғи вә банилири мана шундақ болиду! Адәмни техиму һәйран қалдурғини шуки, Худа униң: «**У кичик шәһәр әмәсму?! Җеним шу йәрдә аман қалиду!**» дегән ғәпләтлик мәнтиқсиз илтимасиға иҗазәт қилиду.

Андин техиму мәнтиқсиз иш қилип, Худа униңға аман-есәнликтин вәдә қилип Зоар шәһирини аяп қойған болсиму, у башқа төрт шәһәрниң бәрбат қилинғинини көргәндин кейин шу йәрдә туриверИштин қорқуп, Худа әслидә униңға көрсәткән тағға чиқип әшу йәрдә туриду. У вә униң икки қизи тағда турғанда наһайити шәрмәндә иштин бири йүз бериду; йәни, икки қизи уни мәс қилип униң билән ятиду. Муқәддәс Китапта мошу иш һеч қандақ йошурун әмәс, бәлки әйнән хатириләнгән. Биз бу номуссиз иштин Лутниң икки қизиниң Содомдин ибарәт бу әхлақта чүшкүнләшкән җайдин мошундақ ипласлиқни үгәнгәнлигини көрүвалалаймиз. Униң үстигә, өз атиси тәрипидин өзи вә икки меһманни қоғдаш үчүн шәһвәтпәрәс бир топ лүкчәкләргә «қурбанлиқ қозилар» болушқа сунулған икки қизниң шундақ бир атиға шундақ беһөрмәтлик көрситиши адәмни һәйран қалдуридиған ишму әмәс. Шуниң билән улар униң билән ятиду. Мәхсити әмәлийәттә шәһваний һәвәси үчүн әмәс, бәлки кәлгүсидики бехәтәрликкә еришиш үчүн еди — чүнки уларниң ери йоқ болуп, үмүти мошундақ қилиқлири арқилиқ атиси өлгәндин кейин яшанғанда өзлиридин хәвәр алидиған оғул пәрзәнт көрүштин ибарәт еди.

Икки оғлидин болған әвлатлири вақитниң өтүши билән Моаб вә Аммон дегән икки милләт болиду; улар Исмаилдәк Исраилға дүшмәнләр болиду.

Ибраһим Иордан түзләңлигигә қарап, шәһәрләр көйүп улардин ис-түтәк өрләп кәткинини көргәндә немә ойлидикин таң? Худа мениң дуайимни аңлимиған охшайду, дәп ойлиғанмиду? Әмәлийәттә, әһвал дәл әксичә еди (19:29). Худани шуниң үчүн мәдһийәләймизки, униң дуалиримизға болған җаваплири дәл тиләк қилғинимиздәк җаваплар билән тохтимайду; у бәлки дайим дуайимиздики түп мәнани аңлап әң мувапиқ, әң әвзәл йолда иҗабәт қилиду!

(10) Филистийәдә туруш — кона адәтләрни ахири ташлаш; Худаниң башқилар үчүн дуа қилғучи адәмгә бәргән җавави — 20-бап

Мошу бапта иман-ишәши күчлүк Ибраһимдәк адәмдә ғәлитә бир ички давалғушни байқаймиз — йәнә бир қетим яқа жутқа кәлгәндә өзини қоғдаш үчүн у йәнила Сараһниң салаһийити тоғрилиқ ялған гәп ейтиду. Еникки, бу Ибраһимниң яман қилиғи «кона адити» еди, Мисирда турған вақтида шу иштин толуқ товва қилмиғачқа, бу яман адәт униңда бир тәрәп қилинған әмәс. Шуниң үчүн Худа уни Гәрарда Мисирдики әһвалға охшап кетидиған әһвалға учрашқа орунлаштуриду; Ибраһим қайтидин өзиниң шу қилиғиға йүзлинишкә мәҗбурланғанда, ялғанчилиқтин панаһ издәштин ахирида товва қилиши билән азат болиду. Мисирда йүз бәргәндәк, йәрлик падиша Абимәләк Сараһниң

чирайлиқлиғини көрүп уни ордисиға елип кетиду. Лекин у (йәнә Мисирниң падишасидәк) Сараһни Ибраһимға қайтуруп бәргичә хелә аваричиликкә учрайду. Худа Абимәләккә Ибраһим пәйғәмбәрдур, дегән; лекин шу пакиттин ениқки, пәйғәмбәрләр һәммила ишни билип кәтмәйду! Чүнки Ибраһим әслидә Гәрарда һеч ким Худадин қорқмайду, дәп ойлиған; әмәлийәттә әһвал дәл әксичә еди, Абимәләк Худадин хелә қорқатти (20:6). Йәнә бир иш ениқки, Абимәләк Сараһни алғандин кейин һәқиқий әһвални билгичә хелә вақит кетиду; чүнки Сараһниң сәвәвидин бирхил кесәллик Гәрардики аялларға тарқилиду, вә шу ишниң йүз бериши үчүн мәлум вақит өтүши керәк еди. Йәнә ениқки, Худа Ибраһимниң шу вақитларда хелә әнсирәш вә ғәм-ғуссә қилишиға йол қойди!

Пәрзәнт көрүш Ибраһим үчүн әң күчлүк арзу қилған иш еди, әлвәттә. Бирақ шу иштин кейин, у арзу қилғинини өзи үчүн әмәс, бәлки Абимәләкниң аяллири вә Гәрардики аяллар үчүн тилиши керәк еди. Шүбһисизки, шундақ дуа қилиш керәклиги өз қәлбигә синақ болди. Андин бу иштин узун өтмәйла Сараһ өзи һамилдар болиду (21:1).

(11) Һәҗәр вә Исмаилниң Ибраһимниң өйидин айрилип кетиши — «роһ» вә «әт» — 21-бап

Ибраһимниң аилисидә болған арамсизлиқ Ибраһим Исһақни әмчәктин айриш тәбрикләш зияпитини өткүзмәкчи болғанда әвҗигә чиқиду. Исмаил Исһақни мазақ қилиду (шу чағда Исһақ пәқәт үч яшқа киргән болса керәк). «Мазақ қилиш» дегән сөзниң йәнә «бозәк қилиш» дегән мәнаниму өз ичигә елиши мүмкин. Сараһ бу ишларни көргәндә, Исмаилниң шу позитсийисидин өз оғлиниң җениға тәһдид бар дәп чүшинип, Ибраһимни Исмаил вә анисини өйдин һайдашқа дәвәт қилиду. Илгири, Ибраһим Худадин һеч йол соримай вә Худаниң өзигә болған вәдисини есидә тутмай, аялиниң сөзлиригә қулақ салғачқа, чоң хаталиқ өткүзгән еди. Лекин Худа һазир униңға аялиңниң сөзлиригә қулақ салғин, униңда мәхсәтлирим бар дәп буйрийду. Ибраһим көзи қиймиған һалда амма Худа Исмаил үчүн қилған дуалиримни аңлиди дәп билип (17:20), у Һәҗәр билән Исмаилни бир аз йол тәйярлиғи билән йолға салиду (кейин у Исмаилға көпрәк тәминат-соғатларни тәғдим қилиду — 25:6ни көрүң).

Бундақ муамилә қаттиқ қоллуқтәк көрүнсиму, Ибраһимниң бу тоғрилиқ болған ишәши тоғра чиқиду — Худа дәрвәқә Һәҗәр вә Исмаилдин хәвәр алиду. Лекин бу ишта Худа Һәҗәрниң иман-ишәшини синимай қоймайду. Һәҗәр йолдин езип кәткән болуши мүмкин; у бәлким жутум Мисирға қайтайму, қайтмайму дәп иккилинип қалиду (Бәәр-Шеба Мисирға маңидиған йол үстидә). Тулумдики су түгәп қалғачқа, у үмүтсизләнгән еди. Шу чағда у биринчи қетим чөл-баяванда езип қелип, мени һәммә адәм унтиди, пүтүнләй түгәштим дегән чағда Худаниң өзигә: «**Исмаилни улуқ бир әл қилимән**» дегән вәдисини есидин чиқарған яки униңға ишәнмигән (16:7-11). У һазир пәқәт мәнла әмәс, Исмаилму өлүп кетиду, дәп ойлайду вә шу сәвәптин жиғлайду. Худаниң Пәриштиси униңға: «**Худа оғулниң жиға авазини ятқан йеридин аңлиди**» дәйду. Худа униңкини әмәс, Исмаилниң авазини аңлиған болғачқа, мошу сөзләрдә Һәҗәрниң ишәнмәслигигә сәмимий бир тәнбиһ бардур. Униң үстигә, уларниң йенида булақ бар еди, лекин Худа Һәҗәрниң көзлирини уни көрүштин қалдурған (19-айәт). Худаниң Пәриштиси қайтидин Исмаил тоғрилиқ униңға «**Мән уни улуқ бир әл-милләт қилимән**» дәйду. Худаниң алдида «улуқ» дегән сөз пәқәт сани, байлиқлири яки күч-һоқуқи җәһәттинла әмәс, бәлки роһий җәһәттин, әмәлләр вә етиқат җәһәттинму болуши керәк, шуңа кәлгүсидә

Әрәб хәлқи ахирқи заманда Мәсиһни тонуп униң нижатини җакалашта муһим роль ойнайду, дәп қараймиз.

Исмаил вә аниси булақтин су ичкәндин кейин, «**Худа униң** (Исмаил) **билән биллә**» дәп оқуймиз. Шуңа әйни вақитта Исмаилниң Ибраһимниң Исһақтин болған нәслигә яки Исраил хәлқигә дүшмән болғанлиғиға ишәнмәймиз; лекин Исмаилниң әвлатлири болған әрәбләрдин көп адәмләр бүгүнки күнләргичә Исраилға дүшмәнлик қилип келиватиду. Һалбуки, қайтилаймизки, әрәбләрдин көп адәмләр кейин Мәсиһгә ишинип, мошу позитсийисидин товва қилиду, дәп ишинимиз.

Бу вақиәләр йәнә «Гал.» 4:21-31дә тәмсил сүпитидә ишлитилиду.

(12) Ибраһим вә Исһақниң иман-етиқадиниң синилиши — Исһақни қурбангаһниң үстигә қоюши — 22-бап

Исмаил кетип, он нәччә яки жигирмә нәччә жил өткән болуши мүмкин. Исһақ чопчоңла бир жигит болуп қалди. У Ибраһимниң «**бирдин-бир йеганә оғли**» (2-айәт) болупла қалмай, бәлки шунчә көп жил өтүп ата қилинғини үчүн атисиниң қанчилик амрақ екәнлигини тәсәввур қилғили болиду. Лекин Худа Ибраһимни: «**Сән оғлуңни, йәни сән сөйидиған ялғуз оғлуң Исһақни елип, Мория жутиға берип, шу йәрдә, Мән саңа ейтидиған тағларниң бириниң үстидә уни көйдүрмә қурбанлиқ сүпитидә сунғин**» дәп чақирғанда униңда һеч қандақ иккилиниш, талаш-тартиш, ағриниш яки ялвуруп өтүнүш болмиди. У Худаға: «**Мана мән!**» дегән җавапни бәргәндин кейин, униң һәр бир қедимидә итаәт қилиштин башқа һеч қандақ иш болмиди. Ибраһимниң шундақ ихласмән инкасидин шуни ейталаймизки, Худа Ибраһимға ейтқандәк «**Сән мениң алдимда меңип, камил болғин**» дегән әмирни бизгә ейтқан болса, ундақта у һәммигә Қадир болғачқа, Ибраһимда һасил қилғинидәк охшаш итаәтмән һәм Өзигә толуқ таянған бир қәлбни биздиму һасил қилалайду, әлвәттә. Әнди Рәб Әйса Мәсиһ дәрвәқә бизгиму охшаш йолда: «**Әрштики атаңлар мукәммәл болғинидәк, силәрму мукәммәл болуңлар**» дәп буйруйду («Мат.» 5:48). Биз Худани толиму мукәммәл, шундақла Уни өз Атимиз дәп билсәк, ундақта шундақ әмиргә әмәл қилиш мүмкин болиду, дәп қәтъий ишинимиз.

Ибраһим Исһақни «қурбанлиқ қилиш»қа «**Мана мән!**» дәп җавап бериш билән тәң көңлидә: гәрчә Исһақни союп «көйдүрмә қурбанлиқ» қилсамму Худа уни өлүмдин тирилдүрмәй қалмайду» дегәндәк ишәш барлиғини байқаймиз. Чүнки у жигитлиригә: «**Силәр ешәк билән мошу йәрдә туруп туруңлар. Мән балам билән у йәргә берип, сәҗдә қилип, андин қешиңларға йенип кели<u>миз</u>**» дәйду (5-айәт).

Худа әлвәттә һәргиз Өзи яратқан җан егилиридин өзиниң пәзиләтлиригә мувапиқ болмиған тәләпни қилмайду, дәп ишинимиз. Шуниңдәк, Тәврат вә Инжилдики вәһийләргә асасән йәнә шуни баян қилимизки, Худа Өзи қилип бақмиған яки Өзи халимайдиған ишниму һәргиз яратқан җан егилиридин тәләп қилмайду. Шуңа мошу йәрдә Ибраһим өз оғлини қурбанлиқ қилишқа чақирилди; Худа Өзи шундақ иш қилип баққанму? Инжилға асасән җававимиз, «қилған!» әлвәттә. Лекин Ибраһимға ахирда шу ишни толуқ ада қилиш (гәрчә қәлбидә у шундақ қилишқа тәйяр турған болсиму) һаҗәт болмиди; лекин Худа әмәлийәттә дәл шу ишни Өзи үстигә алди. Худа бу ишни қилған йәр болса дәл Ибраһим Исһақни елип барған җай

болуп, йәни дәл Мория теғи еди. Кейин Сулайман Йерусалимдики муқәддәс ибадәтханини шу тағда қурди («2Тар.» 3:1); Әйса Мәсиһ ибадәтхана қурулған тағниң шималий тәрипидә чапрас яғачләнди.

Муқәддәс Инжилдин, Мәсиһниң қурбанлиқ болуши Униң җисманий җәһәттики өлүми болупла қалмай, йәнә гуналиримизни Өзигә елип көтирип, Атисиниң муқәддәс һозуридин «үзүлүш»ни өз ичигә алиду, дәп билимиз («Зәб.» 22:1, «Мат.» 27:46); андин У үч күндин кейин тирилди.

Ибраһим «от вә пичақ» көтәргәндәк (6-айәт), Мәсиһниң қурбанлиғи Ата тәрипидин өткүзүлди; «яғач» болса оғулға йүдүп қоюлған (6-айәт) андин оғул яғачқа «бағланған» (9-айәт). Исһақ атисидин «**көйдүрмә қурбанлиқ болидиған қоза қени?**» дәп сориғанда, униңға: «**Әй оғлум, Худа өзи өзигә көйдүрмә қурбанлиқ қозини тәминләйду**» дәп ейтилиду. Бу баянни «**Худа Өзи Өзи үчүн көйдүрмә қурбанлиқ қозини тәминләйду**» яки «**Худа көйдүрмә қурбанлиқ қоза үчүн Өзини тәминләйду**» дәп чүшәнсәкму болиду. Худа Исһақниң орниға қурбанлиқ тәминлигәндә у қоза әмәс, бәлки қочқар тәминләйду. Ибраһим пәйғәмбәр болғачқа, униң «қоза» тоғрилиқ сөзлири чоқум мутләқ һалда әмәлгә ашурулиду, шуңа «қочқар»ни бу сөзлириниң дәл әмәлгә ашурулуши, дәп қаримаймиз. Демәк, «қоза» техи кәлмиди. Бир миң сәккиз йүз жил кейин чөмүлдүргүчи Йәһия пәйғәмбәр Рәб Әйса кәлгәндә У тоғрилиқ: «**Мана, пүткүл дунияниң гуналирини елип ташлайдиған Худаниң қозиси!**» дегән хәвәрни җакалайду («Юһ.» 1:29). Шуниң билән Ибраһим Исһақни «қурбанлиқ қилиш»ида пәқәт Худаға етиқат, иман-ишәш вә муһәббәт бағлашниң немә екәнлигини көрситипла қалмай, бәлки өзиниң вә Исһақниң шәхсән әмәллиридә тарихтики әң улуқ иш, йәни Мәсиһниң чапрас яғачта қурбанлиқ қилинишини намайән қилиду.

«**Мана, ... мүңгүзлири чатқалға чирмишип қалған бир қочқар!**». Шундақ бир қочқарниң туюқсиз пәйда болуши, шуниңдәк, қочқарниң пәқәт мүңгүзила чатқалға чирмишип, тениниң башқа җайлири зиян-зәхмәткә учримай, қурбанлиққа лайиқ болуши интайин карамәт иш еди. Шуңа: «**Кишиләр: «Пәрвәрдигарниң теғида тәминлиниду» дегән бу сөз бүгүнгә қәдәр ейтилип келиватиду**» дейилиду. Биз бар-йоқимизниң һәммисини Худаға тапшурған екәнмиз, у бизгә керәк болғанни молчилиқ билән төкиду, дәп җәзм қилалаймиз; сехилиқ җәһәттә барлиқ соғат бәргүчиләр ичидә сехи бәргүчи болған Худадин һеч ким ешип кетәлмәйду!

(13) Сараһниң өлүми — 23-бап

Муқәддәс язмиларниң бу қисимда сәл ғәлитә бир пакит байқилиду. 2-айәттә Сараһ өлгәндин кейин «**Ибраһим берип Сараһ үчүн матәм тутуп жиға-зар қилди**» дәп оқуймиз. Бу баяндин Ибраһимниң шу чағда аилидин айрим турғанлиғи көрүниду. Қедимки Йәһудий «рабби»лар (өлимилар) Ибраһимниң Исһақни Сараһниң йенидин елип кетип уни қурбанлиқ қилишқа тәйяр болғанлиғи Сараһ үчүн чидиғусиз иш болғачқа, у униңдин рәнҗип айрилип кәткән, дәп қарайтти. Бәзиләр һәтта Сараһ униңдин аҗрашқан, дәп қарайтти. Биз бундақ көзқарашлар орунлуқ дәп қараймиз; бундақ иш болмиған болса, қандақму 2-айәттики баянни чүшәндүрәләймиз?

Әһвал дәрвәқә шундақ болған болса, ундақта 22-бап, 23-бап вә 24-баптики барлиқ иш-вақиәләр төвәндики әҗайип бирхил бешарәтлик селиштурмиға чүшиду: —

«Яритилиш» (Тәврат дәври)	Әмәлгә ашурулуши (Инҗил дәври)
22-бап: Ибраһим Исһақни Мория теғида қурбанлиқ қилиду	Ата Оғулни Мория теғида «қурбанлиқ қилиду»
Бир җәһәттин ейтқанда Исһақ «тирилиду»	Оғул һәқиқәтән өлүмдин тирилиду
23-бап: Сараһ «оғулниң өлүми» түпәйлидин (етиқатсизлиқ қилип) Ибраһимдин айрилиду	Исраил («Худаниң аяли» («Йәшая» 50:1, 54:6, «Әзакиял» 16-бапни көрүң) «Оғулниң өлүми» түпәйлидин (етиқатсизлиқ қилип) Худадин айрилиду
24-бап: Ибраһим қулини оғли үчүн қиз тепишқа жирақ жутқа әвитиду	Ата Қули (Муқәддәс Роһ)ни Оғли үчүн ят әлликләрдин қиз (җамаәт) тепишқа әвитиду

Биз төвәндә 24-баптики тема тоғрилиқ тохтилимиз.

Мошу йәрдә 23-баптики йәнә бир иш тоғрилиқ пәқәт бир еғиз сөзимиз бар: — гәрчә Худа Ибраһимға «**Пүткүл Қанаан зиминини саңа тәғдим қилимән**» дәп вәдә қилған болсиму, у йәр йүзидә турған вақтида униң зиминдин бирдин-бир егилигән йери пәқәт Сараһни дәпнә қилиш үчүн өзи пул төләп сетивалған кичиккинә бир парчә йәрлик еди. Лекин тирилиш күнидә буниң һәммиси (демәк, Қанаан зимини) униңки болиду, әлвәттә («Мар.» 12:26). Шу ишлардин Ибраһимниң һаятидики йәнә бир принсипни көримизки, Худадин беваситә бир әмир кәлмисә, у вәдә қилинған зиминдин һеч бир йәрни уруш йоли билән тартивалмайтти; жуқурида 23-бап үстидә тохталғинимиздәк, у бизгә мөмин-кәмтәрликтин чоң бир үлгә қалдурған. Шу йәрниң егиси Ибраһимниң пулиға көзи қизарғинини чандурмаймән дәп (15-айәт) «**төрт йүз шәкәл күмүч**»ниң кари чағлиқ дәйду вә шу арқилиқ йәргә наһайити жуқури баһа қойиду, шундақла Ибраһимни: «йүзүмни сақлишим керәк» дәп қобул қилиду, дәп ойлайду. Униң үстигә Ибраһим шу йәргә җиддий еһтияҗлиқ болғачқа немини сорисам, шуни бәрмәй амали йоқ, дәп ойлиған болса керәк. Ибраһим дәрвәқә талашмайду; бу униң аҗиз болғинидин әмәс, бәлки мөмин-кәмтәрлигидин болған. Бу иккисиниң пәрқи чоңдур.

(14) «Оғул үчүн қиз тепиш» — 24-бап

24-бап Ибраһимниң Исһаққа қиз тепиш үчүн өзиниң садиқ намсиз қулини әвәткәнлиги тоғрисидики әҗайип бир хатиридур. Қулниң намсизлиғиниң өзи Муқәддәс Роһниң Инҗил дәвридики әҗайип хизмитини көрсәткән карамәт бир «бешарәтлик

рәсим»дур. Рәббимиз Муқәддәс Роһ тоғрилиқ тәлим бәргәндә «**Лекин У, йәни һәқиқәтниң Роһи кәлгәндә силәрни барлиқ һәқиқәткә башлап бариду. Чүнки У Өзлүгидин сөзлимәйду, бәлки немини аңлиған болса, шуни сөзләйду вә кәлгүсидә болидиған ишлардин силәргә хәвәр бериду**» дәйду («Юһанна» 16-бап).

Ибраһимниң қули өз намини дәп бәрмәйду, өзи үчүн һеч қандақ салаһийәт яки тонулушини издимәйду. Униң бирдин-бир мәхсити ғожиси өзигә тапшурған вәзипини ада қилиштин ибарәт еди; у һәтта өз мәхситини ейтмиғичә, меһмандарчилиқниң әқәллий әдәп-рәсмийәтлиригиму риайә қилмайду (24:33). Қулниң бу ишлири Муқәддәс Роһниң йәр йүзигә чүшүп оғул (Мәсиһ) үчүн җамаәтни жиғип, Оғулниң йениға, әршкә елип беришқа кәлгәнлигигә камил бир бешарәтлик рәсимдур («җамаәт» садиқ ятлиқ қилинған қизға охшитилиду — «Вәһ.» 21:2, 9, 22:17, «Әф.» 5:22-32). Қул болса өз егисиниң бай екәнлигини вә сәмимийлигини испатлаш үчүн нурғун қиммәтлик соғатларни елип келиду; Муқәддәс Роһ бизгә Мәсиһниң өлүмдин тирилип, Худаниң барлиқ байлиқлириға егә болғанлиғини испатлаш үчүн, нурғун мөҗизилик роһий соғатларниму елип келиду («1Кор.» 1:4-8).

«У ата-бовилири арисида ухлиди» «У ата-бовилириниң йениға кәтти» қатарлиқ ибариләр (25:8)

«**У ата-бовилири арисида ухлиди**» вә шуниңға охшап кетидиған нурғун башқа ибариләрни чүшиниш үчүн «тәбирләр»ни көрүң.

Исһақ — Мәсиһниң «оғул»луқ салаһийитини көрситидиған бешарәтлик рәсимдур

Китапта Исһақ тоғрилиқ баянлар яки тарихлар анчә көрүнәрлик әмәслигини байқаймиз. У нурғун ишларда пәқәт атисиниң қилғанлирини қайтилайду (26:18); у аялиниң туғмаслиғида атиси учриған охшаш синаққа учрайду (25:20-21). У һәтта атисиниң гунайини қайтилайду! (26:6-12) Шуниң билән у көп җәһәтләрдә Мәсиһниң «оғул»луқ салаһийитигә бешарәтлик сүрәт болиду — болупму униң мукәммәл оғулдәк атисиға та өлүмигичә бойсунғанлиғида: — «**Оғул өзлүгидин һеч немә қилалмайду, бәлки пәқәт Атиниң немә қиливатқанлиғини көрүп, андин шу ишни қилиду. Ата немә иш қилса, Оғул һәм шундақ қилиду**» («Юһ.» 5:19-20).

Исһақ, Ривкаһ, Яқуп, Әсав — «тунҗилиқ һоқуқи» («тунҗа оғуллуқ һоқуқ») вә Исһақниң «бәхит-бәрикәт тиләйдиған хәйрлик дуаси»

Яқуп дегән исимниң мәналиридин бири «орун егиливалғучи» дегәнлик болиду. У дәрвәқә икки қетим акисиниң орнини егиливалиду. У һәм «тунҗилиқ һоқуқи» («тунҗа оғуллуқ һоқуқ») һәм атиси Исһақ акиси Әсавға қилмақчи болған «**бәхит-бәрикәт тиләйдиған хәйрлик дуа**»ни елип кетиду.

«Тунҗилиқ һоқуқ» дегән немә? Алимлар бу тоғрилиқ бир нәччә пикирдә болуп кәлгән, лекин аз дегәндиму төвәндики ишлар униң ичигә елинған болса керәк: —

(а) Тунҗи оғул дайим Худаға алаһидә атилатти («Мис.» 22:29).
(ә) Тунҗи оғул иззәт-һөрмәттә дайим ата-анисиға әң йеқин орунда туратти («Яр.» 49:3).

(б) Атисиниң мал-мүлкидин башқа оғуллиридин бир үлүш көп алатти («Қан.» 21:17) (буниң бир сәвәви атиси дунядин кәткәндин кейин тунҗа оғулниң пүткүл җәмәттики аҗизлар, тул хотунлар, житим-йесирләрдин хәвәр елиш мәсъулийити бар еди — төвәндики ишни көрүң).

(в) Тунҗи оғул атисиниң аилисигә егидарчилиқ қилатти яки падишалиғиниң орнини басатти («2Тар.» 21:3).

(г) Һарун җәмәтидикиләр каһин болуш түзүми йолға қоюлуштин бурун, тунҗа оғул өз аилиси үчүн каһинлиқ ролини өз үстигә алатти (мәсилән, «Аюп» 1:5ни көрүң).

(д) Һалбуки, Әсавға тунҗа оғул салаһийити түпәйлидин келидиған «тунҗилиқ һоқуқ»и йәнә хелә муһим вә улуқ бир ишни, йәни Худаниң биринчидин Ибраһимға, андин әвлатлириға қилған роһий вәдилирини өз ичигә алатти. Ибраһимниң биринчи әвлади Исһақ еди, әлвәттә. Бу вәдиләрдә төвәндики үч амил бар еди: (а) Ибраһимниң әвлатлириниң пүткүл Пәләстин (Қанаан) зиминиға мираслиқ қилиши; (ә) Ибраһимниң әвлатлири арқилиқ бәхит-бәрикәт пүткүл дунияға келиши (12:1-3); (б) мәзкур «бәхит-бәрикәт»ни «Яр.» 3:15дики бешарәттики йоруқлуқта туруп чүшәнсәк кимдә «тунҗилиқ һоқуқ» бар болса, Мәсиһ шу киши арқилиқ туғулуп дунияға келиду. Шуниң үчүн «тунҗилиқ һоқуқ»ниң әң муһим қисми Исһақ егә болған мал-мүлүк әмәс (гәрчә бу мал-мүлүк аз болмисиму — 26:12-14ни көрүң), бәлки Худаниң кәлгүсидә әмәлгә ашурулидиған вәдәлиридин ибарәт еди. Лекин Әсав өзигә нисбәтән намәлум кәлгүсини халимай яки униңға ишәнмәй, бәлки «көз алдидики әйнийәт»ни талливелип, Яқупниң сунған почақ шорписини қобул қилип, уни «тунҗилиқ һоқуқ» билән тегишиветиду; у шу йол билән «тунҗилиқ һоқуқ»ни көзигә илмайду (25:34, «Ибр.» 12:16-17). Яқуп етиқатлиқ адәм болғачқа, «тунҗилиқ һоқуқи»ни бәк әзизләйду; һалбуки, у Әсавниң аҗизлиғини убдан билгәчкә, шу һейлини ишлитип уни қолиға киргүзиду.

Яқуп вә Әсав техи туғулмиғанда Худа Ривкаһқа «**Сениң қосиғиңда икки әл бардур, ичиңдин икки хәлиқ чиқип бир-биридин айрилиду, бир хәлиқ йәнә бир хәлиқтин ғалип келиду, чоңи кичигиниң хизмитини қилиду**» дәп гәп қилған, әлвәттә. Шу гәптә һеч қандақ гуман йоққи, Худаниң ирадиси Яқупниң тунҗилиқ һоқуқиға егә болушидин ибарәт еди. Лекин Худа бир немини вәдә қилған болса, шуниңға еришиш үчүн һейлигәрлик яки алдамчилиқ ишлитиш һәргиз керәк болмайду. Рошәнки, Яқуп бу нуқтини чүшәнмәйтти; «тунҗилиқ һоқуқи»ға бағлиған ишәш ахирида Пәрвәрдигар тәрипидин тонулуп тәриплиниду; амма, у Худаниң тәрбийилик җазалири билән авал алдамчилиқ вә ялғанчилиқниң Худаға болған ихласлиқ йолидин интайин жирақ туридиғанлиғини, униңға пүтүнләй жиркиничлигини үгиниши керәк болиду!

Яқупниң биринчи қетимлиқ һейлә-мекир қилиши билән «тунҗилиқ һоқуқи»ни егилигәндин кейин, у атисиниң хәйрлик дуасиға еришиш үчүн техиму күчлүк бир һейлә әгишип келиду. Бу ишни у анисиниң қутритиши билән қилған, әлвәттә; аниси «**Әй оғлум, саңа чүшидиған ләнәт маңа чүшсун**» дегән. Шуниң билән Яқуп акисиниң намини сетип көзи интайин аҗиз болған атисиниң алдиға кириду. Атиси пәқәт силаш вә авазни аңлаш арқилиқ алдида турғанниң ким екәнлигини биләләйтти. Исһақ алдинип Яқуп үчүн алаһидә хәйрлиқ дуаси билән униңға бәхит-бәрикәт тиләйду, шундақла у тоғрилиқ бешарәт бериду; андин Яқуп униң алдидин чиқип кетиду. Әсав қайтип кәлгәндә, ялғанчилиқ ашкарилиниду; Исһақ Яқупниң өзини алдиғинини билип, қорқуп сарасимиға чүшиду; лекин у өзиниң Яқуп үчүн бәхит-бәрикәт тилигән бешарәтлик дуасини Худа һәммә ишни башқуруши билән мениң ағзимдин чиқарған,

дәп билиду. Һазир өзи халисиму шу тилигән бәхит-бәрикәт дуалирини яндурувалалмайтти (33-айәт).

Мошу иш-вақиәләрдин үч әһвални байқалаймиз: — биринчидин, Исһақ Әсавға ян бесиши билән Худаниң Яқуп тоғрилиқ Ривкаһқа: «**Чоңи кичигиниң хизмитини қилиду**» дәп ейтқан бешаритигә қулақлирини йопурди. Рошәнки, у Худаниң шу бешаритини етиварға алмай, «тунҗилиқ һоқуқи»ға тәвә болған бәхит-бәрикәт тиләшлирини Яқупқа әмәс, бәлки Әсавға беғишлимақчи еди. Иккинчидин, бәзиләр мошу баянлардин Яқупни анисиниң гепигә киридиған, қулиқи юмшақ аял мүҗәзлик, өйдин чиқмайдиған адәм, Әсав болса «батур-әзимәт» дәп қарайду. Амма башқа йәрләрдин Яқупниң җападин қорқмайдиған вә тиришчан падичи екәнлиги еniқ туриду (29:7-10ни көрүң); у пәқәт ов увлашни яхши көрмәй, аилисиниң чедиргаһиниң әтрапида пада бақишни яхши көрәтти, халас (25:27); Әсав овға чиқишни яхши көрәтти.

Үчинчидин, әгәр Яқуп Худаниң йоллирини, Худаниң Өз сөзидә турмай қалмайдиғанлиғини билип йәткән болса, шундақла пүтүнләй Худаға таянған болса, ундақта һеч алдамчилиқ ишләтмәй тунҗа оғулға тәвә болған һоқуқ вә тегишлик бәхит-бәрикәтләр бәрибир униңки қилинатти, дәп мутләқ ишинимиз. Амма һәр кимниң Худаға таянмай, инсаний амаллириға тайинишиниң ақивәтлиридин бири шуки, у Худаниң қутқузуш йолида дайим аян болидиған шан-шәрәпкә гувачи болуш пурситигә һәргиз муйәссәр болалмайду.

Амма Яқуп үчүн алдамчилиғиниң биринчи нәтиҗиси бәхит-бәрикәт әмәс, бәлки өй-җутидин қечип айрилиш еди. Қачқанда Худа униңға шапаәт көрситип чүшидә көрүниду вә уни һимайә қилидиғанлиғиға вәдә қилиду. Яқуп толуқ ишәнмигәчкә: «Әгәр Сән раст маңа мошундақ башпанаһ болсаң (Худа аллиқачан шундақ вәдә қилған!), ундақта мән болсам... ундақ-мундақ қилимән» дегәндәк ишәшсиз бирхил қәсәмни ичиду.

Худа униң алдамчи маһийитини бир тәрәп қилмақчи болиду. Шуниң билән уни тағиси Лабанниң өйигә апириду. Лабан Яқуптин техиму һилийгәр вә қув бир шәхс еди. Шундақ йол билән Худа шапаәт қилип, бизни көп қетим өзимизниң аччиқ мевисини тетишқа мәҗбурлайду, шундақла бизгә товва қилиш пурситини йәткүзиду. Яқуп үчүн бу җәриян интайин узун вә аччиқ болди; бу җәриян ахир берип жигирмә жил давамлашти. Худа немә қилса шуни изчил, үзүл-кесил қилиду!

Яқупниң икки аяллиқ болушиға кәлсәк, бу иш йә өзиниң йә уларниң таллиши әмәс еди, дәп есимизгә кәлтүрүшимиз керәк. Яқупниң икки аялидин әң ихласмини Леяһ екәнлигини байқаймиз (униң 29:35дә хатириләнгән сөзлирини көрүң).

«Қоңур рәң, тағил вә ала-чипар қозилар» — бу зади немә иш? (30-31-баплар)

Яқупниң Лабандин иш һәққи үчүн падилири вә мал-мүлкигә егә болуш йолиниң тәпсилатлири бәлким бизгә сәл мүҗмәл болсиму, әслидә Яқуп иш һәққи тоғрилиқ Лабанға интайин адил бир йолни тәшәббус қилған — у болсиму, тохтамдин кейин туғулған «т**ағил вә ала-чипар қозилар**»ниң һәммиси Яқупқа тәвә болиду. Лабанниң бу планға болған инкаси падилиридики барлиқ шундақ малларни Яқуптин жирақ бир

жайға апириветиштин ибарәт болди (падилирим арисида шундақ пахланлар туғулмисун дәп!). Лекин Худа Яқупни изчил бәрикәтләйду; гәрчә Лабан алтә жил ичидә Яқупниң иш һәққини азайтмақчи болуп бу шәртләрни он қетим өзгәрткән болсиму, Худа һәр бир қетим Лабанниң яман нийәтлирини тосап, Яқупни бәрикәтләйду (31:7, 41). Кейин Яқуп Леяһ вә Раһиләгә өзиниң «**қоңур рәң, тағил вә ала-чипар маллар**»ни таллиши Худаниң вәһийси билән болди, дәп чүшәндүриду (30:10-12). Падилар суғирилғинида Яқупниң «**терәк, бадам вә чинар шахчилирини елип, қовзиқини йоллуқ қилип шилип, ақ сизиқлар чиқирилған юмран чивиқлар**»ни малларниң алдиға қоюшиниң уларни нәсилләндүрүшкә болған тәсириниң илмий асаси бар-йоқлуғини билмәймиз (бар болуши мүмкин). Лекин бундақ асас болсун, болмисун, қайсила чағда Яқупниң һәққи болушқа қандақ рәңдики мал бекитилсун дәл шундақ балилиғанлиғиниң түп сәвәвини Пәрвәрдигарниң бәрикитидин башқа нәрсә әмәс, дәп чүшинимиз.

Яқупниң «Худа билән челишиши» (32-бап)

Яқуп билән челишқан сирлиқ зат Худадин башқа һеч ким әмәс, дейилиду (32:28). Яқуп шу ишни җәзмләштүрүп әслитиш үчүн шу йәрниң исмини «Пәнуәл» («Худаниң йүзи») дәп қойиду. Челишчи зат йәнә «адәм» дейилиду (24-айәт).

Бу затни «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»дин башқа һеч ким әмәс, йәни Худаниң әйни ипадиси болған Мәсиһниң Өзидур, дәп ишинимиз («Һош.» 12:4). Оқурмәнләр үчүн шуни ейтишимиз керәкки, ибраний тилида һәм Юнан тилида «пәриштә» дегән сөз «хәвәрчи», «әлчи» яки «әвәтилгүчи» дегән мәнани билдүриду (ибраний тилида «малак», Юнан тилида «анҗилос»). Мәсиһ адәттики «пәриштә» әмәс, әлвәттә, бәлки Худа алаһидә әһвалда әвәткән «әвитилгүчи»дур. Тәвраттики бир нәччә башқа йәрләрдә баян қилинғандәк, Мәсиһ йәр йүзигә келип туғулуштин илгири шу йолда бир нәччә қетим аян болған.

«Пәрвәрдигарниң Пәриштиси» тоғрилиқ «тәбирләр»ниму көрүң.

Шимеон вә Лавийниң Шәкәмдикиләргә болған муамилиси (34-бап)

Шәкәм шәһириниң шаһзадиси Шәкәмниң Яқупниң қизи Динаһқа болған муамилисини көргәндин кейин, Шимеон вә Лавийниң Шәкәмдикиләргә болған муамилисигә қандақ қараймиз? Шимеон вә Лавий, шүбһисизки, атисиниң илгәрки һейлә-микирлирини үгәнгән. Шәкәмниң қилғанлирини тоғра дейәлмәймиз, әлвәттә. Шәкәмдикиләрниң Исраиллар билән сүлһ түзүш мәхсәтлири җәзмән сап ақ көңүллүктин болған әмәс еди («**Бу тәриқидә уларниң мал-тәәллуқати, һәммә чарпайлири бизниңки болмамду? Биз пәқәт уларға мақул десәкла, улар аримизда туриду**» — 34:23). Һалбуки, Худаниң хәлқиниң һәр қандақ киши билән қилишқан һәр қандақ тохтам яки келишими бар болса (мәйли улар етиқатчи болсун, етиқатсиз болсун) униңда чиң туруши керәктур (мәсилән, «Әз.» 17:11-12ни көрүң). Лекин Шимеон билән Лавийниң Шәкәм билән түзгән тохтимида әслидила сәмимийлиги йоқ еди. Шүбһисизки, икки адәмниң ялғуз пүткүл шәһәрдики әркәк адәмләрни бирақла өлтүрүши бир хил «дадиллиқ» яки батурлуқни көрсәтсиму, Яқуп кейин бу ишқа тоғра баһа берип «рәһимсизлик» дәп атайду вә улар тоғрилиқ болған бешарәттә уларниң ғәзивигә ләнәт оқуйду (49:5-7) вә кинайилик билән уларни «қериндашлар» дәп атайду — демәк, улар рәһимсизлиги биләнму бир-биригә қериндаштур.

Йәһуданиң Тамар билән өткүзгән гунайиниң тарихий муһимлиғи — немишкә Худа бу вақиәниң хатирилинишини халайду? (38-бап)

Йәһуда вә келини Тамар оттурисидики йүз бәргән ғәлитә вақиә немишкә Йүсүп тоғрисидики тарихниң оттурисида сөзлиниду?

Биринчидин, Йәһуданиң нәсиллири «шаһанә җәмәт» болиду, Мәсиһ уларниң өткүзгән мунасивитидин болған балиси Пәрәзниң әвлади еди.

Иккинчидин, бу вақиә вә Динаһқа мунасивәтлик вақиә (34-бап) йәрлик Қанаанийларниң бузуқ, напак өрп-адәтлириниң Яқупниң аилисигә тәсир йәткүзиватқанлиғини көрситиду. Йәһуда һечвәқәси йоқ дәп Қанааний бир паһишә аял билән ятиду (һеч болмиғанда, у Тамар билән ятқанда паһишә аял билән яттим, дәп ойлиған). Тамарму (Қанаанлиқ бир қиз) өз қейнатиси билән биллә болушқа шундақ бир планни (уму «һечвәқәси йоқ» дәп) ойлап чиқиду. Худа Өз хәлқиниң Қанаанийларни Пәләстиндин һайдиваткидәк күчкә егә болушиғичә, (шундақла Өзи Йәһудий хәлқигә вәдә қилған зиминни егиләткичә) хәлқини уларниң шу яман тәсиридин вә өрп-адәтлиридин айрип турушқа бир тәдбир тепиши керәк еди. Худа таллиған тәдбир болса хәлқини башқа бир йәргә вақитлиқ йөткәштин ибарәт еди. Шу йәр дәл Мисир еди; Мисирлиқлар чарвичи хәлиқни мәнситмәйдиғанлиғи үчүн улар Исраилларға айрим бир районни бөлүп бериду.

Униң үстигә, мошу йәрдә қошуп ейтишимиз керәкки, Тамарниң шу ишларда болған мәхсити мәлум бир шәһваний һәвисини қандуруш үчүн әмәс, бәлки һамилдар болуш үчүн еди (дәрвәқә у һамилдар болди). Әгәр у оғул пәрзәнт көрсә: (а) униң җәмийәт алдида анилиқ салаһийити болатти; (ә) Йәһуданиң мал-мүлкидин мирас алидиған оғли болатти; (б) өзи яшанғанда шу оғул униңдин хәвәр алатти.

Йүсүп

Йүсүпниң чүшлири

Йүсүп — Мәсиһни көрситидиған «бешарәтлик рәсим»

Йүсүпниң һаятидин атиларниң пәрзәнтлиригә ян бесишиниң хәтәрлик екәнлигини көримиз. Яқупниң атиси Исһақниң Әсавға болушқанлиғи вә униңдин келип чиққан апәтләр ата-аниларниң бирәр пәрзәндигә болушушқа болмайдиғанлиғини әскәртиду! Бирақ Яқупму охшаш хаталиқни өткүзүп, охшашла паҗиәлик ақивәтни пәйда қилди. Ата-аниларға шундақ сәмимий агаһландуруш берилидуки, пәрзәнтлириңизгә баравәр муамилә қилиң!

«Зәбур» 105:17-22дә Йүсүп тоғрилиқ вәһий берилгән: —

«**У улардин бурун бир адәмни әвәткән еди,**
Йүсүп қул қилип сетилған еди.
Униң путлири зәнҗирдә ағриди,
Униң җени төмүргә кирип қисилди;
Шундақла та өзигә ейтилған вәһий әмәлгә ашурулғичә,
Пәрвәрдигарниң сөз-калами уни синап тавлиди;
Пирәвн адәмлирини әвәтип уни бошатқузди,
Қовмлар һөкүмдари уни һөрлүккә чиқарди.

Уни өз ордисиға ғожидар қилип қойди,
Пүтүн мал-мүлкигә башлиқ қилип тайинлап,
Өз вәзирлирини униң ихтиярида болуп тәрбийилинишкә,
Ақсақаллириға даналиқ үгитишкә тапшурди».

Дәрвәқә, Йүсүп өз чүшлири арқилиқ «**Пәрвәрдигарниң сөз-калами**»ға еришмигән болса учриған аваричиликләр аз болуши мүмкин болатти! Уларниң мәзмуни дәл униң әтрапида йүз бериватқинининң әксичә еди; униң қериндашлири уни һеч қачан һөрмәтлимиди, әксичә у улар тәрипидин чәткә қеқилди. Уларниң уни чәткә қеқиши ахирида техиму яманлишип, уни қуллуққа сетиветишигә йәтти. Шундақ қилип, Худа чүшлири арқилиқ униң қәлбини вә етиқадини синиди.

Мисирда болса Йүсүпниң ишлири икки қетим оңдин келип, кейин һәр икки қетим қамлашмиди; андин үмүтлири үзүп ташланди. Иккинчи қетимда түрмидә Пирәвнниң баш сақийи вә баш навайиниң чүшлиригә тоғра тәбир бәргәндин кейин, у баш сақий мениң меһриванлиғимни есигә кәлтүрүп, чүшигә тоғра тәбир бәргинимдин мениң алдамчи вә зинахор әмәслигимни, бәлки Худаниң адими екәнлигимни испатлайду вә мән үчүн һәрикәт қилиду, дәп үмүт қилди. Һалбуки, муқәддәс язмиларда шу чағдин тартип Пирәвн һалқилиқ чүшләрни көргичә: «**топтоғра икки жил өтти**» дәп хатирилиниду. Шүбһисизки, «Зәбур» 105-күйдә «**униң жени төмүр ичигә кирди**» дәп хатириләнгәндәк (ибраний тилидики сөзмусөз тәрҗимиси) униң етиқади шу ишта қаттиқ синалди.

Бәзи алимлар «Йүсүп толуқ пәйғәмбәр әмәс», пәқәт «чүш көргүчи» вә «тәбир бәргүчи», шундақла наһайити ихласмән бир адәм дәп қарайду. Лекин чүшләргә дайим топтоғра тәбир беришниң өзи пәйғәмбәрлик хасийити әмәсму? Униң үстигә, у Пирәвнгә сөз қилғанда «**Худа Пирәвнгә хатирҗәмлик беридиған** (аман-есәнликкә елип баридиған) **бир җавап бериду**» дәйду — бу сөзләр пәқәт пәйғәмбәрла ейтидиған сөзләрдур.

Көп алимлар Йүсүпниң һаятиниң Мәсиһниң йәр йүзидики һаятиға охшап кетидиған йәрлири хелә көп, шуниң билән Йүсүп төвәндикидәк көп җәһәтләрдә Мәсиһни алдин-ала көрситидиған «бешарәтлик рәсим» дәп байқайду («Рос.» 7:9-15дә Истифан дәл мошу ишларни тилға алиду): —

(1) Йүсүп мәхсус Исраил хәлқини һәм таипиләрниму қутқузуш үчүн (45:5) қериндашлиридин айрилған (49:6); атиси тәрипидин интайин көп сөйүлгән.

Мәсиһ һәм Исраил хәлқини һәм таипиләрниму қутқузуш үчүн қериндашлиридин айрилған (мәсилән, «Йәш.» 49:1-3); атиси тәрипидин интайин көп сөйүлгән.

(2) Йүсүпниң қериндашлири уни өлтүрүшкә қәстләйду; кейин у қулниң баһасида (20 күмүч тәңгигә) таипиләрниң қолиға сетиветилиду.

Мәсиһниң қериндашлири, йәни Йәһудий хәлқи уни өлтүрүшкә қәстләйду; кейин у қулниң баһасида (30 күмүч тәңгигә) таипиләрниң қолиға сетиветилиду.

(3) Йүсүпниң тартқан азап-оқубәтлири қәдәммуқәдәм көпийиду.

Әйса Мәсиһниң тартқан азап-оқубәтлириму қәдәммуқәдәм көпийиду.

(4) Йүсүп увал қилинип, сахта шикайәт билән җинайәтчи дәп бекитилиду.

Әйса Мәсиһ увал қилинип сахта шикайәт билән җинайәтчи дәп бекитилиду.

(5) Йүсүп дәһшәтлик һалда һақарәт қилинип харлиниду, барлиқ шөһрәт-инавәттин мәһрум қилиниду.

Әйса Мәсиһ дәһшәтлик һалда һақарәт қилинип харлиниду, барлиқ шөһрәт-инавәттин мәһрум қилиниду (лекин Мәсиһниң Йүсүп билән шундақ пәрқи барки, Мәсиһ Өзи халап бу азаплиқ йолни таллиған еди — «Фил.» 2:5-11).

(6) Йүсүп очуқ-ашкарә һалда Худаниң ишлирида болуши билән, йәни Пирәвнгә чүш өрүп бериши билән түрмидин қутулуп мәртивиси көтирилди — у чағда у оттуз яшқа киргән еди.

Әйса Мәсиһ очуқ-ашкарә һалда Худаниң ишлирида болғинида, йәни хуш хәвәрни җакалашни башлиғинида оттуз яшқа киргән еди. Кейин у өлүмдин тирилдүрүлүп әршкә көтирилди — у чағда У оттуз үч яшта еди.

(7) Йүсүп көтирилгәндин кейин Пирәвнгә (падишалиқниң иккинчи орнида) баш вәзир дәп тиклиниду.

Рәббимиз көтирилгәндин кейин, Худаниң оң тәрипигә «Рәб» дәп тиклиниду («Рос.» 2:36, «Фил.» 2:5-11).

(8) Йүсүп Пирәвнгә баш вәзир болғанда (Мисирда турған) таипиләргә ниҗат кәлтүриду. Пирәвн униңға «Зафинат-Пааниаһ» дегән интайин алий намни қойиду («Дунияниң қутқазғучиси» дегән мәнада екәнлиги еһтималға йеқин).

Рәббимиз Әйса Мәсиһ Худаниң оң тәрипидә туруп таипиләргә ниҗат кәлтүриду. Худа Униңға һәммә намдин үстүн болған намни қойиду «Фил.» 2:7); уни дәрвәқә «Дунияниң Қутқазғучиси» дегили болиду («Юһ.» 4:24).

(9) Пирәвн Йүсүпкә «таипиләрдин болған» бир қизни хотунлуққа бериду (45:41).

Худа Рәббимизгә «таипиләрдин болған» бир «қиз»ни, йәни җамаәтни бериду («Вәһ.» 21:2, 9, 22:17, «Әф.» 5:22-32).

(10) Йүсүпниң қериндашлири униң билән йәттә жил азап-оқубәтләр арқилиқ әпләштүрүлиду.

Кәлгүсидә «Мәсиһниң қериндашлири» йәни Йәһудий хәлқи йәттә жил азап-оқубәтләр (йәни «дәһшәтлик азап-оқубәт», «Йәр.» 30:37, «Мат.» 24:21-22) арқилиқ Униң билән әпләштүрүлиду.

(11) Йүсүпниң чәткә қеқилиши арқилиқ һәм Исраил һәм таипиләр қутқузулиду. Бу Худаниң плани еди (50:20).

Рәббимизниң чәткә қеқилиши арқилиқ һәм Исраил һәм таипиләр қутқузулиду. Бу Худаниң плани еди («Рос.» 2:23).

Йүсүпниң қериндашлириға болған қаттиқ қол муамилиси уларниң гунайидин товва қилған-қилмиғанлиғини ениқлаш үчүн еди. Нәтиҗидә, у уларниң товва қилипла қалмай, бәлки улар арисидин Рубән вә Йәһуда иккиси атисиға болған муһәббити үчүн өз әркинлигини қурбан қилип, қериндиши Бәняминни (Бәнямин Йүсүптәк уларниң бир туққан иниси әмәс еди) қутқузушқа өзини пида қилишқа тәйяр туридиғинини көриду. Шуңа Йүсүпниң уларға болған муамилиси, гәрчә қаттиқ қоллуқ көрүнсиму, интайин даналиқ билән жүргүзүлгәнлигини көримиз.

Яқупниң бешарәтлири (49-бап)

Ахирида биз Яқупниң он икки оғли тоғрилиқ болған бешарәтлириниң қандақ йол билән әмәлгә ашурулғинини көрүп өтимиз: —

(49-баптин)

Рубән (3-4-айәт)

«Әй Рубән, сән мениң тунжа оғлумсән,
Күч-қудритимсән,
Күчүм бар вақтимниң тунжа мевисидурсән,
Салапәт вә қудрәттә алди едиң,
Лекин қайнап тешип чүшкән судәк,
Әнди алди болалмассән;
Чүнки сән атаңниң көрписигә чиқтиң,
Шуниң билән сән уни булғидиң!
У мениң көрпәмниң үстигә чиқти!»

«Сән атаңниң көрписигә чиқтиң» Рубән атисиниң тоқили Билһаһ билән биллә ятқини үчүн тунжилиқ һоқуқидин мәһрум болиду (35:22). Дәл Яқуп бешарәт бәргәндәк, кейин Исраил ичидә һеч қандақ йетәкчи яки мөтивәр Рубән қәбилисидин чиқмайду. Улар еришкән йәрләр Худа вәдә қилған зиминниң әң четигә жайлишиду. «Һак.» 5:15дә Рубән қәбилисиниң шу чағларда йетәкчилик жәһәттә лаяқәтлик болмиғанлиғи көрситилиду.

Шимеон вә Лавий (5-7-айәт)

«Шимеон билән Лавий қериндашлардур;
Уларниң қиличлири зораванлиқниң қураллиридур!
Аһ женим, уларниң мәслиһитигә кирмигин!
И иззитим, уларниң жамаити билән четилип қалмиғай!
Чүнки улар аччиғида адәмләрни өлтүрүп,
Өз бешимчилиқ қилип буқиларниң пейини кәсти.
Уларниң аччиғи әшәддий болғачқа ләнәткә қалсун!
Ғәзивиму рәһимсиз болғачқа ләнәткә қалсун!
Мән уларни Яқупниң ичидә тарқитиветимән,
Исраилниң ичидә уларни чечиветимән».

Яқуп тилға алған вақиәләр тоғрисида 34-бап, болупму 24-31-айәтләрни көрүң. Шимеон вә Лавий дәл у бешарәт бәргәндәк «Исраил ичидә тарқитилиду», уларниң қәбилилиридин һеч қайсисиниң муқим территорийәси яки райони болмайду («Йәшуа» 19:1). Һалбуки, ахир берип Лавий қәбилисиниң «тарқитилғанлиғи»ниң сәвәви биринчидин кейинки дәвирдики Лавийларниң Худаға көрсәткән садиқлиғи түпәйлидин болиду («Мис.» 32:26-28, «Чөл.» 25:6-13, «Қан.» 10:8-9, 33:6, «Мал.» 2:4-9ни көрүң). Уларниң шу садақәтлиги түпәйлидин Худа уларни Исраилларға Тәврат қанунини үгитишкә, шундақла ибадәт вә һәр хил каһинлиқ вәзипиләрни өтүшкә тикләп, уларни пүткүл хәлиқ ичидә жай-жайларға тарқитип орунлаштурған.

Йәһуда (8-12-айәт)

«Әй Йәһуда! Сени болса қериндашлириң тәрипләр, қолуң дүшмәнлириңниң гәжгисини басар.

Атаңниң оғуллири саңа баш урар.

Йәһуда яш бир ширдур;

Әй оғлум, сән овни тутупла чиқтиң;

У ширдәк овниң йенида чөкүп созулуп ятса, яки чиши ширдәк йетивалса, кимму уни қозғашқа петинар?

Шаһанә һаса Йәһудадин кетип қалмайду, Йәһуданиң пуштидин қанун чиқарғучи өксүмәйду, таки шу һоқуқ Егиси кәлгичә күтиду;

Кәлгәндә, жаһан хәлиқлири Униңға итаәт қилиду.
У тәхийини үзүм телиға, ешәк балисини сортлуқ үзүм телиға бағлап қояр.
У либасини шарапта жуюп, тонини үзүм шәрбитидә жуяр.
Униң көзлири шараптин қизирип кетәр, чишлири сүт ичкинидин аппақ турар»

Тәһлил қилайли: —

«**Әй Йәһуда! Сени болса қериндашлириң тәрипләр**» — «Йәһуда» дегәнниң мәнаси «тәрипләш» яки «мәдһийә»дур (35:29ни көрүң). Яқупниң сөзлири Исраилниң барлиқ қәбилилиригә болған йетәклигүчи яки сәлтәнәт қилғучиниң Йәһуда қәбилисидин чиқидиғанлиғини көрситиду.

«**Ов тутупла чиқтиң**» дегән сөз, шүбһисизки, кәлгүсидә Йәһудадин болидиған, толуқ ғәлибә қилидиған йетәкчиликни көрситиду. Бу йетәкчилик биринчидин Давут вә Сулайманда болған, андин Давутниң шаһанә җәмәтидин болған, Пәрвәрдигардин әйминидиған барлиқ падишаларда көрүнгән; ахир берип Мәсиһниң Өзидә әң рошән көрүнгән.

«**Ширдәк чөкүп созулуп ятса яки чиши ширдәк йетивалса, кимму уни қозғашқа петинар?**» — шир овни тутувалғандин кейин, у авал қосиғини тоқлайду, андин кейин мошу таптин көпрәк тамақлар чиқиду, дәп билип әтрапида созулуп йетип қалиду. Ундақ әһвалда кимму уни қозғашқа петиналайду? Шуниң билән бу сөзләр Йәһуданиң һәм толуқ ғәлибә қилидиғинини, шундақла униң алған олҗидин толиму һозурлинип арам алидиғанлиғини көрситиду. Толуқ бешарәтни пүтүнләй әмәлгә ашурғучи Йәһудадин чиқидиған Мәсиһниң Өзидур; шуниң билән у дәрвәқә «**Йәһуда қәбилисидин болған шир**» дәп атилиду («Вәһ.» 5:5).

«**Шаһанә һаса Йәһудадин кетип қалмайду, Йәһуданиң пуштидин қанун чиқарғучи өксүмәйду, таки шу һоқуқ Егиси кәлгичә күтиду;**
Кәлгәндә, жаһан хәлиқлири униңға итаәт қилиду».

Йәһуда тоғрилиқ бешарәтниң җәвһиригә әнди кәлдуқ.

Бешарәтни қисим-қисимлап тәһлил қилайли: —

(а) Ибраний тилида «**Йәһуданиң пуштидин**» «Йәһуданиң путлири арисидин» дегән сөзләр билән ипадилиниду. Шуңа, пүткүл Исраилни идарә қилиш һоқуқи («шаһанә һаса») вә қанун чиқириш һоқуқи Йәһуда қәбилисидә болиду; һалбуки, бешарәт бу һоқуқниң қайси вақит Йәһудаға өтидиғанлиғини көрсәтмәйду (бешарәттин 600 жил кейин, йәни Давутниң вақтида һоқуқ өтиду).

(ә) Һоқуқ Йәһуда қәбилисигә өткүзүлгәндин кейин, Давутниң әвлади болған Мәсиһ кәлгичә шу қәбилидин кәтмәйду. Ибраний тилида «шу һоқуқ егиси» дегән ибарә «Шилоһ» дегән сөз билән ипадилиниду. қәтъий ишинимизки, бу сөзниң әң яхши тәрҗимисини дәл шу — «Әз.» 21:27дин көрүң.

Бу әһвал (һоқуқ Йәһуда қәбилисидә турғанлиғи) һәтта Бабилға сүргүн қилинған вақитларда вә кейинки дәвирләрдиму давамлашқан. Исраилниң «қалдиси» сүргүндин Пәләстингә қайтип кәлгәндә уларға Парс императори бекиткән валий Давутниң әвлади болған Зәруббабәл еди. Пәқәт ахирда Һерод (Едомлуқ киши) падишалиқни Рим империйәсидин «сетивалған» вақтидила, андин Мәсиһ дунияға келип туғулди.

Бүгүнки күнләрдә болса, (Худадин алаһидә вәһий кәлмисә) Йәһудийларниң қайсисиниң һәқиқий Йәһуда қәбилисидин кәлгәнлигини яки башқа он бир қәбилиниң бирисидин кәлгәнлигини дәп бериш мүмкин әмәс; чүнки Исраилларниң барлиқ нәсәпнамилири йоқап кәткән яки вәйран қилинған.

(б) «**У** (Мәсиһ) **кәлгәндә, җаһан хәлиқлири униңға итаәт қилиду**» — демәк, таипиләр Мәсиһни тонуп қобул қилиду. Бешарәтниң өзидә Йәһудийлар яки Исраилларниң «Шилоһ»қа тутидиған позитсийиси яки уларниң Мәсиһниң улар арисида болғанлиғидин ибарәт имтияздин муйәссәр болидиғанлиғи еник дейилмәйду. Әмәлийәттә, һәммимизгә аянки, Исраил хәлқи умумән Мәсиһни чәткә қақти.

Шуңа бешарәтниң әмәлгә ашурулғини тарихий пакитлардур. Мәсиһни қобул қилғанлар («итаәт қилғанлар»)ниң көпинчиси «җаһан хәлиқлири», йәни таипиләрдин болған.

«**У тәхийини үзүм телиға, ешәк балисини сортлуқ үзүм телиға бағлап қояр.**
У либасини шарапта жуюп, тонини үзүм шәрбитидә жуяр.
Униң көзлири шараптин қизирип кетәр, чишлири сүт ичкинидин аппақ турар».

Бу айәт Мәсиһниң сәлтәнитидин чиққан баяшатлиқни көрситиду. Үзүм таллири шунчә көп, шунчә есил вә күчлүк өсидуки, һәтта бириси ешигини уларға бағлисиму чатақ болмайду. Һәтта үзүмләр билән интайин еғирлишип кәткән тал шунчә мәзмут туридуки, ешәкниң уян-буян тартишлири униңға зиян йәткүзмәйду; үзүмлириму шунчә көп болидуки, егиси ешәкниң уларни йәп кетишидин қорқмайду. Бу сөзниң йәнә бир мәнаси болуши мүмкинки, бирла үзүм тели чиқарған үзүмләр шунчә көп болидуки, уларни көтиришкә бир ешәк керәк болиду. Бешарәттә Мәсиһниң ешәккә мингини көрүлиду; дәрвәқә, Рәббимиз Әйса Мәсиһ ахирқи қетим Йерусалимға киргинидә, ешәккә минип кирди («Зәк.» 9:9, «Мат.» 21:1-9).

Үзүмләр шунчә мол болидуки, Мәсиһ халиса егинлирини суниң орнида үзүм шәрбити (ибраний тилида «**үзүм қени**»)дә жуйиду (йәнә «Йәш.» 63:1-6 вә «Вәһ.» 14:17-20ни көрүң). Үзүм мәһсулатлири болупла қалмай, бәлки һәр түрлүк сүт мәһсулатлириму көп болиду.

Бүгүнгә қәдәр Йәһуда қәбилиси егилигән зиминда дәрвәқә интайин көп һәм бәк есил үзүм таллири бардур.

Зәбулун (13-айәт)

«**Зәбулун деңиз бойини макан қилар, макани кемиләрниң панаһгаһи болар, йәр-зимини Зидонғичә йетип барар**».

Зәбулун тоғрилиқ үч иш дейилиду: —

(а) У «**деңиз бойини** (яки деңизға йеқин) **макан қилиду**».

(ә) Униң зимининиң өзи кемиләргә арамгаһ болиду яки шундақ арамгаһ (порт)қа йеқин болиду.

(б) У егилигән зимин Зидонниң зиминиға тутишиду.

Гәрчә Зәбулунниң егилигән зимини деңизниң өзигә туташмиған болсиму («Йәшуа» 19:10-16), чегариси деңизға бәк йеқин болғачқа, улар деңиз арқилиқ көп сода-сетиқ билән шуғулланған. Улар қилған содисиниң көп бир қисми Фенекийләрниң порти Зидон арқилиқ болған. Мәсиһниң кәлгүсидики «миң жиллиқ сәлтәнәт»идә Зәбулунниң зимини деңизға тутишиду («Әз.» 48:26).

Иссакар (14-15-айәт)

«**Иссакар бәстлик бәрдәм бир ешәктур, у икки қотан арисида ятқандур;**
У арамгаһниң яхши екәнлигигә қарап, зиминниң есиллиғини көрүп, жүк көтиришкә мүрисини егип, алванға ишләйдиған қул болуп қалар».

Иссакар яхши ишләләйдиған, бирақ әмгәкни әмәс, бәлки арамни яхши көридиған бәрдәм бир ешәккә охшитилиду. Дәрвәқә Иссакар интайин күчлүк бир қәбилә болуп

қалди; Муса пәйғәмбәрниң күнлиридә Иссакарда җәңгә чиқалайдиған адәмләр 64300 («Чөл.» 26:25) вә кейин 87000 еди («1Тар.» 7:1-5). Йәшуа пәйғәмбәр болған вақтида Иссакар қәбилисигә интайин мунбәт йәр болған Йизрәәл җилғиси тәғдим қилинған («Йәшуа» 19:17-23). Һалбуки, қәбилә шу яхши зиминни пүтүнләй егиләш үчүн ахирғичә күрәш қилишқа тәйяр турмиди; бу иш қорқунучақлиқтин әмәс, бәлки һорунлуқтин еди. Нәтиҗидә, улар ахирида Канааний қәбилилиригә һашарчи болуп ишлиди.

«**Арамгаһ**» бәлким Худа Иссакарға вәдә қилған мирас зиминниң яхши бир қисмини көрсәтсә керәк.

Дан (16-18-айәт)

«**Дан Исраил қәбилилиридин бири болар, өз хәлқигә һөкүм чиқирар.**
Дан йол үстидики илан, чиғир йол үстидә турған зәһәрлик бир иландур.
У атниң туйиғини чекип, ат мингүчини арқиға моллақ атқузар.
И Пәрвәрдигар, ниҗатиңға тәлмүрүп күтүп кәлдим!»

Дан дегән намниң мәнаси «һөкүм» яки «һөкүм чиқарғучи» яки «сотчи» болиду. Бешарәттә униң исми җисмиға лайиқ болиду, дейилиду. Шүбһисизки, бу Шимшонда әмәлгә ашурулди; Шимшон Исраилға «Батур һаким» болғанлардин бири еди, Дан қәбилисидин чиққан («Һак.» 13-16-баплар).

Дан «Исраил қәбилилиридин бири болар» дегән сөз бизгә сәл ғәлитә көрүнүши мүмкин. Данниң Исраилдин болғанлиғи кимгә аян әмәс? Кейин, Исраилниң қәбилилири тизимланғанда, Дан қәбилиси дайим дегидәк ахирида тилға елиниду. «Чөл.» 10:25 вә «Йәшуа» 19:40-48дин, Исраилниң чөлдә сәпәр қилғанда Дан қәбилисиниң әң ахирида маңғанлиғи көрүниду. Бәзидә Дан қәбилиси Исраил қәбилилири тизимлигидин қелип қалиду (мәсилән, «Вәһий» 7-бапта) лекин Әзакиял» 48:1-2, 32дин ениқ билимизки, Дан қәбилиси Мәсиһниң падишалиғида кам болса болмайду. Дан қәбилисини атлиқ әскәргә кәйнидин һуҗум қилидиған иланға охшитиш кәлгүсидә улар пистирма җәң қилидиған хәлиқ болидиғанлиғини көрситиду. Данларниң шу характерда болғанлиғи Шимшонниң мүҗәзидә вә һаятида вә кейин Данларниң Лаиш шәһиригә болған һуҗумидин көрүлиду («Һак.» 18:18-31); бу шәһәр кейин Данларниң пайтәхти болди.

Дан вә униң маһийити тоғрилиқ ойлаш Яқупни һаяҗанландуруп: «**И Пәрвәрдигар, ниҗатиңға тәлмүрүп күтүп кәлдим!**» дәп нида қилдуриду. Бу үндәш җүмлә Данни һәққаний қилип Худа билән инақлиққа кәлтүрүш үчүн һәқиқәтән улуқ бирхил ниҗатниң керәк болидиғанлиғини көрсәтсә керәк (Данлар кейин бутпәрәсликкә интайин майил болуп қалған — «Һак.» 18-бапни, «1Пад.» 12:29, «Амос» 8:14ни көрүң). Дәрвәқә ундақ улуқ ниҗатлиқ Мәсиһ арқилиқ барлиққа кәлтүрүлиду («Ибр.» 2:3) вә Униң арқилиқ Дан қәбилиси қутқузулуп Мәсиһниң миң жиллиқ падишалиғи ичидә һәққаний қилинип көрүлиду («Әз.» 48:1).

Гад (19-айәт)

«**Гадқа болса, қарақчилар қошуни һуҗум қилар;**
Лекин у тапан бесип зәрбә берәр».

Бу қисқа айәттә пәқәт алтә сөз бар, униңда «Гад» дегән нам билән сөз оюни қилиниду. Ибраний тилида «Гад»ниң мәнаси (1) тәләйлик; (2) «қарақчи қошун» яки «һуҗум» болуп, бу җүмлә: «Гадқа болса, қарақчилар қошуни һуҗум қилиду; лекин у (Гад) қошун болуп уларға тапан бесип зәрбә бериду» дегәндәк болиду. Шуниң билән Гад қәбилиси дайим башқа милләттин болған қарақчи қошунлар вә дүшмәнләр тәрипидин һуҗумға учрайду. Униң зимини Иордан дәриясиниң шәрқий тәрипигә җайлишиду; шу йәр чөл-

баяванда туруватқан хәлиқ-милләтләр тәрипидин һуҗумға учрайду («Йәр.» 49:1). Лекин у «**уларниң тапинини бесип зәрбә бериду**» — уларға қарши һуҗум қилиду вә ахир берип уларниң үстидин ғәлибә қазиниду. Гад қәбилисиниң җәңгә болған маһарити «Қан.» 3:20 Вә «1Тар.» 5:18-22дә тилға елиниду. «1Тар.» 12:8-15дә бир нәччә Гадларниң Давутниң алаһидә талливалған қошунининң бир қисми болидиғанлиғи тилға елиниду.

Ашир (20-айәт)

«**Аширниң тамиғида зәйтун мейи мол болар,**
У шаһлар үчүн назу-немәтләрни тәминләр».

Аширниң кәлгүсидики баяшатлиғи мошу йәрдә тәкитлиниду (Муса пәйғәмбәр «Қан.» 33:24диму Ашир тоғрилиқ бешарәт бәргәндә охшаш ейтилиду). Кейин, Ашир қәбилиси еришкән зимин «Оттура Деңиз» бойида болуп бүгүнгә қәдәр есил сүпәтлик зәйтун дәрәқлири билән даңқи чиққан. Ашир һәтта падишаларға хас мәһсулатларни чиқириду.

Нафтали (21-айәт)

«**Нафталидин чирайлиқ гәпләр чиқар,**
У әркин қоюветилгән маралдур».

Нафтали тоғрилиқ кәлгүсидики икки әһвал көрситилиду: —

(а) У Маралдәк әркин, кәң-азатиликтә яшайдиған бир хәлиқ болиду; дәрвәқә Нафтали қәбилиси Йәшуа пәйғәмбәрниң тәғдим қилиши билән тағлиқ бир районға мираслиқ қилиду вә шу зиминда еришкән әркинлигини әзиз билип қолидин бәрмәслик үчүн керәк болған җәң маһаритигә егә болиду («Һак.» 4:41-24ни көрүң).

(ә) Униңдин «**чирайлиқ гәпләр чиқар**» — гәпкә уста, пасаһәтлик, шеирий сөз қилалайдиған болиду. Буниңдин бир мисал «Һак.» 5:1-31дә көрүлиду — бу сөзләрниң бир қисми Нафталий Баракниң ағзидин чиққан).

Йүсүп вә униң оғуллири Әфраим вә Манассәһ тоғрилиқ (22-26-айәт)

«**Йүсүп мевилик дәрәқниң шехидур, булақниң йенидики көп мевилик шахтәктур;**
Униң шахчилири тамдин һалқип кәткәндур.
Йә атқучилар униңға азар қилип, униңға оқ атти, униңға нәпрәтләнди.
Һалбуки, униң оқяйи мәзмут турар, қол-биләклири әплик турғузулар, шу күч Яқуп таянған Күчлүк Болғучиниң қоллиридиндур —
(Исраилниң Қорам Теши, йәни униң Падичиси Униңдин чиқар!)
Әшу күч атаңниң Тәңрисидиндур — (У саңа мәдәт берәр!)
Йәни Һәммигә Қадирдиндур — У сени бәрикләтләр!
Жуқирида асманниң бәрикәтлири билән,
Төвәндә ятқан чоңқур суларниң бәрикәтлири билән, әмчәк билән балиятқуниң бәрикити билән сени бәрикәтләр!
Сениң атаңниң тилигән бәрикәтлири ата-бовилиримниң тилигән бәрикәтлиридин зиядә болди,
Улар мәңгүлүк тағ-едирларниң чәтлиригичә йетәр,
Улар Йүсүпниң бешиға чүшәр, йәни өз қериндашлиридин айрим турғучиниң чоққисиға тегәр»

Йүсүп вә униң әвлатлири «**шахчилири бағниң темидин һалқип кәткән**»

«**Мевилик дәрәқниң шехи**» болиду — демәк, мевә-чивилири шунчә мол болидуки, бағниң темидин һалқип өтиду. «Чөл-Баявандики Сәпәр» 1-бапта хатириләнгән ройхети

бойичә Йүсүпниң адәмлири Йәһуданиңкидин аз болиду; лекин «Чөл-Баявандики сәпәр» 26-баптики ройхәт бойичә улар Йәһуданиңкидин көп болиду. У «**булақниң** (яки «қудуқ»ниң) **йенида**» болиду — демәк, униң өзиниңки муқим су мәнбәәси бар болуп, ямғурға тайинишниң һаҗити болмайду.

23-айәттә Йүсүп учриған зиянкәшлик, йәни өз қериндашлири, Потифар вә Потифарниң аяли тәрипидин учриған муамилиләр шеирий охшитишлар билән тәсвирлиниду. Бирақ Йүсүп бу муамилиләрдин өтүп аман қалиду — «**һалбуки, униң оқяйи мәзмут турар, қол-биләклири әплик турғузулар, шу күч Яқуп таянған Күчлүк Болғучиниң қоллиридиндур**». У учриған синақлар арқилиқ вә Пәрвәрдигарниң күчләндүрүшлири билән дүшмәнлириниң «оқлири» чәтлитилип униңға тәгмиди вә өзиниң «**қол-биләклири әплик турғузулди**»; чүнки һәқиқий Күчлүк Болғучи уни қувәтләндүрди. Андин бешарәттә Яқуп Мәсиһни Худаниң Өз йенидин чиққан «Исраилниң Падичиси» («Зәкәрия» 11-бап вә «Юһанна» 10-бапни көрүң) вә «**Исраилниң Қорам Теши**» дәп тәсвирләйду. Тәвратта һәм Инҗилда «**Исраилниң Қорам Теши**» яки «Қорам Таш» Мәсиһни көрситиған символ сүпитидә көп йәрләрдә байқилиду.

25-айәттә Яқуп Йүсүп кәлгүсидә бәһримән болидиған бәхит-бәрикәтни «**Жуқирида асманниң бәрикәтлири билән, төвәндә ятқан чоңқур суларниң бәрикәтлири билән**» дәп алдин-ала ейтиду. Андин: «**Әмчәк билән балиятқуниң бәрикити билән сени бәрикәтләр**» дәп ейтилиду — булар билән Йүсүп әң чоң қәбилә болиду (Әфраим вә Манассәһ иккиси бирләштүрүлгәндә). Исраиллар «җәнубий падишалиқ» («Йәһуда») вә «шималий падишалиқ» («Исраил»)ға бөлүнгәндин кейин Әфраим қәбилиси ахирида шунчә күчлүк болидуки, бәзидә шималий падишалиқ айрим һалда «Әфраим» нами биләнла атилиду (мәсилән, «2Тар.» 25:7, «Йәш.» 7:2ни көрүң).

Шуниң билән, бешарәт бойичә, Йүсүп қаршилишишқа йүзләнгән һалда ронақ тапиду.

Бәнямин (27-айәт)

«**Бәнямин житқуч бөридәктур;**
Әтигәндә у овни йәр, кәчқурун у олҗисини тәқсим қилар».

Бешарәттә Бәнямин қәбилисиниң җәңгивар, урушқақ характери тәкитлиниду. У көп қетимлап ғәлибә қазиниду: «**Әтигәндә у овни йәр**» вә шундақ ғәлибилик болғандин кейин: «**кәчқурун у олҗисини тәқсим қилар**» — қазанған ғәлибисиниң олжа-ғәниймитини башқиларғиму тәқсим қилип униңдин ортақ бәһримән болиду.

Дәрвәқә, Бәнямин қәбилисидин бәзи даңқи бар җәңчиләр чиқти — Әһуд («Һак.» 3:15-30), Саул («1Сам.» 9:1-11:15), Йонатан («1Сам.)» 14:1-52); вә интайин қәйсәр, етиқади күчлүк бәзи әр-аяллар — мәсилән, Мордикай вә Әстәр улардин чиқти. Расул Павлус Бәняминдин чиқти; униң исми «Саул» вақтида, у Рәб Әйса Мәсиһни техи учратмиған еди, товва қилиштин илгири, униң характери дәрвәқә «**житқуч бөридәк**» дәһшәтлик еди. Лекин Худаға миң тәшәккүр, һәр биримизниң кона характеримиз Мәсиһниң ниҗати вә күч-қудрити билән униңкигә охшаш муһәббәтлик, меһир-шәпқәтлик, рәһимдиллиққа өзгәртилиду («Рим.» 11:1-2, «Рос.» 26:9-11», «1Тим.» 1:13ни көрүң)!

Амин!

«У ата-бовилири арисида ухлиди» «У ата-бовилириниң йениға кәтти» қатарлиқ ибариләр (25:8)

«**У ата-бовилири арисида ухлиди**» дегән ибарә Тәвраттики «Тәбирләр»ни көрүң.